Zpráva o rodině 2020

Věra Kuchařová (ed.)
Jana Barvíková, Sylva Höhne,
Olga Nešporová, Jana Paloncyová, Lucie Vidovićová

VÚPSV, v. v. i. Praha
2020

Publikace byla schválena Ediční vědeckou radou ve složení:

doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (VÚPSV, v. v. i. Praha)
Ing. Martin Holub, Ph.D. (VÚPSV, v. v. i. Praha)
Mgr. Miriam Kotrusová, Ph.D. (FSV UK Praha)
doc. Ing. Robert Jahoda, Ph.D. (MU Brno)
Ing. David Prušvic, Ph.D. (MF ČR)
Ing. Jan Mertl, Ph.D. (VŠFS Praha)
Ing. Jan Molek, CSc. (JU České Budějovice)
doc. Ing. Olga Poláková, CSc. (Metropolitní univerzita Praha)

Monografie byla finančně podpořena z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace na období 2018–2022, je součástí projektu „Zpráva o rodině".

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
Dělnická 213/12, Praha 7, 170 00
jako svou 580. publikaci 251
Tisk: VÚPSV, v.v.i.

Recenze: Mgr. Ing. Marie Oujezdská
Mgr. Rut Kolínská
doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

ISBN 978-80-7416-379-1 (print)
978-80-7416-380-7 (pdf)

https://www.vupsv.cz

Obsah

Shrnutí hlavních zjištění 5

Úvod 8

I. Rodina a rodinná politika 13

1. Proměny rodiny – rostoucí diverzita a nestabilita 15
1.1 Obraz dnešních českých rodin 18
1.2 Zdroje a kontexty soudobých proměn rodiny 25
1.2.1 Sociálněekonomický kontext života dnešních rodin 27
1.2.2 Podpora rodiny v rodinné a sociální politice 30
1.2.3 Zhodnocení dávek státní sociální podpory s důrazem na přídavek na dítě a rodičovský příspěvek 39
1.2.4 Hodnotově normativní kontext rodinného chování 43

2. Demografický kontext 49
2.1 Počet obyvatel a věková struktura 49
2.2 Partnerství 50
2.3 Rozchody a rozpady rodiny 54
2.4 Rodičovství 57

3. Srovnání příjmové a výdajové situace různých typů domácností 65
3.1 Příjmy 65
3.2 Výdaje 68

4. Bydlení dnešních rodin a materiální životní podmínky 71
4.1 Snižující se dostupnost bydlení 71
4.2 Podpora bydlení rodin 76
4.3 Bydlení podle sociodemografických charakteristik a typů domácností 79
4.4 Ohrožení ztrátou bydlení 91

5. Podmínky pro slaďování pracovního a osobního života 96
5.1 Vývoj a struktura zaměstnanosti 96
5.2 Pracovní doba a flexibilní formy práce 100
5.3 Preference a realita při kombinaci rodiny a zaměstnání 105
5.4 Návrat (nástup) žen do zaměstnání po rodičovské dovolené 110
5.5 Služby péče o děti 114

II. Stabilita rodiny 121

6. Stručný úvod do témat stability rodiny 123

7. Formování a rozpad partnerství 125
7.1 Ideální představy o rodinném životě 125
7.2 Počátky partnerského života 126
7.3 Nesezdané soužití a manželství 130
7.4 Neshody a problémy v rodině 133
7.5 Příčiny rozpadu rodiny 136
7.6 Rodinný život po rozpadu rodiny 141

8. Dopady měnící se role otců 145
8.1 Genderová dělba rolí a rodičovské strategie 145
8.2 Zapojení otců do péče a výchovy dětí 146
8.3 Otcovská poporodní péče jako nástroj podpory aktivního otcovství 149
8.4 Otcovství a (krize) mužství 151

9. Vztahy v rodinách s dětmi a institucionální podpora jejich stability 156
9.1 Stabilita rodiny 156
9.2 Ohrožení stability partnerství 157
9.2.1 Partnerská krize 157
9.2.2 Děti v partnerské krizi rodičů 161
9.3 Ohrožení stability rodiny dítěte rozpadem partnerství rodičů 161
9.4 Stabilita rodiny dítěte po rozchodu/rozvodu rodičů 178
9.4.1 Následky rozchodu/rozvodu 178
9.4.2 Rekonstituované rodiny 180
9.4.3 Neúplné rodiny 184

10. Finanční aspekty stability rodiny 186
10.1 Ohrožení rodin finanční nestabilitou 186
10.2 Ekonomické souvislosti rozpadu partnerství 190
10.2.1 Dopad rozchodu či rozvodu partnerů na příjmovou situaci domácnosti samoživitele 190
10.2.2 Dopad úmrtí jednoho z partnerů na příjmovou situaci domácnosti pozůstalého 194
10.2.3 Bydlení po rozpadu úplné rodiny 196

11. Rozvody v pozdějších fázích životního běhu 199
11.1 Partnerství pozdějších životních fází – úvod k pojetí konceptu 199
11.2 Délka trvání manželství a důvody rozvodu 201
11.3 Specifika pozdních fází životního cyklu 205

Shrnutí 208

Literatura 220

Datové zdroje 246

Seznam užívaných zkratek 248

Výtahy z oponentských posudků 250

Shrnutí hlavních zjištění

Dynamický společenský a ekonomický vývoj a dlouhodobé demografické trendy vedou v posledních desetiletích ke kontinuálním proměnám české rodiny. Patří k nim diverzita forem rodinného soužití, destandardizace životních drah a nestabilita rodin. To se promítá v různé míře úspěchu plnění rodinných funkcí, v rozkolísané kvalitě života jedinců a v rostoucí rozmanitosti nároků na inkluzivní rodinnou politiku. Současná vládní koncepce rodinné politiky klade důraz na podporu slaďování rodiny a zaměstnání, na podporu bydlení a na finanční podporu rodin, včetně snahy o eliminaci chudoby ohrožených rodin. Potřebu hledání nových řešení v těchto oblastech potvrzují i mikro- a makroúrovňová data analyzovaná v této Zprávě o rodině 2020. Hledání ideálních forem podpory stability rodiny je dále komplikováno opakovaně zjišťovanou diskrepancí mezi přetrvávající potřebou harmonických partnerských vztahů, pevného rodinného zázemí a pro-rodičovskými postoji na straně jedné a skutečnými formami soužití a turbulentními rodinnými drahami na straně druhé.

Zpráva o rodině 2020 volně navazuje na Zprávu o rodině 2017, aktualizuje ji a rozšiřuje o specifické téma „(ne)stabilita rodiny". Zpráva vychází z analýz administrativních a statistických datových zdrojů a je doplněna o výsledky sociologických výběrových šetření. Ke klíčovým závěrům těchto analýz patří v rámci vybraných oblastí následující:

Demografická východiska

V posledních pěti letech se zvýšené počty sňatků a porodů promítly do růstu příslušných demografických ukazatelů. Průměrný věk při založení rodiny se oproti předešlým letům výrazně nezměnil, ale jeho další zvýšení v budoucnu by mohlo vést k neuskutečnění významné části odložených porodů ve vyšším věku. Rozvodovost klesala zejména v prvních letech po sňatku, rozpad však zažívá stále velký počet partnerství s dětmi. Přesné údaje nejsou známy, neboť děti nesezdaných rodičů, jejichž partnerství mají tendenci být méně stabilní, nejsou statistikou zachyceny. Hlavní uváděnou příčinou rozpadu vztahu je nevěra, problémy v komunikaci a malá snaha řešit problémy. Významně rostou počty a podíly tzv. stříbrných rozvodů, tedy rozvodů starších a/nebo dlouhodobých párů, což má dopady na stabilitu celých rodinných sítí.

Nastavení strukturálních (finančních) podmínek rodin

Příznivý vývoj české ekonomiky v posledních několika letech přispěl ke zvyšování příjmů domácností a jejich snadnějšímu vycházení s příjmy. Příjmovou chudobou však zůstává ohrožena přibližně desetina české populace. U rodin s dětmi riziko chudoby klesalo, a to i v případě neúplných rodin. Přesto tyto rodiny nemají dostatečnou možnost tvorby finančních rezerv, což je vystavuje vysokému ohrožení finanční nestabilitou a snižuje jejich odolnost i v dalších směrech a oblastech. Zadluženost českých domácností roste kontinuálně, až tři čtvrtiny dluhů domácností tvoří půjčky na bydlení. V rodinách s dětmi představuje bydlení a potraviny zhruba třetinu celkových vydání, v seniorských domácnostech více než polovinu.

Státní výdaje na dávky vázané na příjem domácnosti klesají, k čemuž přispívá mj. stagnující úroveň částek životního minima. Základními nástroji finanční podpory rodin zůstávají, vedle daňových úlev, přídavky na děti a rodičovský příspěvek. Přídavek na dítě je dnes dávkou cílenou na nejchudší domácnosti. Celkový počet jeho příjemců

(dětí) klesá, dílčí navýšení dávky vždy nezvýšilo celkové rodinné příjmy. Rodičovský příspěvek, který má určitý potenciál ovlivňovat rodičovské strategie a časování porodů, tvoří dvě třetiny objemu výdajů na státní sociální podporu. Jeho dílčí úpravy ale nepřinesly očekávané vyšší zastoupení mužů mezi příjemci. Nová dávka otcovské poporodní péče umožňuje otcům trávit čas s dítětem/dětmi i s jejich matkou, posiluje aktivní otcovskou roli a pozitivně působí na partnerský vztah rodičů.

Slaďování pracovního a osobního života

V posledních letech se zvýšila nabídka pracovních míst, což se projevilo i ve zlepšení podmínek pro zaměstnávání osob vázaných rodinnými povinnostmi. Další externí podmínky nejsou tolik nápomocné pro kombinaci placeného zaměstnání a rodiny. Např. nabídka míst v zařízeních předškolní péče zůstala v některých lokalitách nedostatečná. Poptávka po umístění dětí mladších tří let v mateřských školách mírně rostla, stejně jako poptávka po alternativních formách péče (např. dětské skupiny). Subjektivně se lépe daří kombinovat rodinu a zaměstnání tam, kde je rodič spokojenější s rozdělením rolí v rodině, aniž by toto bylo nutně egalitární. Identifikovaným problémem je pociťovaný nedostatek času pro rodinu. Podpora rodičů tak vyžaduje synergii mezi opatřeními na trhu práce, nastavením celého systému finanční podpory rodin a dalším zvyšováním kvality i dostupnosti různých typů služeb denní péče o děti.

Bydlení

Podmínky pro získání bytu v žádoucí kvalitě a při zvládnutelné finanční zátěži se zhoršily. Vedle rostoucích pořizovacích cen nemovitostí rostou i ceny energií a nájemného, které v Česku zdražuje dvakrát rychleji, než rostou mzdy. V důsledku toho klesá dostupnost bydlení i pro střední třídy a prohlubují se nerovnosti v bydlení. Podle subjektivního hodnocení má nejvíce neuspokojivých stránek bydlení sólo rodičů a osob subjektivně chudých. I nesezdaní oproti manželským párům častěji konstatují nedostatek obytného prostoru a nekvalitu životního prostředí v bydlišti. Je důležité zaměřit se i na prevenci ztráty bydlení. Klíčová je snaha udržet osoby, a rodiny s dětmi především, v bytovém bydlení, k čemuž by napomohl dostatek sociálních bytů. Resortní roztříštěnost je jeden z faktorů, které komplikují vytvoření propojeného systému nástrojů na podporu bydlení odpovídající (diverzifikovaným) potřebám současných rodin.

Stabilita rodiny a její institucionální podpora

Rozpad úplné rodiny dopadá z ekonomického hlediska tíživěji na ženy. Vycházení s příjmem po konci partnerství navíc mohou ztěžovat půjčky vzniklé ještě v době trvání vztahu a nutnost jejich splátek. Rozpadne-li se úplná rodina úmrtím jedné z dospělých osob, propad příjmové úrovně výrazně mírní pozůstalostní důchody. S ukončením partnerského soužití bývá spojena rovněž změna bytové situace. Nejčastější variantou, kam alespoň jeden z partnerů odchází, bývá nájemní bydlení. Ve složité situaci se ocitají ti samoživitelé s dětmi, kteří po rozpadu partnerství musí vyhledat bydlení u svých známých, na ubytovně nebo v azylovém domě. V době rozpadu úplné rodiny má velký význam mezigenerační pomoc. Prarodiče poskytují bydlení, pomáhají finančně, ale i například s péčí o (malé) děti, čímž často nahrazují nedostatečné či chybějící zapojení druhého rodiče.

Stabilita rodiny (matka – otec – dítě, ale i širší rodinné sítě) závisí zejména na kvalitě partnerského vztahu rodičů. Stabilita rodiny dítěte po rozchodu se odvíjí

přímo od vztahu mezi rodiči po rozchodu – již ne na bázi partnerství, ale rodičovství – a od jejich schopností spolupracovat na výchově s pozorností k potřebám dítěte. Stabilita rekonstituované rodiny se odvíjí především od kvality partnerského vztahu nového partnerského páru. Rodinná politika usilující o podporu stability rodiny by tedy měla být orientována na podporu těchto vztahů a na pomoc sólo rodičům, aby mohli překlenout problémy, jimž čelí.

Podle psychologů páry často přicházejí do párové terapie příliš pozdě, přitom dle sociálních pracovníků, advokátů a soudců mnohdy přistupují k rozvodu příliš brzy, aniž by se předtím snažili své problémy účinně řešit. Úpravu péče o děti po rozchodu/rozvodu řeší páry většinou v emočně vypjaté fázi, mnohdy se dopouští chyb i z nevědomosti nebo špatné informovanosti.

Ke zvládnutí rozpadu rodiny mohou přispět odborníci různých pomáhajících profesí, ale i průběh opatrovnického řízení, který dále neeskaluje rodičovský konflikt. Prvky modelu interdisciplinární spolupráce profesí zapojených do procesu řešení rodičovského konfliktu po vzoru Cochemské praxe nyní aplikuje, nebo se na jejich implementaci připravuje, přibližně třetina soudů v České republice. Rodiče jsou vedeni k znovu převzetí své rodičovské odpovědnosti za osud dětí a k obnově konfliktem snížených rodičovských kompetencí. Důležitou roli hraje i edukace rodičů o průběhu opatrovnického řízení, o potřebách a prožívání dětí, ale i o právní úpravě jednotlivých typů péče o děti po rozvodu (výlučná, střídavá, společná).

Úvod

Věra Kuchařová

Vytvoření Zprávy o rodině 2020 se zakládá na zadání Koncepce rodinné politiky MPSV z roku 2017 a usnesení vlády č. 654/17, v nichž je Ministerstvu práce a sociálních věcí uloženo připravit každé tři roky komplexní zprávu o rodině. Vzhledem k tříleté periodizaci zpráv, což je krátké období např. z hlediska demografických procesů, je tato zpráva koncipována odlišně od předchozí.

Poslední Zpráva o rodině byla zpracována pro MPSV jako příloha *Koncepce rodinné politiky 2017* (MPSV, 2017b). Byla koncipována tematicky široce, protože představovala první detailní analýzu situace rodin v české společnosti od roku 2004, kdy vznikla *Národní zpráva o rodině* (MPSV, 2004). Hlavním posláním Zprávy z roku 2017 bylo zachytit tehdejší aktuální situaci života rodin a proměny rodiny za předchozích téměř patnáct let, zejména trendy demografického vývoje a změny sociálněekonomických podmínek, ale také proměny plnění základních funkcí rodiny, s důrazem na funkci výchovnou a socializační.

I tentokrát Zpráva o rodině zahrnuje vyhodnocení pokračujících trendů demografického vývoje a popisuje proměny sociálněekonomických podmínek rodin za poslední období, současně se však zvýšenou měrou zaměřuje na jeden ze stěžejních problémů současných rodin, kterým je jejich oslabená stabilita a důsledky, které to přináší pro různé formy rodinného soužití a jejich rostoucí diverzitu. Zpráva o rodině 2020 má proto dvě části. Jednak první obecnou, zabývající se proměnami rodiny a stěžejními tématy rodinné politiky (1.–5. kapitola). Druhá, specializovaná část se věnuje příčinám a procesu rozpadu rodin a životu v rodinách vytvořených různými trajektoriemi proměn partnerského soužití (6.–11. kapitola).

Tuto zprávu opět zpracoval kolektiv autorek Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. Je založena na dostupných statistických datech a periodických statistických šetřeních a současně na sérii výběrových šetření realizovaných ve VÚPSV, v. v. i., především v letech 2017–2019.[1] Podkladem byly též nejnovější zveřejněné analýzy, výzkumy a data k jednotlivým oblastem. Analýzy jsou podloženy poměrně rozsáhlou odbornou literaturou, českou i zahraniční.

Témata, jimiž se tato zpráva zabývá, vycházejí z obsahu a priorit *Koncepce rodinné politiky 2017*. Ta stanoví mezi základními principy blaho dítěte a posilování mezigenerační solidarity. Z vytyčených cílů *Koncepce* tato Zpráva staví na myšlence ochrany rodiny, rodičovství a manželství a posilování autonomie rodiny a vytváření socioekonomických podmínek pro dobré fungování rodin a výchovu dětí, zejména prostřednictvím finančních podpor. V intencích *Koncepce* je vyzdviženo téma bydlení a téma slučitelnosti práce a rodiny s důrazem na dostatek volného času pro zkvalitňování rodinných vztahů. Je zde věnován prostor neúplným rodinám, rodinám se třemi a více dětmi a dalším rodinám vyžadujícím pozornost společnosti. Napříč tématy je zohledněn cíl posilovat vědomí o významu rodinných hodnot, jako jsou trvalý vztah, manželství a vzájemná péče. Analyzovány jsou trendy demografických změn v české společnosti.

Ve své první části, věnované životním podmínkám rodin a jejich proměně, zejména za období posledních tří až pěti let, je zpráva tematicky členěna také

[1] Seznam datových zdrojů je součástí přehledu literatury na konci publikace.

v návaznosti na oblasti rodinné a sociální politiky, která jsou obsažena v Programovém prohlášení vlády České republiky (2018). V něm se zdůrazňuje zejména záměr „usilovat o to, aby děti vyrůstaly ve funkčních rodinách, v prostředí, kde je normální pracovat a o práci usilovat" (*Programové prohlášení...*, 2018: 10). Proklamuje se nutnost kombinace různých forem finanční podpory rodin (tamtéž: 9), podpora dostupného bydlení a plán budovat byty pro mladé rodiny i seniory (tamtéž: 2).

První kapitola se věnuje variabilitě a specifikům různých rodinných uspořádání a souvislostem jejich utváření. Poznatky o reálných formách rodinného soužití konfrontuje s názory a postoji lidí ohledně partnerství a rodičovství. Zvýšená pozornost se zaměřuje na aktuální socioekonomické prostředí života rodin a opatření rodinné politiky jako dva základní kontexty jejich dnešní podoby. Zvlášť je vyhodnocen stávající systém dávek pro rodiny se zaměřením na přídavek na dítě a rodičovský příspěvek.

Na otázku, nakolik stále platí trendy demografického vývoje posledních desetiletí, odpovídá druhá kapitola. Předmětem zájmu je zejména vývoj demografických procesů vážících se k partnerství a rodičovství, tj. sňatečnosti, rozvodovosti a plodnosti. Kapitola se opírá jak o standardní demografickou statistiku, tak o specifické výzkumy s tematikou partnerského a rodičovského chování, jež tuto statistiku, která má své limity, vhodně doplňují a rozvíjejí.

Současnou úrovní příjmů a výdajů a rozdíly mezi jednotlivými typy domácností se zabývá třetí kapitola. Reflektuje odlišné sociodemografické složení domácností, především z hlediska přítomnosti výdělečně činných osob a nezaopatřených dětí. Sledován je také význam sociálních příjmů v rodinném rozpočtu, míra ohrožení příjmovou chudobou či zatížení domácnosti výdaji na bydlení.

Dalším tematickým okruhem je bydlení jako základní předpoklad života rodin a plnění jejich funkcí, který je současně stále nesnadněji uspokojován v žádoucí kvalitě rozšiřujícím se okruhem rodin. Kapitola čtvrtá popisuje proměny struktury bydlení podle typu vlastnictví bytů a kvalitativních ukazatelů. Prohlubující se diferenciace bydlení, způsobená zejména rostoucími cenami bytů a domů, přispívá k sociálnímu rozdělení společnosti vč. jeho mezigeneračního přenosu.

Pátá kapitola se zabývá dlouhodobě prioritním tématem rodinné politiky, slaďováním soukromého života a zaměstnání. V posledních letech se celkově zvýšila zaměstnanost a potenciálně se otevřel prostor pro svobodnější volbu strategií slaďování rodiny a zaměstnání, proto se zde pozornost zaměřuje na to, nakolik i další externí podmínky pro kombinaci práce a rodiny prošly podobně příznivým vývojem. Mj. se tato kapitola zabývá velkým problémem dnešních rodin s dětmi, a to využíváním a dostatečností času, který mohou rodiče věnovat činnostem, které považují za důležité pro rodinu a děti.

Sedmá kapitola sleduje partnerství od jeho vzniku až po jeho zánik a rozvíjí tak kapitolu druhou. Věnuje se zejména fungování nejrozšířenějších forem partnerského života, tj. manželství a nesezdaného soužití. S ohledem na tematické zaměření Zprávy hledá oblasti, které oslabují partnerské vztahy a vedou případně až k jejich ukončení. V závěru ukazuje, že jakkoli je rozpad rodiny velmi náročnou životní zkušeností pro všechny zúčastněné, může to být i příležitost pro navázání nového vztahu a založení nové rodiny.

Proměny rolí mužů v rodině a podob otcovství popisuje osmá kapitola. Zabývá se primárně dělením genderových rolí v rodinách s nezaopatřenými dětmi. Sleduje i nový institut otcovské poporodní péče a zkušenosti rodičů novorozenců s touto novou dávkou. Upozorňuje na možný společenský problém sestávající z krize mužství a obtížné výchovy chlapců v současné společnosti.

Vztahy v rodinách s dětmi, možnostmi jejich podpory v ohrožení partnerskou krizí, rozchodem či rozvodem rodičů, ale i v rodinných uspořádáních vzniklých nově po rozpadu původní rodiny, tedy v neúplných a rekonstituovaných rodinách, se zaobírá devátá kapitola.

Obtíže při vycházení s příjmy, možné konflikty mezi partnery při hospodaření s penězi, zatížení půjčkami, zadlužení, příp. hrozba exekuce mohou být jednou z příčin rozpadu rodiny. Desátá kapitola tak nabízí odpovědi např. na otázky, které domácnosti jsou nejvíce ohroženy finanční nestabilitou, jaké jsou ekonomické dopady rozpadu úplné rodiny, zda se liší v závislosti na tom, jestli se partneři rozvedli, rozešli, příp. jeden z nich zemřel, či jak se po rozpadu partnerství mění bytová situace.

Starší muži a starší ženy jsou nedílnou součástí rodin mladších jedinců, ale sami i rodinu tvoří ve vší její barevnosti, variabilitě a heterogenitě. I seniorů se týká problém stabilita rodiny a partnerství. Je jim proto věnována poslední kapitola.

Tato zpráva vznikala v době, kdy v České republice ani v Evropě ještě nebyla rozšířena pandemie nemoci COVID-19. Tento fenomén a globální, místní i individuální reakce na něj, včetně snah překonat jej, měl, má a pravděpodobně bude mít významné dopady na všechny složky společnosti, a tedy i rodiny a jejich stabilitu. Jejich celkový směr, hloubku a šířku však bude možné analyticky reflektovat až s časovým odstupem. Zde uvedená data tedy dopady pandemie, a s ní souvisejícího nouzového stavu, na české rodiny nezahrnují. Lze však spekulovat, že se, přinejmenším jako výkyv v nové vlně dat, projeví v řadě oblastí diskutovaných v této zprávě.

Nouzový stav jako reakce na šířící se epidemii COVID-19 byl z bezpečnostních důvodů vyhlášený českou vládou 12. března 2020 a zahrnoval mnoho opatření. Výrazný bezprostřední dopad na život českých rodin mělo zejména omezení volného pohybu a jeho ekonomické a pracovní souvislosti a zákaz osobní přítomnosti žáků a studentů ve školských zařízeních.

V závislosti na dalším vývoji onemocnění COVID-19, rychlosti uvolňování přijatých opatření a národních i nadnárodních (globálních) strategií lze očekávat nejrůznější scénáře: od optimistického předpokladu v zásadě plného návratu většiny procesů do situace před pandemií (trvalá rekonvalescence) přes akceptaci některých změn a jejich ustálení v postpandemickém režimu (např. rozšířenější možnosti flexibility práce typu home office) či cyklické návraty do „zpomalené společnosti" v důsledku opakovaných karanténních opatření až po různou intenzitu ekonomické recese a s ní rostoucí (rozkolísanou) nezaměstnaností apod. Do výčtu změn pak může patřit i restrukturalizace sektorů (a témat) národní ekonomiky ve prospěch určitých odvětví, včetně tomu odpovídajících finančních toků. To vše může přinést nová témata pro komplexní rodinnou politiku.

Již nyní se v souvislosti s dopady pandemie a karanténních opatření v rámci nouzového stavu ukazují jako aktuální následující témata, jejichž řešení bude vyžadovat specifické zpracování statistických a administrativních dat i ad hoc výběrová šetření:

- výzvy v rámci nutnosti sladit jedno/dvoukariérní partnerství v režimu „homeoffice" v různých typech domácnosti s domácí výukou dětí (např. v závislosti na jejich počtu a míře obdržené podpory za strany školy); nerovné dopady této zátěže na muže a ženy,
- strategie zvládání výpadku rodinných příjmů a jeho prevence (budou si lidé nyní častěji vytvářet finanční rezervy; co ti, kteří toho nejsou/nikdy nebyli z různých důvodů schopni?),
- dopady vyššího ohrožení nezaměstnaností na rodinu,

- partnerské/rodinné konflikty, včetně problému týrání a zneužívání (žen, mužů, dětí, seniorů),
- dopady rozdělených partnerství (např. případy oddělení partnerů v důsledku karanténních opatření, včetně případů přeshraničních pendlerů, pečujících osob (ne)dobrovolně v karanténě v sociálních zařízeních apod.),
- komplikace při dodržování režimu porozvodové/porozchodové péče o děti,
- exkluze dětí ze sociálně slabších a vyloučených rodin (nemožnost být online; absence podpory ze školy, prohlubování nerovností),
- volby druhých/alternativních kariér,
- vnímání pocitů osamělosti a exkluze ze sociálních vztahů,
- dopady fyzické segregace generací v důsledku obav z přenosu nákazy na seniory,
- sociální izolace seniorů, změny mezigeneračních vztahů (v pozitivním i negativním smyslu),
- perspektivně potenciální dopady na natalitní plány.

I když tento výčet evokuje spíše negativní efekty společenských a ekonomických dopadů pandemie, objevují se i svědectví o pozitivním využití nuceně společně stráveného času jako prostoru pro „znovunalezení" partnerského vztahu a vztahu k dětem, posílení solidarity ve společnosti a zdrojů sousedství (komunity) apod., které v konečném důsledku mohou výrazně přispět ke stabilitě rodiny i společnosti.

I. Rodina a rodinná politika

1. Proměny rodiny – rostoucí diverzita a nestabilita

Věra Kuchařová a Sylva Höhne

V průběhu posledních desetiletí prošla česká rodina velkými proměnami, jednak v souvislosti s procesy společenské a ekonomické transformace devadesátých let minulého století a na počátku tohoto století, ale především v kontextu dlouhodobých demografických trendů, probíhajících v západních společnostech. Také v ČR započaly procesy změn demografického chování již v průběhu druhé poloviny minulého století. Do proměn rodin, jejich struktury a formování, se výrazněji promítají až v poslední době jako důsledek celkově větší dynamiky společenských procesů a změn zejména v oblasti práce, ideově-kulturní i politické a dalších (Možný, 2006). Rozšiřující se možnosti různorodého směřování individuálních životních drah se promítají do proměn rodiny a stále rozmanitějších forem rodinného soužití.

Statistické, demografické a sociologické analýzy soudobé rodiny zachycují rozmanité **formy soužití, které bývají označovány jako rodinné**, a dokumentují, jak se výrazně od poloviny minulého století **diversifikovaly** (Sobotková, 2007, Hašková a kol., 2014). Jsou odrazem demografických změn (v důsledku změn sňatečnosti i stabilizace vysoké rozvodovosti, vývoje porodnosti, růstu střední délky života atd. – viz kapitola 2), ale také odrazem kulturně-normativních změn (zejména individualismu, snižující se závaznosti „tradičních" společenských norem a rostoucí tolerance k „alternativním" životním stylům).

Data demografické statistiky dnes proto zachycují jen část variability soudobých partnerských a rodinných uspořádání, v té šíři, kterou dovoluje metodologie jejich sběru. Často jsou předmětem zkoumání spíše domácnosti než rodiny, přestože mezi dnes již „uznávanými" formami rodinného soužití jsou i takové, které nejsou založeny na společném soužití v jednom bytě. Pestrost dnešních rodin je utvářena nejen různými způsoby společného bydlení v jedné domácnosti v mezigeneračním a intrageneračním pohledu, ale také rozdílnými trajektoriemi jejich formování a uspořádáním partnerských vztahů. Tyto další parametry jednotlivých forem soužití jsou doposud podchyceny pouze nesystematicky, výjimečně statisticky (např. v rámci sčítání lidu, domů a bytů, jejichž desetiletá periodicita není pro tento účel dostatečná), převážně ve výběrových šetřeních, např. EU-SILC. Deskriptivní zachycení soudobých forem rodinného soužití v transversálním pohledu nepostačuje k poznání proměn rodiny. Dlouhodobým úkolem společenských věd je poznat příčiny rostoucí nestability a variability, často i neurčitosti, nově se utvářejících rodinných uspořádání i přibývajících forem nerodinného soužití a také dopady těchto změn na postavení a role členů různých forem soužití a na plnění jejich rolí. Především je naléhavým úkolem sledovat, jak se mění možnosti a způsoby naplňování rodinných funkcí, jmenovitě reprodukční a socializační. Nové či staronové vzorce soužití, které se v reálném životě už ukazují zřetelně, nejsou demografická data schopna zachytit v plné šíři a důležitých detailech.

Odborná i laická veřejnost dnes reflektuje rozmanitost forem rodinného, příp. nerodinného, soužití jako danou či „přirozenou". Přitom ještě na počátku 90. let dvacátého století „byl vstup do manželství a založení rodiny samozřejmou součástí životních plánů převážné většiny mladých lidí v ČR", jak píší Kocourková a Rabušic

v roce 2006[2] a připomínají, že sňatkové a rodinné chování tak tehdy příliš nereflektovalo společenské, ekonomické a politické změny (Kocourková, Rabušic 2006, s. 7). To se od poloviny 90. let změnilo a následující vývoj byl velmi dynamický (popsáno a zdokumentováno v řadě studií, např. Možný, 2006; Matoušek, 1993).

V důsledku vývojových trendů posledních desetiletí lze dnešní rodiny charakterizovat především třemi základními rysy:

- rostoucí **diverzita forem rodinného soužití**, ale i absolutní a relativní nárůst nerodinných forem soužití, a také života singles,
- **destandardizace životních drah**, projevující se rozmanitějšími formami a novým časováním přechodů do partnerství a rodičovství (mj. v návaznosti na větší pestrost studijních a profesních drah), opakované vstupy do partnerství či manželství,[3]
- **nestabilita rodiny** a „křehkost" partnerských vztahů, oslabené mezigenerační vztahy v důsledku rozpadů partnerství.

Dlouhodobé trendy ve vývoji forem rodinného uspořádání, partnerských vztahů a rodinného chování vždy neladí s představami lidí o rodině a rodinném životě. Graf č. 1.1 ukazuje, že **znepokojující je v povědomí lidí především nestabilita rodin**. Za nedobré či nežádoucí je považováno **sólo rodičovství**, které je navzdory dnešní vysoké toleranci k němu a jeho rozšířenosti vnímáno spíše v jeho problémových stránkách (mj. Fučík, 2013; Paloncyová a kol., 2019a). Na otázku, pokládanou v řadě výzkumů, zda žena může vychovávat dítě sama bez partnera, u českých žen mírně převažuje souhlasný názor, nikoliv však u mužů. Celkový souhlas je okolo 50 %, a to téměř shodně v řadě výzkumů.[4] Přitom však v šetření *Rodina 2019* vyjádřilo souhlas s výrokem, že dítě potřebuje oba rodiče, 85 % dotázaných.[5] **Požadavek péče a výchovy dětí oběma rodiči není těsně vázán na požadavek soužití rodičů v jedné domácnosti**. Nicméně **zvyšování počtu dětí žijících (část života) s jedním rodičem je špatným trendem** pro 71 % lidí. Naproti tomu **rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství** (kapitola 2.4) **není tolik považován za negativní trend** (kriticky hodnocen 45 % dotázaných). Může tu být souvislost s tím, že se rodí stále více dětí do nesezdaných soužití, přijímaných dnes jako běžná forma soužití. Vůči němu se vymezuje „pouze" 22 % respondentů (Rodina, 2019). I podle jiných zdrojů je vnímáno stále více jako téměř rovnocenné s manželstvím. Je zažíváno v některé z fází životního cyklu stále větší částí populace (kapitola 2). Legislativně jsou v občanském zákoníku zajištěna stejná práva dětí rodičů různého rodinného stavu či formy soužití. Podobně nárok na sociální dávky není podmíněn manželstvím. Manželství naopak podle občanského zákoníku poskytuje větší jistoty např. ohledně dědictví, vzájemných povinností a zastupování, společného jmění či společného zdanění. Jinak manželství není, až na výjimky, v právních normách zvýhodňováno v tom smyslu, že by nebylo možné obdobné vztahy smluvně zajistit i pro nesezdaná soužití.

Volba života jako singles (zřejmě vnímán často jako dočasný), podobně jako **odkládání narození dětí do vyššího věku** jsou v daném srovnání **společensky**

[2] Na západě od nás do 60. let (viz Beck, Beck-Gernsheimová, 2007)

[3] Štyglerová (2018) píše, že okolo 40 % osob, které se rozvedou, dříve či později vstoupí do dalšího manželství, což je méně před rokem 1989. Důvody se zabývá např. Fučík (2008).

[4] Rodina 2019, Vícedětné rodiny 2018, Rekonstituované rodiny 2018, EVS spojená data 1991–2008,

[5] V datech EVS za roky 1991 až 2008 bylo v průměru 89 % souhlasných odpovědí, ačkoliv tento podíl za dané období poklesl.

přijatelnějšími trendy. I zde však vyjadřuje v obou případech postoj neschvalující toto jednání téměř polovina respondentů. Kritičnost některých z těchto postojů se zvyšuje s věkem, slabě závisí na rodinném stavu, jinak jsou spíše univerzální.

Část dnešní společnosti ještě stále **považuje za odchylku od normy či podivínství i bezdětnost**, jak ukazují i další studie (např. Hašková, Dudová, Pospíšilová, 2019). Bezdětnost jako volbu nacházíme spíše u lidí orientovaných na práci a profesi, pro které hodnota rodiny nemá tak velký význam jako pro jiné, nebo se obávají, že nelze nebo oni by nedokázali skloubit práci s rodinou.

Graf č. 1.1 **Jak lidé hodnotí soudobé trendy a jevy v rodinném životě**

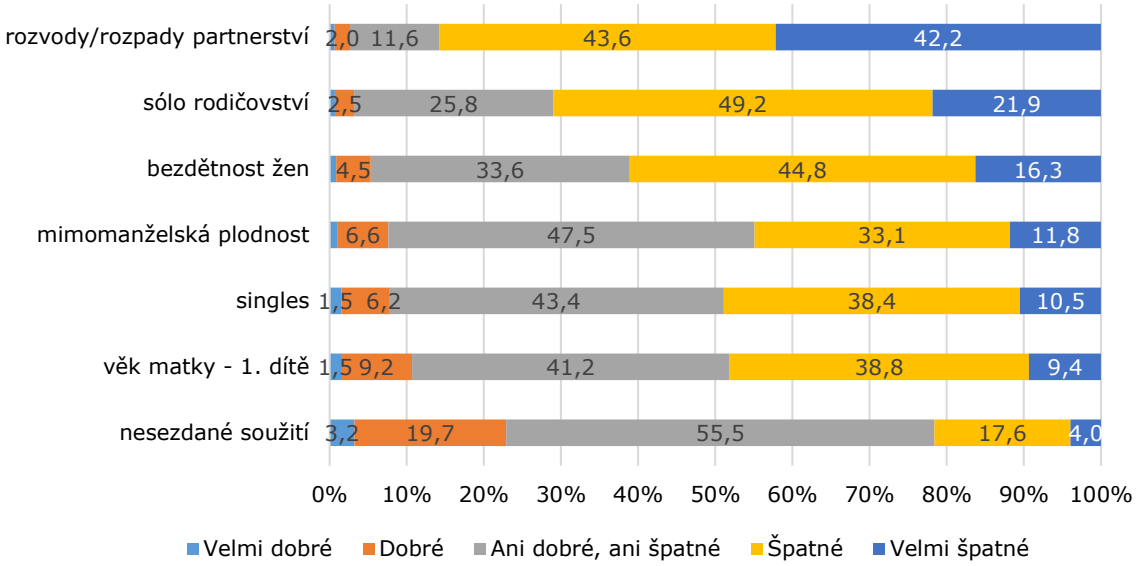

Pozn.: Popisy jednotlivých jevů v otázce dotazníku (pořadí odshora v grafu): Časté rozpady partnerství; Vysoký počet dětí vyrůstajících (část života) s jedním rodičem; Rostoucí počet žen, které zůstávají bezdětné; Rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství; Rostoucí počet mladých lidí, kteří žijí bez partnera; Rostoucí věk, v němž lidé mají první dítě; Rostoucí počet partnerů, kteří spolu dlouhodobě žijí, aniž by byli sezdáni.

Zdroj: Rodina 2019

Podle stejného šetření (Rodina, 2019) dnes většina lidí, zejména však žen, vnímá příznivě trend rostoucího zapojení otců do každodenní péče o děti (79 % respondentů). Nové vzorce rodinného soužití doprovází nebo podmiňuje i nové chápání role matky a otce, reflektované však spíše v postojích dnešních lidí než v reálné dělbě péče o děti a domácnost (viz např. Kuchařová, Peychlová, 2016; Kuchařová a kol., 2019; Paloncyová a kol., 2019). Proto i spokojenost s mírou zapojení otců nebývá veliká, včetně jisté míry sebekritiky samotných otců (Kuchařová, Peychlová, 2016). Této problematice se věnují kapitoly 7 a 8.

Diskrepance mezi postoji zobrazenými v grafu č. 1.1 a vývojovými proměnami dnešních českých rodin svědčí o tom, že **ideální představy o rodinném soužití a životní plány se často rozcházejí se skutečným demografickým chováním**. Životní a rodinné dráhy zřejmě nejsou vždy výsledkem nezávislých, svobodných voleb v důležitých mezních životních. Ve skutečném životě a chování jsou ideály rodiny

konfrontovány jak s reálnými podmínkami, tak třeba se sociálními očekáváními a tlaky (Šulová, 2006).

Pokud jde o manželské a rodičovské starty, tam se představy realizují. Deklarované ideální věky životních startů vázaných k rodině (Rodina 2019) se v podstatě kryjí se skutečným průměrným věkem, kdy se uskutečňují, konkrétně první sňatky (pokud se uskuteční) a narození prvního dítěte (tabulka č. 1.1, uvedeny jsou odpovědi lidí ve věku 18–75 let, nikoliv mladých, kteří tyto kroky uskutečňují). Malý detail v uvedených datech, ale ilustrativní k současnému chování mladých lidí, je, že věk ženy při narození prvního dítěte je malinko nižší (s výjimkou ideálu věku) než věk prvního sňatku.

Tabulka č. 1.1 **Ideální a skutečné věky při prvním sňatku a narození prvního dítěte**

	maximální a ideální věk při prvním sňatku				maximální a ideální věk při narození prvního dítěte			
	ideální věk u muže	nejpozději - muž	ideální věk u ženy	nejpozději - žena	ideálně - muž	nejpozději - muž	ideálně - žena	nejpozději - žena
průměr	29	35	26	31	29	34	26	29
medián	30	30	25	30	30	31	25	30
modus	30	30	25	30	30	30	25	30
skutečné průměrné věky								
rok	muži		ženy				ženy	
2018	32,2		29,8				28,4	

Zdroj: Rodina 2019; ČSÚ, 2019i

Následující kapitoly jsou věnovány základním charakteristikám současných českých rodin a kontextům, v nichž se do soudobé podoby utvářely a v nichž lze nalézt důvody současné podoby rodin.

1.1 Obraz dnešních českých rodin

Vzorce rodinných uspořádání se v západních zemích měnily od druhé poloviny minulého století v souvislosti s proměnami rodinného chování, zejména ve formování partnerství a naplňování rodičovských plánů. K těmto změnám dochází v ČR hlavně v posledních třiceti letech. Vytvoření podmínek pro svobodnější osobní volby ve všech oblastech života nutně vedly k diferenciaci hodnotových preferencí a k různorodosti životních plánů a očekávání, ale také životních podmínek. V tomto kontextu se rozvíjí a životy lidí ovlivňují široce sdílené ideje a hodnoty individualistického životního stylu (Šulová, 2006). To vše podporuje dnešní pluralitu životních a rodinných drah. V individuálních drahách jsou ideály a aspirace konfrontovány s vnějšími podmínkami i s neplánovanými či nepředvídanými okolnostmi, které mohou intervenovat do realizace záměrů postavených na vyznávaných hodnotách a ideálech.

Dnes existuje jednak řada forem partnerského soužití, ale i početně rostoucí osamělé rodičovství nabývá rozmanitých podob (Katrňák, 2006; Chromková Manea, Rabušic 2019; Widmer, 2010; Hašková a kol., 2014). Vedle toho se zvyšuje výskyt takových životních forem, které jsou na pomezí partnerského soužití a samostatného bydlení jednotlivců (singles, LAT). Netradiční formy, ač menšinové, bývají dnes

nejdynamičtěji rostoucími (např. ve Velké Británii to dokumentují každoroční zprávy *Families and households in the UK* (2019[6]).

Soužití partnerů nabývá kromě formy manželské a nesezdaného soužití heterosexuálních partnerů v jedné domácnosti s jejich vlastními dětmi, nebo bez dětí, také dalších forem. Patří k nim např. rekonstituované rodiny (s vlastními a/nebo nevlastními dětmi), soužití stejnopohlavních párů,[7] specifickou formou pak jsou tzv. LAT soužití (living apart together, spolu ale odděleně) bez dětí, ale i s dětmi nebo tzv. empty shell families (společné bydlení bez emocionální podpory; Možný, 2006). Důsledkem zvýšené migrace je soužití na dálku, žije-li jeden z partnerů dlouhodobě např. v zahraničí.

Pokud jde o „osamělé" rodičovství, sólo rodiči[8] dnes jsou vedle osamělých rozvedených či ovdovělých rodičů, hlavně matek, také svobodné matky žijící s partnerem, který není biologickým otcem jejich dětí, rozvedené matky s novým partnerem, svobodné matky záměrně žijící bez partnera nebo matky žijící v homosexuálním partnerství (Chromková Manea, Rabušic, 2017; Bernardi, Mortelmans, 2018). Jak se ukazuje, některé formy je podle zažitých pravidel obtížné zařadit – zda jde o partnerské soužití nebo nikoliv.

Dnešní diverzita rodinných uspořádání znejišťuje, rozvolňuje samotný pojem rodina, který je aplikován na velmi různorodé formy soužití a prakticky znemožňuje jeho univerzální definici (Možný, 2006:24). Soudobé varianty rodin (rodinného soužití) jsou charakterizovány průniky ukazatelů vztahů (pokrevní, jiné příbuzenské, ostatní), ukazatelů společného soužití v domácnosti (ano trvale, ano částečně, ne), společného hospodaření (alespoň převažující forma) a pohlaví. To, že dnes prakticky nelze nalézt obecný princip umožňující definovat rodinu (Widmer, 2010), do velké míry komplikuje koncipování nástrojů společenské podpory rodin (viz kapitola 1.2.2).

Aktuální změny demografického chování v kontextu jeho dlouhodobých trendů, které vedou k soudobé diverzitě forem soužití, jsou popsány v 2. kapitole). Na nich založená diferenciace forem rodinného soužití, tedy ta postižitelná systematicky shromažďovanými daty o demografických událostech, je jen dílčím obrazem celkové zmíněné variability. Tento obraz ukazuje, že z hlediska struktury domácností (data SILC 2018 dle ČSÚ, 2019e) stále převládá soužití v páru (54 % všech domácností. Podle Sčítání 2011 jsou v 79 % čistých domácnosti s dětmi oba rodiče). Další nejpočetnější skupinou jsou jednotlivci, tvořící přes čtvrtinu domácností (29 %). Rodiny samoživitelů (souhrnně čisté a smíšené[9]) představují 9 % domácností. Domácnosti úplných rodin s nezaopatřenými dětmi jsou tvořeny většinově (89 %) sezdanými páry (OECD, nedat.).

Podíváme-li se na skutečné soužití nejen prostřednictvím „standardně" používaných demografických dat, obraz je složitější, ale slaběji objektivně zachycený. Ač jde

[6] Tato statistika mezi trendy proměn skladby domácností, probíhajícími v západní společnosti obecně, zaznamenává v Británii i nárůst tzv. multi-family households, tj. domácnosti, kde žije více rodin, a to o dvě čtvrtiny za poslední dvě dekády. Významný je nárůst domácností více dospělých bez příbuzenských vztahů, domácností samoživitelů nebo sezdaných stejnopohlavních párů. Současně se konstatuje, že rodiny s dětmi jsou stále nejčastěji rodiny manželské (61 %) nebo registrovaná partnerství (16 %; existuje na rozdíl od ČR i u heterosexuálních párů), vedle 22 % rodin sólo rodičů.

[7] Registrované partnerství bylo uzákoněno roku 2006, od té doby využilo zákon přes 3 tisíce párů (EURO, 2019)

[8] nezřídka spíš formálně sólo rodiči, přičemž ve skutečnosti jde vlastně o svého druhu LAT

[9] Ve statistice rodin jsou rozlišovány tzv. čisté a smíšené rodiny. Ve smíšené úplné rodině žijí kromě partnerského páru i jiné osoby než závislé děti (tedy např. i děti již nezávislé). Ve smíšené neúplné rodině žije jeden z rodičů se závislým dítětem a zároveň další osobou (včetně již nezávislého dítěte). Jestliže jsou všechny děti závislé a v hospodařící domácnosti nežijí žádné jiné osoby, jedná se o tzv. čistou rodinu. Toto rozdělení je mimo jiné důležité při analýze hospodaření domácnosti, neboť ve smíšené rodině do jejího rozpočtu přispívají i z něj čerpají i jiné osoby než rodiče a jejich závislé děti.

dnes o nezpochybnitelný posun v diverzitě rodin, popsaný v odborné literatuře, není dostatečně spolehlivě zdokumentován daty,[10] proto je třeba podle možnosti vycházet opět z demografických dat vypovídajících o sledovaných jevech nepřímo, a tedy nepřesně, např. odhadovat trendy ve složení rodin z pohybu obyvatel.[11] Dnes již zastaralá data ze Sčítání 2011 lze do jisté míry nahradit daty z rozsáhlých výběrových šetření typu SILC. Z těchto dat je zpracována tabulka č. 1.2, poskytující detailnější pohled na strukturu rodin, ale ani ta nemůže zobrazit ty vzorce soužití, které se např. nezakládají na společném bydlení.[12].Lze z ní např. vyčíst hrubé ukazatele o podílu manželských rodin a nesezdaných soužití a o struktuře domácností, které bývají shrnuty do kategorie „ostatní" vedle kategorií čistých domácností.

Faktická manželství tvoří více než čtvrtinu úplných rodin bez dětí s partnery mladšími než 65 let (28 %) a také úplných rodin s jedním dítětem (28 %). Mezi bezdětnými páry ve věku od 65 let je jich podstatně méně (5 %), v rodinách s více než jedním dítětem necelá pětina. Jsou tedy stále **z nemalé části dočasnou etapou rodinného cyklu.**

Podíly faktických manželství se nicméně zvyšují. V roce 2010 jich bylo v kategoriích, kde je jejich zastoupení nejvyšší (bezdětní do 65 let a rodiny s jedním dítětem), o 10 procentních bodů méně proti roku 2018, v obou případech 18 %, mezi rodinami s více dětmi je jich zhruba desetina. Ve smíšených domácnostech s dětmi žijí v 15 % partneři nesezdaně, v roce 2010 to bylo 5 %. Přesné složení tzv. ostatních domácností není publikováno, zahrnuje rozmanité nečetné formy soužití.

Dosud zde prezentovaná data ukazují, jak vypadá demografický obraz složení domácností, což není úplně stejný ukazatel jako struktura všech existujících forem soužití, ale je založen na spolehlivých reprezentativních datech. Srovnání, nakolik tato reálná struktura koresponduje s představami a životními plány, může poskytnout zjištění preferencí forem soužití (odpovědi na otázku: „Kterou z následujících možností považujete pro svůj život za nejlepší bez ohledu na Vaši skutečnou situaci?").

[10] Např. na data ze Sčítání 2011 už dnes poskytují jen hrubý obraz vzhledem k velkým změnám v této oblasti.

[11] Z dat o sňatečnosti, plodnosti podle rodinného stavu a rostoucího podílu dětí narozených mimo manželství (2. kapitola) lze např. usuzovat jak na růst podílu nesezdaných soužití ze všech partnerství, tak na růst výskytu sólo rodičovství, ale neznáme jejich četnosti a zastoupení v populaci.

[12] V některých kategoriích ze záhlaví tabulky č. 1.2 jsou zachyceny také domácnosti, jejichž „základem" není ani manželský pár ani partneři ve vztahu typu druh-družka (ale mohou v nich žít). Jde částečně o nerodinné domácnosti ve statistickém slova smyslu a další formy soužití, přičemž v případě přítomnosti dětí jsou dnes chápány jako rodinné a zahrnují případy smíšených neúplných rodin a ty, kdy dospělí pečující o nezletilé děti nejsou jejich rodiči. Lze jen dedukovat, že část těchto domácností představují stejnopohlavní páry.

Tabulka č. 1.2 **Domácnosti podle druhu (typologie EU v programu SILC)**

	domácnosti jednotlivců		dvojice dospělých bez závislých dětí		ostatní domácnosti bez závislých dětí	1 dospělý se závislými dětmi	dvojice dospělých s dětmi podle jejich počtu			ostatní domácnosti se závislými dětmi
	méně než 65 let	65 a více let	oba méně než 65 let	aspoň jeden 65+			1	2	3+	
relativní počet domácností %	14,2	14,5	14,9	15,2	8,7	4,1	10,3	11,6	2,4	4,2
relativní počet členů domácností %	6,0	6,1	12,6	12,8	12,0	4,1	13,0	19,7	5,2	8,4
forma partnerství:										
manželství	-	-	56,4	81,3	82,8	-	65,2	81,0	81,1	82,9
faktické manželství	-	-	27,8	5,4	7,4	-	28,2	18,2	18,9	15,0
nepřichází v úvahu, neuvedeno	100,0	100,0	15,8	13,3	9,8	99,5	6,6	0,8	-	2,1
typ domácnosti:										
úplné rodiny čisté	-	-	84,2	86,7	2,2	0,5	92,3	98,6	100,0	3,9
úplné rodiny smíšené	-	-	-	-	88,0	-	1,1	0,6	-	94,0
neúplné rodiny čisté	-	-	0,3	-	-	97,6	0,9	-	-	-
z toho rodič: svobodný	-	-	-	-	-	33,0	-	-	-	-
rozvedený	-	-	0,2	-	-	52,3	0,6	-	-	-
neúplné rodiny smíšené	-	-	12,9	11,1	8,6	0,2	5,7	0,8	-	2,1
nerodinné domácnosti	-	-	2,6	2,3	1,3	1,7	-	-	-	-

Pozn.: nenulové podíly dětí v domácnostech bez dětí jsou důsledkem toho, že data představují roční průměry
Zdroj: ČSÚ, 2019e

Graf č. 1.2 ukazuje, že **manželská rodina je stále nejvíce uznávanou formou soužití** (vybráno 74 % dotázaných) a přáním je hlavně stabilní manželství (59 %). Jeho preference korespondují s mírou otevřenosti k alternativním formám rodinného soužití a s postoji ke genderové rovnoprávnosti. Odvíjejí se také od aktuální rodinné situace a životní etapy jedince.[13] Manželství (co možná stabilní) je nejvíce uznávané těmi, kteří v něm aktuálně žijí. Liší se názory nejmladších a nejstarších věkových kohort, s hlavním „zlomem" postojů okolo věku padesáti let. „Tradiční" soužití upřednostňují starší lidé, hodnotící vlastní zkušenost spíše retrospektivně, zatímco je méně preferují ti, pro které je formování vlastní rodiny stále záležitostí aktuální nebo věcí perspektivní volby. Nicméně manželství preferuje 68 % lidí ve věku do 29 let. Neprokázal se diferencující vliv vzdělání či sociálního statusu. Lze tedy předpokládat, že opatření rodinné politiky směrovaná na podporu formování úplných (manželských) rodin vycházejí vstříc většinové populaci.

Data grafu č. 1.2 též ukazují, že **hlavní alternativou manželství** u těch, pro které není důležité, **je zase partnerství, ale bez sňatku**. Mezi důvody upřednostňování manželství převažují ekonomické, hodnocena je také manželstvím poskytovaná právní jistota, vize společného života či prospěšnost pro zdraví (Berkman, 2015; Hamplová

[13] Zde je třeba připomenout, že vztah mezi preferencemi a životní dráhou je obousměrný, není zde jednostranná příčinnost.

a kol., 2014; Fučík, 2013; Kuchařová, 2003). Jako důvody volby nesezdaného soužití bývají uváděny, že jde o manželství na zkoušku, odmítání institucionalizace vztahu, obavy z jeho nestability, potřeba nezávislosti, ale také finanční výhodnost statusu svobodné matky (Hamplová a kol., 2007; Paloncyová, Šťastná, 2012)

Graf č. 1.2 **Preference forem partnerského soužití podle vybraných nejvíce diferencujících charakteristik**

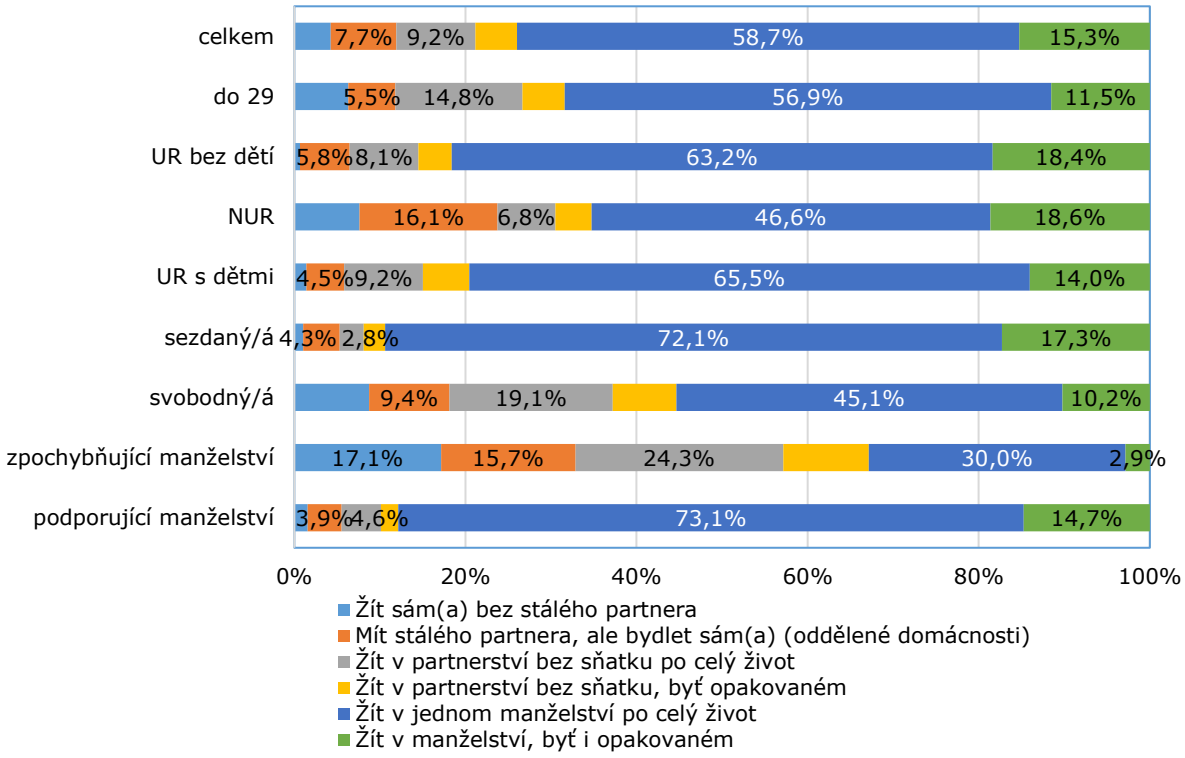

Poznámky: UR=úplná rodina; NUR = neúplná rodina; podporující manželství = zcela nesouhlasí s názorem, že manželství je zastaralá instituce; zpochybňující manželství = zcela souhlasí s názorem, že manželství je zastaralá instituce

Zdroj: Rodina 2019

Ne všichni odpůrci partnerského soužití současně vylučují ve svých životních plánech rodičovství. Vztah mezi manželstvím a rodičovstvím se již dlouhodobě rozvolňuje (Šťastná, 2009). **V reálném životě je nejčastější alternativou manželského či partnerského soužití sólo rodičovství**, dnes často vnímané ne sice jako ideální, ale jako forma v mnohém rovnocenná úplné rodině. Je však silně poznamenaná genderovými rozdíly, jak v převaze žen mezi sólo rodiči, tak jejich horší finanční situací proti mužům. Vznik a motivace samoživitelství jsou různorodé (Hamplová a kol., 2007; Paloncyová a kol., 2020). **Samoživitelství nebývá výsledkem svobodné volby**, a to nejen v případě rozvedených rodičů. Např. přibývá žen, které se dostávají do situace, kdy jim v jejich životní dráze zbývá málo času na uskutečnění mateřských aspirací a současně nemohou najít vhodného partnera pro společné soužití (Sobotková, 2007). Symptomatické pro současný životní styl je sólo rodičovství z důvodu nejistoty v partnerském vztahu. Na druhé straně jsou ženy, pro které je mateřství důležité, ale odmítají se vázat v dlouhodobějších vztazích (Chaloupková, 2007; Šťastná, 2009). Data

o tom, jaká část samoživitelů se jimi stala vlastní volbou, nejsou k dispozici. Bohatě zmapované jsou ekonomické a další nevýhody této formy rodiny (k hospodaření sólo rodičů viz 10. kapitola; ze zahraniční literatury např. Vilhena, Oláh, 2017; Thomas, 2018; za ČR mj. Pfeiferová, 2008; Höhne, Kuchařová, 2016; Paloncyová a kol., 2019).

Celoživotní single život je zde výrazněji preferován jen mladými, svobodnými lidmi, příp. sólo rodiči. Počet singles nicméně vzrůstá (kapitola 2). Lidé opravdu podle této preference žijící bývají vzdělanější, jsou častěji proti průměru zaměstnaní, žijí spíše ve velkých městech (data Rodina 2019). Autorky sledující životní dráhy vč. různých forem soužití (Hašková a kol., 2014) identifikovaly singles obdobně, ale také jako lidi spíše s nižším vzděláním, často nezaměstnané. Důvody volby stylu single však nejsou jednoznačně vázány na takto definovaný sociální status, protože jsou komplexní a zahrnují i psychologickou motivaci (např. Kvapilová Bartošová, Fučík, 2017; Maříková, 2019). Často jde o volbu pro určitou etapu životní dráhy. Očekávání vedoucí k volbě života singles nemusí být naplněna (tamtéž). Podle některých odborníků je téměř jisté, že počet singles sice nebude stoupat tak strmě jako dosud, ale nezastaví se. Patří sem částečně i dnes časté soužití mladých dospělých s rodiči. Podle Sčítání 2011 žilo 36 % osob ve věku 20-34 let v domácnosti s alespoň jedním z rodičů, což bylo těsně pod průměrem zemí EU (OECD. Family Database).

Různé formy soužití jsou založeny na různě silných a trvalých sociálních a citových vztazích, ale i ekonomických vazbách, což se promítá do jejich stability a plnění rodinných funkcí. Relativně snadné oslabení partnerských vztahů v některých formách má velmi pravděpodobné dopady na snížení stability těchto forem (Paloncyová, Šťastná, 2012). Některé formy jsou na předpokladu, že je obtížné uchovat stálost vazeb, založeny. „Tradiční" formy soužití sice nezaručují větší pevnost a stálost vazeb, nicméně u jiných forem už samotný imanentní předpoklad nestálosti činí tyto formy v tomto smyslu zranitelnějšími. Odlišnosti vazeb implikují různé postavení, povinnosti a „práva" (nároky) pro členy různých typů rodin a konkrétní kontury a závaznost jejich rolí v rodině (podle zákonných nebo společenských norem). V rodinách s dětmi dopadá volba (ne)soužití rodičů na životní podmínky a potažmo též perspektivy dětí (např. Hubatková, 2012; Šťastná, 2006). Podobně i pro dospělé má forma soužití v ranější fázi životního cyklu vliv na životní podmínky v pozdějších fázích, vč. pozdní fáze (Berkman, 2015; Hamplová a kol. 2014; Šatava 2016c). V neposlední řadě mají různé formy soužití jedinců konsekvence v mezigeneračních rodinných vztazích (blíže kapitola 11).

Z hlediska dospělých jsou formy soužití v různé míře výsledkem svobodné volby a podřízení se různě silným vnějším tlakům sociálním a ekonomickým. Jinak je tomu v případě dětí. V mezinárodním srovnání vyrůstá v ČR nadprůměrný podíl dětí v úplných rodinách (většinový je tento podíl ve všech zemích), méně příznivé je porovnání podílu dětí v manželských rodinách (OECD, 2019, data za rok 2017). V roce 2018 žilo 86 % dětí v ČR v rodinách s oběma rodiči (v EU průměrně 82 %), v tom 67 % mělo sezdané rodiče. Necelých 14 % dětí žilo s jedním rodičem. Tento podíl je nižší proti evropskému průměru 17 %. Mezi roky 2007 a 2018 vzrostl podíl dětí žijících s nesezdanými rodiči ze 7 % na 19 % (OECD, nedat. FDB).

Dopady rozpadu rodiny na děti jsou obecně těmi nejzávažnějšími mezi celkovými konsekvencemi nestability rodin. Odborná literatura i praxe rodinných poradců, psychologů a dalších specialistů poukazuje na diferencovanost dopadů, která odvisí od mnoha faktorů, počínaje situací v rozpadnuvší se rodině přes charakteristiky dítěte a rodičů a vztahy v širší rodině až po charakter „nástupnické" rodiny (Paloncyová a kol., 2019; Prokop, 2019; McLanahan, 2011; Hubatková, 2015). Míra ohrožení dětí rozpadem rodiny nezávisí jen na mikrosociálním klimatu užší a širší rodiny, ale je v kontextuální rovině podmíněna i celkovým kulturním prostředím a tradicemi, jakkoliv to v české

národnostně a etnicky homogenní společnosti není tolik patrné jako jinde (Lee, McLanahan, 2015[14]).

„Křehkost" partnerských vztahů

Zdrojem diverzity není jen to, že lidé otevřeně vstupují do různorodějších partnerských vztahů (reálně nemusí být všechny tak nové, jen se stávají zjevnější, neskrývané), ale také že se „tradiční" i „alternativní" formy partnerského soužití častěji a snadněji rozpadají. K mnohokrát popsaným, zásadně se neměnícím důvodům patří ekonomická samostatnost žen a individualismus jako životní princip. Diverzita a nestálost manželství a partnerství však bývá také zdůvodňována diskrepancemi mezi představami o soužití a žitou realitou, přičemž jednou z příčin této diskrepance jsou vysoká očekávání od partnerského soužití (viz např. Fučík, 2008), která ovlivňují média i další zdroje formování veřejného mínění, a také celková orientace společnosti na výkon a úspěšnost (Paloncyová, Šťastná, 2012). Představy o předpokladech úspěšného manželství/dlouhodobého partnerství se za posledních dvacet let (a zřejmě i v delší retrospektivě) zásadně neměnily (tabulka č. 1.3).

Z různých výzkumů vyznívá přání lidí žít v trvalejších vztazích (mj. EVS[15]). Jejich základ je spatřován především v osobnostních a charakterových vlastnostech partnerů a chování vůči sobě, až následně v materiálních podmínkách, jak ukazuje porovnání dat výzkumu Rodina 2019 se staršími zdroji (viz tabulka č. 1.3). V pořadí vytvořeném podle četnosti voleb dané položky (mohly být vybrány tři) v této tabulce jsou na prvních místech požadovány věrnost a tolerance (v datech EVS byl zařazen také „vzájemný respekt a ocenění partnerů" a zaujal ve všech letech první místo). Pomineme-li sexuální aspekty partnerství, je dalším okruhem důležitých předpokladů manželství či trvalejšího partnerství schopnost překonávat problémy otevřeným přístupem k nim (operacionalizováno jako „ochota diskutovat o problémech") a také blízkost společných zájmů a jejich sdílení prostřednictvím společných aktivit (i jako svého druhu prevence možných partnerských problémů). Komplementárně ke společným aktivitám je požadován i prostor pro individuální zájmy. Vyvážená genderová dělba péče o domácnost nepatří k nejvíce upřednostňovaným požadavkům.

Pořadí položek a **důraz na jednotlivé aspekty partnerského soužití jsou svým způsobem v protikladu k orientaci k individualistickému životnímu stylu a materiálním hodnotám**. Materiální předpoklady soužití (dostupné kvalitní bydlení a přiměřený příjem) jsou důležité, ale ne v popředí mezi deklarovanými faktory.

[14] Tyto autorky poukázaly např. na rozdílné dopady na emocionální a kognitivní charakteristiky „bílých" a hispánských dětí. A obecně, že dopady v kognitivní oblasti jsou výraznější než v emocionální.

[15] Mezinárodní opakované šetření European Value Study (EVS), detaily viz Sociologický datový archiv.

Tabulka č. 1.3 **Význam okolností nutných pro úspěšné manželství/dlouhodobé partnerství (pořadí podle četnosti voleb)**

	EVS 1999 –2001	EVS 2008	EVS 2017	Rodina 2019	*podíly odpovědí „velmi důležité" v šetření Rodina 2019, v %*
věrnost	2.	2.	2.	1.	*55*
tolerance	1.	1.	1.	2.	*51*
dobré sexuální soužití	4.	5.	5.	3.	*33*
ochota diskutovat o problémech	3.	3.	4.	4.	*30*
dobré bydlení	5.	6.	6.	5.	*19*
společné trávení volného času	8.	11.	12.	6.	*18*
přiměřený příjem	6.	9.	9.	7.	*17*
mít nějaký čas pro své vlastní přátele a koníčky/aktivity	-	8.	8.	8.	*15*
sdílení péče o domácnost	9.	10.	10.	9.	*14*
oddělené bydlení od rodičů	7.	9.	7.	10.	*12*
stejný sociální původ	10.	13.	15.	11.	*5*
společné náboženské přesvědčení	11.	12.	14.	12.	*3*
shoda názorů na politiku	12.	14.	16.	13.	*3*

Pozn. Pořadí podle výzkumu Rodiny 2019. V šetření EVS bylo více položek, ponecháno je původní pořadí

Zdroje: EVS 1991–2017 (1991–2010 vlastní výpočty, 2017 Rabušic, Chromková Manea, 2018), Rodina 2019

Zcela upozaděny jsou kdysi významné faktory jako sociální a náboženská přináležitost, což odpovídá sekularizované a rovnostářské české společnosti. V mezinárodním srovnání evropských zemí v tom ale není ČR nijak výjimečná. Význam náboženského vyznání je v těchto zemích podobný s výjimkou Polska a Řecka (EVS, vlastní výpočty). Také vnímání sociálně třídních rozdílů je ve všech evropských zemích, vč. ČR, velmi podobné.

1.2 Zdroje a kontexty soudobých proměn rodiny

Zvýšení dynamiky změn v rodinném chování, životních drahách jedinců a formách rodinného soužití vyvolává otázku, jaké jsou podněty a hybatelé těchto změn, jaké faktory na ně mají hlavní vliv, jak se synergicky propojují vlivy různých faktorů atd.[16] Analýza jejich vlivu, tedy porozumění a pochopení jejich působení v kontextu společenského, ekonomického a politického vývoje by mělo být východiskem datově a analyticky podložené rodinné politiky. Takové poznatky by měly mj. napomoci předvídat pro její potřeby i budoucí trendy.

Principiálně lze rozlišit tři skupiny hlavních faktorů, které působí synergicky. Míra a vzájemný poměr jejich vlivu je proměnlivý, a proto je jeho vyhodnocení trvale předmětem odborných analýz a součástí koncipování rodinné politiky v praxi. Tyto skupiny lze stručně charakterizovat jako externí, strukturální a interní:

[16] Mezi jinými lze jmenovat práce Rabušice (2007), Rychtaříkové (1997), Pavlíka (2007).

- Materiální podmínky, jak aktuální, tak především v jejich dlouhodobém působení a reflektované v perspektivních očekáváních,[17] která se mohou lišit u různých sociálních vrstev, lidí v různé životní situaci nebo také z regionálního pohledu (vč. rozdílů mezi městskými a venkovskými oblastmi).
- Strukturální a institucionální podmínky, zejména způsoby a nástroje ingerence státu do rodin zastřešená rodinnou a sociální politikou (přičemž záleží i na stabilitě politik[18]), ale také institucionalizace původně rodinných funkcí, jmenovitě funkce výchovné a vzdělávací, čímž se na jedné straně rodina otevírá svému okolí a je zranitelnější, na druhé straně je tím potenciálně přístupnější vnější podpoře i kontrole.
- Hodnotové orientace a normativní rámce, vč. proměn vnímání genderových rolí, individuální preference, ale i sociální očekávání a tlaky (Sobotková, 2007; GGS), vlivné diskurzy, proměny intimity.

Trvale otevřenou je otázka, jaký je vliv jednotlivých faktorů a **jaký je jejich podíl na celkové determinaci rodinného chování**. Jisté je, že nepůsobí zcela nezávisle na sobě. Příkladem synergického působení může být rostoucí podíl lidí žijících jako singles. Tito lidé na jedné straně vyznávají specifické postoje a životní hodnoty, ale důležitá je i podpora jejich stylu života nastavením sociální politiky a zhoršujícími se ekonomickými podmínkami pro život (tradičních) rodin s dětmi. Jiný příklad popisují Chromková Manea, Rabušic (2019, s. 37), podle nichž bylo snížení sňatečnosti v letech 1991-2017 zapříčiněno celkovými změnami v ekonomice a v systému rodinné a sociální politiky na straně jedné a kulturních faktorů na straně druhé. Je to určité vyústění diskuse o příčinách změn demografického chování, která probíhala od devadesátých let.[19]

V rámci nebo v souvislosti s uvedenými hlavními faktory je třeba zmínit i další jevy ovlivňující v současnosti rodinné chování, pro které zde není prostor, aby byly blíže popsány. Za významné lze mezi dalšími považovat:

- změny ve výchově (socializaci) a v podmínkách a způsobu přechodu do dospělosti, mají dopady na (subjektivně chápanou) připravenost pro manželství a na rodičovské kompetence, obojí často poznamenané osobní nejistotou, často zmiňovanou v případě (potenciálních) otců (Šulová, 2006, 2016);
- nové „výzvy", šance a možnosti pro generaci tzv. „mileniálů",[20] nejen ve smyslu materiálních podmínek, které potenciálně vedou k vyššímu věku při zakládání dlouhodobých partnerství (manželství) a rodičovství (Vávra, 2019);
- odraz vlastních a mezigeneračně přenášených (negativních) zkušeností (a zmíněných faktorů) v přístupu jedince k formování rodiny a v očekáváních spojených s partnerstvím a rodičovstvím (prožívané obavy, nejistoty; viz Nešporová, 2019b; Rataj, 2019);

[17] To není ale jasně uvědomováno, ale v chování se to odráží. Dotázaní v *Rodina 2019* přikládají relativně menší význam „důvěře v budoucí vývoj společnosti" jako faktoru pro založení rodiny (proti jiným předpokladům). Podle pravidelných šetření CVVM v poslední době posilující pozitivní postoje k ekonomickým perspektivám vlastním a české společnosti popisuje kapitola 1.2.1.

[18] Na (rodinné) chování mají vliv nejen systémy rodinné a sociální politiky (typy welfare state), ale také to, jak dlouho působí, jsou v dané zemi (ne)stabilní – např. postsocialistické státy byly zvyklé na vysokou státní podporu rodin, od 90. let se tato podpora prudce snížila, „tím" poklesla plodnost..., ale v jiných státech obdobná „nízká" míra ingerence státu neznamená nízkou porodnost (inspirace v. Fučík, Chromková Manea, 2008: 76).

[19] Viz např. Rychtaříková, Pavlík, Katrňák, 2001; Hamplová, 2003; Hašková, Rabušic, 2008; Kocourková, Rabušic, 2006

[20] Budoucí a dnešní mladí rodiče vstupují do života s jinými představami o zaměstnání i rodině (Strategie Úřadu práce na roky 2020-2024, interní materiál MPSV)

- změny v časování životních startů a vztah mezi jednotlivými starty (např. věk ukončení vzdělání, odchodu z domácnosti rodičů, počátku partnerského soužití a sňatku, narození dětí).

Mezi deklarovanými předpoklady manželského či partnerského soužití a založení rodiny sice zaujímá důležité místo pomoc státu (udává ji 32 % dotázaných v *Rodina 2019*) a vhodné bydlení (21 %), ale stejně významný je požadavek vlastní připravenosti a vyzrálosti pro rodičovství (26 %), až potom stálý partner (14 %) a vybudované postavení v profesi (10 %).

Další části této kapitoly se věnují především třem hlavním kontextuálním oblastem života dnešních rodin a jejich změn.

1.2.1 Sociálněekonomický kontext života dnešních rodin

Hospodářský vývoj české ekonomiky je od roku 2014 stále příznivý, i když vysokého růstu HDP jako v roce 2015 a 2017 (na úrovni zhruba 5 %) v současnosti již nedosahuje a (poslední dostupné) údaje za 3. čtvrtletí roku 2019 naznačují **mírné zpomalení** (meziroční růst HDP činil 2,5 %; ČSÚ, 2019h). Pozitivní hodnocení hospodářské situace ČR v uvedeném období zesiluje i z pohledu samotných občanů. Dokládá to šetření CVVM (2020), podle kterého považuje současnou ekonomickou situaci v ČR za (velmi) dobrou až 51 % veřejnosti, přičemž na začátku roku 2014 činil tento podíl pouhých 8 %. Komplementárně k tomu klesá podíl občanů hodnotících českou ekonomiku (velmi) špatně (59 % v lednu 2014, resp. 13 % v lednu 2020). Stabilně podle zhruba třetiny dotázaných byla/je stávající ekonomická situace v ČR ani dobrá, ani špatná. V návaznosti na hodnocení stávající situace se mění očekávání lidí pro blízkou budoucnost. Zatímco v letech zvyšující se spokojenosti (2015 až 2018) předpokládal každý čtvrtý dotázaný, že se ekonomická situace v daném roce zlepší, a zhruba každý pátý až šestý, že se naopak zhorší, počínaje rokem 2019 výrazně narůstají pesimistická očekávání (na 34 % v lednu 2020) a současně stále méně lidí předpokládá zlepšení (13 % v lednu 2020). Aktuální očekávání jsou nicméně, i vzhledem k odlišné situaci, vzdálená výsledkům z ledna 2009 a 2012, tedy z období krize, kdy zhoršení ekonomické situace předpokládalo 81 %, resp. 73 % občanů, a ve zlepšení věřila pouze 3–4 %.

Míra zaměstnanosti mužů a žen (ve věku 15–64 let) se drží **na vysoké a v mezievropském srovnání na nadprůměrné úrovni** (82 % u mužů a 68 % u žen ve 3. čtvrtletí 2019; ČSÚ, 2019h). Počty pracujících však v uplynulém roce rostly stále nižším tempem. Oživení ekonomiky v posledních letech výrazně ovlivnilo **vývoj nezaměstnanosti, která se od recese v letech 2012 a 2013 trvale snižovala**, přičemž ve 2. a 3. čtvrtletí 2019 je patrné zpomalení, resp. zastavení tohoto poklesu na úroveň kolem 200 tisíc nezaměstnaných osob registrovaných na úřadech práce (MPSV, 2020c). Obdobně se vyvíjel také ukazatel průměrného podílu nezaměstnaných osob, který se ve všech měsících 3. čtvrtletí 2019 ustálil na 2,7 %. Míra nezaměstnanosti je stále vyšší u žen[21] než u mužů, dlouhodobě nadprůměrná je i mezi mladými lidmi do 25 let věku. Pozitivem je pozvolné snižování počtu dlouhodobě nezaměstnaných osob (nad jeden rok i nad dva roky).

Růst české ekonomiky doprovázený výrazným snižováním nezaměstnanosti a rostoucí nabídkou volných pracovních míst, jejichž počet dokonce od dubna 2018 převyšuje počty registrovaných nezaměstnaných osob (ve 3. čtvrtletí 2019 až

[21] U žen má navíc vliv rodičovství a období rané péče o děti na rodičovské dovolené, po jejímž skončení jsou ženy vystaveny mnohem vyššímu riziku nezaměstnanosti než ženy bezdětné nebo než muži (Bičáková, Kalíšková, 2015). Blíže viz rovněž kapitola 5.

1,7násobně), se spolu se zvyšující se poptávkou po nových zaměstnancích odrážel v růstu mezd (ČSÚ, 2019h; MPSV, 2020c). **Průměrná hrubá měsíční mzda** (na přepočtené počty) **zaznamenala nejvyšší dynamiku v letech 2017 a 2018 s přesahem do roku 2019**, kdy i přes mírné zpomalení stále vykazuje vysoké přírůstky (meziročně o 6,9 % ve 3. čtvrtletí 2019, kdy dosáhla téměř 33 700 Kč; ČSÚ, 2019g). Mzdová diferenciace se v roce 2019 na rozdíl od předchozích tří let již nesnižovala, neboť mírně nadprůměrného meziročního růstu dosáhly výdělky v nejnižším, ale i nejvyšším mzdovém decilu. Projevilo se zde jak opakované navyšování minimální mzdy a vyšší nárůst výdělků v oblasti vzdělávání a v odvětví kulturních, zábavních a rekreačních činností, tak vzestup ve (mzdově nadprůměrném) finančním sektoru (ČSÚ, 2019h). Každoroční navyšování minimální mzdy započaté rokem 2015 přitom nadále pokračuje, od ledna 2020 je minimální mzda stanovena ve výši 14 600 Kč (MPSV, 2019b). Sílící inflace sice snižuje kupní sílu mezd, nicméně ta zůstává vzhledem k vysokým přírůstkům nominální mzdy stále poměrně vysoká (reálné mzdy ve 3. čtvrtletí 2019 vzrostly meziročně o 4,0 %; ČSÚ, 2019h). Nadprůměrně se v letech 2018 a 2019 zvyšovaly ceny bydlení, vody, energií a paliv, ve 3. čtvrtletí 2019 rovněž ceny potravin (ČSÚ, 2019h).

Genderové rozdíly ve mzdách přetrvávají, i když data poukazují na určité zlepšení. Podle Eurostatu činil v roce 2017 v ČR rozdíl ve mzdách mužů a žen 21,1 % a v roce 2018 dokonce 20,1 %, kdežto v letech 2014 a 2015 to bylo 22,5 % (Eurostat, 2020a). Vliv na rozdílnou výši mezd má několik faktorů, především charakteristiky zaměstnání a pracoviště (např. pracovní pozice, odvětví, průměrná mzda, genderová segregace), méně pak individuální profily mužů a žen (věk, vzdělání, praxe apod.). Dokládají to dílčí závěry projektu *22 % k rovnosti*, podle kterých lze (za použití výše uvedených faktorů) vysvětlit 11 p. b. (z 26 %) mzdového rozdílu. Ve zbylých 15 p. b. jsou obsaženy efekty dalších faktorů, které nebyly do analýzy kvůli nedostupnosti dat zahrnuty (např. počet a věk dětí), částečně se může jednat i o diskriminaci (Křížková a kol., 2018).

Sociální výdaje státu na pojistné a nepojistné dávky se v souhrnu každoročně zvyšují, přičemž nejvíce k tomu přispívají výdaje na nemocenské dávky, důchody, ale i na příspěvek na péči. Naopak, stále méně finančních prostředků je vydáváno na dávky pomoci v hmotné nouzi, výdaje ze systému státní sociální podpory spíše stagnují (MPSV, 2019i, 2020a). Vzhledem k rostoucím mzdám přitom **klesají hlavně výdaje na dávky státní sociální podpory vázané na příjem domácnosti** (přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, porodné), naopak výdaje na rodičovský příspěvek se meziročně zvedly zejména v roce 2018, v roce následujícím se příliš nezměnily. K výrazným legislativním změnám došlo po poměrně dlouhé době u přídavku na dítě (od roku 2018 byl mírně rozšířen okruh jeho příjemců a zároveň se navýšila jeho částka na 700 až 1 000 Kč měsíčně pro děti pracujících rodičů) a u rodičovského příspěvku (od roku 2018 bylo zrušeno pevně dané maximum a navázáním nejvyšší možné částky na výši předchozí peněžité podpory v mateřství tak umožněno jeho rychlejší čerpání, od roku 2020 je navýšena celková suma, kterou může rodič vyčerpat). Podrobněji se těmito změnami a dalšími souvislostmi zabývá kapitola 1.2.3. V únoru 2018 nově zavedená dávka směřující k vyšší participaci otců na péči o děti – otcovská poporodní péče – se rychle etablovala jako vítaný nástroj rodinné politiky (blíže kapitola 8).

V daňové oblasti zůstává hlavním a rodiči **ve velké míře uplatňovaným nástrojem podpory rodin s dětmi daňové zvýhodnění na dítě** jako odečitatelná položka snižující vypočtenou daň. Jeho výše je od roku 2015 odstupňována podle pořadí, resp. počtu dětí v rodině, přičemž poslední změna nastala v roce 2018, kdy byla zvýšena roční částka na první dítě v rodině na 15 204 Kč (na druhé dítě je stanovena ve výši 19 404 Kč, na třetí a další dítě 24 204 Kč). Výdaje státu v této sféře tak poměrně stoupají (Turková, 2019). Při minimálním ročním příjmu alespoň ve výši šestinásobku minimální

mzdy lze uplatnit daňový bonus, jehož maximální suma se však od roku 2012 nezměnila a v současnosti ji tak plně využijí pouze rodiny se třemi dětmi. Daňová sleva na manžela či manželku s nízkými příjmy se nijak nezměnila od roku 2008, stejně tak výše „povoleného" příjmu. Z velké většiny ji uplatňují rodiny s (malými) dětmi, možnosti jejího využití však slábnou jak v souvislosti s častějším rozením dětí mimo manželství, tak v návaznosti na rostoucí mzdu (která ostře kontrastuje právě se stagnující výši limitního příjmu nepracující manželky). Uvažuje se tak o její úpravě (MPSV, 2019a; iRozhlas, 2019). Dalším daňovým opatřením zacíleným však jen na rodiny s nejmenšími dětmi je sleva za umístění dítěte v předškolním zařízení. Díky návaznosti její výše na minimální mzdu dochází v posledních letech k její pravidelné valorizaci. Ne všichni žadatelé ji však pravděpodobně využijí v plném rozsahu, a sice kvůli (nižším) cenám školného ve veřejných mateřských školách nebo vzhledem k nízkým (pracovním) příjmům.

Ačkoli se finanční situace domácností zlepšuje, **míra příjmové chudoby**[22] **se dlouhodobě pohybuje mezi 9 a 10 %**. V roce 2018 se týkala 9,6 % osob. Trvale nejohroženější skupinou jsou nezaměstnaní (53 % v roce 2018) a dále s odstupem samoživitelé s dětmi (30 %), i když u nich je v tomto směru oproti předchozímu období patrné zlepšení, riziko příjmové chudoby klesá rovněž v úplných rodinách se třemi a více dětmi (16 %; ČSÚ, 2019e). V čase naopak **vzrůstá podíl jednotlivců ohrožených chudobou** (28 %), zvláště 65letých a starších (37 %) a žen žijících samostatně (34 %). Z hlediska subjektivního vnímání své příjmové situace pociťují největší obtíže při vycházení s příjmem rovněž všechny zmiňované skupiny, v souhrnu se však podíl domácností, resp. osob, které vycházejí se svými příjmy s (velkými) obtížemi, snižuje. **Míra materiální deprivace**[23] ve srovnání s příjmovou chudobou **neustále klesá**, v roce 2018 si minimálně čtyři z devíti sledovaných položek nemohlo z finančních důvodů dovolit 2,8 % osob (ČSÚ, 2019e). Nezaměstnaní a samoživitelé se stále řadí k nejvíce materiálně deprivovaným domácnostem (21 %, resp. 9 %). Mezi nejméně dostupné položky, i když meziročně v relativně menší míře, dlouhodobě patří zaplacení neočekávaného výdaje a týdenní dovolené.

Hospodaření s rozpočtem ztěžuje nutnost splácení půjček. **Zadluženost českých domácností** přitom **nepřetržitě roste, za čímž stojí zejména půjčky na bydlení**, které představují až tři čtvrtiny dluhů domácností. Ke konci listopadu 2019 tvořily úvěry na bydlení přes 1 325 mld. Kč, spotřebitelské úvěry 316 mld. Kč a ostatní půjčky 167 mld. Kč (ČNB, 2020). Hypotéku nebo obdobné úvěry na bydlení mají převážně rodiny s dětmi (více než třetina z nich) a bezdětné páry mladší 65 let (přibližně pětina z nich[24]; ČSÚ, 2019e). Uvedené typy domácností častěji splácejí také jiné typy půjček, i když v menší míře (jedna šestina, resp. jedna sedmina z nich). Potíže s řádnou úhradou splátek půjček a především dalších povinných plateb (např. za nájemné a související služby) mají podle šetření SILC zhruba 3 % domácností. Data však již

[22] Míra ohrožení příjmovou chudobou se počítá jako podíl osob žijících v domácnostech, jejichž příjem je nižší než 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácnosti (tj. příjmu zohledňujícího složení domácnosti). Např. aby domácnost jednotlivce v roce 2018 nespadla pod hranici ohrožení příjmovou chudobou, musel být její čistý měsíční příjem vyšší než 11 963 Kč, u partnerského páru se dvěma dětmi do 13 let alespoň 25 122 Kč (ČSÚ, 2019e).

[23] Míra materiální deprivace vyjadřuje podíl osob žijících v domácnostech, které si nemohou dovolit čtyři a více z následujících položek: barevná televize, telefon, pračka, auto, týdenní dovolená mimo domov, zaplacení neočekávaného výdaje (10 700 Kč pro rok 2018), dostatečné vytápění bytu, jíst maso (nebo jeho vegetariánské náhražky) každý druhý den, mají problémy s placením některých plateb (nájem, platby za bydlení, splátky půjček).

[24] Ve vyšší míře (přes dvě pětiny) bezdětné páry s osobou v čele domácnosti mladší 45 let, které představují čtvrtinu všech těchto domácností. Naopak, bezdětné páry s osobou v čele domácnosti ve věku 55–64 let tvoří polovinu těchto domácností, hypotéku splácí zhruba desetina z nich (SILC 2017).

nevypovídají o tom, kolik z nich skončí v exekuci. **V roce 2018 byla exekuční řízení vedena vůči více než 820 tisícům osob**, tj. o 41 tisíc lidí méně než v roce předcházejícím (EKČR, 2019). Od roku 2014 se snižuje počet nově zahájených exekucí, v roce 2018 meziročně o více než 100 tisíc na 505 tisíc exekucí. Pokles pokračoval i v roce 2019, nicméně v meziročním srovnání údajů za první tři čtvrtletí roku 2019 a 2018 je v souhrnu patrná spíše stagnace (EKČR, 2020). Počet exekučních řízení však celkově roste, **přibývá** tudíž **osob, které jsou vystaveny vícečetným exekucím**. Exekuce je nejčastěji nařízena proti osobám v produktivním věku, nezanedbatelný je ale podíl seniorů starších 65 let, kterých je mezi povinnými osobami 9 % (tj. téměř 73 tisíc v roce 2018) a kteří mají v průměru 4,3 exekuce na osobu (EKČR, 2019). Nezletilé děti jsou zde zastoupeny z 0,4 % (tj. zhruba 3,5 tisíce dětí do 18 let). Z regionálního hlediska se nejvyšší podíl osob v exekuci nachází v Ústeckém a Moravskoslezském kraji, při přepočtu na obyvatele daného kraje se však na druhé místo za Ústecký kraj dostává kraj Karlovarský. Nejméně osob čelících exekuci žije na Vysočině a ve Zlínském kraji. Průměrná vymáhaná částka na jistině na jednu exekuci se v čase snižuje (cca 63 tisíc Kč v roce 2018 na jednu exekuci, resp. 360 tisíc Kč na jednoho povinného), u poloviny osob je vymáhaná částka na jistině nižší než 110 tisíc Kč (tamtéž).

K lepší platební morálce mohly vedle příznivého mzdového vývoje v prostředí nízké nezaměstnanosti přispět také doporučení České národní banky regulující výši hypoték vzhledem k příjmům žadatele a jeho případným dalším závazkům. ČNB se tak jejich prostřednictvím snaží působit preventivně (v zájmu finanční stability bank i domácností v případě ekonomického zpomalení), reaguje rovněž na **nízkou (a zhoršující se) dostupnost bydlení**. Ve své zprávě uvádí, že ceny rezidenčních nemovitostí v první polovině roku 2019 byly ve srovnání s předkrizovým rokem 2008 o 35 % vyšší a jejich růst nadále předstihuje zvyšování disponibilních příjmů domácností. **Nadhodnocení cen bytů odhaduje na 15–20 %**. Nabídka bytů je vůči poptávce nedostatečná hlavně v Praze a ve velkých městech (ČNB, 2019).

1.2.2 Podpora rodiny v rodinné a sociální politice

Podpora rodin v plnění jejich funkcí a podpora rodinného a reprodukčního chování jsou především úkolem rodinné a sociální politiky, ve vztahu k potřebám rodin účinně působící jako součást veřejné politiky jako celku (MPSV, 2019b). Podpora rodin pečujících o děti, stejně jako mladých lidí uvažujících o svém perspektivním rodičovství, a také rodin přecházejících do fáze, kdy je třeba zajistit péči o jejich členy v seniorském věku, nespočívá jen v opatřeních dávkového systému a služeb, ale také ve vytváření širšího kontextu příznivého pro život rodin a plnění jejich funkcí.

V důsledku historického přebírání rodinných funkcí jinými institucemi lidé dnes **přisuzují velký význam společenské podpoře rodiny**, přičemž ale **současně požadují autonomii rodin.** Na straně druhé se uvolňuje soudržnost rodiny pod vlivem individualizačních trendů. Míra požadované autonomie se liší podle různých oblastí života rodiny a formy případné pomoci. Nejvíce je autonomie požadována při péči o děti, naopak nejširší nefinanční podpora je očekávána rodinami pečujícími o zdravotně hendikepovaného člena (Kuchařová, Nešporová, 2017; Kuchařová a kol., 2019a). Finanční podpora je vítaná univerzálně, ale požadována v různé míře v závislosti na konkrétní situaci rodin. Názory na roli státu versus zodpovědnost rodiny na základě výběrových šetření v různých cílových skupinách ukazuje tabulka č. 1.4 (čím vyšší hodnota průměrů, tím více se názory přiklánějí k výroku v posledním sloupci tabulky, tj. větší roli státu, nerozhodný postoj osciluje okolo hodnoty 4). Nezávislost rodiny je

preferována v péči o malé děti, ale i v zajištění financí pro rodinu. Státu je nejsilnější role připisována, jak bylo zmíněno, je-li v rodině člen se zdravotním postižením. Vyrovnaná odpovědnost je státu i rodině přisuzována v případě péče o seniory a v případě zajištění bydlení pro rodiny. Na podpoře bydlení se přitom podle veřejného mínění mají obdobně podílet obce a stát.

Zmíněné prolínání zájmu o autonomii rodiny s akceptací závislosti na společenské pomoci pramení z vědomí značné míry institucionalizace plnění rodinných funkcí i objektivních limitů schopnosti některých rodin zajistit své potřeby. Celkově je ale podporována velká míra vlastní zodpovědnosti rodiny za uspokojování svých potřeb oproti jejímu přenášení na stát.

V hodnocení potřebnosti vybraných konkrétních opatření státní rodinné politiky existuje velká shoda v názorech různých skupin obyvatel, rozdíly jsou ale mezi kraji či obcemi různých velikostí. Podle dat CVVM (2019b) se snižovaly v letech 2012–2019 deklarované požadavky rodin na míru asistence státu, měřeno žádoucím množstvím vynakládaných prostředků na jednotlivé oblasti sociálního zabezpečení, což je zdůvodnitelné víceletou ekonomickou prosperitou České republiky (kapitola 1.2.1).

Tabulka č. 1.4 **Názory na roli státu a rodiny v zabezpečení potřeb rodin** (porovnání průměrných hodnot z výzkumů různých cílových skupin)

hlavní je role rodiny	průměrné hodnocení na 7bodové škále – srovnání průměrů za různé cílové skupiny**					hlavní je role státu
	R-19	NUR	VíceRod	RekRod	RSF	
Rodiny by měly převzít více zodpovědnosti, aby se o sebe dokázaly postarat.	3,2	3,6	3,7	3,6	**-**	**Stát** by měl převzít více odpovědnosti za rodiny a zajistit, aby bylo o všechny postaráno.
Zajištění **potřeb starých lidí** je věcí jejich **rodiny.**	4,3	4,4	4,1	4,2	3,8	Zajištění **potřeb starých lidí** je věcí **státu.**
Zajištění **potřeb nezletilých dětí** je věcí jejich **rodiny.**	2,9	3,2	3,0	2,8	3,0	Zajištění **potřeb nezletilých dětí** je věcí **státu.**
Zajištění potřeb **postižených či dlouhodobě nemocných** je věcí **rodiny.**	4,8	4,9	4,8	4,7	-	Zajištění potřeb **postižených či dlouhodobě nemocných** je věcí **státu.**
Řešení **vážných finančních potíží rodiny** je věcí jejích členů.	3,1	3,6	3,4	3,2	3,0	Řešení **vážných finančních potíží rodiny** je věcí **státu.**

Pozn.: Znění otázky: Nyní Vám předložím několik dvojic protikladných názorů na roli státu v oblasti podpory rodin. Vyberte číslici mezi jedničkou a sedmičkou podle toho, nakolik výrok vystihuje Váš názor.

Porovnávané typy rodin: R-19: Rodina 2019; NUR: samoživitelé; VíceRod: vícedětné rodiny; RekRod rekonstituované rodiny; RSF: rodiny ve střední fázi rodinného cyklu. Výběrový soubor NUR tvoří jen sólo rodiče, soubor RekRod pouze úplné rodiny, v ostatních souborech jsou zastoupeny oba typy (podle stanovených kvót)

Zdroj: data šetření: Rodina 2019; Samoživitelé 2019; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Rodiny ve střední fázi 2017 (podrobnosti jsou uvedeny v přehledu datových zdrojů v seznamu literatury.

Soudobá diverzita rodinných forem a nestabilita vzorců (ne)rodinného soužití implikuje (v současných ekonomických a sociálněpolitických podmínkách) **různorodou**

míru autonomie rodiny,[25] a tím **rozmanitost nároků na sociální ochranu. Různé formy soužití představují potenciálně odlišné sociálněekonomické podmínky rodin a odlišné schopnosti rodin uspokojovat své potřeby vlastními silami.** Přitom je žádoucí, aby žádná z forem rodinného soužití, pokud je funkční, nebyla přehlížena a současně aby žádná nebyla systémem společenských podpor upřednostňována či zvýhodňována (MPSV, 2017b; Krebs, 2010[26]). Rodinná politika má zaručovat nestrannost, což je však tím obtížnější, čím různorodější je objekt rodinné politiky a čím více jsou některé formy soužití, ať v důsledku nestability rodin nebo náročnosti péče o své členy, ohroženy, např. chudobou, oproti jiným. Je náročným úkolem rodinné a sociální politiky kombinovat podporu funkčních rodin v plnění jejich funkcí s poskytováním pomoci ohroženým rodinám. Základním imperativem proto je, že příjemci podpory jsou hlavně nejzranitelnější subjekty, kterými jsou v případě rodinné politiky děti, bez ohledu na to, v jakém rodinném prostředí vyrůstají.

Požadavkům veřejnosti zjišťovaným ve výzkumech odpovídá také uplatnění **principu subsidiarity v systému sociální podpory rodin** (Kuchařová, Nešporová, 2017). Podle něj by stát „neměl rodinám ulevovat, ale měl by jim – s ohledem na zásadu subsidiarity – umožnit plnit své povinnosti tak, aby mohly pomoci samy sobě. Pouze v případě, a pouze tam, kde to není možné nebo není dostačující, např. v ochraně proti nemoci, proti úrazu nebo nezaměstnanosti, je dána příslušnost státních a místních orgánů nebo větších společenských organizací" (*Rodinná politika..., 2020*). Argumentem pro tento princip jsou i nezáměrné dopady rozvinutého sociálního státu na vnitřní vztahy v rodinách, zejména mezigenerační, které jsou druhou stranou mince ulehčení péče o rodinné členy v rodinách (Možný podle Baláž, 2012[27]). Podpora mezigenerační solidarity je současně jedním z cílů rodinné politiky (MPSV, 2019b.).

Dalšími důležitými podmínkami úspěšnosti rodinné politiky jsou její hodnotová zakotvenost a provázanost jednotlivých opatření (Oujezdská, 2016). Na jedné straně jsou to samozřejmé, přirozené požadavky, na straně druhé jsou obtížně splnitelné v ideální podobě. Je zde žádoucí široký konsensus, stejně jako provedení stále chybějící zevrubné analýzy efektů rodinně politických opatření.

Požadavek širokého konsensu naráží na již zmíněnou rozvolněnost samotného pojmu rodina, který je používán pro velmi různorodé formy soužití, což prakticky znemožňuje jeho obecnou definici (na definování rodiny rezignovala řada analýz a koncepčních materiálů, zdůvodnění viz Možný, 2006). Přitom zvláště pro koncipování rodinné politiky (na různých úrovních) by přesná definice umožnila efektivněji nastavovat a realizovat rodinně-politická opatření. Vyhýbaje se taxativnímu vymezení rodiny ji *Velký sociologický slovník* (Linhart a kol., 1996) definuje jako „původní a nejdůležitější společenskou skupinu a instituci" s hlavními funkcemi reprodukce, výchovy, socializace a přenosu kulturních vzorů (opominuta je zde role ekonomicko-zabezpečovací). Takto široká definice je uplatnitelná na většinu soudobých forem „rodinného" soužití, pokud akceptujeme také široké pojetí plnění zmíněných základních funkcí. Např. u reprodukční

[25] Autonomie rodin je jedním z hlavních cílů současné koncepce rodinné politiky vlády (MPSV, 2019b): „Společenské klima má být vůči rodinám všestranně příznivé, bariéry a společenské tlaky mají být minimalizovány. Rodina má požívat zvláštní zákonné ochrany a má být společensky vysoce oceňována, přičemž je nutno posilovat autonomii rodiny".

[26] „Hlavním cílem rodinných politik v moderních státech je zmírňování narůstajících nákladů rodin při opatrování mladé generace realizací principu především sociální solidarity, principu sociální spravedlnosti a principu sociální garance." (Krebs, 2010, s. 378)

[27] Možný mj. říká, že „Kulturní vrstva solidarity mezi členy rodin byla nedávno narušena zavedením institucionální solidarity sociálního státu. Dnes už si lidé nepořizují děti proto, aby se o ně na stará kolena postaraly, neboť vědí, že se o ně ve stáří postará sociální stát. ... Silný pomáhající stát udělal člověka méně závislým na pomáhajících dětech. Lidé reagují tím, že mají méně dětí."

funkce i je-li plněná za pomoci asistované reprodukce a různých forem adopce (ve smyslu právního vymezení, kdo může adoptovat a za jakých podmínek). Také funkce ekonomicko-zabezpečovací takto nabývá rozmanitých forem. Podobně to implikuje široké pojetí rodinné výchovy a socializace, oproti dřívějšímu chápání zahrnující např. oddělenou výchovu biologickými rodiči a výchovu nevlastními rodiči, několika prarodiči, příp. dalšími osobami. Tím se komplikuje i funkce přenosu kulturních vzorů vzhledem k tomu, že rozšířený okruh zúčastněných osob nemusí uznávat stejné hodnoty a kulturní vzorce. K tomuto komplexnímu problému vztahovému a výchovnému se vyjadřuje kapitola 9, ohledně funkcí ekonomických kapitola 10. Absence přesnější definice rodiny je limitem pro koncipování adresněji zaměřených opatření rodinné politiky, nebo naopak univerzálních opatření pro definované situace.[28]

Pokud jde o požadavek propojenosti jednotlivých opatření a cílů rodinné politiky, Koncepce rodinné politiky MPSV z roku 2017 (MPSV, 2017b) jej reflektuje tím, že si vytyčila jako jeden z hlavních cílů komplexní přístup k rodinám a jejich potřebám. Naplnit tyto cíle naráží na překážky, jako je nedostatek spolehlivých analýz dopadů jednotlivých opatření či synergického působení propojených finančních nástrojů apod. Praktické a systémové souvislosti provádění rodinné politiky však oproti tomu vytváří tlak na formulování priorit, které jsou realizovány postupně, a problematizuje se tím jejich žádoucí synergický efekt.

Změny a nová opatření v rodinné politice

Současná Koncepce rodinné politiky ve svých deklarovaných cílech (MPSV, 2017b[29]) **vychází vstříc požadavkům rodin** (jak se rýsují podle výběrových šetření, viz dále) **zejména v podpoře slaďování rodiny a zaměstnání** (konkrétně opatřeními v oblasti nerodinné denní péče a podpoře flexibilních pracovních režimů) **a v důrazu na podporu bydlení**, zejména mladých rodin, seniorů a rodin sociálně znevýhodněných. Jakýmsi zastřešujícím tématem je finanční podpora rodin a eliminace chudoby ohrožených rodin. **Jsou to však současně oblasti (velké) nespokojenosti veřejnosti s reálným stavem** (*Rodina 2019*, *Finanční podpora rodin s dětmi 2018*, CVVM, 2019). Buď proto, že nová opatření se zavádějí relativně pomalu (např. podpora flexibilního zaměstnávání), nebo z důvodu obtížného hledání konsensu při složité struktuře kompetencí různých zapojených resortů (podpora bydlení). Zejména v bydlení se cíle zatím nedaří naplňovat (4. kapitola).

V pozadí nesnadné realizace cílů rodinné politiky stojí její finanční nákladnost (s dopady na nevyhnutelnost hledání politického konsensu) spolu s často diametrálně odlišným chápáním významu a žádoucího směrování „investic do rodin", jak lze pozorovat u politiků i odborníků.

Z hlediska relativních výdajů na rodinnou politiku nedošlo za uplynulé období k navýšení, spíše naopak (graf č. 1.3). Výdaje na rodinu od roku 2008

[28] Jako příklad lze uvést nárok na rodičovskou dovolenou a dostupnost rodičovského příspěvku pro oba rodiče, pokud spolu nežijí, protože zákonné ustanovení bývá formulováno pro „tradiční či standardní" rodiny, nejen v ČR (viz *Leave policies*..., 2019). Základem nároku bývá právní vztah k dítěti, takže problém vzniká hlavně u rekonstituovaných rodin (Paloncyová a kol., 2019b) nebo stejnopohlavních párů pečujících o dítě.

[29] Koncepce rodinné politiky 2017 (MPSV, 2017) reagovala na desetiletou absenci explicitně formulovaných principů a záměru státní podpory rodin, která měla za následek roztříštěný systém nekoncepčních opatření, která buď nereagovala na měnící se potřeby (např. systém zařízení nerodinné péče o nejmenší děti), nebo se vyvíjela separátně (příkladem může být rodičovský příspěvek), nebo zužovala své zaměření na některé skupiny rodin, a tím se stávala spíše politikou sociální (Průša a kol., 2014).

stagnovaly v absolutním i relativním vyjádření,[30] v relativním jako podíl na HDP spíš mírně klesaly. V roce 2020 se očekává růst, zejména v souvislosti se zvýšením celkové sumy rodičovského příspěvku (MPSV, 2019f).

Graf č. 1.3 **Vývoj výdajů na jednotlivé oblasti sociálně-zdravotního systému v letech 1990–2018 (podíl na HDP v %)**

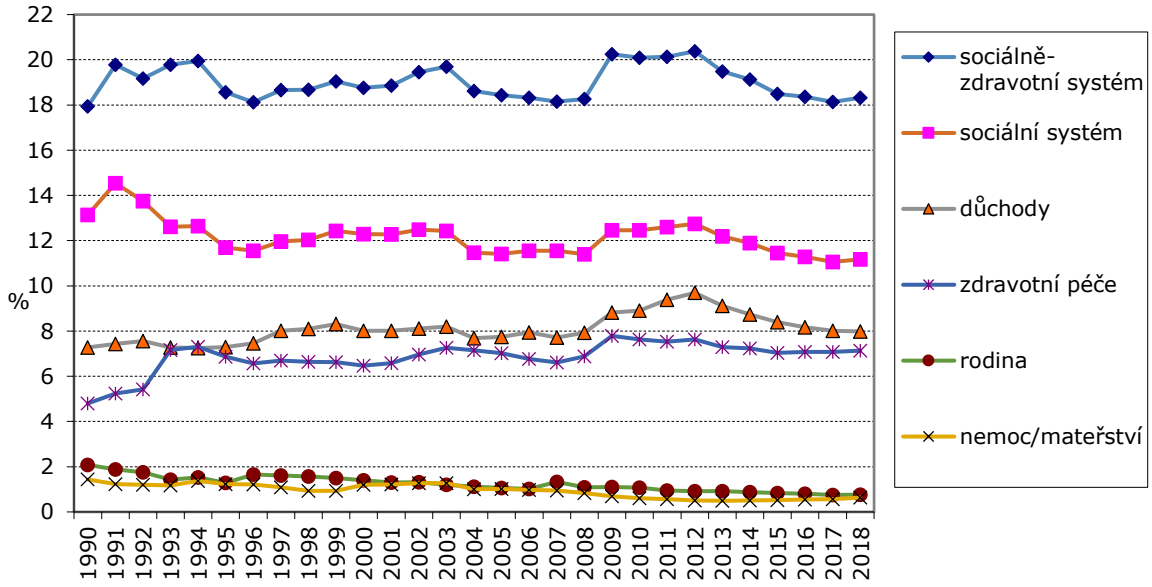

Zdroj: převzato z: Höhne, Šťastná, 2019

Pokud jde o věcné plnění Koncepce rodinné politiky MPSV, dokument „Zpráva o plnění Koncepce rodinné politiky" z dubna 2019 podrobně mapuje postup plnění jednotlivých opatření Koncepce (MPSV, 2017). Z 39 deklarovaných opatření je u osmi konstatováno neplnění (důvodem je např. změna záměru a soustředění na související cíl nebo zdržení legislativního procesu, případně nedostatek financí). Ostatní jsou vesměs plněna průběžně.

Plnění Koncepce rodinné politiky MPSV 2017 relativně nejvíce pokročilo v oblasti slaďování rodiny a zaměstnání, kde bylo mj. cílem zpřístupnit návrat na trh práce matkám malých dětí a zvýšit podíl otců na péči. Opatření zavedená v letech 2017-2019 umožnila zejména zpřístupnění nerodinné denní péče podporou dětských skupin (MPSV, nedat.). V pořadí tisící byla otevřena v září 2019 (MPSV, 2019c).

Do konce roku 2019 byly splněny cíle týkající se kvality služeb dětských skupin, navýšení rodičovského příspěvku a zavedení dlouhodobého ošetřovného (MPSV, 2019a).

V roce **2018 byla zavedena dávka otcovské poporodní péče**. Jedná se o nárok na peněžní dávku z nemocenského pojištění, kterou mohou pobírat otcové po dobu sedmi dnů při čerpání volna formou rodičovské dovolené v raných týdnech života

[30] V relativním vyjádření se neměnily výrazně výdaje na žádnou ze složek sociálně zdravotního systému, v absolutním vyjádření dramaticky rostly jen výdaje na zdravotní systém a důchody, výdaje na rodiny se zvýšily mírně v roce 2008 a pak stagnovaly (Höhne, Šťastná, 2019).

dítěte. Účelem je posílit vazbu mezi dítětem a oběma rodiči a motivovat otce k větší účasti na péči o děti. V budoucnu by výplata dávky otcovské poporodní péče měla být prodloužena o jeden kalendářní týden. Po počátečním rozpačitém přístupu otců ji od té doby využilo přes devadesát tisíc lidí, v roce 2019 se měsíční počet ustálil okolo hodnoty 4 tisíc příjemců (graf č. 1.4; ČSSZ, 2019b, nejnovější publikovaná data; počet živě narozených se v té době výrazně neměnil).

Graf č. 1.4 **Vývoj počtu příjemců dávky otcovské poporodní péče za období únor 2018 – prosinec 2019**

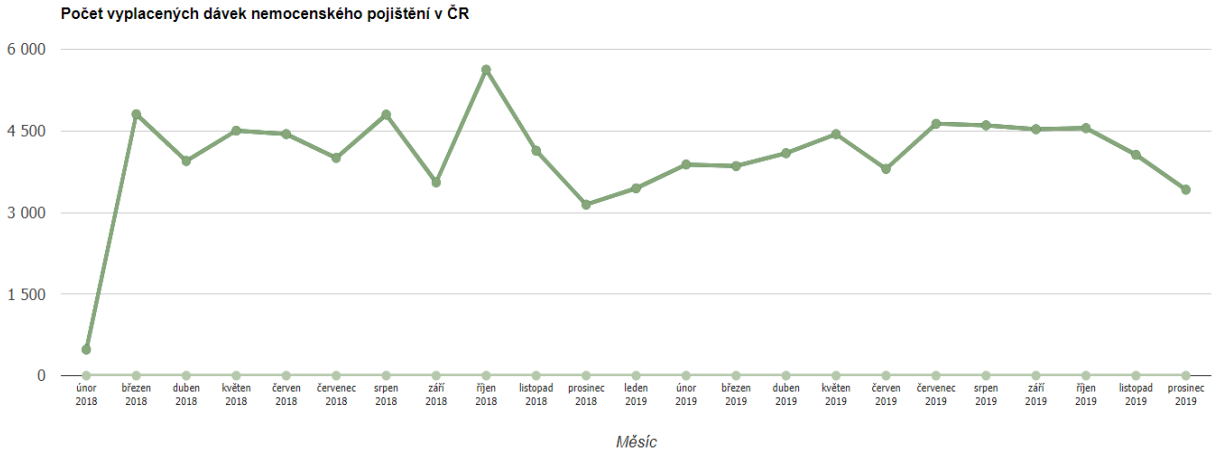

Zdroj: převzato z: ČSSZ. Otevřená data. https://data.cssz.cz/web/otevrena-data/graf-pocet-vyplacenych-davek-nemocenskeho-pojisteni-v-cr

S účinností od 1. 1. 2020 byly provedeny **změny v čerpání rodičovského příspěvku a navýšena jeho celková výše**. Zaměstnanost matek nejmenších dětí se v posledních letech mírně zvyšuje, k čemuž přispěly úpravy parametrů rodičovského příspěvku umožňující dnes jeho kratší čerpání při vyšších měsíčních dávkách (Pertold-Gebicka, 2018). Toho však většina matek nevyužívá (Höhne, 2017; kapitola 1.2.3). Šťastná (2019) ukázala také na pozitivní vliv rychlejšího čerpání rodičovského příspěvku (později doprovázeného i zvyšující se podporou služeb péče o děti) na rychlejší časování druhých (i třetích) porodů v ČR, a to zejména u žen s maturitou. Je tu potenciální vliv na plodnost (naznačeno také v Höhne, Kuchařová, 2016; Šťastná 2019).

Po roce 2017 byl v realizaci rodinné politiky celkově kladen důraz na opatření v oblasti finanční podpory. Pozornost byla upřena vedle zvýšení rodičovského příspěvku (zmíněno výše) i na podporu sólo rodičů, zejména na zavedení zálohovaného výživného, což však dále zůstává předmětem vyjednávání na úrovni vlády[31] (Deník, 2020). Stranou pozornosti delší dobu zůstával problém snižování reálné výše sociálních dávek, především těch vázaných na životní minimum. Zvýšení životního a existenčního minima od 1. 4. 2020 se projeví jednak ve zvýšení některých dávek (především hmotné nouze) a jednak v rozšíření okruhu rodin nárokujících např. přídavek na dítě nebo porodné.

[31] Návrh zákona o zálohovaném výživném byl dne 6. 2. 2020 projednán Legislativní radou vlády, která navrhla jeho přepracování. Návrh byl na základě jejích připomínek přepracován a dne 3. 4. 2020 byl upravený materiál předložen Legislativní radě vlády k opětovnému projednání.

V daňové oblasti byly provedeny jen parametrické změny v daňovém zvýhodnění na dítě (Höhne a kol., 2019).

Přehled plánovaných opatření, z nichž některá se už realizovala nebo jsou v realizaci, je shrnut v tabulce č. 1.5.

Tabulka č. 1.5 **Okruhy společenské podpory rodin vytyčené v Koncepci rodinné politiky 2017 a upravené v návrhu Aktualizované koncepce rodinné politiky***:

Problematika a cíle	**Opatření realizovaná, v realizaci a plánovaná**
Bydlení: startovací byty pro rodiny s dětmi a zajištění důstojného bydlení pro seniory	- program Výstavba - zákon o dostupném bydlení (MMR) - půjčky pro bydlení mladých (SFRB) - MMR - program Podpory bydlení - MMR - legislativní a finanční podpora družstevního bydlení - MPSV – návrh zákona o přídavku na bydlení
(Předškolní) péče a vzdělávání: - dostupná a kvalitní péče o děti mladší tří let - preventivní a podpůrné služby pro rodiny s dětmi	- nárok na mateřskou školu od 3 let - navýšení financí obcí na obecní školství - systémové financování dětských skupin - pilotní ověření mikrojeslí - výšení kvality péče poskytované v dětských skupinách jeslích (dnes) - bezplatné předškolní vzdělávání
Státní podpora flexibilních forem práce	- sleva na pojistném pro zaměstnavatele, kteří poskytují flexibilní formy práce - sdílené pracovní místo
Úprava mateřské a rodičovské dovolené	- zvýšení limitu 46 hodin měsíčně v předškolním zařízení pro děti do dvou let - valorizace rodičovského příspěvku - zvýšení peněžité pomoci v mateřství
Podpora zapojení mužů do péče	- motivační střídací bonus/otcovská poporodní péče
Účast rodičů pečujících o děti do čtyř let v systému sociálního pojištění	- ochrana OSVČ rodičů s malými dětmi v systému sociálního pojištění
Finanční zabezpečení rodičovství: Ochrana dětí před chudobou a postavení sólo rodičů	- úprava parametrů slevy na manžela/manželku u daně z příjmů fyzických osob tak, aby zohledňovala přítomnost dětí a naopak neomezovala výdělečnou činnost rodičů - navýšení přídavků na děti - porodné pro každé dítě - novomanželské půjčky
Podpora neformální péče	- příprava návrhu systematické dlouhodobé podpory a finančního zajištění neformální péče
Služby pro domácnost	- pilotní ověření služeb pro domácnost
Podpora porodnosti a demografického růstu populace: - dostupná asistovaná reprodukce	- hrazená prevence - kvalitní sexuální a rodinná výchova pro dívky a chlapce
Důstojné porody	- zkvalitnění porodní a poporodní péče
Snížení rozdílů žen a mužů v odměňování	- zahájit debatu na úrovni tripartity o opatřeních, která by redukovala platové rozdíly dle pohlaví.
Podpora stabilních partnerských a rodinných vztahů a institutu manželství	- legislativní ukotvení služeb primární prevence a zajištění jejich systémového financování - navýšení dotací na pro-rodinné aktivity

*Pozn.: * předložená vládě ČR v srpnu 2019*

Zdroje: MPSV, 2017; MPSV, 2019b

Podmínkou úspěšnosti rodinné politiky je mezi jiným soulad mezi požadavky a očekáváním lidí a reálným zaměřením realizovaných opatření. Jejich vliv může „záviset na tom, do jaké míry jsou lidé schopni nebo ochotni přizpůsobit se chování podporovanému politikami. Tento vliv může být slabý, pokud politiky

neodpovídají sociální situaci a společenskému životu, který chce většina lidí v zemi vést, nebo pokud jsou rodinné politiky v rozporu s normami, které sdílí většina lidí." (Šťastná, 2019). Na tomto principu byly založeny dosavadní koncepce rodinné politiky státu (také většinou jejich krajské obdoby, pokud existují), přesto se svým zaměřením liší.

Po roce 2017 dále rostlo (růst započal v roce 2012) pozitivní ocenění sociální pomoci státu rodinám, významně se zvýšilo od roku 2018, přesto celkově mírně převládá negativní hodnocení – 51 % proti 42 % pozitivních (CVVM 2019c). Vnímání potřebnosti jednotlivých sledovaných forem podpory se prakticky neměnilo. Třemi sledovanými oblastmi, jejichž zajištění je dlouhodobě nejpozitivněji hodnoceno,[32] jsou školství a vzdělávání, zdravotní péče a zajištění v nezaměstnanosti. Jde o oblasti veřejné politiky s těsným napojením na rodinnou politiku. Spokojenost konkrétně s podporou rodin s dětmi ale deklarovala až do roku 2015 jen čtvrtina, potom po dalším růstu necelá polovina dotázaných v roce 2019. Lze předpokládat vyšší nespokojenost rodičů aktuálně o děti pečujících. Universálnější je kritický pohled na podporu bydlení (spokojených je dlouhodobě jen zhruba čtvrtina).

V názorech na opatření samotné rodinné politiky (tabulka č. 1.6) poklesl na počátku roku 2019 zájem o některá opatření, např. o jesle (v menší míře o mateřské školy) nebo navýšení přídavků na děti. Jde o opatření priorizovaná donedávna ve vládní agendě rodinné politiky i ve veřejném mínění. Do jisté míry jde o uspokojení poptávky, ale také zřejmě o posun priorit. V nejnovějších výzkumech veřejného mínění se neukázala opatření nově vzbuzujících zájem, pomineme-li ta prvně se objevivší – výživné a vyšší rodičovský příspěvek – která získala průměrnou podporu. Setrvává přednostní zájem o nástroje slaďování rodiny a zaměstnání, tj. pružnou pracovní dobu nebo zkrácené úvazky, a podporu rodin s dětmi ve školním věku (družiny). Souhrnně řečeno, ve veřejnosti **přetrvává názor, že pro rodiny je významné především zajištění pracovního příjmu v zájmu vytváření žádoucích životních podmínek pro rodinu, a to formou nenarušující příliš plnění rodinných funkcí a rodičovských ambicí.**

[32] Více než polovinou české veřejnosti, převážně však (jako i ostatní) odpovědí „spíše dobře" a jen v jednotkách procent „velmi dobře".

Tabulka č. 1.6 **Vývoj názorů na uplatňování a zavádění opatření státu v rodinné politice** (časové srovnání, v %)

	XI/04	XI/06	XI/08	XI/10	XI/11	XI/12	XI/13	XI/14	II/16	II/17	II/19
	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
podpora pružné pracovní doby nebo zkrácených úvazků pro rodiče s malými dětmi	92/4	90/4	91/4	87/6	91/5	90/5	92/3	89/6	91/5	90/5	90/6
provozování družiny u každé základní školy	82/8	78/8	86/9	82/9	87/5	88/5	89/5	90/5	87/6	89/5	88/6
snížení daní pro osoby s nezaopatř. dětmi	91/5	87/7	88/10	79/14	84/11	89/8	87/8	84/5	87/9	89/6	**84/11**
zvýšení počtu mateřských škol	55/26	66/17	84/8	81/10	84/7	86/7	89/5	89/5	83/9	88/5	**83/10**
otcovská dovolená	-	-	-	-	-	-	-	-	84/10	80/14	82/12
zvýšení rodičovského příspěvku	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80/13
zvýšení přídavků na děti	89/7	76/16	83/14	72/21	78/17	80/14	78/15	77/17	82/13	83/13	**77/17**
placení výživného na děti státem za neplatiče	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74/21
společné zdanění manželů	73/7	73/8	72/11	70/13	71/9	72/9	73/10	68/11	74/10	70/12	68/15
vícerychlostní rodičovská dovolená	-	-	-	58/19	60/17	65/16	66/15	64/15	72/11	65/16	68/16
plošné porodné bez ohledu na příjem	-	-	-	-	60/33	66/28	65/29	64/30	71/24	69/25	67/27
zvýšení počtu jeslí	41/39	48/34	63/25	64/23	66/22	69/21	70/20	70/20	70/18	70/20	**63/24**
plošné přídavky na děti	-	-	-	-	45/46	51/42	51/42	51/40	58/36	54/39	**50/43**

Pozn.: „+" znamená součet odpovědí „rozhodně pro" a „spíše pro", „-" je součtem odpovědí „spíše proti" a „rozhodně proti". Dopočet do 100 % tvoří spontánní odpovědi „neví". Položky seřazeny sestupně podle podílu „+".

Zdroj: Převzato z: CVVM, 2019d

Jakýmsi věčným dilematem rodinné politiky je otázka vyváženosti podpory rodin finančními nástroji a službami v širokém slova smyslu. Finanční formy bývají viditelnější, ale, jak ukazuje tabulka č. 1.7, ne jednoznačně více žádané. Význam finanční podpory více oceňují rodiny s dětmi ve školním věku, kdy náklady na děti vzrůstají, zatímco státní finanční podpora klesá ve srovnání s rodinami s předškolními dětmi (Kuchařová a kol., 2016, 2018). Naproti tomu některé nefinanční nástroje mohou být účinnější pro naplnění potřeb rodin i z hlediska jejich efektu pro sladění rodiny a zaměstnání.

Ve výzkumu veřejného mínění finanční podporu sociálními dávkami žádají lidé s nižší životní úrovní, avšak na jiných sociodemografických charakteristikách nezáleží (CVVM, 2019b). Lidé s nízkými příjmy jsou jediní, kdo shledávají daně příliš vysokými (CVVM, 2019a).

Tabulka č. 1.7 **Názory na zaměření státní podpory rodin – volba mezi finanční podporou a posílením služeb pro rodiny (v %)**

název a rok šetření	1 – finanční podpora	2–3	4	5–6	7 – podpora službami
Rodina 2019	8,4	16,9	25,7	31,2	17,8
Samoživitelé 2019	11,9	22,2	24,3	26,6	15,0
Vícedětné rodiny 2018	14,0	19,5	27,6	23,6	15,4
Rekonstituované rodiny 2018	11,9	20,4	26,8	27,4	13,6
Finanční podpora rodin s dětmi 2018	18,0	36,7	16,3	21,8	7,2
Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu 2016	12,5	25,8	26,2	23,7	11,8
Příjmy a výdaje rodin s dětmi 2015	15,7	25,6	24,4	24,2	9,9

Pozn.: U všech šetření byla pro přehlednost sedmibodová škála převedena na pětibodovou (sloučením hodnot jednak 2 a 3 a jednak 5 a 6). Soubory se liší kromě roku realizace také strukturou výběrových souborů. S výjimkou souborů samoživitelů (sólo rodiče) a rekonstituovaných rodin (rodiče žijící v páru) byly ve všech souborech objekty zkoumání rodiny úplné (převažovaly) a neúplné.

Zdroj: data šetření: Rodina 2019; Samoživitelé 2019; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Rodiny ve střední fázi 2017, Příjmy a výdaje rodin s dětmi 2015 (podrobnosti jsou uvedeny v přehledu datových zdrojů v seznamu literatury).

1.2.3 Zhodnocení dávek státní sociální podpory s důrazem na přídavek na dítě a rodičovský příspěvek

V rámci rodinné politiky je podpora rodin s dětmi uplatňována především prostřednictvím nepojistných **dávek státní sociální podpory** (SSP).[33] Základní princip poskytování těchto dávek spočíval v solidaritě vysokopříjmových rodin s rodinami s nízkými příjmy a bezdětných rodin s rodinami s dětmi. Podle Průši a kol. (2014: 25–26) však redistribuci od bezdětných ve prospěch rodin s dětmi dnes v rámci dávek SSP naplňuje pouze rodičovský příspěvek, ostatní dávky, včetně přídavků na děti jsou významně limitovány příjmovou situací rodiny. Zatímco v době vzniku příslušného zákona (č. 117/1995 Sb.) a ještě na přelomu století připadaly více než dvě třetiny výdajů na příjmově testované dávky a přídavek na dítě dominoval jak v objemu výdajů, tak v počtech příjemců (Höhne, 2008), **v současnosti** jdou **více než dvě třetiny výdajů** na jedinou dávku, a to **rodičovský příspěvek** (MPSV, 2019i). Vzhledem k této zásadní proměně se těmto dvěma dávkám věnujeme podrobněji.

Dříve než se k tomu dostaneme, přinášíme jen krátké zhodnocení dalších dávek SSP. V druhé polovině 90. let minulého století byl třetí nejvýznamnější dávkou **sociální příplatek** s přibližně pětinovým podílem na celkových výdajích a půl milionem příjemců měsíčně (Höhne, 2008). Byl zacílen na nízkopříjmové rodiny s dětmi, zohledňoval jejich počet a věk, ale i zdravotní stav dětí a rodičů, osamělost rodiče, studium dětí či narození vícerčat. Vyplácel se až do roku 2010, rodinám se zdravotně postiženým členem do roku 2011. Jeho funkci po té částečně převzal příspěvek na péči, příp. přídavek na dítě a dávky hmotné nouze. Nicméně vzhledem k tomu, že ještě v roce 2010 byla průměrná výše sociálního příplatku téměř trojnásobná oproti přídavku na dítě (MPSV, 2019i) a současná výše přídavku na dítě není podstatně vyšší než tehdy, je zřejmé, že v tomto ohledu je „náhrada" skrze přídavek na dítě nedostatečná. Navíc příjemci sociálního příplatku byli zpravidla i příjemci přídavku na dítě.

[33] Nezanedbatelná je však také podpora rodin s dětmi v rámci pojistných systémů, zejména nemocenského pojištění, zvláště pak dávky zaměřené na rodiče pečující o děti v období jejich narození, příp. v době jejich nemoci.

Porodné, jednorázová a původně plošně vyplácená dávka, jejímž smyslem bylo přispět na každé narozené dítě, je v důsledku restriktivních opatření počínaje rokem 2011 dávkou příjmově testovanou vyplácenou pouze na první (13 000 Kč) a od roku 2015 i na druhé narozené dítě (10 000 Kč). Hranice příjmového limitu je přitom shodná jako u přídavku na dítě. V současnosti pobírá porodné zhruba tisícovka osob měsíčně (MPSV, 2019i). V obdobném režimu, tedy jako jednorázová a plošná dávka bylo původně vypláceno také **pohřebné**. Jeho výše zůstává od roku 1998 stejná (5 000 Kč), od roku 2008 jej však může nárokovat pouze osoba, která vypravila pohřeb nezaopatřenému dítěti nebo rodiči takového dítěte. V současnosti se vyplácí přibližně 200 dávek pohřebného měsíčně, nejčastěji pravděpodobně na vypravení pohřbu rodiči nezaopatřeného dítěte (MPSV, 2019i; Höhne a kol., 2018).

Na rozdíl od předchozích dávek není v případě nároku na **příspěvek na bydlení** přítomnost dětí nutnou podmínkou, i když domácnosti s dětmi bývají jeho častějšími příjemci (Kuchařová a kol., 2019a). V současnosti představují třetinu jeho příjemců samoživitelé s dětmi a další třetinu senioři žijící samostatně (MPSV, 2019h). Zpočátku byl příspěvek upraven „jen" jako příjmově testovaná dávka, od roku 2007 v návaznosti na změnu konstrukce životního minima zohledňuje skutečné náklady domácnosti na bydlení (ve vztahu k jejím příjmům), formu vlastnictví bytu, velikost obce a počet členů domácnosti. Postupně se zvyšují výdaje státu vyplácené na příspěvek na bydlení, především v první polovině druhé dekády tohoto století, což souvisí s nárůstem nákladů na bydlení. Zvyšování státních výdajů je patrné i v případě doplatku na bydlení ze systému dávek pomoci v hmotné nouzi, který pomáhá domácnostem, jimž jejich příjmy včetně příspěvku na bydlení nedostačují k uhrazení nákladů na bydlení (MPSV, 2019i). Poslední tři roky výdaje státu na dávky na bydlení výrazně klesají, k čemuž přispívá jak příznivá ekonomická situace v ČR, tak rovněž větší kontrolní činnost ze strany Úřadu práce ČR (MPSV, 2019h). Od jara 2019 navíc probíhala na MPSV diskuze o revizi těchto dávek, resp. o jejich sloučení do jedné dávky (MPSV, 2019d, 2019h), která vyústila v návrh zákona o přídavku na bydlení v prosinci 2019 (*Návrh zákona…*, 2019).

Příznivá ekonomická situace provázená růstem mezd a celkových příjmů domácností snižuje závislost na sociálních dávkách. Stanovení dávek v pevných částkách (např. přídavku na dítě, porodného) a navázání nároku na ně na stagnující částky životního minima snižuje jejich reálnou hodnotu a tedy i význam, jaký mají v rozpočtu domácností s dětmi. Roste naopak váha daňových úlev v příjmech rodin. V únoru 2020 prosadilo Ministerstvo práce a sociálních věcí návrh na zvýšení životního minima od dubna 2020 (MPSV, 2020f). Jednotlivé částky vzrostou o 13 %. Zvýší se tak okruh žadatelů, v rámci dávek SSP lze očekávat zejména nárůst počtu příjemců přídavku na dítě, vyšší výdaje však podle předpokladů MPSV půjdou na dávky hmotné nouze.

Přídavek na dítě

Přídavek na dítě býval základní dávkou státní sociální podpory s více než dvěma miliony příjemců (dětí) měsíčně (Höhne, 2008). Vlivem rekonstrukce životního minima (2007), na které byl vázán nárok i jeho výše, kvůli restriktivním opatřením od roku 2008 a rovněž v návaznosti na v posledních letech se zlepšující příjmovou úroveň rodin každoročně klesají jak výdaje na přídavek na dítě, tak celkový počet vyplacených dávek (MPSV, 2019i). Úpravy od roku 2018 (rozšíření okruhu příjemců a navýšení částky) sice způsobily (nepatrné) meziroční zvýšení výdajů, v roce 2019 se však výdaje opět

(o 10 %) snížily na 2 279 mil. Kč (MPSV, 2020a). Podle dat z databáze MPSV[34] pobíralo přídavek na dítě v 1. pololetí 2019 kolem 245 tisíc dětí měsíčně. Téměř polovina z nich byla ve věku školní docházky, necelá třetina byla mladší šesti let, pětina byla naopak starší. Ve věkové struktuře příjemců přídavku v průběhu let mírně přibývá dětí z kategorie 6–15 let a snižuje se podíl dětí patnáctiletých a starších (Höhne a kol., 2019).

Již od roku 2008 je přídavek na dítě vyplácen v pevné výši 500, 610 a 700 Kč měsíčně v závislosti na věku dítěte, **jeho reálná hodnota** tak **trvale klesá**. Dílčí zlepšení přinesla novela od roku 2018 navyšující přídavek o 300 Kč měsíčně v případě, kdy má některý z posuzovaných členů domácnosti (alespoň stanovený) příjem z výdělečné činnosti, příp. z dávek jej nahrazujících (z důchodového či nemocenského pojištění, rodičovského příspěvku, příspěvku na péči aj.). Změna měla působit motivačně pro vstup na trh práce a očekávalo se, že na vyšší přídavek dosáhne většina rodin. Data však ukazují, že **přídavek ve zvýšené výměře pobírají „jen" dvě třetiny příjemců**, přičemž rodiny s nejnižšími příjmy, které by to nejvíce ocenily, na vyšší přídavky z velké většiny nedosáhnou. Přídavek ve zvýšené výměře totiž dostává pouze 29 % dětí z rodin, jejichž příjem nedosahuje životního minima, a naopak až 98 % dětí z rodin s příjmem nad dvojnásobkem životního minima (databáze MPSV, 2019). Patrné jsou i regionální rozdíly odrážející sociálněekonomickou úroveň lokality: děti z Ústeckého, Moravskoslezského a Karlovarského kraje na něj dosáhnou jen v 55–62 % případů, naproti tomu děti žijící zejména ve Zlínském kraji a Kraji Vysočina čerpají vyšší přídavek v průměru ve více než 80 % případů. Nutno však ještě dodat, že **ne vždy vyšší přídavky skutečně navýší celkový příjem rodiny**, neboť může dojít k souběžnému snížení dalších dávek (především na bydlení, příp. hmotné nouze; blíže viz Höhne a kol., 2019).

V letech 2008-2017 měly na přídavek nárok děti z rodin, jejichž příjem nepřevyšoval 2,4násobek jejich životního minima. Novela z roku 2018 rozšířila okruh příjemců do 2,7násobku životního minima. Přestože mezi příjemci přídavku přibylo téměř 25 tisíc dětí (v pásmu 2,4–2,7násobku životního minima), celkový počet dětí pobírajících přídavek se meziročně snížil (z 335 tisíc v roce 2017 na 267 tisíc v roce 2018; databáze MPSV, 2019). **Přídavek na dítě se stává dávkou zacílenou na nejchudší rodiny**, kterým však ne vždy efektivně pomáhá. Zatímco ještě v roce 2008 spadala čtvrtina jeho příjemců do příjmové kategorie do 1,0násobku životního minima, v současnosti je tento podíl téměř dvojnásobný (38 %, resp. 42 %, pokud bychom brali v úvahu jen podíly bez nových příjemců v nejvyšším pásmu; Höhne a kol., 2019). V těchto rodinách tak přídavky na děti nemusejí příjmy rodin fakticky vůbec zvýšit.

Rodičovský příspěvek

Rodičovský příspěvek je dávkou, kterou měsíčně pobírá přibližně 280 tisíc rodičů. **Ženy jednoznačně dominují mezi příjemci příspěvku**, mužů je v posledních letech stabilně kolem 5 tisíc, v relativním vyjádření dlouhodobě méně než 2 % (Höhne, 2017; databáze MPSV, 2019). Příspěvek byl původně vymezen jako ocenění rodičovské péče o dítě v raném věku. Souběžné využívání služeb předškolních zařízení nebylo možné, omezena byla i paralelní výdělečná činnost rodiče. Tyto podmínky se však postupně uvolňovaly a rodičovský příspěvek tak naplnil zcela odlišný účel, a to zajištění péče o dítě bez ohledu na její formu. Dnes si může rodič pobírající příspěvek libovolně přivydělávat,

[34] Z databáze MPSV byla v listopadu 2019 na žádost získána data o průměrných měsíčních počtech příjemců přídavku na dítě podle vybraných charakteristik (např. věk dítěte, relace rozhodného příjmu k životnímu minimu, kraj) za roky 2017 a 2018, resp. 1. pololetí 2019. VÚPSV, v. v. i. má přitom k dispozici i starší data o příjemcích přídavku, podrobněji viz Höhne a kol., 2019.

zajistí-li péči o dítě. Návštěva předškolního zařízení je od roku 2012 sledována již pouze u dětí mladších dvou let, přičemž limit 46 hodin měsíčně byl novelou zákona od roku 2020 zdvojnásoben. To při každodenní pětihodinové docházce pokryje téměř celý měsíc. Jak ukazují data OK systému z databáze MPSV,[35] **děti** z dané věkové kategorie, **jejichž rodič pobírá rodičovský příspěvek, navštěvují předškolní zařízení zcela minimálně** – v letech 2012 až 2019 absolutně 100 až 150 dětí v průměru měsíčně. Příčiny takto nízkých počtů mohou být různé a vzájemně provázané: nedostatek kapacit v zařízeních pro takto malé děti, nezájem rodičů o jejich služby, využívání jiných forem nerodičovské péče o děti, kdy není nutné dodržet limitní počet hodin, který může být sám o sobě dalším důvodem nevyužívání. Nakolik právě posledně zmiňovaný faktor může být překážkou, ukáží až nová data za rok 2020.

Významně se proměnila výše rodičovského příspěvku. Ta byla zpočátku vázána na životní minimum rodiče, až do roku 2006 tak byla zaručena poměrně pravidelná valorizace. Relace k průměrné mzdě však dlouhodobě setrvávala pod úrovní 20 %, až změna v roce 2007 přinesla relativní zlepšení na 35 % (Šťastná, 2019). Dílčí progres přišel ještě v následujícím roce, a to na úroveň 50 % tehdejší průměrné mzdy v případě maximálního rodičovského příspěvku (Höhne, Kuchařová, 2016). Od té doby ale náhradový poměr trvale klesal (na 39 % v roce 2017 v případě maximálního příspěvku a na 26 % u nejběžnější výše; Höhne, Kuchařová, 2016; Höhne, Šťastná, 2019), neboť maximální limit příspěvku zůstal fixován na 11 500 Kč. Přestože tak na nejvyšší možný příspěvek dosáhl stále širší okruh žadatelů, většina rodičů jej čerpala v (mnohem) nižší částce.

Zásadní zlom v nastavení rodičovského příspěvku nastal v roce 2008, kdy byl v rámci jeho podmínek vytvořen princip kratšího čerpání při vyšším příspěvku, resp. delšího čerpání při jeho nižší hodnotě. Ještě plynulejší flexibilitu přinesla reforma od roku 2012. Příspěvek je tak stále možné pobírat až do čtyř let věku dítěte, nicméně v letech 2008 až 2017 bylo možné zkrácení jeho pobírání do dvou let věku dítěte, v současnosti jej lze v nejvyšší možné částce vyčerpat během sedmi měsíců, tj. v podstatě do jednoho roku věku dítěte. **Od roku 2018** může být výše příspěvku zvolena nejvýše v hodnotě předchozí peněžité podpory v mateřství, což významně **vylepšilo náhradový poměr příspěvku vzhledem k ušlé mzdě**, zvláště pak pro rodiče s vyššími příjmy. Na samotné maximum ale dosáhnou jen rodiče s více než stotisícovou mzdou (v roce 2018 takový příspěvek podle údajů databáze MPSV pobíralo v průměru 36 rodičů měsíčně, v prvním pololetí 2019 nikdo). **Očekávané navýšení zastoupení mužů mezi příjemci příspěvku však data nepotvrzují**. Zhruba čtvrtina všech rodičů čerpajících příspěvek nemá nárok na peněžitou pomoc v mateřství (např. studenti, OSVČ, nezaměstnaní) a příspěvek mohou volit nejvýše do 10 000 Kč (před rokem 2020 do 7 600 Kč).

Flexibilní čerpání příspěvku od roku 2012 je spojeno se stanovením celkové sumy, kterou může rodič na dané dítě vyčerpat. Až do roku 2019 činila 220 000 Kč, od ledna 2020 byla navýšena na 300 000 Kč, přičemž toto navýšení se kromě nových žadatelů týkalo všech rodičů, kteří příspěvek v lednu 2020 ještě pobírali. Při pobírání příspěvku do tří let věku dítěte a současném využití celkového objemu prostředků tak rodiče pobírali příspěvek ve výši kolem 7 300 Kč. Od roku 2020 mohou díky navýšení dostávat až 10 000 Kč měsíčně po stejnou dobu.

[35] Z databáze MPSV byla v listopadu 2019 na žádost získána data o průměrných měsíčních počtech příjemců rodičovského příspěvku podle vybraných charakteristik žadatelů (např. pohlaví, věk, věk dítěte, výše příspěvku) za roky 2016 až 2018, resp. 1. pololetí 2019. VÚPSV, v. v. i. má přitom k dispozici i starší data o příjemcích příspěvku, podrobněji viz např. Höhne, 2017.

Cílem zavedení flexibility do čerpání příspěvku od roku 2008 a její prohloubení od roku 2012 bylo mj. umožnit rodičům rychlejší návrat na trh práce. Zatímco v dřívějších letech byla struktura příjemců příspěvku v závislosti na věku dítěte poměrně statická, nastalé změny vedly k častějšímu pobírání příspěvku v nižším věku dítěte a znatelnému úbytku rodičů čerpajících příspěvek s dítětem starším tří let. O případné souběžné výdělečné činnosti data sice nevypovídají, nicméně z údajů z šetření pracovních sil lze vyčíst, že **zapojení matek na trhu práce se zvyšuje**, zvláště v případě matek s nejmladším dítětem tří- až pětiletým (Höhne, 2017). Míra zaměstnanosti matek s nejmladším dítětem do šesti let věku se mezi roky 2012 a 2018 zvýšila o 7 p. b. (ze 41 % na 48 %), vzrostla také zaměstnanost těchto žen pracujících na částečný úvazek (z 18 % na 23 %; Eurostat, 2020c).

Tři čtvrtiny rodičů si mohou zvolit výši příspěvku, v převážné většině nad hranicí 7 600 Kč. Data však ukazují, že více než dvě třetiny z nich této možnosti nevyužívají a příspěvek pobírají v nižší částce. Maximální příspěvek ve výši 11 500 Kč čerpalo v letech 2016 a 2017 v průměru 12 % rodičů. V roce 2018 využilo zrušení tohoto limitu celkově jen 5 % (a v 1. pololetí 2019 6 %) rodičů, kteří si zažádali o vyšší příspěvek. Maximum, jak už bylo uvedeno výše, ale volí rodiče jen výjimečně. **K výraznému zkracování doby pobírání příspěvku tak nedochází**. Polovina všech rodičů ukončuje jeho čerpání mezi druhými a třetími narozeninami dítěte (ve 25.-36. měsíci věku dítěte), více než čtvrtina ještě později a zhruba pětina dříve. Uvolnění horního limitu však přispělo k tomu, že rodičům, kteří přestávají pobírat příspěvek do dvou let věku dítěte, se až ve dvou třetinách případů již podaří vyčerpat celkovou sumu, kdežto ještě v roce 2015 dispoziční sumu zcela využila jen třetina takových rodičů (Höhne, 2017). Důvody nevyčerpání celkové sumy mohou být různé (v souvislosti např. s narozením dalšího dítěte, nástupem do práce), týkají se přitom i desetiny rodičů s dítětem starším dvou let.

Rodiče přitom velmi využívají možnost změnit výši příspěvku jednou za tři měsíce podle své aktuální situace. Podle posledních dostupných údajů se za rok 2017 uskutečnilo na 56 tisíc změn výše dávky, přičemž obdobně jako v předchozích letech převažoval zájem o její snížení (64 %).

Rodičovský příspěvek jako nástroj rodinné politiky v sobě skrývá **potenciál ovlivňovat rodičovské strategie a časování porodů**. Podle analýzy Anny Šťastné (2019) však na jeho nastavení reagují ženy rozdílně v závislosti na dosaženém vzdělání, nejcitlivěji středoškolačky s maturitou, pro které „mohla být zavedená flexibilita impulsem k modifikaci časování reprodukce a využití maximálních benefitů poskytovaných zavedenými úpravami" v příspěvku (Šťastná, 2019: 53). U vysokoškolaček se tak výrazný vliv neprokázal, jejich intenzita plodnosti v průběhu druhého i třetího roku u druhých dětí byla poměrně vysoká i v době, kdy neměly možnost využít rychlejší čerpání příspěvku. Své reprodukční chování tak více přizpůsobují jiným okolnostem. Intenzita plodnosti se po zavedení flexibilního čerpání rodičovského příspěvku ale nijak významně nezměnila ani u žen se základním vzděláním, které vzhledem ke svým spíše nízkým příjmům na flexibilní možnosti čerpání příspěvku mnohdy nedosáhnou.

1.2.4 Hodnotově normativní kontext rodinného chování

Rodina představuje trvale vysokou hodnotu v životě všech lidí, v podstatě bez ohledu na demografické a sociální rozdíly. Mezinárodní longitudinální výzkum hodnot zachycující hodnotové orientace po dobu dvaceti let (Evropský výzkum hodnot – EVS, Rabušic, Chromková Manea, 2018) potvrzuje stabilitu prioritního umístění této hodnoty na pomyslných hodnotových žebříčcích s výrazným odstupem od ostatních hodnot

ve všech letech konání EVS 1991-2017 (Rabušic, Chromková Manea, 2018 a vlastní výpočty). Obdobné hodnocení bylo při použití stejné otázky zjištěno také v šetření Rodina 2019 (tabulka č. 1.8[36]). Oproti většině populace rodina jako hodnota trochu ztrácí pouze mezi nejmladšími lidmi (do 29 let), lidmi s nízkou kvalifikací, obyvateli největších měst. Naopak, více je rodina oceňována ženami oproti mužům a osobami s vysokoškolským vzděláním.

Tabulka č. 1.8 **Význam vybraných hodnot** (průměrné hodnoty na čtyřbodové škále)

	rodina	přátelé a známí	volný čas	politika	náboženství	práce	vzdělání	peníze
průměr	1,20	1,67	1,69	2,98	3,36	1,68	1,90	1,56
ČR dle EVS průměr 2017	1,2	1,6	1,7	3,0	3,2	1,7	-	-
1991	1,2	1,7	1,8	3,1	3,3	1,8	-	-

Pozn.: Škála: 1=velmi důležitá, 4=zcela nedůležitá

Zdroj: Rodina 2019. Data EVS Rabušic, Chromková Manea, 2018.

Rodina, jakkoliv je obecně sdílenou hodnotou, může být vnímána rozdílně, buď jako rodina orientační či prokreační anebo z hledisek uvedených v tabulce č. 1.9. Většina lidí definuje rodinu výčtem členů (ovlivněno i zněním otázky), a to převážně jako nukleární rodinu s oběma rodiči a dětmi. Častým je i třígenerační vnímání rodiny, nebo chápání rodiny jako širšího okruhu blízkých lidí (kromě širší rodiny může zahrnovat i osoby, které nejsou spřízněny pokrevně či sňatkem). Velmi časté je zdůrazňování rodinného zázemí, pohody, místa spokojenosti či přímo smyslu života. Výjimečně je rodina charakterizována negativně nebo jako břemeno (necelá 2 %). Převládá chápání rodiny více méně v tradičním smyslu, tj. jako nukleární úplné rodiny, jež je součástí širší rodiny. Zdůrazňována je rodina jako zázemí přinášející spokojenost, klid a bezpečí a jako prostředí blízkých vztahů.

[36] Na čtyřbodové škále (1 znamená nejvyšší ocenění) dosahuje v EVS hodnota rodiny trvale 1,2–1,4. Hodnota „práce" a hodnota „volný čas" po 1,8, což znamená nárůst ve sledovaném období, hodnota „přátelé" dosáhla 1,7 v EVS 2017.

Tabulka č. 1.9 **Jak lidé definují rodinu vlastními slovy** (nejčastější vyjádření, v %)

	podíly odpovědí	
rodina definována popisně:	z celého výběrového souboru	z těch, kdo definovali rodinu výčtem členů
širší rodina, lidé propojení rodinnými vztahy, blízcí lidé	31,9	
spokojenost, pohoda, zázemí, domov, bezpečí, smysl života	15,1	
společné činnosti, práce, čas	3,0	
partnerské/manželské soužití	2,7	
vztahy, pouto apod.	2,5	
rodina definována výčtem členů:		
nukleární rodina tvořena dvěma rodiči a dětmi	39,7	47,0
děti, rodiče a prarodiče	26,2	31,2
nukleární rodina tvořena alespoň jedním z rodičů a dětmi	12,1	14,0
N	*2040*	*1710*

Pozn.: Odpovědi na otevřenou otázku „Co se Vám vybaví, když se řekne rodina? Kdo ji tvoří? Kdo do ní patří?". V prvním sloupci je součet vyšší než 100 %, respondenti mohli uvést více definic, např. výčtovou i popisnou
Zdroj: Rodina 2019

Stále silné je uznání manželství jako důležité instituce v životě člověka[37] **navzdory poklesu jeho významu ve zjišťovaných postojích** za poslední dvě desetiletí (data EVS 2017 a Rodina 2019, Chromková Manea, Rabušic, 2019). Chromková Manea a Rabušic (2019) připomínají, že tento postoj se v ČR příliš neliší od postojů Dánů a Švédu, vnímaných jako nositele „modernizačních změn" demografického chování. Lze však u nás očekávat další pokles hodnoty manželství vzhledem k nižšímu uznání u mladších lidí (dvě třetiny lidí nad 50 let, ale necelá polovina lidí do 40 let[38]). Nicméně žít v manželství jako nejlepší způsob života preferují téměř 3/4 všech dotázaných (výše graf č. 1.2). Paralelně s uvedeným trendem v české populaci roste pochopení a tolerance „záměrného" sólo rodičovství[39] (44 % v Rodina 2019, 50 % v EVS 2017). Diskrepance mezi stále platným uznáváním hodnoty manželství a deklarovanými preferencemi této instituce u velké části populace na straně jedné a naopak přibýváním alternativních forem soužití v realitě na druhé straně má více příčin. Ukazuje na vliv externích faktorů na rodinné chování nebo naopak psychologických zábran uzavírání sňatku. Dnes se setkáváme s nejistotou ohledně volby „toho pravého" manžela/ky a ohledně vlastních schopností pro související roli rodiče (viz kapitola 9). Důvěru v institut manželství podkopává vědomí toho, že polovina manželství se rozpadá (viz kapitola 2). Na druhou stranu jeho přetrvávající přitažlivost pro řadu lidí dokumentuje počet a podíl opakovaných sňatků (Bernardi, Mortelmans, 2018; ČSÚ, 2019b).

Manželství ztratilo svůj dřívější imperativ a na rozdíl od rodiny nemá tak trvalé místo v hodnotovém žebříčku dnešních lidí. V převážně ateistické společnosti je stále více pokládáno za formální právní institut, ne nezbytný pro partnerské vztahy. Jeho význam přetrvává hlavně v rovině vztahové, méně je deklarován význam manželství

[37] Měřeno otázkou na souhlas s výrokem „Manželství je zastaralá instituce".

[38] Chromková Manea, Rabušic (2019, s. 37) píší, že podle tabulek prvosňatečnosti 2017 lze očekávat uzavření sňatku do věku 50 let věku u 58 % mužů a 65 % žen (ostatní sňatek oddalují nebo jej nemíní uzavřít). To je pokles z 84 %, resp. 91 % v roce 1991. Podobný trend byl zaznamenán v západních zemích v 60. letech minulého století.

[39] Souhlas s výrokem „Je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez partnera."

jako jistota materiálního zázemí (Rodina 2019 a další výběrová šetření). Přispívá k tomu rostoucí ekonomická samostatnost žen a to, že státem organizovaná sociální podpora není vesměs vázána na existenci manželského svazku (s hlavními výjimkami slevy na manželku, vdovského/vdoveckého důchodu a dědických práv). Klesá také sociální význam formálních (právních), institucionálních i symbolických motivů uzavírání manželství.

Přestože v preferencích je stále na prvním místě „tradiční" rodina, současně se **česká společnost v otázkách partnerství, manželství a rodičovství jeví jako velmi liberální**. Je převážně tolerantní k různým netradičním formám soužití a rodinného chování i např. k rozvodům. Platí to však spíše ve smyslu respektování individuálních voleb a osudů, než že by byly přijímány jako bezproblémový jev (viz graf č. 1.1). Růst počtu rozvodů může mít i protichůdné důvody: „Častější rozpady manželství mohou indikovat krizi tradičních hodnot spojených s monogamií a rodinou, stejně tak mohou znamenat nárůst očekávání vkládaných do manželství, tedy naopak růst jeho významu.", píše např. Fučík (2008).

Skutečné rodinné chování se neřídí (jen) hodnotami a ideály, ale také reálnými životními situacemi, zkušenostmi a výzvami, které se recipročně promítají v postojích a preferencích. Např. manželství je zastaralá instituce pro 17 % populace (dle Rodina 2019, podobně v EVS 2017 dle Chromková, Manea, Rabušic 2019), ale podstatně častěji se tak vyjadřují svobodní (34 % v *Rodina 2019*), rozvedení, zatímco daleko méně to deklarují sezdaní a ovdovělí (v *Rodina 2019* jen 8 %, resp. 9 %), tedy lidé s (více či méně dobrou) zkušeností s manželstvím. Lidé s vyšším vzděláním jsou v některých postojích liberálnější, ve svém životě se však chovají konzervativněji, tj. častěji uzavírají sňatek a mají méně často děti narozené mimo manželství (viz kapitola 2 a 8).

Toleranci k „netradičním" formám rodinného soužití nelze zaměňovat za lhostejnost ke změnám v partnerském a rodinném chování. Z hodnocení vybraných změn, které jsou „typické" pro poslední demografický vývoj (graf č. 1.1), lidi velmi znepokojuje nestabilita partnerských soužití (odsuzováno 86 % dotázaných) a její důsledek, zvyšování počtu dětí žijících (část života) s jedním rodičem (71 %). Méně vadí, že se mnohé děti rodí mimo manželství (kriticky hodnoceno 45 % dotázaných) vzhledem k akceptovanému a stále častějšímu nesezdanému soužití partnerů s dětmi. Nicméně preference partnerského soužití a rodin dětí s oběma rodiči nevylučuje otevřenost k ukončení takového soužití, i když jsou v rodině děti, není-li funkční zejména ve vztahové a citové rovině (CVVM, 2017; Paloncyová a kol., 2019a).

Výše zmíněná deklarovaná vysoká hodnota rodiny může mít různé obsahové významy, ale obvykle zahrnuje i hodnotu rodičovství. To je dnes vesměs odkládáno, i proto, že většinou na něj bývají kladené vysoké nároky oproti minulosti, až třeba po tzv. intenzívní mateřství jako ideál v některých sociálních skupinách (Pavlicová, 2016). **Vstup do rodičovství je spojován s předpoklady**, které jsou podmíněny pragmaticky i hodnotově. Zásadním a univerzálním individuálním požadavkem je **mít spolehlivého partnera**. Podobně zásadní je **cítit se vyzrálým pro péči a výchovu dětí**, což se může stát i potenciální bariérou uskutečnění natalitních plánů. Pořadí dalších důležitých faktorů je: shoda partnerů v rodičovských plánech, dobrý zdravotní stav[40] (viz též Kyzlinková, Šťastná, 2016), mít ověřenu schopnost sdílet s partnerem společný život (což se ukazuje z jiných empirických poznatků jako zásadní problém partnerství, např. *Rodina 2019*), mít ukončenu přípravu na povolání, a také je, byť méně, vyžadována vlastní stabilnější pozice v zaměstnání. **Mezi materiálními předpoklady rodičovství**

[40] Lze poznamenat, že Kyzlinková a Šťastná analyzovaly důležitost zdravotního stavu pro rodičovské plány mužů, ale vliv neprokázaly (Kyzlinková, Šťastná, 2016)

dominuje vhodné bydlení a potřebný příjem. Co deklaratorně není příliš zohledňováno, je „mít důvěru v budoucí vývoj společnosti". Přitom např. Kocourková, Šťastná s odkazem na další autory ukazují, že existuje „významný vztah mezi hospodářským růstem/poklesem a vývojem úrovně plodnosti." (Kocourková, Šťastná, 2019: 101). **(Nej)více zdůrazňované předpoklady rodičovství jsou současně faktory, které mladí lidé často postrádají.** Platí to zejména pro nedostatek vědomí vyzrálosti pro rodičovství. Důraz na bydlení jednoznačně odráží jeho v současnosti reálně obtížnou dostupnost.

Podmínky založení rodiny lze (na základě faktorové analýzy) rozdělit do čtyř faktorů a vymezit je jako: „**podpora**", tj. jak potenciální podpora v rodinném zázemí, tak jistota společenské podpory, dále „**partner a vyzrálost pro rodičovství**"; „**soběstačnost**" ve smyslu ukončené přípravy na povolání a nalezení potenciálně stabilních podmínek jeho vykonávání a „**hmotný standard**", který vyjadřuje žádoucí úroveň příjmů a zajištěné bydlení. Nakolik jsou jednotlivé faktory vnímány jako významné, se neliší podle demografických charakteristik, jako je věk, vzdělání, rodinný stav, typ domácnosti či charakter bydliště. Vliv zde má to, jak je ceněna rodina a jak jsou vyznávány další hodnoty (viz výše), především „peníze" a také „vzdělání", a to v případě faktorů „partner a vyzrálost" a „hmotný standard".

Soudobé chápání genderových rolí ve vztahu k rodinnému chování a vzorcům rodinného soužití

Vysoká míra individualizace (životních drah), zvyšující se vzdělanostní úroveň žen oproti minulosti a sílící požadavky genderové vyváženosti s jejich průnikem do veřejného mínění a politiky, zvyšující se kritičnost v pohledu na rozdílnosti rolí žen a mužů i další faktory přispěly k dnešnímu preferování rovnoprávného postavení muže a ženy ve veřejné i soukromé sféře. Podle výzkumu *Rodina 2019* (a také dalších tří šetření VÚPSV, v. v. i. z let 2018-2019) je rovnoprávná dělba péče a povinností v rodině požadována téměř jednomyslně. Nejvíce to platí ohledně finančního přínosu do domácnosti, tedy ekonomické aktivity obou partnerů. Nejméně jednoznačný je přitom názor na to, nakolik zaměstnání intervenuje do vztahu matky s dítětem, tedy zda lze kvalitně zvládat současně pracovní a mateřskou roli. Tato nekonzistence postojů zřejmě přispívá k tomu, že deklarované požadavky na plnění rodinných rolí bývají v rozporu s reálnou dělbou práce a povinností v rodině.

Odborné analýzy dokumentují souvislost mezi nerovnostmi v postavení žen a mužů v soukromé sféře rodiny a ve veřejné sféře práce (Hašková a kol., 2015). Soustřeďují se především na dopady odlišných rodičovských drah na profesní dráhy a na nerovné podmínky mužů a žen na trhu práce (mj. Hašková a kol., 2018; Bičáková Kalíšková, 2015). Analýzy směřují k apelu na lepší využití stávajících nástrojů usnadňujících slaďování rodiny a zaměstnání pro zvýšení zaměstnanosti matek nejmenších dětí i k hledání relativně nových opatření (např. Pertold, 2019), i proto, že dosavadní nástroje nevedly k velkým změnám (viz kapitola 5).

V rámci hodnocení soudobých trendů demografického chování (kapitola 1.1) je podle šetření *Rodina 2019* příznivě reflektován rostoucí podíl otců více zapojených do každodenní péče o děti. Většinou populace je požadována, zejména ženami, vyšší rovnoprávnost v rodině, ač je spokojenost se současnou individuální realitou, kde převažuje model muže živitele, poměrně vysoká (viz kapitola 5; též Kuchařová, Peychlová, 2016). Menší výhrady jsou zjišťovány ohledně nerovností ve veřejné sféře.

Složitost genderových otázek dokumentuje dvojí diskrepance ve veřejném mínění: jednak rozpor mezi postoji a reálným chováním, a jednak diskrepance (menší)

v postojích. Preference rovnoprávných podmínek partnerů sdílejících společnou domácnost (podíl na plnění rodinných povinností a výchově dětí i uspokojování osobních ambicí v zaměstnání a volném čase) jsou obecně sdíleny (viz kapitola 8, graf č. 8.1). V hodnocení spokojenosti s partnerskou dělbou úkolů se ale ve výběrových šetřeních neukazuje přesvědčivá závislost na skutečné dělbě. Požadavek rovnoprávnosti nebývá důsledně uplatňován a nebývá to výrazně na úkor spokojenosti (Kuchařová a kol., 2019a).

Propojenost soukromé a veřejné sféry se promítá do dvou soudobých fenoménů: gender pay gap (viz kapitola 1.2.2; *Eurostat, 2020a*) a gender employment gap (OECD.Stat). Příčiny genderových rozdílů v zaměstnanosti a/nebo v pracovních příjmech jsou trvale nacházeny v náročnosti mateřství při soudobém nastavení rodičovské dovolené a deficitech služeb pro rodiče nejmenších dětí, ale také v přístupu zaměstnavatelů (Křížková a kol. 2018; *Matky a otcové vítáni*, 2019), nedostatku flexibilních forem práce nebo v daňovém systému (Pertold, 2019; Šatava, 2016; Rastrigina, Verashchagina, 2015[41]). Současně analýzy důsledků genderových rozdílů v zaměstnání a odměňování dlouhodobě poukazují nejen na dopady na celoživotní výdělky a výši důchodů (Šatava, 2016), ale také na tenze mezi prací a rodinou (zde kapitola 5), které dopadají jinak na muže a na ženy, a na setrvale malý podíl mužů na péči o děti a domácnost ve většině rodin. Tyto skutečnosti jsou v souladu s mezinárodními komparativními analýzami interpretovány jako potenciální determinanty nižší natality a nesouladu mezi plánovaným a skutečným počtem dětí.

Rodičovství však není jen výsledkem ekonomického kalkulu, ale i realizací rodičovských přání podložených zejména citově a hodnotově. Nicméně dnešní vnímání genderových nerovností má vliv na měnící se očekávání a prožívání partnerských vztahů, a tedy na formování rodin a jejich stabilitu.

[41] Analýza posledně jmenovaných staví v tomto ohledu Českou republiku do jedné skupiny se Spojeným Královstvím, Irskem, Německem a Slovenskem.

2. Demografický kontext

Jana Paloncyová

2.1 Počet obyvatel a věková struktura

Počet obyvatel České republiky se meziročně od počátku nového tisíciletí převážně zvyšuje. **K 31. 12. 2018 žilo na našem území 10 650 tisíc obyvatel.** Podobný počet byl naposledy zaznamenán na konci 2. světové války. K růstu počtu obyvatel přispívá zejména přírůstek migrační, i když od roku 2006 přibývalo s výjimkou let 2013 a 2015 obyvatelstvo i přirozenou měnou. Za posledních deset let činil úhrnný migrační zisk 195 tisíc, zatímco bilance přirozené měny byla 34 tisíc, tj. méně než pětinová (ČSÚ, 2019i). V populaci mírně převažují ženy nad muži (2018: 50,8 % a 49,2 %). **Na tisíc žen tak v roce 2018 připadalo celkem 970 mužů**, tento index maskulinity se během posledních deseti let mírně zvýšil. Z hlediska věkové struktury však ženy početně převažují nad muži až ve věku 59 let a vyšším (2018). Tato hranice se v posledních letech mírně zvyšuje díky nepatrně rychlejšímu snižování úmrtnosti u mužů oproti ženám a sbližování střední délky života mužů a žen.

Pro společenský vývoj i tvorbu sociální a rodinné politiky je podstatné věkové složení obyvatelstva. To je odrazem demografických poměrů v uplynulých desetiletích. V současné době jsou nejpočetnější generace narozené v období let 1973 až 1979, kterým v roce 2018 bylo 39 až 45 let. Dětská složka populace ve věku mladším 15 let roste nepřerušeně od roku 2008 téměř lineárním tempem. **V roce 2018 (k 31. 12.) žilo v České republice 1 693 tisíc dětí v dané věkové skupině, což představovalo 16 % celkového počtu obyvatel.** V posledních letech klesá relativní zastoupení dětí ve věku 5 až 9 let a naopak roste podíl dětí ve věku 10 až 14 let. Pětileté skupiny v rámci dětské složky tak jsou početně více méně srovnatelné (554–572 tisíc dětí v každé skupině na konci roku 2018).

Výrazných změn doznala populace seniorů, tj. osob starších 65 let. Počty osob v tomto věku narůstají od 80. let minulého století, k největšímu navýšení došlo v letech 2011 a 2012, kdy do seniorského věku vstoupily početně silné poválečné generace. **Na konci roku 2018 žilo v České republice v daném věku 2 087 tisíc osob, což představovalo 20 % všech obyvatel.** Nejpočetnější jsou tzv. mladí senioři ve věku 65 až 69 let, kteří tvoří jednu třetinu všech seniorů (tj. 680 tisíc). V posledních deseti letech roste počet i podíl osob ve věku 70 až 74 let (590 tisíc, tj. 28 % seniorů) jako důsledek stárnutí početně silnějších poválečných generací (ČSÚ, 2019i).

Mírný růst zastoupení dětské složky a výraznější nárůst podílu seniorů v posledních deseti sledovaných letech vede k poklesu zastoupení produktivní složky obyvatelstva, tj. osob ve věku 15 až 64 let. K 31. 12. 2018 žilo v České republice v tomto věku dle bilance obyvatelstva 6 870 tisíc osob, což představovalo 65 % celé populace. **Uvedený vývoj vede k postupnému stárnutí obyvatelstva.** Tzv. index stáří definovaný jako počet seniorů připadající na 100 dětí vzrostl z hodnoty 105 v roce 2008 na 123 v roce 2018. Nepříznivý vývoj zaznamenal i index ekonomické závislosti vyjadřující počet osob ve věku mladším 19 let a starším 65 let na 100 osob v produktivním věku, tj. ve věku od 20 do 64 let. Za posledních deset let se zvýšil z hodnoty 54 na 66 (tamtéž).

2.2 Partnerství

Po roce 1989 se rodinné chování vlivem celospolečenských změn výrazně diferencovalo. Vzrostla tolerance k alternativním rodinným modelům a manželství přestalo být v názorové i faktické rovině výhradně dominantním základem rodinných vztahů (kapitola 1). Přestože se jiné formy soužití (nesezdaná soužití či partnerství založené na odděleném bydlení) rozšiřují, byla podle dat posledního sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 (dále též SLDB) většina (90 %) úplných rodin stále na manželství založena. Proto se nejprve zaměříme na vývoj ukazatelů sňatečnosti.

Počty sňatků vykazovaly po roce 1989 sice převážně klesající trend a v roce 2013 bylo uzavřeno historicky nejméně sňatků, v posledních letech se však jejich počty stále zvyšují. **V roce 2018 vstoupilo do manželství téměř 55 tisíc párů**. Sňatky dvou svobodných snoubenců představují dlouhodobě přibližně dvě třetiny uzavíraných manželství, sňatky rozvedených či ovdovělých tvoří u mužů i žen zhruba čtvrtinu. Opakované sňatky se týkají zejména osob rozvedených (v posledních letech na úrovni 12 tisíc), počty sňatků ovdovělých jsou nižší (v řádu stovek).

Počty sňatků jsou ovlivněny velikostí a strukturou sňatkuschopné populace. Intenzitní ukazatel sňatečnosti, tzv. úhrnná sňatečnost svobodných neboli prvosňatečnost,[42] nicméně vykazuje podobný trend jako počty sňatků. V letech 2008 až 2013 tento ukazatel meziročně klesal na historické minimum 51 % u mužů a 59 % u žen, od roku 2014 však roste. Podle údajů z roku 2018 by do manželství vstoupilo 59 % mužů a 67 % žen, což je podobná úroveň jako v roce 2008.

Průměrný věk při vstupu do prvního manželství od roku 1990 výrazně stoupl z tehdejších 21 let u žen a 24 let u mužů na současných 30 let, respektive 32 let, v posledních deseti letech však již více méně na této úrovni stagnoval. V posledních pěti letech se zvýšila intenzita uzavírání prvních sňatků téměř ve všech věkových skupinách, **zvýšení celkové úrovně prvosňatečnosti není tedy pouze odrazem realizace dříve odkládaných sňatků, ale i projevem obecného zvýšení sňatečnosti svobodných** (ČSÚ, 2019i).

V uplynulých letech se zvýšila i sňatečnost rozvedených, a to dokonce o něco více než sňatečnost svobodných. **Při setrvání měr sňatečnosti rozvedených podle doby uplynulé od rozvodu z roku 2018 by uzavřelo další manželství 45 % rozvedených mužů a 43 % rozvedených žen**, což je přibližně o deset procentních bodů více než podle minimální úrovně dosažené v roce 2013. Rozvedení muži vstupují do dalšího manželství v porovnání se ženami častěji v prvních pěti letech po rozvodu, v průměru uplynulo mezi rozvodem a novým sňatkem uzavřeným v roce 2018 v případě mužů i žen přibližně 9 let (ČSÚ, 2019i).

Alternativou k manželskému svazku je nesezdané soužití (dvou heterosexuálních partnerů). Tento typ vztahu zatím není v České republice nijak formálně institucionalizován, ani právo o něm nehovoří jednotně (Kuchařová a kol., 2019a; Rogalewiczová, 2018). Základním a v rámci možností nejpřesnějším zdrojem informací[43] o stávajícím počtu **nesezdaných soužití** je sčítání lidu, domů a bytů (dále též SLDB). Podle posledních údajů z roku 2011 bylo takových svazků **234 tisíc, což představovalo 11 % z celkového počtu párů**. Dle výběrového šetření ČSÚ zvaného SILC z roku 2017 se tento podíl zvýšil na 19 %. Nesezdaně žijí dle sčítání z roku 2011 nejčastěji mladí

[42] Vyjadřuje podíl osob, jež by při zachování řádu sňatečnosti, úmrtnosti a zahraničního stěhování svobodných uzavřely před dovršením 50. roku věku první sňatek.

[43] Účast ve sčítání lidu je ze zákona povinná, údaje jsou však založeny na deklaraci obyvatel.

lidé,[44] s rostoucím věkem dochází díky vzrůstající intenzitě vstupu do manželství ke snižování zastoupení osob v nesezdaných soužitích u obou pohlaví, u mužů však pozvolnějším tempem. Mladší věková struktura má za následek vyšší podíl svazků, kde byli oba partneři svobodní (42 %), oba rozvedení partneři byli v roce 2011 zastoupeni z jedné pětiny. Nesezdaná soužití jsou však typická pro tzv. rekonstituované rodiny, tedy rodiny s nevlastním rodičem (Paloncyová, 2019b). Osoby s alespoň maturitním vzděláním žijí častěji v nesezdaném soužití v mladším věku, s rostoucím věkem podíl jejich kohabitací klesá a zejména v případě vysokoškoláků je nižší v porovnání s ostatními vzdělanostními kategoriemi. Po 30. roku věku až do věku seniorského se podíl sezdaných párů v této vzdělanostní kategorii prakticky nemění (data SLDB 2011).

Podle výsledků posledního sčítání lidu měly nesezdané páry zatím v průměru méně dětí než manželství – pokud je měly, bylo to většinou pouze jedno (více než tři pětiny nesezdaných s dětmi). Výsledky výběrového šetření SILC z roku 2017 však naznačují, že nesezdané páry se počtem dětí v posledních letech přibližují párům manželským, to znamená, že mají o něco častěji než dříve dvě či více dětí (45 % párů s dětmi). Přesnější údaje však budou dostupné až po zpracování výsledků z připravovaného sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021. V nesezdaných soužitích žilo při posledním sčítání 150 tisíc závislých dětí, tj. více než 8 % všech závislých dětí žijících v hospodařící domácnosti s jednou rodinou, což odpovídá 11 % závislých dětí žijících s oběma rodiči (podle dat SILC z roku 2017 se tento podíl zvýšil na 20 %). Pro srovnání – v neúplných rodinách, tj. pouze s jedním rodičem, žilo při sčítání v roce 2011 přibližně 23 % všech závislých dětí.

V současné společnosti není příliš běžné vícegenerační soužití rodin. Hospodařící domácnosti tvořené dvěma či více rodinami představovaly při posledním sčítání necelá 2 %. Nezbytnou podmínkou pro založení rodiny je tedy samostatné bydlení a s ním spojená finanční nezávislost. **Odchod od rodičů je odborníky považován za klíčovou událost, která v dnešní době definuje dospělost** (Macková, 2011; Vono de Vilhena, Oláh, 2017; Hašková, 2014). Jeho načasování závisí jak na osobních preferencích a poutech k původní rodině, tak na strukturálních podmínkách zejména v podobě trhu práce, mzdové úrovně a dostupnosti bytů. Dostupná data za Českou republiku v tomto směru dokládají zvyšování věku, kdy mladí lidé zařizují svou vlastní domácnost (Kuchařová a kol. 2019a; Kvapilová Bartošová, Fučík, 2017; Hašková, 2014). Muži odcházejí z domácnosti o něco později než ženy, např. podle dat šetření SILC 2017 byla téměř třetina třicetiletých mužů stále v pozici „syna" v domácnosti, v pozici „dcery" bylo necelých 18 % takto starých žen. Čím vyšší je dosažené vzdělání, tím je u mužů i u žen ve věku 30 až 34 let podíl žijících stále (či opět) u rodičů nižší (data SILC 2017; podobně Hašková, 2014).

Odchod od rodičů však nemusí být trvalý, mladí lidé se např. po ukončení studií, při ztrátě zaměstnání či rozchodu s partnerem mohou do rodičovské domácnosti vracet (tzv. bumerangový efekt, Mitchell, 2006), což může vést i k tomu, že se proces přechodu k dospělosti zastaví (Côté, 2000). Podle Haškové (2014) se mezigeneračně podíl mladých lidí, kteří se opětovně vrací do domácnosti svých rodičů, zvyšuje. Nejčastějším důvodem je rozvod či ukončení partnerského vztahu, doprovázený ve velké míře špatnou bytovou a finanční situací. Ačkoli zůstává partnerské soužití dominantní formou bydlení po odchodu mladých lidí od rodičů, nabývají u generací narozených od 2. poloviny 70. let

[44] Vztáhneme-li počet kohabitujících osob k počtu všech osob v daném věku, pak v roce 2011 žily nejčastěji v nesezdaném soužití ženy ve věku 27 let (14 %), u mužů byl zaznamenán vrchol křivky o 4 roky později (12 %). Podle výsledků SILC 2017 žili muži a ženy nesezdaně častěji než při sčítání v roce 2011, a to zejména ve věku 28 až 35 let u mužů a 25 až 34 let u žen.

20. století na významnosti i individualizované formy soužití, tj. samostatné bydlení bez dalších osob či např. sdílení domácnosti s více přáteli.

Odstěhování se od rodičů nemusí tedy nutně znamenat založení vlastní rodiny, tj. žít s partnerem a mít případně děti. V dnešní společnosti se hovoří i o tzv. **fenoménu singles**. Představiteli této skupiny jsou mladí lidé, kteří žijí bez partnera. Některé studie uvádějí, že život mimo partnerský svazek lze považovat za přechodnou životní etapu v období vynořující se dospělosti před společným partnerským životem, jiné hovoří o tom, že výhody samostatného bydlení mohou postupně snížit motivaci k životu s partnerem ve společné domácnosti (Kvapilová Bartošová, Fučík, 2017). V médiích a obecně ve společenském diskursu je za jednu z nezbytných podmínek pro spokojený život považováno manželství nebo dlouhodobé partnerství. Nukleární rodina je v tomto kontextu chráněna a podporována státem, naopak lidé žijící dlouhodobě sami čelí diskriminaci v oblasti sociální i bytové politiky (tamtéž).

Podle dat posledního sčítání v roce 2011 žilo v České republice **300 tisíc** samostatně bydlících jednotlivců ve věku 20 až 39 let. Tímto způsobem života žil **každý devátý muž a každá třináctá žena** v uvedeném věku, podobné výsledky přineslo i šetření SILC o šest let později. Na počátku 90. let se přitom jednalo o každého patnáctého muže a každou třicátou devátou ženu v tomto věkovém rozpětí. Významný přírůstek počtu domácností singles souvisí jak s rozvojem bytové výstavby, změnou životního stylu, tak s obecným porevolučním demografickým chováním spojeným s tzv. druhým demografickým přechodem.

Osoby žijící jako singles byly podle sčítání v roce 2011 ze zhruba 78 % **svobodné** (častěji ženy než muži; SILC 2017: 90 %, resp. 95 %). Svobodní muži žili jako singles s nejvyšší frekvencí ve věku 29 let, přičemž s přibývajícím věkem klesalo zastoupení svobodných singles mužů a naopak rostlo zastoupení rozvedených mužů. Ženy žily nejčastěji jako singles ve věku 27 let, s rostoucím věkem podíl svobodných singles klesá a tento podíl není kompenzován zvyšujícím se podílem samostatně žijících žen s jiným rodinným stavem (SLDB 2011, SILC 2017). To naznačuje, že samostatné bydlení je spíše přechodnou etapou před založením partnerské domácnosti a rodičovstvím (Kvapilová Bartošová, Fučík, 2017).

Osoby žijící jako singles měly při sčítání v roce 2011 v porovnání s celkovou populací v daném věku **častěji vysokoškolské nebo maturitní vzdělání**. O šest let později nebyly podle dat SILC rozdíly tak výrazné. Osoby v domácnosti singles jsou také poměrně logicky častěji zaměstnané a naopak méně často ekonomicky neaktivní (SLDB 2011, SILC 2017). Výzkumy však nepotvrzují, že by jednočlenné domácnosti byly zakládány zejména těmi, kteří kladou ve svém životě důraz na profesní kariéru. Samostatně žijící muži a ženy nepracují déle než ostatní, rozdíl lze však spatřovat ve větší pracovní aktivitě v odpoledních a večerních hodinách. Nižší míra sociálních kontaktů a nespokojenost v této oblasti (zejména na straně samostatně žijících žen) svědčí spíše o tom, že samostatné bydlení v mladém dospělém věku nemusí být vnímáno jako plnohodnotná životní zkušenost a může být spojeno s pocity sociální exkluze nebo nedostatečnosti (Kvapilová Bartošová, Fučík, 2017).

Předchozí odstavce se věnovaly fenoménu singles z pohledu domácností jednotlivců. Pokud rozšíříme definici singles na osoby bez stálého partnera bez ohledu na to, v jakém typu domácnosti žijí, pak podle dat výzkumu Sociologického ústavu AV ČR *Životní a pracovní dráhy* z roku 2010 (Hašková, Vohlídalová, 2014) neměla v době výzkumu žádný trvalý partnerský vztah přibližně třetina žen a mužů ve věku 25 až 60 let. Největší podíl takových osob byl ve věku 25 až 35 let (dvě pětiny), nejméně ve věku 36 až 55 let (čtvrtina). Z hlediska rodinného stavu bylo podle uvedeného výzkumu nejvíce osob bez stálého partnera mezi ovdovělými (85 %), nejméně mezi svobodnými

(58 %). V nejmladších věkových skupinách byli mezi singles častěji muži, s přibývajícím věkem narůstal podíl single žen, většinou rozvedených a ovdovělých. Život bez partnera byl typičtější pro osoby s nízkým vzděláním, z pohledu ekonomické aktivity neměli stálý vztah nejčastěji nezaměstnaní muži.

Specifickým případem partnerství **je tzv. partnerství s odděleným bydlením** (LAT living apart together). Tento typ vztahu je předmětem spíš kvalitativních výzkumů. Podle českého výzkumu (Formánková, Křížková, 2014) je společné bydlení vnímáno mladými lidmi jako zásadní životní krok a předstupeň dalších významných závazků v podobě manželství a rodičovství. Důvodem, proč partneři setrvávají v oddělených domácnostech, je pocit nepřipravenosti na novu životní etapu, momentální důraz na kariéru, či nejistota týkající se pevnosti a trvalosti partnerského vztahu. Je to rovněž způsob, jak se vyhnout stávajícím normám, kdy je od muže očekávána spíše živitelská role a od ženy ta pečovatelská.

V evropském kontextu lze Českou republiku z hlediska partnerského chování zařadit na základě vybraných relevantních ukazatelů[45] mezi země, jako je Rakousko, Německo, Maďarsko či Lotyšsko (Paloncyová a kol., 2019a). I v zemích severní Evropy zůstává přes modernizační trendy **manželství stále převažujícím typem úplné rodiny.** Manželství je téměř výhradním typem soužití v katolických zemích, vysoké zastoupení však má dle posledních srovnatelných dat i v České republice (2011). S tím souvisí i podíl dětí narozených mimo manželství. V roce 2017 byl dle mezinárodních statistik nejnižší v Chorvatsku, naopak nejvyšší v Estonsku, Francii, Slovinsku a Skandinávii.

Rozdíly mezi státy či regiony lze nalézt také v míře soužití s partnerem v mladém věku (20 až 34 let). **Vůbec nejvyšší podíly žijících v partnerství byly zaznamenány v severských zemích a v zemích západní Evropy**, kde takto bydlelo přibližně 50 % osob v daném věku (2011). Čím vyšší tento podíl je, tím častější je nesezdané soužití, v řadě zemí je v tomto věku dokonce častější než manželství. Naopak v katolických zemích, jako je **Itálie, Polsko či Chorvatsko, ale i Slovensko**, mladí lidé vstupují do nesezdaného soužití velmi sporadicky, a **pokud žijí s partnerem, uzavírají většinou sňatek**. V zemích, kde je nesezdané soužití nejvíce obecně (tj. bez ohledu na věk) rozšířeno (severní Evropa, Francie, Nizozemsko, Estonsko, Maďarsko), v něm častěji vyrůstají i děti (Sobotka, Toulemon, 2008).

Ve většině zemí odcházejí mladé ženy z domácnosti rodičů dříve než muži a v posledních letech průměrný věk osamostatnění se formou samostatného bydlení roste. Česká republika se podle srovnatelných zdrojů dat v tomto ohledu pohybuje na průměru Evropské unie. **Nejdříve od rodičů odcházejí mladí lidé v zemích severní Evropy** (v průměru kolem 20 let). Naopak nejdéle zůstávají mladí dospělí bydlet s rodiči v zemích jižní Evropy (Itálie, Španělsko – průměr pro ženy 29 let, pro muže 31 let), podobně je tomu však i v zemích, jako je Slovensko, Chorvatsko (Paloncyová a kol., 2019a; Macková, 2011). To spolu s nízkým podílem nemanželských kohabitací způsobuje, že ve státech jižní Evropy je průměrný věk při vstupu do manželství srovnatelný s tím ve státech Evropy severní. Rodinný systém jihoevropských a částečně i východoevropských zemí se vyznačuje silnějšími mezigeneračními vazbami

[45] Pro vhled do současného postavení České republiky v evropském prostoru z hlediska partnerského chování byly vybrány relevantní demografické ukazatele dostupné v mezinárodních statistikách pro vybrané země. Mezi ně patří např. úhrnná sňatečnost svobodných, průměrný věk při vstupu do prvního manželství, podíl dětí narozených mimo manželství, úhrnná rozvodovost, průměrný věk při odchodu z domácnosti rodičů, podíl nesezdaných soužití, podíl mladých lidí ve věku 20 až 34 let žijících nesezdaně a s rodiči. Tyto ukazatele jsou dostupné v databázi Eurostatu či OECD. V ideálním případě byly vybrány údaje za rok 2017, pokud nebyly dostupné, byl použit poslední dostupný údaj. Celkem byly získány kompletní údaje za 19 zemí. Podrobnější informace viz Paloncyová a kol., 2019a.

a vzájemnou vyšší závislostí. V mezigeneračně slabých systémech typických pro severní a západní Evropu je závislost mladých dospělých na rodičích mnohem nižší a rozhodnutí závisí zejména na ekonomických podmínkách. V zemích, kde je proces druhé demografické tranzice v pokročilé fázi (zejména v severských zemích), je chování mladých týkající se odchodu od rodičů na rozdíl od dalších životních přechodů (manželství, rodičovství) poměrně homogenní (Macková, 2011). Je zde nastavena poměrně silná podpora státu umožňující např. pracovní aktivitu během studia. Větší soběstačnosti lze také dosáhnout zacílením sociální a bytové politiky na mladé lidi (Vono de Vilhena, Oláh, 2017).

2.3 Rozchody a rozpady rodiny

Jedním z rysů doprovázejících přechod od tradiční k moderní společnosti byla možnost vyvázat se z nefungujícího či neuspokojivého partnerského vztahu. V souvislosti s oslabením vlivu především katolické církve byly v evropských zemích zejména v 19. století přijímány zákony o rozvodu. Nejmladší je rozvodová legislativa v katolické Itálii (1970), v Lichtenštejnsku (1974), v Portugalsku (1975), ve Španělsku je rozvod možný teprve od roku 1981, v Irsku byl uzákoněn až v roce 1995, na Maltě dokonce v roce 2009 (Eurostat, 2015). Při vzniku Československa v roce 1918 byl východiskem pro rodinné právo pro oblast Čech, Moravy a Slezska Obecný zákoník občanský z roku 1811 a pro území Slovenska manželský zákon, který např. zavedl povinný civilní sňatek a umožnil rozluku manželství bez ohledu na vyznání. Rozvodová legislativa samozřejmě procházela dalším vývojem (Höhne, Paloncyová, 2019). V současnosti je rozvod manželství upraven občanským zákoníkem (zákon č. 89/2012 Sb.).

Zaměříme-li se na období posledních deseti let, počty rozvodů na rozdíl od sňatků meziročně většinou klesaly, výjimkou byly roky 2010, 2013 a 2017. V roce 2018 se rozvedlo 24 tisíc manželství. Důvodem je jak snižující se počet sňatků v předcházejících dekádách, tak změny v intenzitě rozvodovosti v jednotlivých délkách trvání manželství a prodlužování **průměrné délky trvání manželství na současných 13 let**. **Intenzita rozvodovosti**[46] **se dlouhodobě snižuje v prvních letech trvání manželství**, výrazně v prvních pěti letech od sňatku. Po více než 30 letech manželství se rozvodovost v posledních letech mírně zvyšuje, tedy v době, kdy děti dospějí a opouštějí domácnost rodičů (tzv. syndrom prázdného hnízda). Při zachování intenzit rozvodovosti v jednotlivých délkách trvání manželství na úrovni roku 2018 by rozvodem skončilo 45 % manželství. Od roku 2001 je to s výjimkou roku 2012 nejnižší hodnota, nejnižší hodnoty v postsocialistickém období vůbec bylo dosaženo v roce 1999 v důsledku velké novely zákona o rodině,[47] nejvyšší (50 %) byla zaznamenána v roce 2010.

Intenzita rozvodovosti prvních sňatků je vyšší než daná intenzita pro rozvody vyššího pořadí (Paloncyová a kol., 2019a).[48] Pro muže i ženy platí, že v prvních letech

[46] Intenzita rozvodovosti podle délky trvání manželství je vyjádřena jako podíl počtu rozvodů v příslušném kalendářním roce tříděných podle roku sňatku vztažený k příslušnému počtu výchozích sňatků.

[47] Kromě sporného rozvodu byl např. umožněn rozvod smluvený, kdy soud nezjišťoval příčiny rozvratu a manželství rozvedl, pokud manželství trvalo alespoň jeden rok, manželé spolu minimálně šest měsíců nežili a pro dobu po rozvodu byly vypořádány vzájemné majetkové vztahy, práva a povinnosti společného bydlení a případná vyživovací povinnost a rovněž byla soudem schválena dohoda o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu. Práva a povinnosti rodičů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu musely být upraveny před rozhodnutím o rozvodu manželství.

[48] Data pro analýzu rozvodovosti prvních a dalších manželství byla získána od ČSÚ. Data o rozvodech dle pořadí rozvodu muže a ženy jsou dostupná až od roku 1993, počet druhých sňatků je naopak od roku 2013 neúplný. Pro analýzu bylo tedy zvoleno třídění rozvodů prvního pořadí podle doby uplynulé od sňatku svobodných (v úvahu nebyly brány případy, kdy první manželství skončí ovdověním a druhé manželství

manželství se intenzita dle pořadí rozvodu příliš neliší, po přibližně deseti letech je však vyšší v případě prvních rozvodů. Další manželství jsou tedy na jedné straně stabilnější, pokud dochází k rozvodu, je to podobně jako v případě prvních vztahů v prvních letech po sňatku. To vede k hypotéze, že měřeno čistě statisticky fungují po překonání krize v prvních letech po sňatku další manželství lépe. Nelze však říci, do jaké míry jsou tato manželství skutečně spokojená a do jaké míry se např. muži a ženy, kteří již zažili alespoň jeden rozvod, dalšího rozvodu obávají a raději ho nepodstupují. Roli může hrát i to, že do dalšího manželství vstupuje jen část rozvedených,[49] hypoteticky ti, kteří si jsou novým vztahem jisti. Rozvody prvních manželství po delší době mohou být např. projevem snahy udržet manželství kvůli dětem či kvůli strachu z rozvodu, s nímž nemají osobní zkušenost. Uvedené závěry se vztahují pouze na rozvody manželství, otázkou zůstává, do jaké míry by se zde promítla celá partnerská historie zahrnující i nesezdaná soužití. Některá výběrová šetření naznačují, že další partnerství jsou obecně méně stabilní než první (např. Vohlídalová, 2014). Jedním z důvodů může být vyčlenění specifické skupiny, která je k rozchodům svými osobními zkušenostmi i vlastnostmi více predisponována.

Ve většině rozvádějících se manželství (dlouhodobě na úrovni 57–59 %) jsou nezletilé děti, nejčastěji jedno (50 %) či dvě (44 %). V průběhu období let 2008 až 2018 se podíl rozvádějících se manželství se dvěma dětmi zvýšil při poklesu podílu rodin s jedním dítětem. **Rozvod manželství svých rodičů zažívá přibližně 23 tisíc dětí ročně, počet dětí, kterým se rozpadla rodina, by byl v případě dostupnosti údajů o rozpadech nesezdaných párů jistě výrazně vyšší.** K rozvodům s dětmi dochází nejvíce mezi pátým a patnáctým rokem trvání manželství.

Od roku 2014 mohou manželé podávat návrh na rozvod společně. Této možnosti využilo 48 % párů rozvedených v roce 2018, na návrh ženy (dříve převažujícího typu návrhu) bylo rozvedeno 33 % manželství a na návrh muže 19 %.

Jak již bylo zmíněno výše (kapitola 2.2), zvyšuje se podíl úplných rodin založených na soužití bez sňatku. Za jednu z výhod **nesezdaného soužití** lze považovat jednodušší **rozchod** v případě, že vztah přestane fungovat. Pokud se partneři dohodnou, nedochází k soudnímu řízení. Z tohoto důvodu část, ne-li většina rozchodů těchto párů není statistikou zachycena. Rozpady nesezdaných soužití je možné postihnout zejména výběrovými longitudinálními šetřeními, jež jsou však finančně i organizačně náročná. Dosavadní analýzy ukazují, že přežijí-li nesezdaná soužití přibližně pět až sedm let, pak se z hlediska rizika rozpadu stávají podobně ne/stabilní jako manželství (Maříková, Vohlídalová, 2011; Vohlídalová, 2014). Bez ohledu na právní status jsou soužití s dětmi stabilnější než ta bez nich. Nesezdaná soužití jsou však obecně méně stabilní než manželství, nesezdaná soužití s dětmi se dokonce rozpadají častěji než bezdětná manželství (Žilinčíková, 2017).

Nesezdané soužití je méně stabilní u vysokoškoláků, naopak nejnižší je riziko rozchodu u mužů a žen bez maturitního vzdělání. To lze na jedné straně vysvětlit vyšší vzájemnou závislostí partnerů (zejména ekonomickou), zároveň mají osoby s nižším vzděláním dle teorie sňatkového trhu horší postavení, tedy hledají partnera hůře. Osoby s vyšším vzděláním, zejména pak muži, mají poměrně velký sňatkový/partnerský potenciál. Nejhorší postavení z hlediska navazování vztahů mají naopak muži s nízkým

rozvodem, tj. případy, kdy prvnímu rozvodu předcházel sňatek ovdovělé/ho; počty sňatků ovdovělých jsou oproti ostatním nízké). V případě rozvodů vyšších pořadí byl postup analogický, rozvody vyššího pořadí byly vztaženy k výchozím sňatkům rozvedených. Více Paloncyová a kol., 2019a.

[49] Další sňatek by při zachování úrovně sňatečnosti z roku 2018 uzavřelo 45 % rozvedených mužů a 43 % rozvedených žen.

vzděláním a nezaměstnaní. Pokud již nějaký vztah naváží, sňatek častěji neuzavírají, ale vztah si spíše udrží (Paloncyová, Šťastná, 2012; Vohlídalová, 2014).

Úroveň rozvodovosti v České republice je srovnatelná s hodnotami v západní Evropě. Nízké hodnoty jsou v současné době zejména v zemích jižní Evropy, a to v důsledku přísnější rozvodové legislativy a přetrvávajícímu vlivu církve. Podobně je tomu v Polsku, ale i na Slovensku. Specifickým případem je Španělsko, kde je úhrnná rozvodovost jedna z nejvyšších v Evropě. K nárůstu došlo po roce 2005, kdy byl přijat nový liberálnější zákon (European Justice, 2018). **Nejvyšší hodnoty rozvodovosti jsou ve státech severní Evropy**, kde v rámci druhého demografického přechodu docházelo ke změnám nejdříve. Protestantismus, dlouhá tradice rozvodové legislativy, ale zejména velký důraz na jedince a rovnost mužů a žen se zde promítají jak do společenských hodnot, tak do sociální a rodinné politiky. Např. švédská rodinná politika je založena na opatřeních usnadňujících sladění rodinného a pracovního života rodičů s důrazem na rovnost pohlaví a podporu nezávislosti žen ve všech oblastech soukromého a veřejného života (Šťastná, 2009). Mezi státy s vysokou rozvodovostí se však řadí i ty západní Evropy, podobně je na tom také Maďarsko, Česká republika, Estonsko či Lotyšsko. V bývalých komunistických zemích je tradice rozvodu v porovnání např. s jižními státy delší. Rozvod podobně jako potrat byl z ideologických důvodů režimem přijímán jako projev oslabujícího se vlivu církve a tradic, zároveň byly tyto jevy státem kontrolovány (Coleman, 2013). Podobně jako v zemích zejména západní a severní Evropy se rozvodová legislativa týkající se rozvodu i zde postupně liberalizovala.

Jak již bylo zmíněno výše, nesezdaná soužití existují, sice v různé míře, ve všech evropských regionech. Oproti rozvodům jsou datové zdroje o nich omezené, a to i v otázce stability těchto soužití. Analýzy se většinou opírají o rozsáhlá výběrová šetření (např. Žilinčíková, 2017). Z nich vyplývá, že **nesezdané soužití je v porovnání s manželstvím méně stabilní** a trvá v průměru kratší dobu (Andersson, 2004; Dourlein, Liefbroer, 2006; Žilinčíková, 2017). Navíc se ukazuje, že manželství uzavřená po předchozí kohabitaci jsou k rozvodu náchylnější než ta, kde spolu manželé před svatbou nežili (Andersson, 2004; Dourlein, Liefbroer, 2006; Coleman, 2013). Samotná zkušenost s kohabitací tak může oslabovat hodnotu a nerozlučitelnost manželství, přímé sňatky jsou však rovněž čím dál tím častěji uzavírány v západních a severních evropských zemích zejména z náboženského přesvědčení. Důvodem nižší stability nesezdaných soužití je i to, že je tato forma stále chápána jako zkušební, osobní investice partnerů do tohoto vztahu jsou nižší, partneři si uchovávají větší nezávislost, např. v trávení volného času, financích, v neposlední řadě je či může být rozchod snadnější než rozvod manželství.

Vliv na stabilitu partnerství má v evropském prostoru obecně přítomnost dětí. Partnerství s dětmi jsou pevnější než ta bez nich, ale nesezdaná soužití s dětmi se rozpadají častěji než manželství bez ohledu na to, zda děti mají či ne (Andersson, 2004; Žilinčíková, 2017). Dítě posiluje stabilitu nesezdaného soužití v těch zemích, kde je tento typ svazku přijímán jako alternativa manželství (severní a západní Evropa), to znamená, že v zemích střední a východní Evropy, kde je tento typ svazku méně častý, se nesezdaná soužití s dětmi rozpadají v podobné míře jako ta bez nich. Vysvětlením může být, že zde nesezdaní rodiče zatím tvoří oproti jiným zemím specifickou skupinu se sociodemografickými charakteristikami, jež jsou spojeny s nižší stabilitou vztahu (nižší vzdělání, horší pozice na trhu práce, plánování rodičovství apod.). Rozdíly v míře stability nesezdaných a manželských párů se stírají, pokud má přibližně polovina populace zkušenost s kohabitací, a naopak se zvětšují, pokud má tuto zkušenost pouze minorita (Dourleijn, Liefbroer, 2006).

2.4 Rodičovství

V kontextu porevolučních společenských změn se v České republice výrazně změnilo reprodukční chování. Na počátku 90. let se zrychlil klesající trend počtu živě narozených dětí započatý v polovině 70. let, neboť narození dítěte začalo být odkládáno do vyššího věku. Spolu s tím se snižovaly i hodnoty ukazatelů plodnosti. **Nejslabším populačním ročníkem je rok 1999**. Od roku 2000 do roku 2008 porodnost v České republice rostla, lokálním maximem byl rok 2008 s počtem narozených dětí na úrovni 120 tisíc. Poté počty narozených dětí opět mírně klesaly na minimum v roce 2013 (107 tisíc). Od roku 2014 do roku 2017 se meziročně rodilo opět dětí více, **v roce 2018 byl čtyřletý růst vystřídán mírným poklesem** (114 tisíc). Při srovnání let 2008 a 2018 byl v roce 2018 počet živě narozených o 5,5 tisíce nižší, a to zejména v důsledku úbytku žen v reprodukčním věku 15 až 49 let (2 536 vs. 2 370 tisíc). Podíl porodů vícerčat se ve sledovaném období mírně snižoval na současnou úroveň 1,3 %, což je hodnota srovnatelná s tou v 90. letech. V letech 2004 až 2012 se přitom tento podíl pohyboval na úrovni 2 %, a to pravděpodobně v důsledku používání metod asistované reprodukce. Od roku 2012 však byla přijata opatření, jež ženy motivují k přenosu pouze jednoho embrya (Kuchařová a kol., 2019a).

Intenzita plodnosti měřená ukazatelem úhrnné plodnosti[50] za posledních deset let, s výjimkou mírného poklesu v letech 2009 až 2011, **vzrostla z hodnoty 1,5 dítěte na jednu ženu na hodnotu 1,7**, což je úroveň srovnatelná s rokem 1992. Pokles úhrnné plodnosti mezi roky 2008 a 2011 byl způsoben snížením měr plodnosti především u žen ve věku 20 až 30 let. Nárůst v dalších letech byl důsledkem zvýšení měr plodnosti třicátnic. **V posledním pětiletém období se dané míry zvýšily téměř v každém věku**, ve věku 22 až 39 let poměrně výrazně. **Průměrný věk matky při narození dítěte za posledních deset let vzrostl o necelý rok (z 29,3 let na 30,1 let).** Zvýšení bylo zaznamenáno i v případě průměrného věku při narození prvního dítěte (z 27,3 let na 28,4 let) a druhého dítěte (z 30,5 let na 31,3 let), další děti se v posledních letech narodily v průměru ve 33 až 34 letech matky.

Průměrný věkový rozdíl mezi prvním a druhým dítětem se nejprve mezi roky 2008 a 2013 snížil (z 5,2 let na 4,4 let), pak více méně stagnoval a dále opět klesal na 4,2 let v roce 2018. Nejobvyklejší byl v období 2008 až 2018 dvouletý interval mezi prvním a druhým dítětem (jedna třetina případů v roce 2018), zvýšil se i podíl druhých dětí narozených po jednom roce (15 % v roce 2018) a naopak se snížilo zastoupení tříletého intervalu (18 % v roce 2018). Podobně se mezi roky 2008 a 2018 snižovala průměrná doba mezi druhým a třetím porodem (z 6,9 let na 5,6 let).

Z pohledu generací měly podle výsledků sčítání z roku 2011 **nejvyšší průměrný počet dětí ženy narozené v období 1917 až 1921**, které rodily většinou v letech těsně po druhé světové válce. Konečná plodnost potom byla u mladších generací stále nižší. Výjimkou byly mírně vyšší hodnoty u generací 1939 a 1940, které byly pravděpodobně důsledkem slibovaných, ale nerealizovaných propopulačních opatření z let 1963 a 1964. Propopulační opatření přijatá nakonec v 70. letech se promítla do zvýšení konečné plodnosti generací narozených mezi lety 1945 a 1950. Poté generační plodnost stále klesala, **generace narozené po roce 1960 již mají v průměru méně než dvě děti** (ČSÚ, 2014b). V posledních třech sčítáních lidu výrazně nenarostl podíl bezdětných

[50] Průměrný počet živě narozených dětí, které by se narodily jedné ženě za předpokladu, že by míry plodnosti podle věku zaznamenané ve sledovaném kalendářním roce zůstaly během jejího reprodukčního období (15–49 let) neměnné.

žen ve věkové kategorii 45 až 49 let, kde je již v naprosté většině reprodukce ukončena (4 až 6 %). I přes pokles intenzity zůstal dominantním dvoudětný model.

Zaměříme-li se na rodinný stav, měly podle výsledků posledního sčítání v průměru nejméně dětí ženy svobodné, a to i přes zřejmý nárůst v nejmladších kohortách. **Generační plodnost rozvedených dosahovala pouze mírně nižších hodnot než u vdaných**. Rozvod mohl na jedné straně zkrátit jejich reprodukční období, na druhé straně mohly mít další děti s jiným, nesezdaným partnerem. Nejvyšší generační plodnost byla podle posledního sčítání u žen ovdovělých. Hypotézou je např. to, že ženy s nižším vzděláním, jejichž konečná plodnost je nejvyšší, se stávají vdovami dříve a mají případně další děti i s jiným partnerem (ČSÚ, 2014p).

Výrazným faktorem v úrovni konečné plodnosti je dosažené vzdělání. Podle výsledků sčítání z roku 2011 byla generační plodnost u vysokoškolsky vzdělaných žen s ukončenou reprodukcí (ve věku 45–49 let) 1,75 dítěte, zatímco u žen se základním nebo nižším vzděláním se pohybovala okolo 2,2 dítěte (ČSÚ, 2014b). Sčítání obecně je velmi důležitým zdrojem informací o generační plodnosti, a to zejména pro svoji úplnost, jež umožňuje podrobnou analýzu podle jednotek věku, respektive generací. Hlavní nevýhodou je jeho desetiletá periodicita. V mezidobí lze pro analýzu diferenční plodnosti využít některá výběrová šetření, jejichž soubor je dostatečně velký. Jejich výhodou je mimo jiné to, že mohou obsahovat rozsáhlejší škálu otázek, jež mohou vést k pochopení širšího kontextu rodinného chování.

Diferenční plodnost analyzoval např. za použití dat šetření *Proměny české společnosti* z roku 2016[51] Nývlt (2019). Úroveň vzdělání nehraje podle tohoto výzkumu roli v podílu bezdětných žen ve věku 40 až 64 let (na úrovni 11 %), u mužů však významná je. Nejvyšší podíl bezdětných mužů v uvedeném věku byl v daném výzkumu mezi těmi se základním nebo středním vzděláním bez maturity (19 %) a také u mužů, kteří nepracovali, či pracovali v nekvalifikovaných profesích (21 %). Výše vzdělání se ukázala jako diferenciační faktor v podílu rodičů se třemi a více dětmi. Ty podle uvedeného výzkumu měly ve věku 40 až 64 let častěji ženy s nižším vzděláním (26 % bez maturity proti 17 % vysokoškolaček) a naopak muži s vysokoškolským vzděláním (21 % proti 17 % bez maturity). **Rodičovské chování se tedy zdá být pozitivně korelováno se socioekonomickým statusem muže, u žen je tomu naopak**, což může být přisuzováno ve větší míře než u mužů otázce sladění práce a rodiny. Ženy pracující během svého života ve vysoce kvalifikovaných pozicích s vysokou mírou rizika ušlých příležitostí se vyznačují velmi nízkým podílem majících tři a více dětí (pouze 15 % proti 26 % ve věku 40 až 64 let pracujících během svého života v nekvalifikovaných profesích) (Nývlt, 2019).

Jak bylo zmíněno, výrazným rysem reprodukčního chování v posledních 30 letech je odklad narození prvního dítěte. Demografická data jsou odrazem změn preferencí v generacích žen pocházejících ze 70. let a mladších. Generace žen narozených po roce 1970 plánují narození prvního potomka nejčastěji ve věku 25 až 29 let, čím vyšší má žena vzdělání, tím je ideální věk pro mateřství vyšší (Šťastná a kol., 2017). Nicméně jak ukazuje analýza Šťastné a kol. (2017) na datech výběrového šetření *Ženy 2016*, pouze 44 % žen z generací 1966 až 1990 se podařilo své natalitní plány v jimi preferovaném věku realizovat, téměř třetina z nich měla nebo bude mít své první dítě později, než plánovala. Ty, které již první dítě i se zpožděním porodily, uváděly jako hlavní důvod odkladu zdravotní problémy či partnerské důvody. U dosud bezdětných byl nejčastějším důvodem nenaplnění natalitních plánů v určitém věku chybějící či neuspokojivý partnerský vztah, ve větší míře jsou zmiňovány i materiální podmínky,

[51] http://www.promenyceskespolecnosti.cz/obsah_a_cile_vyzkumu.php

nemožnost skloubit práci a rodinu, obavy z nezaměstnanosti či zhoršení pracovní pozice. Dosavadní analýzy však ukazují, že **v generacích žen narozených v první polovině 70. let se z odložených prvních dětí více než 80 % nakonec do 40 let věku matky narodilo**. **U druhých dětí je však míra rekuperace nižší** (70 %, Šprocha, 2014). Souhrnně se přibližně polovině žen z generací 1966 až 1990 nepodařilo dodržet své plány ohledně věku, v němž by chtěly porodit své první a druhé dítě, druhé dítě přitom odložila více než třetina. Mezi důležité faktory, které ovlivňují neplánovaný odklad narození druhého dítěte, patří především neplánované zpoždění v narození již prvního dítěte, dále zdravotní problémy a partnerské důvody (Šťastná a kol., 2019). Významný vliv na narození druhého dítěte má nejen existence vztahu, ale také jeho forma, kdy manželství, případně nový partner šanci na druhé dítě zvyšují, nesezdané soužití ji naopak snižuje (Šťastná, 2011). Z uvedeného vyplývá, že sice **velká část odložených porodů se ve vyšším věku uskuteční, tento věk se však blíží hranici, kdy přirozená plodnost klesá a část populace nestihne mít zejména ze zdravotních důvodů tolik dětí, kolik by chtěla.** V tomto ohledu je třeba zvýšit osvětu veřejnosti, aby nebyl věk optimální pro biologickou reprodukci podceňován a možnosti umělého oplodnění naopak přeceňovány.

Narození dalších dětí může do jisté míry ovlivnit rodinná politika. **Možnost flexibilního čerpání rodičovského příspěvku v letech 2008 a 2012 přispěla ke zkrácení intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte a také druhého a třetího dítěte, a to zejména u žen s maturitou**. Vysokoškolsky vzdělané ženy rodí druhé děti s kratším odstupem od předchozího porodu než ostatní ženy, flexibilizace rodičovského příspěvku tak v jejich případě představovala jen nepatrný impuls ke zkrácení meziporodního intervalu. Změny v nastavení této dávky pro ně byly spíše přínosem finančním, neboť díky svým předchozím příjmům mohly čerpat měsíčně vyšší částku. U žen bez maturitního vzdělání se změny nastavení rodičovského příspěvku v načasování druhých porodů téměř neprojevily, což může být spojeno s jejich postavením na trhu práce a menšími náklady ztracených příležitostí v době péče o malé děti, na druhé straně nelze opomenout, že dané změny v této dávce byly pro ženy s nízkými pracovními příjmy nedostupné (Šťastná, 2019).[52] Do jaké míry se tyto změny odrazí v celkové konečné plodnosti, však nelze u žen, které ještě neukončily reprodukční období, spolehlivě předvídat.

Podle prognózy ČSÚ by měl být i v příštích generacích zachován převažující model dvoudětné rodiny. Podíl žen se dvěma dětmi však bude u generací 1967 až 1985 pravděpodobně klesat až na 44 % z hodnot více než 55 % u generací starších, poté by se měl zvyšovat na 47 % u generace žen narozených v roce 2005. Podíl žen s jedním dítětem by se měl podle projekce zvýšit na přibližně 25 % u generace žen 1995 a mladších, což představuje růst zhruba o 4 procentní body ve srovnání s generacemi z konce 60. let. Zastoupení žen se třemi a více dětmi by se mělo snížit na 16 % u generací z 90. let a mladších (o cca 2 p. b. v porovnání s generacemi konce 60. let). Bezdětnost byla v České republice jedna z nejnižších v Evropě, u žen narozených v letech 1950 až 1969 se pohybovala pouze mírně nad 5 %. Toto zastoupení by se však mělo zvýšit až na 18 % pro generace žen 1982 až 1986, pro generace mladší se očekává pokles na hodnoty okolo 11 %. **Podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011 by v průměru nejméně dětí měly mít generace žen narozené v letech 1982 až 1985 (1,64), pak by se měla konečná plodnost blížit hodnotě 1,74 na jednu ženu** (ČSÚ, 2014b; Kurkin, 2019).

[52] Analýza se zaměřuje na ženy, kterým se v letech 1986–2014 narodilo první, resp. druhé dítě (více Šťastná, 2019).

Za posledních 30 let se výrazně zvýšil podíl dětí narozených mimo manželství, a to na 49 % v roce 2018. **Počty dětí narozených vdaným a svobodným ženám se v současné době sbližují**, v roce 2018 se vdaným ženám narodilo 58 tisíc dětí, svobodným 50 tisíc. Počty dětí narozených rozvedeným ženám rostly do roku 2008 (7,6 tisíce), poté klesaly (2018: 5,2 tisíce), počty ovdovělých rodiček jsou dlouhodobě v řádu stovek. Nejčastěji se mimo manželství rodí první děti (2018: 58 % z nich se narodilo nevdaným matkám), druhorozené však zaznamenaly za posledních 10 let absolutně i relativně nejvyšší nárůst (mimo manželství se v roce 2008 narodilo 25 % z nich, v roce 2018 pak 39 %). Třetí a další děti se v roce 2018 narodily mimo manželství ve 42 %.

Podíváme-li se podrobněji na rodinný stav žen, pak **svobodné matky stále rodí na rozdíl od vdaných většinou první děti**, i když jejich podíl klesá ve prospěch dětí druhorozených. Je možné usuzovat, že případy, kdy je sňatek uzavřen po narození prvního dítěte, jsou méně časté a i druhé děti se tak rodí mimo manželství.

Nejvyšší míry plodnosti jsou u vdaných žen v nejmladším věku, kde je vstup do manželství častěji spojen s početím a narozením dítěte, dále intenzita plodnosti vdaných žen s věkem postupně klesá, s výjimkou stagnace ve věkovém intervalu zhruba 23 až 28 let. **V případě svobodných žen jsou míry plodnosti maximální ve věku 30 až 32 let.** Mladé svobodné ženy tedy mají dítě v porovnání s vdanými méně často, jelikož je jich ale více, počty jim narozených dětí jsou výrazně vyšší než počet dětí narozených vdaným ženám (např. v roce 2018 se svobodným ženám mladším 25 let narodilo téměř 15 tisíc dětí, vdaným o 10 tisíc méně). Až do věku přibližně 35 let je intenzita plodnosti vdaných žen výrazně vyšší než žen svobodných, u starších žen je úroveň plodnosti vdaných a svobodných žen obdobná (Paloncyová a kol., 2019a).

V celém období růstu podílu dětí narozených mimo manželství patřilo mezi podstatné faktory tohoto trendu nejvyšší ukončené vzdělání ženy. Jak ukazují výzkumy, ženy s vyšší úrovní vzdělání se chovají spíše tradičně, tj. vstupují do manželství (např. Kuchařová a kol., 2019a). **Podíl živě narozených dětí mimo manželství** byl v roce 2018 u vysokoškolsky vzdělaných žen 31 %. Na opačném pólu, **u žen s nejnižší úrovní vzdělání (základní nebo nedokončené), dosáhl** podíl **80 %**, v roce 2000 byl 56 %. U žen se středním vzděláním bez maturity představovaly v roce 2018 nemanželsky narozené děti 66 %, u skupiny středoškoláček s maturitou 50 %. Vůbec **nejvyšší zastoupení dětí narozených mimo manželství je mezi prvorozenými dětmi matek s nejvýše základním vzděláním** (88 %). V roce 2018 se sice mimo manželství narodily rovněž přibližně dvě pětiny prvních dětí vysokoškoláček, nicméně tento podíl klesá oproti jiným vzdělanostním skupinám na téměř polovinu u druhorozených dětí. Jedním z možných vysvětlení může být to, že vysokoškoláčky sice častěji než dříve rodí první dítě jako svobodné, pak ale uzavírají sňatek a druhé děti se tak rodí do manželství (Paloncyová a kol., 2019a).

Od roku 2007 publikuje Český statistický úřad údaje o otcích, bez ohledu na rodinný stav matky, jejichž prostřednictvím lze velmi nepřímo usuzovat, do jakého rodinného uspořádání se dítě rodí. Hypotézou může být, že pokud je v hlášení otec uveden, bude s větší pravděpodobností nějak zapojen do péče a výchovy dítěte než v případě, kdy uveden není. Oficiální statistiky ČSÚ i podrobnější analýzy (např. Rychtaříková, 2013; Němečková, Šťastná, 2016) ukazují, že **větší šance, že otec bude v zápisu do matriky chybět, je u dětí narozených mimo manželství matkám v mladším věku, s nižším vzděláním a ve vyšším pořadí narozeného dítěte**. V roce 2018 tak chyběly informace o otci u 47 % živě narozených dětí mimo manželství ženám mladším 20 let, v případě žen ve věku vyšším než 35 let byl daný podíl 13 %. U žen se základním nebo nižším vzděláním nebyly vyplněny údaje o otci u 38 % živě

narozených dětí mimo manželství, v případě vysokoškolaček pak u 6 %. Z hlediska pořadí narozeného dítěte zůstal vyšší podíl nezjištěných údajů o otci v případě dětí třetího a vyššího pořadí (29 % z živě narozených dětí nevdaným ženám), zatímco u prvorozených a druhorozených dětí byly hodnoty podobné, okolo 12–13 %. Analýzy dat o narozených však poukazují i na to, že v případech, kdy není otec uveden, se dítě rodí častěji mrtvé a s nižší porodní hmotností. Podíl neuvedených otců je zároveň vyšší v ekonomicky slabších regionech. Lze tedy usuzovat, že chybějící údaj o otci nepřímo svědčí o horší situaci neprovdané matky a má dopad na zdraví narozeného dítěte v porovnání s dětmi, kde muž alespoň uzná své otcovství (Rychtaříková, 2013).

Uvedené poznatky o mimomanželské porodnosti a plodnosti potvrzují, že v České republice stále přetrvává model, který se od západních zemí liší. Jak poukázaly dřívější výzkumy (Hamplová a kol., 2006, 2007; Rychtaříková, 2013), tak novější data, i přes určité homogenizační tendence se děti mimo manželství rodí spíše ženám v mladším věku (i když se tato hranice posouvá), svobodným ženám, rodí se zejména v prvním pořadí a ženám s nižším vzděláním. Tento vývoj neodpovídá teorii druhého demografického přechodu, ale spíše tzv. teorii znevýhodnění (Pattern of Disadvantage), jež spojuje rodičovství v rámci nesezdaného soužití a osamělé mateřství s nízkým vzděláním (Perelli-Harris, Gerber, 2011).

Motivace pro svobodné mateřství jsou však různé, Chaloupková (2007) dle výzkumu *Sociální a ekonomické podmínky mateřství* z roku 2006 identifikovala tři hlavní skupiny neprovdaných matek podle motivů ke svobodnému mateřství. Nejvýznamnějšími důvody zejména pro matky s nízkým vzděláním jsou dle uvedené autorky nejistota ohledně partnerského vztahu a nesouhlas partnera se sňatkem. Neprovdané matky s vyšším vzděláním se spíše snaží udržet si nezávislost a manželství hodnotí častěji jako zbytečnou formalitu. Skupina tzv. pragmatických svobodných matek zdůrazňuje jak nejisté vyhlídky partnerského vztahu, tak malé výhody plynoucí z manželství. Většina neprovdaných matek dotázaných v uvedeném výzkumu však považovala za ideální partnerské uspořádání manželství po předchozím nesezdaném soužití na zkoušku. Dlouhodobé nesezdané soužití preferovala jen pětina z nich. Analýzy výběrových šetření ČSÚ (*Výběrové šetření pracovních sil VŠPS, Životní podmínky SILC*) dále ukázaly, že **většina mimomanželsky narozených dětí se rodí nesezdaným párům a ne samotným matkám.** S věkem dítěte se však podíl nesezdaných párů snižuje a zvyšuje se podíl neúplných rodin, a to zejména v souvislosti s rozvody a rozchody (Nývlt, Šustová, 2014).

V evropském kontextu patří **mezi státy s nejnižší hodnotou úhrnné plodnosti dlouhodobě zejména Španělsko a Itálie** (2017: 1,31, resp. 1,32 dítěte na jednu ženu) a také Řecko a Portugalsko (2017: 1,35, resp. 1,38 dítěte na jednu ženu). Hodnoty úhrnné plodnosti v bývalém východním bloku byly na přelomu tisíciletí srovnatelné s těmi v jižní Evropě, tj. byly velmi nízké především v důsledku zatím nerealizovaných odložených porodů z 90. let. Po roce 2000 došlo v obou regionech k růstu intenzity plodnosti, kolem roku 2010 byl ve většině těchto zemí zaznamenán naopak pokles. V posledních letech roste úhrnná plodnost zejména v České republice, Maďarsku, Slovinsku a na Slovensku. Úroveň plodnosti v České republice je tak podobně jako ta rakouská a německá srovnatelná s úrovní průměru zemí Evropské unie (2017: 1,5 až 1,7 dítěte na jednu ženu). Oproti tomu výrazně nadprůměrné hodnoty byly v prvních letech nového tisíciletí na Islandu, v Irsku a ve Francii, vyšší hodnoty byly i v severských zemích, v Belgii a Nizozemsku. Z hodnot blížících se či dokonce vyšších, než je hranice prosté reprodukce (2,1 dítěte na jednu ženu), však v posledních letech v těchto zemích hodnota úhrnné plodnosti mírně klesá a přibližuje se evropskému průměru. V evropském prostoru tak dochází k větší homogenizaci (ČSÚ, 2016; OECD; Human Fertility Database; Eurostat Database).

V posledních deseti letech byly tradičně **nejmladší matky ve státech východní a střední Evropy**, i když zde byl růst věku matky při narození dítěte nejvýraznější. Česká republika patří v rámci tohoto regionu k zemím se spíše vyšším průměrným věkem matky při porodu (2017: 30 let), nižších hodnot dosahují např. Maďarsko (2017: 29,8 let), Slovensko (2017: 28,8 let), Polsko (2017: 29,5 let), naopak vyšších Slovinsko (2017: 30,3 let). Na úrovni průměru Evropské unie rodí ženy ve Francii, na Islandu, v Belgii, Rakousku či v Norsku (2017: 30 až 31 let), **nejstarší jsou matky v Itálii, ve Španělsku a v Irsku** (přibližně 32 let).

Evropská unie je poměrně heterogenní z hlediska podílu dětí, jež se rodí nevdaným ženám. I přes výrazný růst zůstává jejich nejnižší zastoupení v zemích jižní Evropy (Itálie, Řecko, Kypr – 2017 méně než třetina) a dále v katolických zemích, jako je Polsko či Irsko (2017: 24 %, resp. 38 %). Česká republika patří s hodnotou 49 % v roce 2017 k zemím, kde se zastoupení dětí narozených mimo manželství za posledních deset let zvýšilo o nejvíce procentních bodů (spolu např. s Itálií a s Kyprem, kde však hodnoty zůstaly výrazně nižší, a také se Španělskem a s Portugalskem). **Více než polovina dětí se rodí mimo manželství v zemích západní a severní Evropy**, ale rovněž ve Slovinsku, Estonsku, Bulharsku či Portugalsku. Přední příčku zaujal v roce 2017 Island se 71 % (ČSÚ, 2016; OECD; Human Fertility Database; Eurostat Database).

Rozdíly v úrovni plodnosti mezi evropskými státy je třeba nahlížet v kulturním a strukturálním kontextu. Průzkumy veřejného mínění ukazují, že téměř **ve všech evropských státech je v postojové rovině preferován dvoudětný model** (Sobotka, Beaujouan, 2014). Přesto nejen v transverzální perspektivě, ale i z generačního pohledu je ve většině evropských zemí plodnost pod úrovní prosté reprodukce, tj. nižší než 2,1 dítěte na jednu ženu. Konečná plodnost generací žen narozených v 60. letech klesala téměř v celém evropském prostoru, u generací ze 70. let je zatím většinou zaznamenán setrvalý stav nebo mírný vzestup. Podle údajů z Human Fertility Database se konečná plodnost generací žen z počátku 70. let blíží hodnotě dvou dětí na jednu ženu ve Francii, Švédsku, Dánsku, v případě Islandu je dokonce tato hranice překročena. Nejnižší hodnoty konečné plodnosti generací 70. let jsou ve státech jižní Evropy (na úrovni nižší než 1,5), země střední Evropy jsou z tohoto hlediska uprostřed (Německo na úrovni 1,5, Rakousko 1,6, Polsko a Slovinsko 1,7, Maďarsko a Česká republika 1,8, Slovensko 1,9 – Human Fertility Database). Podrobnější analýzy ukazují, že rozdíly mezi zeměmi s nízkou a vysokou úrovní plodnosti jsou způsobeny zejména plodností druhého pořadí, přesněji řečeno pravděpodobností, že bude mít žena druhé dítě. Ta je významně ovlivněna dostupností institucionalizované péče o děti mladší tří let. Kde tato péče schází, má křivka pravděpodobnosti narození druhého dítěte podle nejvyššího dosaženého vzdělání ženy křivku ve tvaru „U". Pro ženy s nízkým vzděláním není období osobní péče o děti spojeno s velkým rizikem ušlých příležitostí v profesní oblasti, mají tedy častěji dvě či i více dětí. Ženy na opačném pólu mají vyšší příjmy, díky nimž si mohou dovolit nerodinnou péči zaplatit, což jim umožňuje lépe skloubit práci a rodinu a mít více než jedno dítě. Nejhorší je v tomto směru situace pro ženy se středním vzděláním. V zemích, kde je nabídka služeb péče o děti obecně prostorově i finančně dostupná, se pravděpodobnost porodit druhé dítě zvyšuje spolu s výší vzdělání matky. **Rozdíly mezi zeměmi s nízkou a vysokou úrovní plodnosti lze tedy do velké míry vysvětlit tak, že v zemích s vyšší dostupností služeb předškolní péče mají ženy se středním a vyšším vzděláním vyšší pravděpodobnost, že budou mít druhé dítě než ženy v zemích, kde je tato péče méně přístupná** (D´Albis a kol. 2017).

Párovým demografickým procesem k procesu porodnosti a plodnosti je potratovost. **Počet potratů po roce 1989 meziročně klesá, v roce 2018 tak bylo zaznamenáno necelých 33 tisíc, což je historické minimum** od přijetí zákona o umělém přerušení těhotenství (dále též UPT) v roce 1958. Počet UPT byl v roce 2018

v porovnání s rokem 2008 o 30 % nižší a představoval 56 % všech potratů. Každé páté UPT bylo provedeno ze zdravotních důvodů. Podíl samovolných potratů se za posledních deset let zvýšil z 34 % na 40 %, jejich počet se pohyboval mezi 13 a 15 tisíci ročně. Ukončená mimoděložní těhotenství představují 4 % všech potratů (2018). Za poklesem počtu umělých přerušení těhotenství stojí jak větší osvěta, tak dostupná účinná antikoncepce a s tím spojené častější a efektivnější plánování rodičovství. Stagnující počet samovolných potratů je třeba nahlížet v kontextu zvyšujícího se věku ženy při porodu, kdy spolu s věkem roste i riziko zdravotních komplikací. **Zastoupení těhotenství končících potratem se snížilo z 26 % v roce 2008 na 22 % o deset let později**, k poklesu podílu těhotenství končících potratem došlo bez ohledu na věk ženy, nejvýrazněji ve věku 45 až 49 let (ČSÚ, 2019i).

Zodpovědné reprodukční chování se odrazilo v růstu zastoupení UPT žen bez předchozího UPT na současných 66 % a poklesu podílu žen s jedním předchozím UPT na 22 %. Umělá přerušení těhotenství žen se dvěma či více předchozími UPT se snížilo na 12 %. V případě samovolných potratů se podíl prvních snížil mezi roky 2008 a 2018 ze 78 % na 73 % a naopak se zvýšilo zastoupení samovolných potratů žen, které již předtím jednou samovolně potratily (ze 17 % na 19 %).

S rostoucí úrovní dosaženého vzdělání klesá podíl umělých přerušení těhotenství na všech potratech. **Z pohledu rodinného stavu jsou mezi ženami podstupujícími UPT od roku 2007 nejpočetnější ženy svobodné, dříve to byly ženy vdané**. Jejich počty se mezi roky 2008 a 2018 pohybovaly kolem 11 tisíc, počty UPT vdaných žen se naopak snížily o polovinu z více než 10 tisíc v roce 2008, podobně rozsáhlý byl i pokles UPT u rozvedených (z více než 3 tisíc na 1,6 tisíce). Nejčetnější jsou mezi UPT ta, která podstupují svobodné bezdětné ženy, následovány UPT svobodných žen s jedním dítětem. Třetí nejčetnější skupinou UPT jsou zákroky u vdaných žen se dvěma dětmi (ČSÚ, 2019i).

Již výše bylo uvedeno, že v evropském prostoru obecně přetrvává ideál dvoudětné rodiny. V této souvislosti se nabízí otázka, jaký je poměr počtu UPT žen se dvěma dětmi a počtu narozených třetích dětí. **V roce 2018 připadlo na 100 narozených třetích dětí 49 UPT žen se dvěma dětmi, to znamená, že třetina těhotných žen se dvěma dětmi se rozhodla spíše pro UPT než pro narození třetího dítěte.** Spolu s počtem již narozených dětí tento poměr dále stoupá (57 UPT na 100 narozených čtvrtých dětí, tj. 36 % žen se třemi dětmi zvolilo UPT). Na základě srovnání se situací v roce 2008, kdy dané poměry byly rovny 66, resp. 85, lze hovořit o pozitivním trendu. Nejnižší jsou dané poměry u vdaných žen, tj. vdané ženy se v případě těhotenství rozhodnou častěji než ostatní ženy pro porod dítěte (u bezdětných činí poměr 2 UPT na 100 narozených prvních dětí, u žen se dvěma dětmi 37 UPT na 100 narozených třetích dětí). Nejméně uspokojivá je situace u svobodných žen. U bezdětných je daný poměr UPT versus narození dítěte roven 15, u svobodných s jedním dítětem 20, se dvěma dětmi 73. Výrazný vliv má v této otázce opět nejvyšší dokončené vzdělání, kdy spolu s jeho výší se daný poměr snižuje, to znamená, že vysokoškolačky volí v případě těhotenství narození dítěte častěji než ostatní. Rozdíl je poměrně významný, pro srovnání na 100 narozených třetích dětí připadá u vysokoškoláček 23 UPT, u středoškoláček s maturitou činí tento poměr 41, u těch bez maturity pak 60 (2018, demografické ročenky ČSÚ).

Tabulka č. 2.1 **Základní ukazatele demografického vývoje ČR v období 2008 až 2018**

rok	2008	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	absolutní údaje						
střední stav obyvatelstva	10 429 692	10 510 719	10 524 783	10 542 942	10 565 284	10 589 526	10 626 430
sňatky	52 457	43 499	45 575	48 191	50 768	52 567	54 470
rozvody	31 300	27 895	26 764	26 083	24 996	25 755	24 313
živě narození	119 570	106 751	109 860	110 764	112 663	114 405	114 036
potraty celkem	41 446	37 687	36 956	35 761	35 921	35 012	32 952
z toho UPT	25 760	22 714	21 893	20 403	20 406	19 415	18 298
z toho samovolné	14 273	13 708	13 857	14 082	14 212	14 190	13 328
zemřelí	104 948	109 160	105 665	111 173	107 750	111 443	112 920
přirozený přírůstek	14 622	-2 409	4 195	-409	4 913	2 962	1 116
migrační přírůstek	71 790	-1 297	21 661	16 977	20 064	28 273	38 629
celkový přírůstek	86 412	-3 706	25 856	16 568	24 977	31 235	39 745
	věková struktura						
0 až 14 let (%)	14,1	15,0	15,2	15,4	15,6	15,7	15,9
15 až 64 let (%)	71,0	67,6	67,0	66,3	65,6	65,0	64,6
65 a více let (%)	14,9	17,4	17,8	18,3	18,8	19,2	19,6
index stáří	105,1	115,7	117,4	119	120,7	122,1	123,2
index ekonomické závislosti	54,1	58,6	59,8	61,4	63,2	64,8	66,3
	analytické údaje						
úhrnná tabulková prvosňatečnost							
muži (%)	59,6	51,4	53,1	55,1	56,2	57,6	58,8
ženy (%)	66,1	59,0	60,8	62,4	64,3	65,4	66,9
průměrný věk při 1. sňatku							
muži (v letech)	31,4	32,3	32,3	32,4	32,2	32,2	32,2
ženy (v letech)	28,8	29,8	29,8	29,8	29,9	29,8	29,8
úhrnná rozvodovost (%)	49,6	47,8	46,7	46,5	45,2	47,2	44,8
průměrná délka trvání manželství do rozvodu (v letech)	12,3	13	13,1	13,0	13,1	13,2	13,4
úhrnná plodnost	1,50	1,46	1,53	1,57	1,63	1,69	1,71
průměrný věk matek při narození dítěte (v letech)	29,3	29,9	29,9	30,0	30,0	30,0	30,1
průměrný věk matek při narození 1. dítěte (v letech)	27,3	28,1	28,1	28,2	28,2	28,2	28,4
podíl živě narozených dětí mimo manželství (%)	36,3	45,0	46,7	47,8	48,6	49,0	48,5
naděje dožití při narození							
muži (v letech)	74,0	75,2	75,8	75,8	76,2	76,0	76,1
ženy (v letech)	80,3	81,1	81,7	81,4	82,1	81,8	81,9
míra kojenecké úmrtnosti (‰)	2,8	2,5	2,4	2,5	2,8	2,7	2,6

Zdroj: ČSÚ – demografické ročenky, různé roky; ČSÚ, 2019i

3. Srovnání příjmové a výdajové situace různých typů domácností

Sylva Höhne

Hospodářské oživení a růst ekonomiky v posledních letech provázený zvyšováním výdělků a nízkou nezaměstnaností se promítá do struktury domácností a jejich celkových příjmů, jak je zřejmé z dat SILC, tj. výběrového šetření o příjmech a životních podmínkách domácností (ČSÚ, 2019e). Od roku 2013 do roku 2018 přibývá pracujících a současně se snižuje průměrný počet nezaměstnaných osob v domácnostech. Z nejnižších příjmových kategorií se domácnosti přesouvají do vyšších příjmových pásem. Zatímco v roce 2013 hospodařilo s čistými příjmy do 10 000 Kč na osobu měsíčně 30 % domácností, v roce 2018 jich bylo dvakrát méně (15 %). Významně naopak stoupl podíl domácností s příjmy od 15 do 30 tisíc měsíčně na osobu (z 24 % na 37 %).

Úroveň příjmů a jejich dostatečnost na nutné i méně zbytné výdaje se liší napříč různými typy domácností. Základním diferencujícím faktorem je sociodemografická struktura domácnosti zohledňující zvláště přítomnost výdělečně činných osob a dětí, roli však hrají také další charakteristiky související například s pracovním postavením dospělých nebo bytovou situací.

3.1 Příjmy

Příjmová situace českých domácností se od doby ekonomické recese v letech 2012 a 2013 každoročně **nominálně i reálně zlepšuje**. V roce 2017 vzrostly průměrné čisté peněžní příjmy domácností nominálně o 6 % na 182,4 tisíce Kč na osobu za rok (reálně o 3,5 %; ČSÚ, 2019e). Příjmy se zvýšily všem skupinám domácností, nejvíce domácnostem zaměstnanců (a především těm s nižším vzděláním, tj. bez maturity), neboť příjmy ze závislé činnosti výrazně přispívaly k celkovému růstu příjmů. Pomaleji rostla příjmová úroveň domácností samostatně výdělečně činných, jejich příjmy však z hlediska postavení osoby v čele domácnosti zůstávají v porovnání s ostatními skupinami stále nejvyšší (203,3 tisíce Kč na osobu za rok 2017). S nejmenším objemem finančních prostředků hospodaří naopak domácnosti nepracujících důchodců (156,1 tisíc Kč) a hlavně domácnosti s nezaměstnanou osobou v čele (92,3 tisíce Kč). Rychlejší vzestup příjmů důchodců lze očekávat za rok 2018 a 2019 v souvislosti s navýšením penzí o průměrných 900 Kč (MPSV, 2019b). Má-li některý z členů domácností důchodců příjem z výdělečné aktivity, jejich příjmová úroveň je mnohem vyšší v porovnání s domácnostmi nepracujících důchodců, ale i zaměstnanců s nízkým vzděláním (ČSÚ, 2019e).

Výdělečná činnost je tedy jedním z hlavních faktorů ovlivňujících příjmovou situaci domácnosti. Průměrný **příjem domácností bez pracovních příjmů** (za rok 2017), převážně důchodců, je na **76 % příjmů domácností s pracujícími členy**. Za posledních pět let je patrný mírný pokles této relace (79 % v roce 2013), za čímž stojí rychlejší růst příjmů pracujících. Vůči domácnostem s jednou pracující osobou je propad příjmu nepracujících domácností mírnější (83 %), s každou další vydělávající osobou se prohlubuje. Při porovnání příjmů jednočlenných domácností mužů a žen jsou patrné **genderové rozdíly v neprospěch žen**: u nepracujících seniorů jsou však mírnější než

u pracujících osob, neboť zatímco čisté peněžní příjmy domácností pracujících žen dosahují 84 % příjmů pracujících mužů, u nepracujících důchodců tato relace stoupne na 91 % (ČSÚ, 2019e). Příčina relativně nižších rozdílů penzí potažmo celkových příjmů seniorek spočívá zejména v nivelizaci při výpočtu důchodů, kdy dochází k výraznější redukci předchozích vysokých výdělků (mužů). Vyšší váhu mají u žen seniorek v závislosti na jejich nižším důchodu rovněž příjmy z dalších sociálních dávek, převážně státní sociální podpory (příspěvku na bydlení). Příjmová diferenciace dvou (a více) členných domácností v závislosti na přítomnosti výdělečně činných osob je markantnější, protože příjmy seniorského páru na osobu dosahují „jen" 60 % příjmů bezdětných pracujících párů.

Zásadní dopad na příjmovou situaci domácnosti má rovněž počet dětí. **Čistý peněžní příjem domácností s dětmi na osobu se** za rok 2017 **pohyboval na 73 % příjmů bezdětných domácností**, přičemž v posledních pěti letech se tento poměr příliš nemění (ČSÚ, 2019e). Nižší příjmy, i když jen nepatrně však mají domácnosti s dětmi i v komparaci s nepracujícími důchodci (relace na úrovni 98 %). S počtem dětí v rodině celkové příjmy na jednoho člena domácnosti klesají, zvyšuje se ale význam sociálních dávek v rodinném rozpočtu, zejména dávek státní sociální podpory. I když v absolutním vyjádření mají z hlediska počtu dětí v rodině nejméně peněz na osobu z těchto dávek domácnosti se dvěma dětmi. Nejnižší je u nich také celkový podíl sociálních příjmů na čistých peněžních příjmech domácnosti (tabulka č. 3.1). Se zvyšujícím se počtem dětí v rodině klesá daňové zatížení domácnosti, jednak se snižuje částka zaplacená na dani (k čemuž jistě přispívá zvyšování a progresivita daňových slev podle počtu dětí) a jednak roste suma vyplacená prostřednictvím daňového bonusu.

Více peněžních prostředků mají k dispozici (čisté) úplné rodiny s dětmi ve srovnání s rodinami neúplnými. **Výše čistých peněžních příjmů** na osobu za rok 2017 dosahovala v případě **samoživitelů 83 % úrovně příjmů úplných rodin s dětmi** (ČSÚ, 2019e). Ještě v roce 2015 to však bylo 74 %, což ukazuje relativní zlepšení příjmové situace neúplných rodin. Zcela bez příjmů z výdělečné činnosti je jen minimum úplných rodin s dětmi, mezi samoživiteli je tento podíl daleko vyšší. Horší příjmová úroveň řadí samoživitele k častějším příjemcům sociálních dávek, což se projevuje i v dvojnásobné relaci sociálních dávek k celkovému příjmu domácnosti (7 % v čistých úplných, resp. 16 % v čistých neúplných rodinách). Sólo rodiče sdílejí oproti partnerským párům mnohem častěji domácnost kromě svých nezaopatřených dětí ještě s dalšími osobami, kterými bývají především jejich rodiče, příp. již nezávislé děti (Paloncyová a kol., 2019a). Výdělečná činnost těchto osob, příp. jejich příjem ze sociálních dávek, zvláště důchodů, znatelně vylepšuje celkový příjem domácnosti, který je v přepočtu na osobu až o 40 % vyšší v porovnání s rodinami sólo rodičů žijícími pouze se svými nezaopatřenými dětmi. Dvojnásobný je přitom podíl, který sociální dávky zaujímají v rozpočtu těchto (smíšených) domácností (31 %).

Tabulka č. 3.1 **Čisté peněžní příjmy (čpp) vybraných typů domácností v roce 2017 a další ukazatele příjmové situace domácností**

		čisté peněžní příjmy na osobu za rok (v Kč)	relace čpp k průměru	podíl sociálních příjmů na čpp (v %)	osoby ohrožené chudobou (v %)
průměrná domácnost		182 443	100,0	24,9	9,6
domácnosti podle druhu domácnosti EU					
jednotlivci	mladší 65 let	266 749	146,2	14,6	18,5
	65 a více let	174 898	95,9	90,6	36,9
dvojice dospělých bez dětí	oba mladší 65 let	245 384	134,5	12,3	5,8
	aspoň jeden 65 a více let	170 339	93,4	80,2	4,1
ostatní domácnosti bez dětí		211 169	115,7	19,3	1,4
1 dospělý se závislými dětmi		129 438	70,9	16,3	30,1
dvojice dospělých	1 závislé dítě	175 941	96,4	9,2	8,5
	2 závislé děti	152 712	83,7	6,1	5,8
	3 a více závislých dětí	117 662	64,5	8,8	15,7
ostatní domácnosti se závislými dětmi		156 467	85,8	13,8	5,9

Pozn.: Typologie domácností podle metodiky Eurostatu. Za závislé děti jsou považovány všechny děti do 17 let včetně a dále děti ve věku 18-24 let, pokud v době šetření nepracovaly, nehledaly práci ani nebyly připraveny nastoupit do práce a žily v hospodařící domácnosti s alespoň jedním rodičem.

Zdroj: ČSÚ, 2019e

O lepší příjmové situaci bezdětných domácností a především domácností jednotlivců či párů v produktivním věku ve srovnání se seniorskými domácnostmi a hlavně domácnostmi s dětmi přehledně vypovídá tabulka č. 3.1. Jednotlivci a páry mladší 65 let, převážně výdělečně činní, mají vysoce nadprůměrné příjmy. Sociální dávky pro ně nejsou tak podstatné, ale nejsou zanedbatelné (na úrovni 12–15 % z celkových čistých příjmů). Jejich hlavní složku představují důchody, neboť nejsou-li výdělečně činní, nejčastěji spadají do kategorie nepracujících důchodců. Důchody jsou nicméně hlavním zdrojem příjmů seniorských domácností, s dalšími případnými sociálními dávkami tvoří základ rodinného rozpočtu. Jejich celková příjmová úroveň je přitom mírně podprůměrná. K relativně nejhůře příjmově zajištěným domácnostem patří samoživitelé spolu s vícedětnými domácnostmi. Zatímco však samoživitelé mají určitou oporu v sociálních dávkách, jejich příspěvek do rozpočtu v úplných rodinách je relativně mnohem nižší.

Jak již bylo uvedeno výše, příjmová chudoba osciluje v České republice dlouhodobě mezi 9 a 10 % (viz kapitola 1.2.1). Riziko chudoby bývá tradičně vyšší v domácnostech s dětmi, údaje za rok 2018 však již tuto skutečnost nepotvrzují (tabulka č. 3.2). Míra ohrožení chudobou totiž v posledních několika letech vzrůstá hlavně v domácnostech jednotlivců, především v seniorském věku a u žen. Mezi rodinami s dětmi sice zůstávají trvale nejohroženější skupinou samoživitelé a rodiny se třemi a více dětmi (tabulka č. 3.1), v posledních letech ale i v těchto domácnostech riziko chudoby klesá (ČSÚ, 2019e). **Problematická však může být tzv. chudoba pracujících**, kdy ani pravidelná výdělečná činnost avšak za nízkou (minimální) mzdu nezaručuje dostatečnou životní úroveň domácnosti, alespoň nad hranicí příjmové chudoby. V tomto ohledu je nicméně možné v souvislosti se zvyšováním minimální mzdy očekávat určité zlepšení. Ve dvou třetinách nejchudších domácností (z hlediska příjmových decilů) je přitom alespoň jedna pracující osoba a v téměř třech čtvrtinách

žijí děti (ČSÚ, 2019e). Naproti tomu domácnosti ve třetím až pátém příjmovém decilu jsou v nadpoloviční většině bez pracujících osob a ze dvou třetin bez závislých dětí. Z hlediska pracovního postavení stojí v čele desetiny nejchudších domácností v relativně vyšší míře nezaměstnaní, příp. zaměstnanci bez maturity, ale i osoby samostatně výdělečně činné, které se však ve srovnatelné míře nacházejí rovněž na opačném konci příjmového spektra.

Tabulka č. 3.2 **Osoby ohrožené chudobou v domácnostech bez dětí a s dětmi** (v %)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
bez dětí celkem	7,1	7,3	7,9	7,9	8,7	9,7
se závislými dětmi celkem	10,1	12,1	11,5	11,5	9,6	9,5

Zdroj: ČSÚ, 2019e

3.2 Výdaje

Nakolik se jednotlivým domácnostem daří vyjít se svými příjmy a pokrýt potřeby svých členů lze odvodit ze subjektivního hodnocení samotných přednostů domácností. V něm se odráží ekonomické prostředí, které je v posledních letech v ČR poměrně příznivé (viz kapitola 1.2.1). Zatímco v roce 2017 vycházelo se svými příjmy s velkými obtížemi nebo s obtížemi 23,2 % domácností, v roce 2018 to bylo 17,6 % domácností (ČSÚ, 2019e). Naproti tomu se zvýšil podíl domácností, které se svými příjmy hospodařily snadno nebo velmi snadno (z 11,2 % na 15,2 %). **Trend snadnějšího vycházení s příjmy z předchozích let tak stále pokračuje**. Zlepšení je přitom patrné i u domácností nezaměstnaných nebo důchodců, kteří v porovnání s ostatními typy domácností deklarují relativně větší potíže vystačit s příjmem.

Informace o výši výdajů a struktuře spotřeby poskytuje statistika rodinných účtů (SRÚ). Vzhledem k metodické změně ve sběru dat od roku 2017, kdy se výběr pro SRÚ stal podsouborem výběru domácností ze SILC, nenavazují nové údaje na předchozí časovou řadu zakončenou v roce 2016 (ČSÚ, 2019f). Do publikovaných údajů za rok 2018 byla zahrnuta také data za rok 2017 přepočtená pomocí indexů spotřebitelských cen. Výsledky již neobsahují výdaje, které nespadají do kategorie spotřebních vydání, jako např. investiční výdaje na výstavbu či rekonstrukci domu nebo bytu, výdaje spojené s péčí o užitková zvířata nebo zahradu apod. V roce 2018 použila průměrná domácnost na spotřební výdaje 82 % čistých peněžních příjmů, domácnosti s dětmi až 87 % a nepracující důchodci 86 %. Nejnapjatější rozpočet však v tomto směru měli sólo rodiče s dětmi, kteří na svou spotřebu využili až 96 % svých příjmů (ČSÚ, 2019e, 2019f).

Nejvíce finančních prostředků vydávají všechny domácnosti bez ohledu na socio-demografickou strukturu na bydlení a na potraviny. Vzájemný poměr těchto dvou vydání a jejich relace k celkovým výdajům se však v jednotlivých typech domácností liší. V roce 2018 představovalo **bydlení nejnákladnější výdajovou položku pro všechny domácnosti**. Výjimkou byly v detailnějším členění domácnosti žijící ve vlastních rodinných domech, domácnosti v obcích do dvou tisíc obyvatel a domácnosti vychovávající dvě děti, které vydají nejvíce za potraviny (ČSÚ, 2019f). Průměrná domácnost vydá za bydlení, tj. nájemné a související služby (elektřinu, vodu apod.), téměř čtvrtinu (**23 %**) **ze svých celkových spotřebních výdajů** (tabulka č. 3.3). Relativně více jsou zatíženi nepracující důchodci (30 %), samoživitelé s dětmi (27 %) a především

jednotlivci žijící samostatně, kteří nejsou výdělečně činní (36 %), pravděpodobně tedy senioři a spíše ženy. Větší finanční náročnost výdajů za bydlení je u jmenovaných domácností patrná i z relace nákladů na bydlení k celkovým příjmům domácnosti. V roce 2018 potřebovala průměrná domácnost na uhrazení plateb spojených s bydlením (v průměru **5 706 Kč měsíčně**) necelých **16 % svých příjmů**. Ještě v roce 2013 činil tento podíl téměř 19 %. Celkové náklady na bydlení totiž na rozdíl od celkových příjmů domácností rostly mnohem pomaleji a v roce 2015 zaznamenaly dokonce meziroční pokles (ČSÚ, 2019e). Senioři žijící samostatně potřebují na zaplacení bydlení až 30 % svých příjmů, samoživitelé s dětmi 27 % a nezaměstnaní přes 36 %. Méně ze svých příjmů vydají za bydlení naopak (úplné) domácnosti s dětmi (14 %) nebo bezdětné páry mladší 65 let (15 %). Zhruba desetina českých domácností platí za bydlení více než 40 % ze svých disponibilních příjmů. Dvě třetiny těchto domácností bydlí v pronajatém bytě, přičemž téměř tři čtvrtiny z nich jsou samostatně žijící důchodkyně (ČSÚ, 2019e).

Výši nákladů na bydlení výrazně ovlivňuje právní forma užívání bytu, přičemž nejvíce prostředků si na bydlení musí vyhradit domácnosti žijící v nájemních bytech (až 36 % z celkových spotřebních výdajů). **Platby za elektřinu, plyn či jiná paliva, teplo a teplou vodu tvoří v průměru více než polovinu celkových vydání za bydlení**. Pětinu představuje nájemné (resp. úhrada za užívání bytu), nejméně stojí běžná údržba a drobné opravy bytu (v průměru 12 % z celkových nákladů na bydlení, i když u domácností důchodců a samoživitelů nejvýše 5 %) a voda, odpady a další související služby (14 %). Ve vlastních rodinných domech zaujímají platby elektřiny, plynu apod. až dvě třetiny celkových plateb za bydlení, u bytů v osobním vlastnictví necelou polovinu (ČSÚ, 2019f). U domácností žijících v nájmu představují tyto platby jen zhruba třetinu (36 %) celkových výdajů na bydlení, nejvyšší podíl totiž zaujímá nájemné (41 %). Nájemné, resp. úhrada za užívání bytu je ve vlastních bytech relativně nižší (27 % z celkových vydání na bydlení) a ve vlastních rodinných domech minimální (2 %).

Potraviny a nealkoholické nápoje se na celkové spotřebě podílejí v průměru z 19 %, u nepracujících důchodců až z 24 % (tabulka č. 3.3). V souhrnu tak bydlení s potravinami tvoří 42 % celkové spotřeby domácností, v čistých úplných rodinách s dětmi však „jen" 35 %, na druhou stranu u nepracujících seniorů až 54 %. V závislosti na tom se pak liší míra výdajů určená na další složky spotřeby, nicméně pro všechny typy domácností platí, že na třetím a čtvrtém místě se z hlediska objemu výdajů umísťují **výdaje spojené s volným časem, rekreací a kulturou a výdaje na dopravu** (v souhrnu **20 %**). Relativně nejvíce za ně utratí domácnosti s dětmi (24 %), nejméně senioři (16 %). Senioři a rodiče s dětmi se přitom významně odlišují i v dalších položkách. Zatímco senioři vydávají relativně mnohem méně peněz za oblečení a obuv, veřejné stravování a ubytovací služby a především vzdělávání, rodiče nezaopatřených dětí zaplatí oproti nim méně za léky a zdravotní péči. Vysvětlení uvedených rozdílů je nasnadě, neboť s přítomností dětí v domácnosti jsou spojeny vyšší výdaje směřující k uspokojení převážně jejich vzdělávacích, socializačních a volnočasových potřeb.

Tabulka č. 3.3 **Spotřební výdaje** (v Kč na osobu za rok) **a jejich struktura** (v %, vybrané typy domácností, 2018)

	průměrná domácnost	zaměstnanci	OSVČ	nepracující důchodci	domácnosti bez dětí	domácnosti s dětmi	čisté úplné rodiny s dětmi	čisté neúplné rodiny
spotřební výdaje (Kč)	149 162	155 627	158 868	134 388	163 540	134 756	143 821	125 259
struktura spotřebních výdajů (v %)								
potraviny, nealko	19,3	18,1	18,2	23,7	20,6	17,8	17,3	18,6
alkohol, tabák	3,1	3,1	2,5	3,8	3,7	2,4	2,4	1,7
oděvy, obuv	4,8	5,5	5,8	2,4	3,9	6,0	6,1	6,1
bydlení	23,0	21,5	19,5	29,8	26,0	19,3	18,0	26,5
bytové vybavení	6,5	6,9	5,8	5,7	6,4	6,6	6,9	3,8
zdraví	2,6	2,2	2,4	4,1	2,9	2,2	2,1	2,7
doprava	10,0	11,1	10,2	7,3	9,0	11,3	12,0	7,4
pošty, telekomunikace	4,3	4,3	4,4	3,8	4,3	4,2	4,1	4,7
rekreace, kultura	10,5	10,7	11,8	8,6	9,5	11,6	12,3	11,4
vzdělávání	1,0	1,0	2,0	0,1	0,5	1,5	1,6	1,9
stravování, ubytování	7,1	8,1	8,4	3,6	5,4	9,1	9,6	7,7
ostatní zboží, služby	7,8	7,5	9,3	7,3	7,8	7,8	7,8	7,4

Zdroj: ČSÚ, 2019f

Samoživitelé, kteří nevyužijí v takovém rozsahu jako úplné rodiny tzv. úspory z počtu, zvláště v případě nutných výdajů spojených s bydlením, hledají možné úspory zejména v oblasti bytového vybavení a v dopravě. Zatímco ale ušetří hlavně na provozu osobního auta (protože auto má jen 56 % sólo rodičů oproti 92 % úplných rodin), více vydají za dopravní služby. Přestože zlepšení příjmové situace je patrné i u neúplných rodin, stále musí vzhledem k napjatějšímu rozpočtu (ve srovnání s rodinami úplnými) mnohem více zvažovat, na co své peněžní prostředky využijí. Častěji se jim také nedostává peněz na případné spoření nebo na rodinnou dovolenou či na neočekávané výdaje. Zaplatit ročně týdenní dovolenou mimo domov si v roce 2018 nemohlo dovolit 37 % samoživitelů s dětmi, resp. 15 % párů s dětmi. Volné prostředky na nepředvídatelné výdaje ve výši necelých 11 tisíc Kč neměl každý druhý sólo rodič, ale jen každý pátý partnerský pár s dětmi (ČSÚ, 2019e). Ještě před dvěma lety však byly tyto podíly mnohem vyšší, u samoživitelů až 50 % v případě dovolené, resp. 66 % u neočekávaného výdaje.

4. Bydlení dnešních rodin a materiální životní podmínky

Věra Kuchařová a Olga Nešporová

Bydlení, tedy prostor pro společné soužití, soukromí, sdílení pozitivních i problémových stránek života, intimní vztahy atd. má pro rodiny zásadní význam. Ve výběrových šetřeních je zmiňováno mezi nejdůležitějšími podmínkami založení rodiny. V současnosti je to však podmínka, která bývá v nemálo případech obtížně splnitelnou, pro mnohé rodiny je samostatné kvalitní bydlení téměř nedosažitelné. O krizi v dostupnosti bydlení se hovoří v celoevropském kontextu, Česká republika v tomto srovnání patří mezi státy, které tento problém podceňují (Jechová, 2019). Podpora bydlení však podle Aktualizované koncepce rodinné politiky MPSV patří k tomu, co rodiny především očekávají od státu a koncepce na to reaguje (MPSV, 2019a: 17).

4.1 Snižující se dostupnost bydlení

Jakkoliv se mění formy partnerského a rodinného soužití, stěžejní charakteristikou zůstává společné bydlení v jedné domácnosti, které by mělo hlavně splňovat parametry sociální (dostatek prostoru pro všechny členy rodiny, prostory pro společné i pro individuální činnosti apod.) a parametry technické (stavební a bezpečnostní). Důležité jsou ale také další stránky bydlení, jako např. možnost bydlet v místě zaměstnání, v blízkosti příbuzných nebo možnost výběru místa bydliště z hlediska preferovaného životního prostředí. Snižující se dostupnost bydlení zatlačuje tyto aspekty do pozadí. Kvalitní bydlení podle individuálních potřeb konkrétních rodin je přitom velmi významným předpokladem bezproblémového fungování a stability rodiny, plnění výchovné a dalších rodinných funkcí, předcházení sociálním patologiím (Median, 2016; Prokop, 2019). Bydlení rozhoduje o tom, zda se rodinný život daří, zda děti pociťují domov jako základ jejich socializace, tím i jejich dalšího rozvoje. Má vliv také na zdraví dětí i dospělých v širokém slova smyslu. „Absence stabilního bydlení je často provázena problémy nebo přímo vede k vzniku dluhů a exekucí, nezaměstnanosti nebo nejistému zaměstnání, horší školní docházce" (Samec, Trlifajová, 2019:3).

Z těchto a dalších důvodů právní řád ČR, stejně jako v jiných zemích uznává právo na bydlení, které však není absolutní, ale je v právních normách a dokumentech „spojováno s určitými sociálními skupinami, s rodinami, starými osobami aj." (MPSV, 2015: 15). Na mezinárodní úrovni je právo na bydlení součástí práva obvykle označovaného jako právo na důstojné životní podmínky nebo přiměřenou životní úroveň[53] (MPSV, 2015). Evropská sociální charta v článku 16 Právo rodiny na sociální, právní a hospodářskou ochranu zakotvuje *„podporovat ekonomickou, právní a sociální ochranu rodinného života takovými prostředky, jako jsou rodinné dávky, daňová*

[53] Podle „Listiny základních práv Evropské unie": „Za účelem boje proti sociálnímu vyloučení a chudobě Unie uznává a respektuje právo na sociální pomoc a pomoc v oblasti bydlení, jejichž cílem je zajistit, v souladu s pravidly stanovenými právem Unie a vnitrostátními právními předpisy a zvyklostmi, důstojnou existenci pro všechny, kdo nemají dostatečné prostředky."

Podle Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech (2006) „Státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu, zahrnujíce v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt, a na neustálé zlepšování životních podmínek."

opatření, poskytování bydlení pro rodiny, dávek novomanželům, a jinými vhodnými prostředky." *(Rada Evropy, 1996).*

V současné praxi je uplatňování takovéhoto práva na bydlení (rodin) komplikováno na několika úrovních. Jmenovat lze zejména:

- preference vlastnického bydlení v prostředí podřízeném do značné míry volnému trhu s byty, na kterém je bytů nedostatek nebo se s nimi neadekvátně hospodaří;
- nedostatek nájemních bytů[54], oblast nájemního bydlení je navíc deformována absencí alespoň minimální regulace výše nájmů a rozmáhajícím se pořizováním investičních bytů;
- růst nájmů a cen bytů, který probíhá vyšším tempem než růst příjmů i v době ekonomicky příznivé;
- nemalý, ale ne přesně známý podíl rodin (a jednotlivců), které jsou bez přístřeší nebo bydlí v ubytovnách, azylových domech nebo v kvalitativně nevyhovujících bytech (Klusáček a kol., 2019); v nevyhovujících formách bydlení může žít až „83 tisíc osob v 54 tisících domácnostech, z toho 10 tisíc rodin s 20 tisíci nezletilými dětmi" (Samec, Trlifajová, 2019:3);
- neefektivní boj s chudobou – statisticky relativně nízkému podílu chudých v ČR podle mezinárodního srovnání (Eurostat, nedat.; OECD.Stat) kontrastují nemalé podíly rodin, které mají problémy financovat své bydlení;
- neúspěšné řešení komplexní problematiky vyloučených lokalit;
- koncentrace nejzávažnějších sociálních problémů, s jádrem v bydlení, do několika lokalit, jejichž počet roste, přitom polovina domácností v závažné bytové nouzi žije na území pouhých 14 ORP (Klusáček a kol., 2019: 4).

Podmínky pro získání bytu a pro bydlení žádoucích kvalit a současně při přijatelných či vůbec zvládnutelných finančních nákladech se od roku 2017 opět zhoršily. Nabídka bytů je stále nedostatečná (MMR, 2019a, b), v některých oblastech, zejména v Praze, kritická. A to přesto, že bytová výstavba po roce 2017 mírně rostla – u dokončených bytů meziročně v letech 2017–2018 nejrychleji za posledních 10 let (MMR, 2019b: 93–94). Problémem je vedle počtu bytů, také jejich skladba a teritoriální rozdíly v objemu a struktuře nabídky a hospodaření s byty. Státní podpora na pořízení nemovitosti nebo výstavbu vlastního bydlení vyhovuje potřebám rodin s vyššími či středními příjmy, ale nepomáhá těm, pro které je získání bydlení největším problémem. Prohlubují se sociální rozdíly související s bydlením. Dnes existují nerovnosti ve vlastnictví domů a bytů, které se mezigeneračně reprodukují (Sunega, Lux, 2018; Heller, 2019).

Vedle soudobého dramatického růstu cen bytů je dlouhodobě příčinou jejich nedostatku ve velkých městech, kde je obzvláště citelný, jak nedostatečná výstavba nových bytů, tak nehospodárnost využívání stávajícího bytového fondu. Důvody nedostatku bytů tvoří celý komplex okolností (Samec, 2018), který zahrnuje:

- privatizaci bytového fondu (nejen) v minulosti, která způsobila, že obce nemají byty pro pronajímání např. mladým nebo sociálně slabým rodinám;
- převažující zájem o bydlení ve městech a v jejich blízkosti (*Vnitřní stěhování*, 2018);

[54] V Česku bydlí v nájemním bydlení 19 % domácností (ČSÚ, 2019e).

- nejistoty spojené s nájemním bydlením (s prodloužením častého termínovaného nájmu, ohrožení zvyšováním nájmu[55]);
- vytváření mýtu, že hypotéky jsou jedinou možnou formou získání peněz na stavbu či přestavbu bytu, a rezignace na hledání jiných způsobů, které existují jinde ve světě (Němec, 2019; Samec, 2019; Richter, 2018[56]);
- levné hypoteční úvěry, kdy úrokové míry poklesly zejména do roku 2015, celkem v letech 2007–2018 z 5,2 % na 2,8 %, začátkem roku 2020 na 2,3 % (MMR, 2019a; *Úrokové sazby*..., 2020);
- snížení počtu dostupných bytů a dekompozice trhu s byty, především v Praze, v důsledku nárůstu bydlení jako investice;[57]
- rozšíření praxe tzv. „obchodu s chudobou", tj. pronajímání bytů často s pochybnou kvalitou bydlení za příliš vysoké nájemné lidem, kteří mají často nízké příjmy a jsou odkázáni na dávky na bydlení.

Tyto procesy vedly ke **stále razantnějšímu růstu cen bytů a domů**[58] (graf č. 4.1) a v posledních třech letech i **růstu výše nájemného, to vše doprovázené zvýšením cen energií** (ČSÚ, 2019a,c). Realizované prodejní ceny starších bytů vzrostly v posledním kvartálu roku 2019 proti průměru roku 2010 o 52 % jak v ČR bez Prahy, tak v Praze (ČSÚ, 2019a). Tempo růstu v Praze a mimo Prahu se postupně vyrovnávalo a v obou případech zvyšovalo (do roku 2017 vzrostly v celé ČR ceny starších bytů proti roku 2010 mírněji, „jen" o 28 %). Od roku 2016 rostou ceny nových bytů podobným tempem jako u starých bytů.

[55] „Pro mnoho lidí je také placení nájmu „vyhazováním peněz z okna" nebo „strkáním peněz do kapsy někomu cizímu"; nájemní bydlení má tak status něčeho provizorního, něčeho, v čem není dobré zůstávat. Vytváří se tak sociální a kulturní tlak na to získat vlastní bydlení." (Samec, 2018: 6).

[56] Článek připomíná, že „ve velkých německých a rakouských městech jsou populární baugruppen", tj. družstva stavitelů bytů na obcí (levně) poskytnutých pozemcích.

[57] „Počet bytů pronajímaných v Praze přes Airbnb je vyšší než počet bytů ve správě Magistrátu hl. města Prahy." (Samec, 2018: 4).

[58] „Poptávka po nemovitostech živená levnými úvěry, touhou bydlet ve vlastním, snahou výhodně investovat a omezený počet nemovitostí v určitých místech vyvolává nárůst cen a nižší dostupnost bydlení." (Samec, 2018: 4).

Graf č. 4.1 **Růst cen starších bytů v letech 2008-2019** (index růstu)

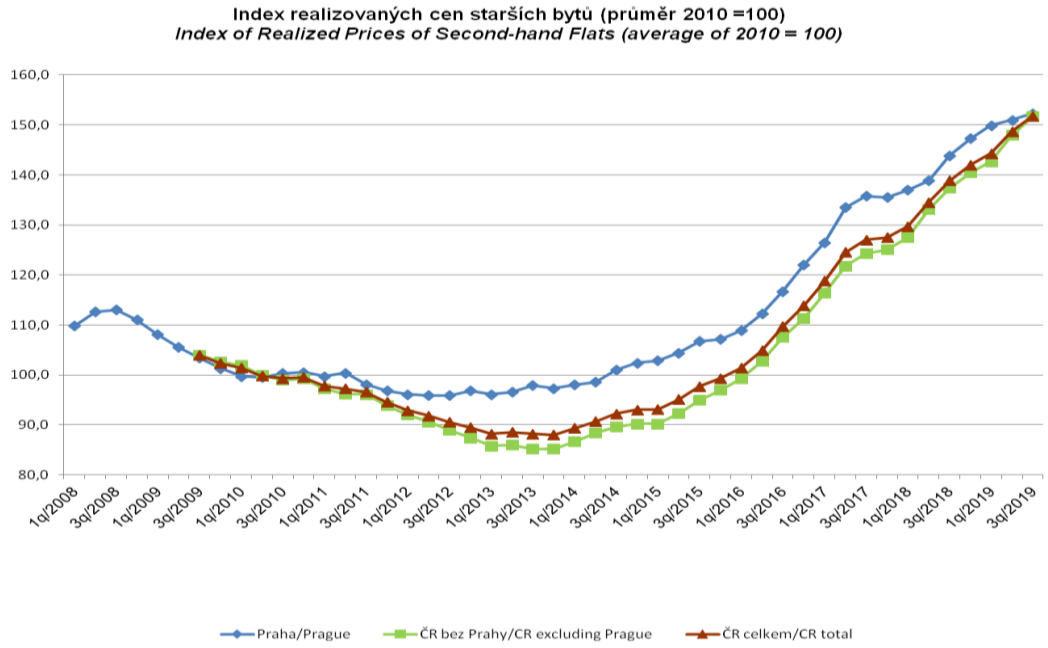

Zdroj: převzato z: ČSÚ, 2019b. Indexy realizovaných cen bytů - 3. čtvrtletí 2019.

Cenový růst z pohledu domácností lze ilustrovat poměrem příjmů domácností, resp. mezd, k cenám bytů a rodinných domů. Podle tohoto ukazatele vzrostly ceny starších bytů (měřeno modelovým bytem o ploše 61 m^2) mezi lety 2012–2017 z 3,4 na 3,6 průměrných ročních čistých peněžních příjmů připadajících na domácnost za rok. Pro koupi staršího rodinného domu (o velikosti 660 m^3) by byly potřeba čtyři průměrné roční čisté peněžní příjmy domácnosti, zatímco v roce 2012 to bylo 4,7. V případě nových bytů či domů došlo ke zlepšení na 4,7 ročních čistých peněžních příjmů za byt (v roce 2012 to bylo 5,3[59]) a na 7,5 ročních čistých peněžních příjmů za dům v roce 2017 (8,2 v roce 2012[60], 9,6 v roce 2000) (MMR, 2019b: 132, 153, 154).

Konečné ceny bydlení nejvýrazněji ovlivňuje výše nájemného a cena elektřiny (tabulka č. 4.1). V roce 2019 dosáhly meziročně nejvyšší dynamiky ceny elektřiny (zvýšení o 11 p. b.). Nájemné vzrostlo meziročně o necelé 4 p. b. Nájemné v Česku zdražuje dvakrát rychleji, než rostou mzdy (Heller, 2019). Dopady nákladů na bydlení na rodinné rozpočty jsou podrobněji zmíněny v kapitole 3.2.

[59] Ceny takových bytů vzrostly za stejné období o 2,7 %.

[60] Ceny domů za m^2 vzrostly za období 2012–2017 o 4,3 %.

Tabulka č. 4.1 **Nárůst cen bydlení – meziroční srovnání za roky 2016-2019, prosinec**

	index růstu cen hlavních položek (%)					
	celkem	nájemné	vodné	stočné	elektřina	teplo a teplá voda
2016	0,7	1,5	1,6	5,3	1,2	1,1
2017	2,1	3,2	1,2	0,4	0,3	-
2018	4,0	3,3	1,8	1,3	5,6	1,0
2019	5,1	3,7	2,6	2,6	12,3	4,0

Pozn.: prosinec předchozího roku je 100

Zdroj: ČSÚ. 2017–2020. Indexy spotřebitelských cen – inflace. https://www.czso.cz/csu/czso/cri/indexy-spotrebitelskych-cen-inflace-prosinec-2019

Naléhavost potřeby řešit dostupnost bydlení je všeobecně sdílena, avšak názory na vhodné a efektivní nástroje se často diametrálně liší. Popsaná situace v bydlení mění chápání toho, jaká role připadá na jedince/rodiny a jaká na stát a obce v zajišťování bydlení. Fakt, že investice do bydlení je investice do budoucnosti rodiny, nemůže zbavovat stát odpovědnosti v této oblasti v situaci, kdy sociálněekonomický vývoj od dob ekonomické transformace vedl k diferenciaci podmínek různých sociodemografických skupin obyvatel pro takovou investici (Sunega, Lux, 2018). V současných podmínkách je třeba připomínat, že „ve chvíli, kdy na kvalitní bydlení nedosahují lidé ani s průměrnými příjmy, by bydlení mělo být věcí veřejnou." (Samec, 2008: 4). A to i v tom smyslu, že v nabídce bydlení musí veřejná sféra spolupracovat se sférou soukromou, která by neměla trh s byty ovládat.

Dnes mají velký vliv na městskou výstavbu a využití městského prostoru developerské firmy orientované na zisk, které se přímo neřídí potřebami důstojného bydlení rodin a netrápí se propopulačními záměry státu. Procesy gentrifikace probíhající nějaký čas v českých městech nadále posilují (Vidovićová a kol., 2013; Jechová, 2019), aniž by byly relevantně reflektovány ve veřejných politikách státu a měst.

Konkrétní nároky lidí na bydlení zjišťují spíše marketingové průzkumy než výzkumné instituce. Jejich zjištění nachází rozpor mezi preferencemi a realitou: „Přestože lidé většinou touží po nemovitosti okolo 100 m^2, nejprodávanější jsou byty 2+kk o rozloze okolo 60 m^2. Důvodem jsou jednak ceny nemovitostí a také minimální úspory domácností. Ve většině případů lidé také preferují novostavbu před starší nemovitostí, a to z důvodů nižších provozních nákladů" (Rybová, 2019). Marketingové průzkumy tak odhalují, že **rodiny i jednotlivci slevují z požadavků na kvalitu bydlení, aby na něj vůbec dosáhly**. Mimo finanční stránku bydlení lidé kladou důraz na dopravní obslužnost a dobrou infrastrukturu (rodiny s dětmi hlavně dostupnost škol a zařízení péče o předškolní děti), ale také zohledňují vnější prostředí z hlediska zdraví a oddechových možností a z hlediska bezpečnosti. Požadavky vycházejí z reálných problémů, jak ukazuje např. šetření SILC 2017 (SILC 2017, vlastní výpočty), podle nějž 10 % domácností vykazuje nedostatky v kvalitě bydlení,[61] konkrétně pak 14 % domácností deklaruje nadměrný hluk a 12 % nedostatečnou čistotu okolí bytu. Vedle toho 10 % domácností má problémy s vandalismem a kriminalitou v místě bydliště.

[61] V souhrnném hodnocení vlhkosti a dostatku světla a vybavení koupelnou a splachovacím záchodem. Konkrétně nadměrnou vlhkost bytu deklaruje 8 % domácností.

Bydlení chápané v širším slova smyslu je částečně obsaženo v *Koncepci bydlení ČR do roku 2020*, zpracované MMR, která zmiňuje i **zvyšování kvality vnějšího prostředí rezidenčních oblastí** (MMR 2019a: 22).

4.2 Podpora bydlení rodin

Dosavadní snahy zpřístupnit bydlení se projevovaly málo koordinovanými postupy, často formálními ve snaze řešit problém jednoduše a univerzálně. Pod tlakem výše zmíněných okolností je stále upřednostňován cíl dosáhnout dostatečného počtu bytů podporou výstavby, ale zavedené nástroje stále nejsou dost efektivní. Méně se také bere v úvahu to, že byt má být nejen prostředím umožňujícím denní aktivity a kontakty, ale také důstojným prostředím pro život lidí s blízkými vztahy. Ve velkých městech se ale budují stále menší byty a také zájem lidí o tyto byty roste, vesměs z finančních důvodů, jak bylo uvedeno výše. Je to spojeno se silnou preferencí vlastnického bydlení přetrvávající navzdory růstu cen bytů.[62] Náznaky návratu zájmu o nájemní bydlení se objevují až v poslední době.

Na státní podpoře bydlení se podílejí v zásadě dvě ministerstva (MPSV a MMR), rozdělení kompetencí mezi nimi není bez překryvů, což se týká podpory těch nejpotřebnějších, tj. sociálního bydlení. Je to oblast obtížného hledání konsensu. Pro něj mj. chybějí analýzy skutečně spolehlivých a reprezentativních dat umožňujících i predikce dalšího vývoje. To bývá brzdou ochoty nést odpovědnost za rozhodnutí, jejichž efekt je v nemalé míře nejistý, ale náklady velké. Obě ministerstva se tak hlavně soustředí na tradiční opatření, která v posledních třech letech neprošla zásadními úpravami. Výjimkou jsou nové formy finanční podpory obcí na výstavbu, údržbu a renovaci bytového fondu a podpora mladých rodin (MMR, 2019a).

Rezortní roztříštěnost komplikuje, podobně jako v jiných oblastech rodinné politiky, **vytvoření systému nástrojů na podporu bydlení odpovídající současným (diversifikovaným) potřebám** a realizaci žádoucích změn. Projevilo se to právě při řešení sociálního nebo dostupného bydlení a přípravě příslušného zákona, který doposud neexistuje. První aktivity směřující k vytvoření zákona se datují od roku 2007. Rozdílnost přístupů MPSV, MMR a MV brání ujmout se přípravy zákona společně, což oddaluje tvorbu tohoto důležitého legislativního základu řešení dostupnosti bydlení. Přípravné koncepční práce začaly na MPSV v roce 2014 (MPSV, 2015). Navržený zákon však v roce 2017 neprošel legislativním řízením.[63] V roce 2018 byla hlavní gesce opět převedena na MMR,[64] které připravilo věcný záměr, ale zavedena byla jen opatření na podporu obcí

[62] Tato preference však navíc stále častěji nesouvisí přímo s vlastní potřebou bydlení, ale s plánovanými investicemi do bytu jako zdroje příjmu, což dále zhoršuje situaci na trhu s byty.

[63] Původně byla předpokládána účinnost zákona od 1.1.2017 (MPSV, 2015).

[64] „7. února 2018 byl vládou schválen plán legislativních prací vlády, který uvádí Ministerstvo pro místní rozvoj (MMR) jako hlavního gestora věcného záměru a návrhu zákona o sociálním bydlení; Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) bylo určeno jako spolugestor. V srpnu 2018 bylo rozhodnuto, že práce na věcném záměru zákona o sociálním bydlení nebudou prozatím pokračovat a MMR připraví nařízení vlády, které zajistí obcím v ČR dotační podporu pořizování, výstavby a rekonstrukce sociálního bytového fondu. Připravovaný dotační titul, který by měl být spuštěn na jaře 2019, se zabývá pouze investicemi do bytového fondu a nikoli nezbytnou podporou sociální práce.

MPSV je gesčním resortem ve vztahu k sociální politice, sociální práci (práce s lidmi v bytové nouzi, prevence ztráty bydlení atp.), sociálním službám (noclehárny, azylové domy, domy na půl cesty atp.) a sociálním dávkám na bydlení (tj. příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc).“ (MPSV. Nedatováno.)

při výstavbě bytů a termín předložení zákona byl posunut na podzim 2020 (Platforma pro sociální bydlení, nedat.).

V roce 2019 MPSV nabízelo jako jedno z řešení sloučení dávek na bydlení. V reakci na návrh se zase střetávají zásadně odlišné názory a přístupy, týkající se efektivnosti a předpokládaných dopadů navrhovaného sloučení na podporu udržitelnosti bydlení, zejména sociálně slabých rodin (*Maláčová k zpřísnění dávek na bydlení*, 2020).

Legislativní ukotvení podmínek pro běžné rodiny, které se nenacházejí v bytové nouzi, se jeví jako v principu dostatečné za předpokladu, že se podaří zlepšit nabídku bytů. Podmínky pro bydlení rodin nicméně zůstávají diferencované, což se odráží nejen v různé míře uspokojení individuálních potřeb a představ o vyhovujícím bydlení, ale i podílu rodin v nevyhovujícím bydlení nebo ohrožených jeho ztrátou. Neřešeným zůstává problém **dostupnosti bydlení pro mladé rodiny**, doposud realizované jednotlivé podpůrné projekty měly jen malý rozsah. Jinými slovy mohla je využít jen malá část těch, jimž by měly pomoci.

Hlavní aktuální záměry vlády v řešení dostupnosti bydlení pro rodiny předkládá *Aktualizovaná koncepce rodinné politiky* MPSV ze září 2019 (MPSV, 2019), konkrétní postupy pak v současnosti projednávaná *Koncepce dostupného bydlení ČR 2019–2025*. První z nich představuje čtyři opatření v oblasti bydlení vesměs v gesci MMR:

- rozšíření finanční podpory výstavby a modernizace obecního bydlení prostřednictvím Státního fondu rozvoje bydlení (dotační program MMR tzv. „Výstavba" by měl podpořit výstavbu sociálního či dostupného bydlení – MMR, 2019b);
- zpřístupnění bydlení mladým rodinám formou půjček (Půjčky pro mladé – MMR, nedat.);
- legislativní a finanční podpora družstevního bydlení, vznik sociálních bytových družstev apod. v zájmu zpřístupnění bydlení pro střední vrstvy;
- zákon o dostupném (sociálním) bydlení, který je aktuálně v gesci Ministerstva pro místní rozvoj, vláda ČR má projednat návrh zákona v prosinci 2020 (Vláda ČR, 2019) a jeho předpokládaná účinnost je aktuálně stanovena na rok 2025 (*Zákon o dostupném bydlení bude...,* 2019);

MPSV zpracovává v první polovině roku 2020 návrh zákona o přídavku na bydlení, kterým dochází ke sloučení příspěvku na bydlení a doplatku na bydlení do jedné dávky na bydlení.

Zaváděná opatření směřují v intencích *Koncepce rodinné politiky 2017* k podpoře bydlení především tří sociálních skupin – mladých rodin s dětmi, středních vrstev a sociálně slabších a ohrožených skupin obyvatel. Podle odborníků pomoc posledně jmenované skupině zajistí jen právní norma, která „je s to zohlednit, kolik má být v nově budovaných, případně rekonstruovaných domech bytů pronajímaných za rozumnou cenu, aby na ně dosáhli i sociálně slabší, a také vymezit cílovou skupinu" (*Zákon o dostupném bydlení bude...*, 2019).

Formy podpory bydlení v gesci Ministerstva pro místní rozvoj (MMR, 2019b) zahrnují jednak půjčky a úvěry a jednak státní dotace.

Velký zájem je projevován o úvěrový program na pořízení nebo modernizaci obydlí pro mladé manželské páry do 36 let nebo osoby pečující o dítě do 15 let, který byl spuštěn v polovině roku 2018. K podpoře rodiny má přispět i odečet 30 tisíc korun z jistiny za každé narozené nebo osvojené dítě v průběhu trvání úvěrového vztahu. Na pořízení bydlení lze poskytnout úvěr ve výši max. 80 % z ceny nemovitosti, nejvýše

však 2 mil. Kč na rodinný dům a 1,2 mil. Kč na koupi bytu. Na kritiku nízké výše úvěru MMR reaguje, že je určena hlavně pro venkovské regiony s nižšími náklady na pořízení a úpravy bytů.

Pokud jde o státní dotace, je podpora nájemního bydlení zaměřená na nájemní byty určené pro sociálně definované cílové skupiny. Jedná se zejména o osoby s nízkými příjmy, osoby se zdravotními handicapy, seniory, případně osoby s dalšími sociálními handicapy, např. sociálně vyloučené osoby, osoby opouštějící institucionální zařízení (dětský domov, dům na půl cesty, azylový dům, vězení, ústav sociální péče apod.). V rámci programu MMR „Podpora bydlení" (MMR, nedat.) se realizují tři podprogramy, z nichž dva se přímo zaměřují na bytový fond a jsou cílené zejména na seniory a zdravotně postižené. Jedním je podprogram *Podporované byty* s dotačními tituly *Pečovatelský byt* a *Komunitní dům seniorů*. Druhým je podprogram *Bytové domy bez bariér 2020.*

MMR jako gestor bytové politiky také administruje peníze z evropských fondů a dotace z národních zdrojů, a to podle zákona č. 2018/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech, ve znění pozdějších předpisů. Finanční dotace z evropských fondů směřují na rodiny sociálně slabé, ohrožené ztrátou bydlení nebo sociálním vyloučením (program IROP).

Formy podpory bydlení v gesci MPSV tvoří především sociální dávky a sociální práce. MPSV v současnosti nerealizuje žádné dotační programy na podporu bydlení jako takového. Nepřímo zde pomáhá dotacemi na sociální služby, jmenovitě pobytové.

- Dávky, které finančně přispívají na bydlení, jsou dvě základní, určitou podporu pak nabízí i dávka třetí:
  - **Příspěvek na bydlení** pro vlastníka nebo nájemce bytu je dávka státní sociální podpory, která přispívá na náklady na bydlení rodinám a jednotlivcům s nízkými příjmy, resp. s relativně vysokými náklady ve vztahu k jejím příjmům. Podle Aktualizované koncepce rodinné politiky (MPSV, 2019a) udržuje velkou skupinu domácností v nájemních i ve vlastních bytech.
  - **Doplatek na bydlení** je určen pro osoby v hmotné nouzi užívající vlastnickou nebo nájemní formu bydlení nebo obývající nebytový prostor, kterým nestačí k uhrazení nákladů na bydlení vlastní příjmy (i včetně případného příspěvku na bydlení). Necelou polovinu příjemců tvoří rodiny s nezaopatřenými dětmi, mezi nimi přes polovinu samoživitelky/telé (MPSV, 2019a). Podle *Zprávy o vyloučení z bydlení...*, (2019: 5) „doplatek na bydlení pobírá jen přibližně 60 % rodin a 40 % bezdětných domácností žijících na ubytovnách – tedy z domácností nacházejících se v závažné bytové nouzi."
  - **Mimořádná okamžitá pomoc** je jednorázovou dávkou v situacích nepříznivého, mimořádného a nahodilého charakteru, kterou je potřeba poskytnout bezprostředně. Zákonem je stanoveno šest takových situací. Ve vztahu k bydlení jsou mezi nimi relevantní „ohrožení sociálním vyloučením (např. situace osob vracejících se z vězení, z dětského domova a z pěstounské péče po dosažení zletilosti nebo po ukončení léčby chorobných závislostí)."
- Sociální služby pomáhají přímo řešit bytovou nouzi zejména ve formě služeb ubytovacích, ale také podporou samostatného bydlení, zaměřenou na uspokojení potřeb osob nesoběstačných (hlavně pro zdravotní postižení) v jejich domácnosti. Hlavní roli hrají:
  - azylové domy poskytující pobytové služby na přechodnou dobu osobám v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení,

  - domy na půl cesty poskytující pobytové služby zpravidla pro osoby do 26 let věku, které po dosažení zletilosti opouštějí školská zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, popřípadě pro osoby z jiných zařízení pro péči o děti a mládež, a pro osoby, které jsou propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody nebo ochranné léčby.
- Sociální práce na obcích při řešení bytové situace zahrnuje především:
  - poradenství (např. dluhové poradenství, při ohrožení vystěhováním),
  - poskytování krizového bydlení[65].

Ministerstvo práce a sociálních věcí poskytuje dotace obcím od roku 2015 podle zákona o sociálních službách a podle zákona o pomoci v hmotné nouzi, který stanoví, že na zajištění definovaných činností sociální práce se pověřeným obcím a obcím s rozšířenou působností poskytuje účelová dotace na výkon sociální práce.

4.3 Bydlení podle sociodemografických charakteristik a typů domácností

Na bydlení není nárok, povinností státu je zajistit podmínky, aby si rodina mohla pořídit bydlení. Z toho je zřejmé, že bydlení je sociálně diferencované, tím více, čím méně stát intervenuje a čím větší roli zde má trh s byty. Velkou pozitivní roli zde mohou hrát obce, ta se však realizuje z řady důvodů omezeně. Variabilita bydlení má mnoho dimenzí a mnohé jsou více nebo méně vázány na finanční úroveň a sociální status rodiny.

Zásadní proměny struktury bydlení podle typu vlastnictví se odehrály na přelomu prvního a druhého desetiletí tohoto století (graf č. 4.2). Mezi lety 2015–2017 se situace z tohoto pohledu převážně stabilizovala. U rodin s dětmi zřetelněji vzrostl podíl bytů v osobním vlastnictví na úkor nájemních a družstevních. Hlavně se rozšířilo vlastnické bydlení v případě úplných rodin s dětmi a s rodiči v aktivním věku, zatímco sólo rodiče sice stále častěji bydleli v bytech v osobním vlastnictví, ale celkově se u nich podíl vlastnického bydlení nezměnil.[66] Aktuální zprávy píší o tom, že se pomalu začíná obnovovat zájem o nájemní bydlení, statisticky však není zachycený (*Deník veřejné správy, 2020).* V současnosti v celé ČR žije v nájemním bytě pouze jedna pětina domácností, necelé dvě pětiny mají vlastní rodinný dům, tři desetiny žijí v bytě v osobním vlastnictví, necelá desetina v družstevním bytě a dvacetina v jiné formě standardního bydlení (podle dat SILC 2017).

[65] Zpravidla se jedná o sociální službu azylový dům nebo speciálně vyčleněné byty, které podléhají zrychleným postupům při schvalování nájemní smlouvy či smlouvy o ubytování. Jde o krátkodobé formy ubytování, zpravidla poskytované nejdéle na období do jednoho roku. **V některých obcích fungují i nekomerční obecní ubytovny, kde obec poskytuje bydlení potřebným, ovšem nikoliv sociální služby.** Dostupné na: http://socialnibydleni.mpsv.cz/cs/faq/casto-kladene-dotazy-obcan

[66] Vlastnické bydlení je vysoce zastoupeno také mezi v grafu neuvedenými domácnostmi důchodců, vč. těch, kde nežije žádný ekonomicky aktivní člen. Podíl tohoto bydlení je podobný jako u domácností s ekonomicky aktivním alespoň jedním členem.

Graf č. 4.2 **Vývoj struktury bydlení (druhu bytu) podle právního důvodu užívání bytu ve vybraných typech rodin v letech 2005–2017** (v %)

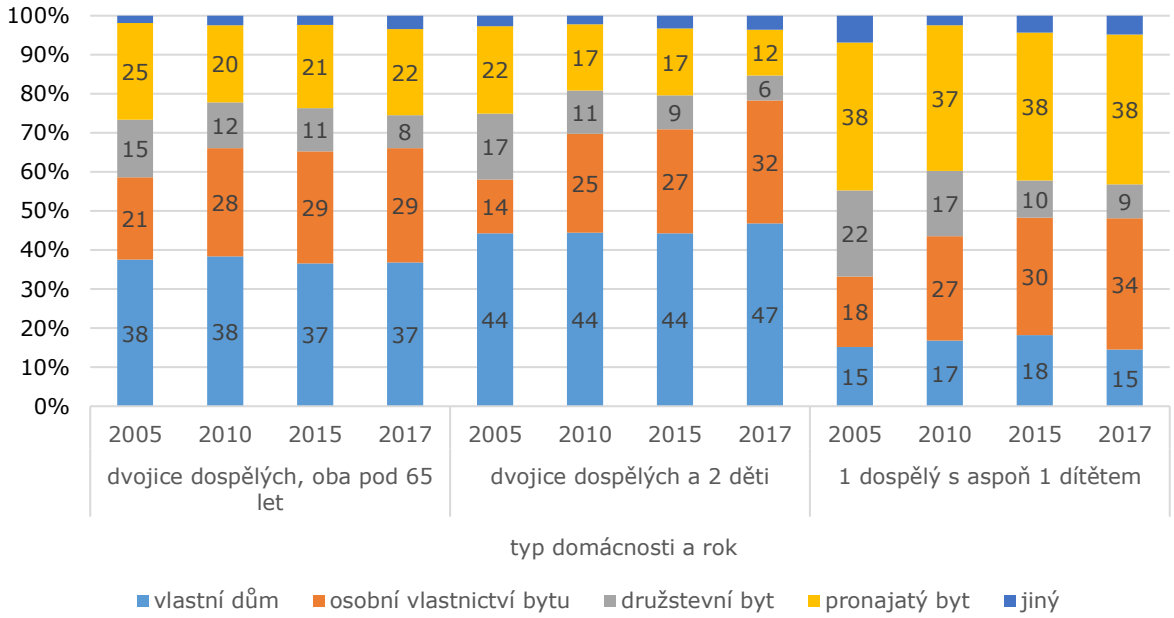

Pozn.: Děti v grafu jsou nezaopatřené děti.
Zdroj: data šetření SILC 2005-2017, vlastní výpočty

Nájemní byty, jak dlouhodobě ukazují různé analýzy (ČSÚ, 2020c; Lux a kol., 2011), mají spíše rodiny s nižším socioekonomickým statusem, a tedy obvykle též s nižší vzdělanostní úrovní, a rodiny s nižšími příjmy, což s těmito charakteristikami souvisí. S ohledem na skladbu bytového fondu podle velikostních kategorií obcí ovšem bydlí v těchto bytech i další typy rodin, pokud žijí ve větších městech. Z hlediska demografického typu rodiny žijí v nájmu hlavně neúplné rodiny, především čisté (bez dalších členů), a lidé žijící v nerodinných domácnostech, vč. těch s nezletilými dětmi (graf č. 4.3).

Graf č. 4.3 **Rodinné domácnosti podle druhu bytu v roce 2017**

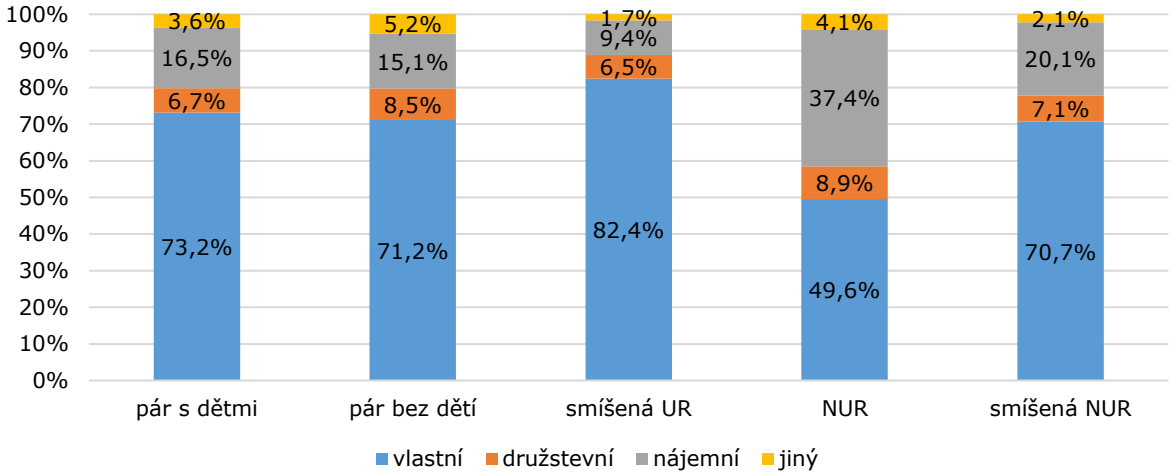

Pozn.: UR=úplná rodina, NUR=neúplná rodina
Zdroj: data šetření SILC 2017, váženo na populaci

Rodiny žijící v nájemních bytech mívají nižší pracovní intenzitu[67] nebo v nich není žádný výdělečně činný dospělý, což je nejčastěji způsobeno nezaměstnaností. Pro většinu rodin je přitom bydlení v nájemních bytech spojeno s vyššími měsíčními náklady na bydlení, než mají ti, co bydlí ve vlastním (MMR, 2019a), což má řadu důsledků v rodinném hospodaření (k tomu kapitola 3.2).

Bydlení v nájmu častěji než bydlení vlastnické s sebou nese i nižší kvalitu bytu a jeho okolí (více níže). Je typicky městskou formou bydlení. Nájemní byty častěji poskytují členům rodiny méně prostoru, nižší a méně kvalitní vybavenost ohledně příslušenství. S nižší příjmovou úrovní jsou u rodin v nájemních bytech spojeny větší problémy s uhrazením měsíčních nákladů na bydlení, konkrétně na topení, na zařizování nábytkem a dalšími předměty.

Ve vlastních domech bydlí spíše lidé ekonomicky aktivní, a tedy s vyššími příjmy, u žijících v páru jsou obvykle oba zaměstnaní. Také v nich však žijí důchodci s nevysokými příjmy, odlišnosti pak mohou být v kvalitativních charakteristikách domů. Převládají úplné rodiny. Mezi vlastníky domů lze rozlišit dvě kategorie: ty, co platí hypotéku (zhruba pětina), a ti druzí. První skupina je věkově mladší, patří do ní úplné rodiny s dětmi, lidé s vyššími příjmy, vysokou nebo střední pracovní intenzitou. Druhou skupinu reprezentují páry bez dětí nebo smíšené úplné rodiny (obojí spíše na venkově), důchodci, úplné rodiny bez ekonomicky aktivního člena.

Obyvatelé vlastních bytů jsou heterogennější kategorií oproti vlastníkům domů, bez výrazných typických představitelů. Charakterizovat společnými rysy lze oproti tomu kategorii osob v jiných formách bydlení. Jsou to obvykle nerodinné domácnosti nebo čisté úplné rodiny, často ekonomicky neaktivní (nezaměstnaní) a s nižšími příjmy, mívají častěji než jiní nízké vzdělání.

Podíváme-li se **pouze na domácnosti s nezletilými dětmi**, vyznívá zřetelněji, jak se **vlastnický charakter bydlení liší mezi úplnými a neúplnými rodinami**, ale i v rámci každého z těchto dvou typů. Mezi samoživiteli žijí v nájemním bydlení častěji

[67] V datech SILC měřena relativním počtem měsíců, po které byli členové zaměstnáni za daný rok.

svobodné ženy, zatímco rozvedené a vdovy relativně více ve vlastnickém bydlení, záleží též na příjmové úrovni. Dále také diferencuje vzdělanostní úroveň rodičů, příp. sólo rodiče. Ta silně koreluje s příjmovou úrovní domácnosti, ekonomickou aktivitou rodičů a socioekonomickým statusem rodiny.

Celkový obraz vypadá tak, že ve **vlastním domě žijí především úplné rodiny s dětmi**, smíšené a čisté, a to v největší míře v rodinných domech ve venkovských obcích. V těchto obcích žije v rodinných domech také větší podíl neúplných rodin s dětmi (přes 40 % proti celorepublikovému průměrnému podílu těchto rodin 15 %), zejména čistých. Nicméně **samoživitelé ve vlastnickém typu bydlení žijí oproti úplným rodinám častěji ve vlastních bytech**, což je u sólo rodičů nejvíce se rozšiřující forma.

Celkový podíl **vlastnického bydlení je vyšší v úplných rodinách s dětmi**, **rozdíly jsou i mezi sezdanými nebo nesezdanými páry.** Ve vlastním domě nebo bytě žije 80 % sezdaných párů oproti 58 % nesezdaných (v případě pouze domácností s nezletilými dětmi je to 81 % proti 59 %). Podíly sezdaných a nesezdaných párů bydlících v družstevních bytech se liší nevýrazně (9 % u sezdaných proti 7 % u nesezdaných, resp. 8 % a 6 % v případě rodin s dětmi).

O všech domácnostech lze souhrnně říci, že forma vlastnictví bytu souvisí s aktuální příjmovou situací rodiny (domácnosti) pouze do jisté míry, a to mj. vzhledem ke třem okolnostem. Tou první je způsob získání vlastního bytu či domu, nemusí to být koupí, ale i třeba dědictvím.[68] Druhou je všeobecná preference vlastnického bydlení, která motivuje k pořizování vlastního bytu i rodiny se slabšími dispozicemi k takové formě, hlavně za pomoci hypoték nebo širší rodiny.[69] Třetím je diferenciace druhu bydlení podle fáze rodinného cyklu, tedy věku členů rodiny, přítomnosti (méně počtu) dětí, úplnosti rodiny, soužití jako nukleární nebo smíšená rodina.

Důsledkem těchto intervenujících faktorů je, že **podíl bytů v osobním vlastnictví se v domácnostech s různě vysokými aktuálními příjmy** (celkovými i na spotřební jednotku) **zásadně neliší**. Jinak je tomu u nerovností podle příjmů **u vlastníků rodinných domů,** jejich **podíly jsou v různých příjmových kategoriích domácností odlišné**. Komplementárně k tomu se podle rodinných příjmů liší podíly nájemních bytů (graf č. 4.4). Výjimkou jsou domácnosti s nejnižšími příjmy a také ty s příjmy nejvyššími. Příjmově slabší rodiny jsou, jak bylo zmíněno, častějšími uživateli nájemních bytů. Příjmově nejsilnějších je relativně více mezi vlastníky rodinných domů, spíše než bytů. Vlastnictví bytu a s ním obvykle spojené splácení hypotéky se v hospodaření rodin s různou příjmovou úrovní projevuje v odlišné struktuře výdajů, konkrétně třeba v tom, nakolik si rodiny mohou dovolit vynakládat peníze nad rámec základních potřeb.

[68] Největší podíl domácností žijících ve vlastních domech bez splácení hypotéky je mezi domácnostmi s nízkou pracovní aktivitou, hlavně bez ekonomicky aktivních členů nebo konkrétně jen s dospělými osobami v důchodu, z demografického pohledu je mezi nimi hodně bezdětných párů nebo smíšených úplných rodin.

[69] Vlastní bydlení, na které splácejí hypotéku, mají zejména úplné rodiny s nezaopatřenými dětmi, s vyšší nebo střední pracovní intenzitou (alespoň jeden člen vydělává) a vyšším vzděláním, a tedy vyššími příjmy.

Graf č. 4.4 **Diferenciace domácností podle vztahu mezi vlastnickou formou bydlení a celkovými měsíčními příjmy domácnosti**

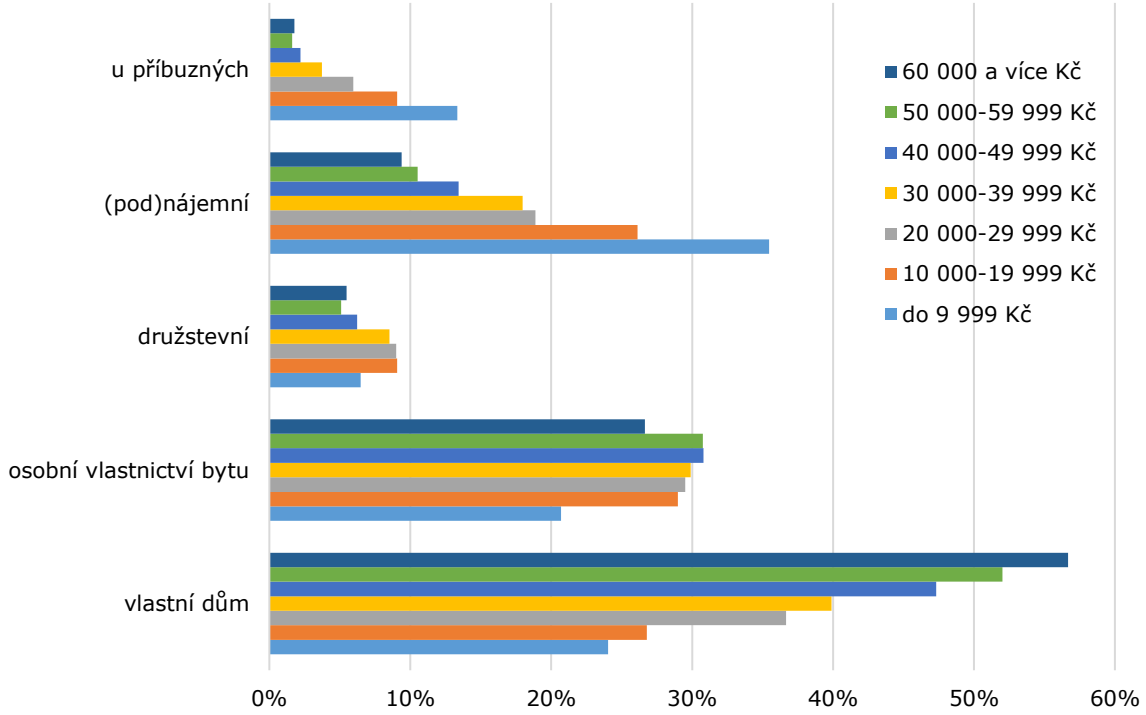

Zdroj: data šetření SILC 2017, váženo na populaci

Rodinné příjmy však zřetelně podmiňují druh bydlení čistých úplných rodin s dětmi, kde je podíl vlastníků bytů či domů v nejvyšší příjmové kategorii dvakrát vyšší než jejich podíl v nejnižší příjmové kategorii domácností (84 %, resp. 42 %, data SILC 2017). Naproti tomu podíl rodin žijících v nájemních bytech je v nejnižší příjmové kategorii pětkrát vyšší, než je jejich podíl v nejvyšší kategorii (53 %, resp. 8 %). Těsnější je závislost druhu bydlení na příjmu také v rodinách nesezdaných párů proti sezdaným.

Domácnosti jednotlivců, čistých rodin sólo rodičů a nerodinné domácnosti nemívají vlastní dům ani tehdy, když mají vyšší příjmy, žijí pak spíše ve vlastních bytech.

Vlastnictví rezidenční nemovitosti je stěžejním prvkem majetkové úrovně, který má pro rodiny význam i v tom, že představuje určitou jistotu pro zajištění ve stáří, a především v tom, že představuje výhodu pro materiální zajištění generace dětí (Sunega, Lux, 2018[70]). Podle výše uvedených charakteristik druh bydlení spolu s kvalitou bydlení potenciálně spoluvytváří socioekonomický status rodiny. Je korelován s dalšími ukazateli statusu, se vzděláním[71] (graf č. 4.5) a socioprofesním postavením v případě úplných rodin, a obecně s příjmovou situací.

Na dopady rostoucích cen bydlení na vzrůstající nerovnosti v bydlení, a tím na sociální rozdělení společnosti a jeho mezigenerační přenos varovně upozorňuje Heller (2019): „rozdíly v hodnotě bytů a domů chudších a bohatších domácností jsou ještě větší

[70] Autoři upozorňují „stále zřejmější výhodou pro vstup do vlastnického bydlení, kterou získávají domácnosti, jejichž rodiče byli rovněž vlastníky" (s. 772)

[71] Význam vzdělání jako diferenciačního faktoru majetkových nerovností v souvislosti s vlastnickým charakterem bydlení analyzují Sunega, Lux, 2018.

než rozdíly v jejich příjmech, dokonce jedenapůlkrát. ....Roste počet mladých lidí, kteří na vlastní bydlení nedosáhnou bez finanční a majetkové výpomoci od předchozích generací."

Graf č. 4.5 **Struktura bydlení (druhu bytu) podle právního důvodu užívání bytu ve vybraných typech rodin s nezaopatřenými dětmi podle vzdělanostní úrovně domácnosti** (v %)

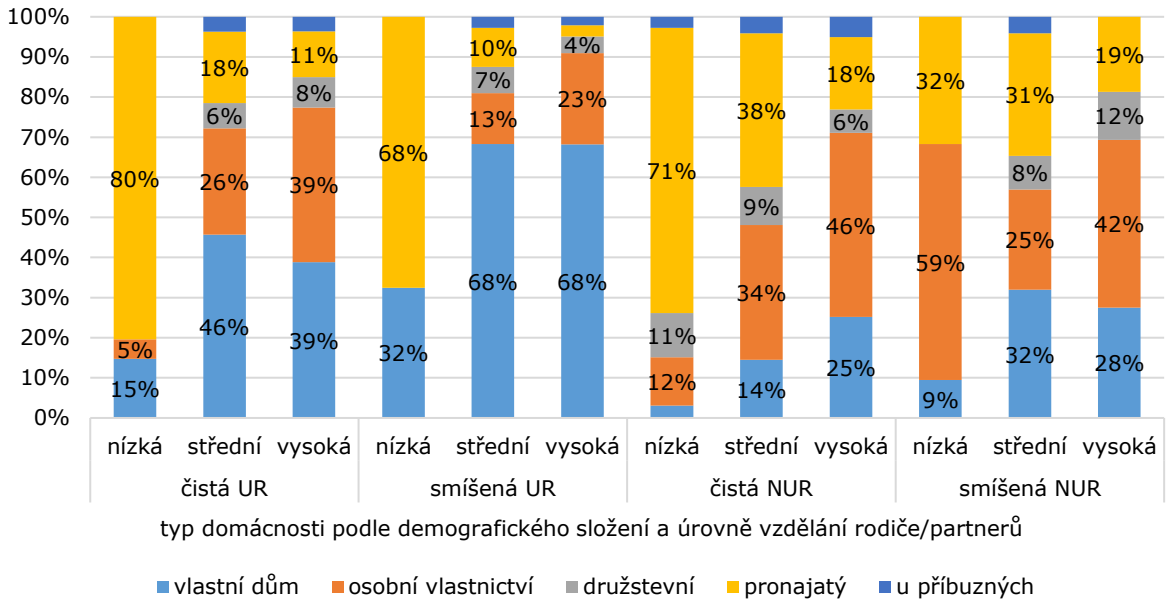

Pozn.: úroveň vzdělání: nízká=oba partneři základní vzdělání nebo bez vzdělání; střední=aspoň jeden z partnerů střední vzdělání; vysoká=aspoň jeden z partnerů vysokoškolské vzdělání

Zdroj: data šetření SILC 2017, váženo na populaci

Zejména mezi úplnými rodinami, u nichž převládá vlastnické bydlení, se druh vlastnického vztahu k bytu liší **v obcích různé velikosti** (v poměru vlastních domů a bytů roste podíl bytů s velikostí města) a mezi regiony venkovského či naopak městského charakteru (vysoká převaha vlastních domů nad všemi ostatními typy vlastnického vztahu na venkově). V úplných rodinách, ať čistých nebo smíšených, na rozdíl od neúplných, typ bydlení nezávisí statisticky významně na míře ekonomické aktivity (zda aktuálně pracují oba, jen jeden nebo žádný z rodičů).

Více než vlastnický vztah k bytu vystihují sociální diferenciaci bydlení a jeho dostupnosti kvalitativní ukazatele. Ty více odrážejí nerovnosti rodin v příjmech (viz kapitola 3) i v sociodemografických charakteristikách.

Základním kvalitativním ukazatelem je prostor, který bydlení poskytuje rodině a jejím členům. Do roku 2019 se plocha přepočtená na osobu zvyšovala v úplných rodinách s dětmi i bez dětí a také u jednotlivců, zatímco u ostatních typů rodin stagnovala (SILC 2015, 2017, vlastní výpočty; ČSÚ, 2019e, 2020c). Je paradoxem, že orientace na vlastnické bydlení dnes při jeho současných vysokých cenách vede ke snižování nároků na obytnou plochu nově pořizovaných bytů (Mečířová, 2020).

S počtem dětí se zvyšuje počet obytných místností v obývaných bytech a jejich celková plocha, průměrný počet m^2 na osobu však klesá ze 40–65 m^2 v jednotlivých typech domácností bez dětí až na 21 m^2 a méně v domácnostech se třemi, resp. více dětmi (tabulka č. 4.2 a 4.3). Mezi vícedětnými domácnostmi jsou necelá 3 % takových, které mají méně než 10 m^2 na osobu (mezi všemi domácnostmi je takových 1 % – tabulka č. 4.3).[72] Ohledně obytného prostoru jsou na tom nejlépe jednotlivci (stejně mladší i starší než 65 let), mají průměrně 65 m^2 na osobu. To znamená, že v tomto ohledu je bydlení mnoha seniorů důchodců lepší než v rodinách s dětmi.

Tabulka č. 4.2 **Průměrné relativní údaje o velikosti bytu podle typů domácností v roce 2017**

	počet osob na obytnou místnost	počet místností na osobu	obytná plocha na osobu v m^2
jednotlivci	0,43	2,82	65,2
páry a ostatní bez dětí	0,66	1,72	39,7
úplné rodiny s dětmi	1,04	1,08	26,2
rodiny sólo rodičů	0,89	1,32	30,7
jiné	1,02	1,10	24,4
celkem	0,68	1,92	44,5

Zdroj: SILC 2017, váženo na populaci

Také optikou splnění nároku na soukromý prostor, tedy z hlediska dispozičních charakteristik bydlení, mají jednotlivci lepší podmínky při více než 2 místnostech na osobu. Rodiny s dětmi mají převážně na osobu jednu místnost v úplných rodinách a o něco více v rodinách neúplných. Rodiny samoživitelů mají k dispozici větší bytový prostor než úplné rodiny (31 m^2 na osobu, vs. 27 m^2 na osobu; graf č. 4.6), zřejmě mj. vlivem větších bytů původně pro úplnou rodinu v případě osob po rozvodu, příp. ovdovění.

[72] To je jedna z mezinárodně používaných charakteristik souhrnného ukazatele podstandardního bydlení.

Graf č. 4.6 **Obytná plocha v m² na osobu podle typu domácnosti a počtu dětí** (podíly domácností v %)

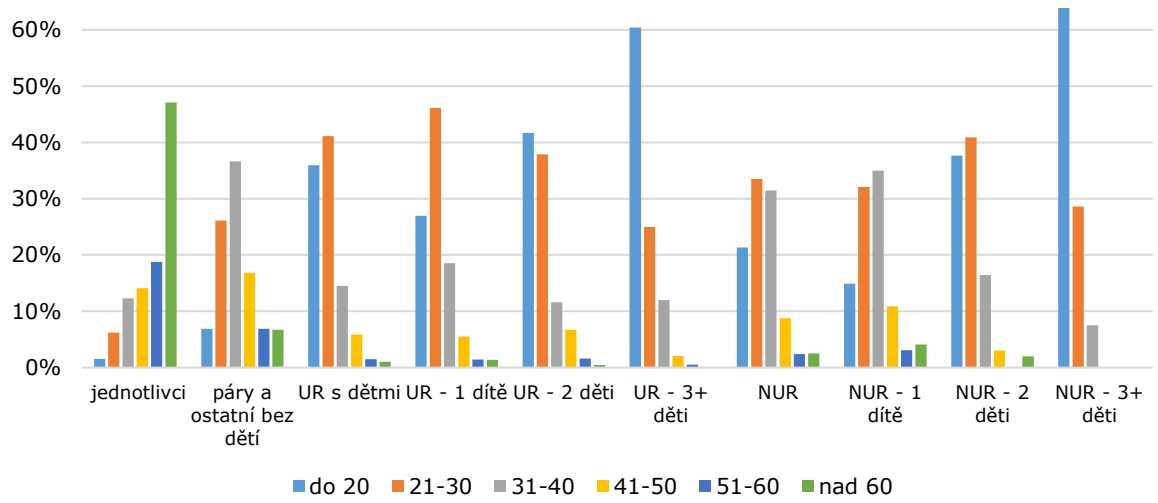

Zdroj: SILC 2017, váženo na populaci

Domácnosti s důchodci, bydlícími nadprůměrně často ve vlastním, mají také nejvyšší prostorový standard bydlení, způsobený malým počtem osob v bytě. Neodlišují se výrazně od domácností s ekonomicky aktivními členy, ani pokud jde o ukazatele kvality bytů a deprivace v bydlení (zahrnuje sanitární vybavení, vlhkost a světlost). Proti rodinám osob v aktivním věku, které nejsou z různého důvodu výdělečně činné, jsou jejich byty kvalitnější a deprivace nižší. Oproti jiným domácnostem zvládají hůře hradit náklady na bydlení a vybavenost jejich bytů modernějšími předměty a technikou je nižší (tabulka č. 4.3). Např. proti úplným rodinám se dvěma dětmi jsou domácnosti seniorů jednotlivců šestkrát méně často vybaveny myčkou nádobí, třikrát méně často mají přístup k internetu a čtyřikrát méně často mají auto.

Jejich náklady na bydlení měřeno podílem měsíčních vydání na čistých příjmech jsou nejvyšší ze všech sledovaných typů domácností, dvaapůlkrát vyšší proti úplným rodinám se dvěma dětmi. Podobný je rozdíl mezi těmito úplnými rodinami a neúplnými v souhrnu (26 % z výdajů jde na bydlení u samoživitelů proti 11 % úplných rodin s dětmi).

Tabulka č. 4.3 **Přehled ukazatelů kvality bydlení, vybavenosti domácností a nákladů na bydlení podle typu domácnosti**

	domácnosti jednotlivců		dvojice dospělých bez závislých dětí		ostatní domácnosti bez závislých dětí	1 dospělý se závislými dětmi	dvojice dospělých podle počtu dětí			ostatní domác. se záv. dětmi
	méně než 65 let	65 a více let	oba méně než 65 let	aspoň jeden 65 a více let			1	2	3+	
počet domácností absol. – v tis.	657	671	644	665	355	185	472	518	108	179
druh domu (v %):										
rodinný dům	25,9	36,4	39,0	50,1	66,9	21,0	39,7	46,9	57,9	78,0
bytový dům	73,4	62,7	60,5	49,4	32,5	77,1	59,8	52,0	40,5	22,0
jiná budova, nezjištěno	0,6	0,9	0,5	0,5	0,6	1,9	0,5	1,1	1,5	-
počet obytných místností:										
1	12,4	8,7	3,1	0,8	-	2,8	0,5	0,2	-	-
2	29,7	27,8	19,9	12,5	4,1	24,4	14,7	6,9	4,7	2,5
3	33,2	39,6	36,2	39,5	24,3	39,2	37,3	30,0	24,9	12,8
4	17,0	15,8	25,2	29,0	29,5	23,1	27,6	33,6	32,0	26,6
5 a více	7,6	8,1	15,6	18,2	42,0	10,5	19,9	29,4	38,3	58,0
celková plocha na osobu v m^2:										
do 10	0,1	-	-	-	-	-	0,2	0,3	2,4	-
10–20	0,6	0,5	4,8	2,2	11,0	15,1	17,9	38,9	49,3	34,2
20–30	5,0	4,4	16,6	16,7	41,6	33,4	46,2	35,0	28,7	35,8
30–40	10,3	8,6	34,3	38,4	23,8	30,1	17,6	17,1	14,7	19,2
40 a více	84,1	86,5	44,2	42,6	23,6	21,4	18,2	8,7	4,9	10,8
počet osob na obytnou místnost:										
do 1	87,6	91,3	77,0	86,7	65,8	59,1	47,5	29,4	18,8	44,2
1–2	12,4	8,7	19,9	12,5	33,9	37,3	52,0	63,6	72,1	53,3
2 a více	-	-	3,1	0,8	0,3	3,7	0,5	7,0	9,1	2,5
průměrná plocha na osobu v m^2	65,4	65,5	40,9	41,4	31,3	30,2	29,8	24,5	21,2	25,1
vybavenost domácností - vybrané předměty (podíl domácností, které je mají):										
sušička prádla	10,2	2,5	19,6	7,4	21,6	16,8	27,4	43,5	48,5	34,4
myčka nádobí	30,8	12,7	50,2	33,8	52,3	41,8	63,9	77,7	79,1	67,3
osobní počítač, notebook	81,5	35,7	92,4	67,7	93,0	89,3	96,1	99,2	96,8	96,8
přístup na internet	82,4	34,7	93,2	67,8	94,0	92,4	96,9	99,7	97,9	98,8
osobní auto	56,4	23,6	82,1	74,0	89,7	55,8	86,9	93,9	91,7	92,7
náklady na bydlení v % z čistých peněžních příjmů domácnosti:										
	23,6	28,5	14,1	17,1	10,0	26,3	14,4	11,1	12,4	10,0
nájemné, úhrada za užívání bytu - % z nákladů na bydlení:										
	33,6	27,5	27,7	20,4	13,0	33,6	26,2	19,9	20,6	11,5

Zdroj: ČSÚ, 2020c

„Typická" česká rodina, kterou tvoří partneři (manželé) a jejich dvě děti (tabulka č. 4.3) vykazuje ve srovnání s ostatními typy domácností (až na výjimky) nejlepší hodnoty ohledně podílu nákladů na bydlení v porovnání s jejich příjmy a z hlediska vybavenosti domácnosti spotřebními předměty. Lepší pozici než většina jiných domácností zaujímá ohledně podílu výdajů na nájemné, příp. úhrady za užívání bytu, z celkových nákladů na bydlení a také v počtu obytných místností. Naopak, nejhorší relativní hodnoty vykazuje v ploše bytu na osobu a počtu osob na jednu místnost.

Podle údajů o nákladech na bydlení uvedených v kapitole 3 a v tabulce č. 4.3 náklady na bydlení v průměru nesignalizují, jakkoliv se liší podle typu domácnosti a dalších faktorů, ohrožení chudobou (souvislost různých ukazatelů analyzují Večerník, Mysíková, 2015). Avšak desetina českých domácností (440 tis. v roce 2018) platí za bydlení a energie více než 40 % ze svých (čistých) příjmů, což je mezinárodně definovaná hranice ohrožení ztrátou bydlení (Eurostat, nedat.). Z těchto domácností 285 tis. bydlí v pronajatém bytě a z toho téměř tři čtvrtiny jsou samostatně žijící důchodkyně (Měřická, Pekárek, 2019; viz též kapitola 3.2).

Vedle prostorového komfortu a nákladů na bydlení charakterizují kvalitu a subjektivní hodnotu bytu také technické a hygienické parametry bytu a vnější prostředí. Pro souhrnné zobrazení rozdílů v kvalitě bydlení v těchto parametrech se používají syntetické ukazatele deprivace v oblasti bydlení, které shrnují nepříznivé charakteristiky bydlení. Ve statistikách Eurostatu EU-SILC je index vážné deprivace v bydlení konstruován ze čtyř znaků (vlhkost v bytě, nedostatek světla, koupelna mimo byt nebo žádná, byt nemá splachovací záchod), ve kterých české domácnosti v naprosté převaze nevykazují nedostatky. Pozitivním trendem posledního vývoje je také pokračující **snižování podílu mužů i žen v domácnostech vykazujících prvky deprivace v bydlení**.[73] Po poklesu jejich podílu v letech 2005–2015 na třetinu činil další pokles do roku 2018 z 3,4 % na 2,2 % u mužů a z 3,3 % na 2,5 % u žen (ČSÚ, 2019k).

Mnohé rodiny, které nevykazují takovou deprivaci, přesto nežijí v uspokojivých podmínkách (MPSV, 2019a). Nemusí jít o nevyhovující či podstandardní bydlení, definované jako přebývání v provizorních nebo neobvyklých obydlích, v neobyvatelném bydlení nebo v přelidněných bytech. I ve standardních bytech může rodina žít v ne zcela vhodných podmínkách, nebo může bydlet v bytě, jehož náklady jsou na hranici možností a silně konkurují jiným potřebným výdajům rodinného rozpočtu. Pro souhrnnou a názornou ilustraci výskytu problémů, které snižují hodnotu bydlení z hlediska **kvality i dostupnosti**, byl pro tuto analýzu spočítán syntetický ukazatel. Zahrnuje index vážné deprivace v bydlení doplněný o nemožnost zajištění žádoucího tepla v bytě[74] a k tomu subjektivní ukazatel velké zátěže nákladů na bydlení pro rodinný rozpočet a bytovou plochu na člena domácnosti menší než 10 m^2. Ukazatel měří, zda domácnost vykazuje nedostatečnost alespoň v jednom z těchto dílčích kritérií, a nabývá dvou hodnot (domácnost vykazuje nebo nevykazuje vážnější problémy). Tímto ukazatelem definovanou problémovost bydlení deklaruje necelá třetina domácností (31 %), ale v rodinách s dětmi okolo 40 %. Zažívají ji především lidé v nájemních bytech, v ostatních formách bydlení jsou podíly vzájemně podobné (graf 4.7 A–C). Z hlediska typu domácnosti **deklarují problémy s bydlením nejčastěji rodiny sólo rodičů**, u nichž je podíl s málo vyhovujícím bydlením nadpoloviční (54 %). Sníženou kvalitu bytu má i velká část ostatních domácností s dětmi, hlavně žijící v čistých úplných rodinách (41 %). Z tohoto

[73] Použit je ukazatel, který vyjadřuje podíl osob v domácnostech s problémy v bydlení na celkovém počtu osob. Jedná se o přelidněnost domácnosti spolu s minimálně jedním z následujících znaků: prosakující střechou, chybějící vanou/sprchou i WC v bytě, nedostatkem světla v bytě. Zdroj: ČSÚ, 2019k.

[74] Dostatečně vytápěný byt si nemohou dovolit skoro 3 % všech domácností podle SILC 2018 (Měřická, Pekárek, 2019).

hlediska **je nejpříznivější situace partnerských dvojic bez dětí** (viz graf č. 4.7 B), zatímco domácnosti jednotlivců zde vykazují průměrné hodnoty.

Nejnižší kvalitu bydlení měřenou daným ukazatelem vykazují rodiny, kde není nikdo zaměstnaný (ne jen pro ztrátu zaměstnání). Domácnosti se všemi dospělými zaměstnanými (příp. se zaměstnaným sólo rodičem) jsou na tom ale velmi podobně jako domácnosti důchodců. V rámci ekonomicky aktivní populace hraje významnou roli pracovní intenzita[75] a v souladu s tím výše příjmů.

Graf č. 4.7 A-C **Problémovost bydlení měřená souhrnným ukazatelem podle typu bydlení (A), typu rodiny (B) a druhu domácnosti dle klasifikace OECD (C)** (v %)

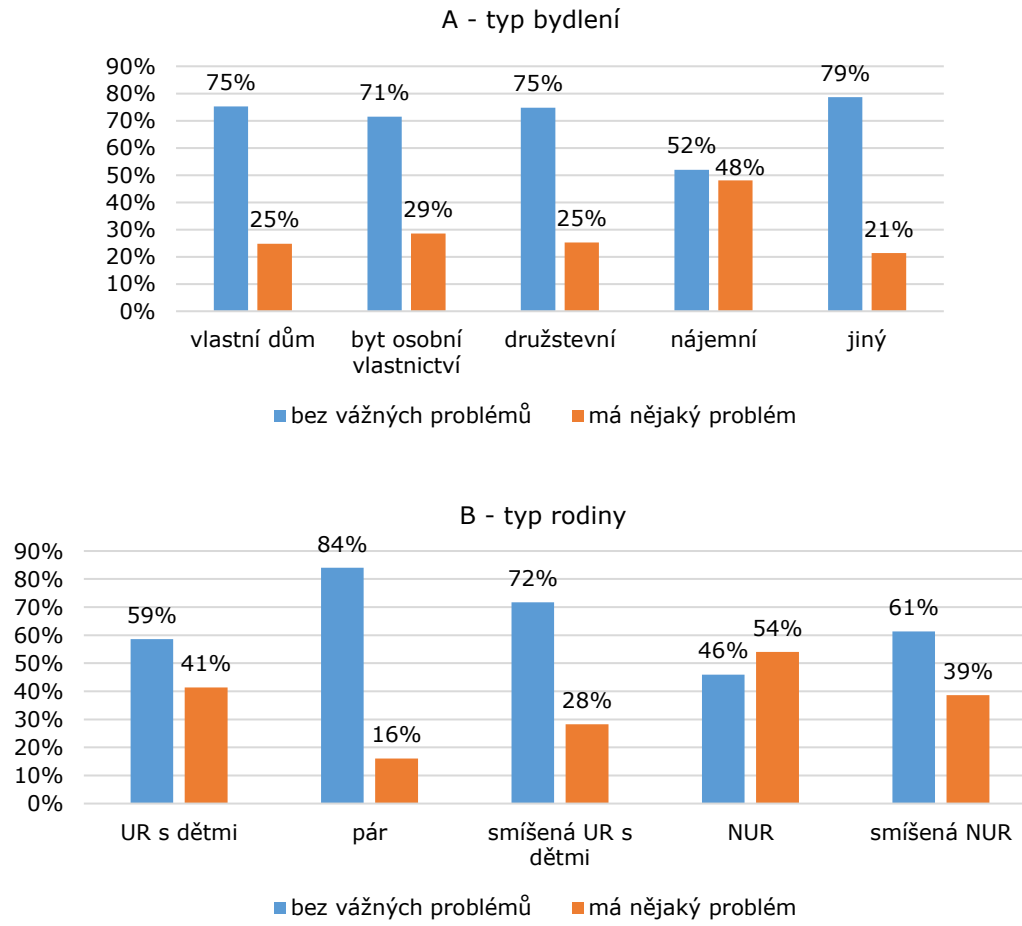

[75] Ukazatel Eurostatu, který měří ekonomickou aktivitu členů domácnosti během daného sledovaného roku (použití viz např. Mysíková, Večerník, Želinský, 2015).

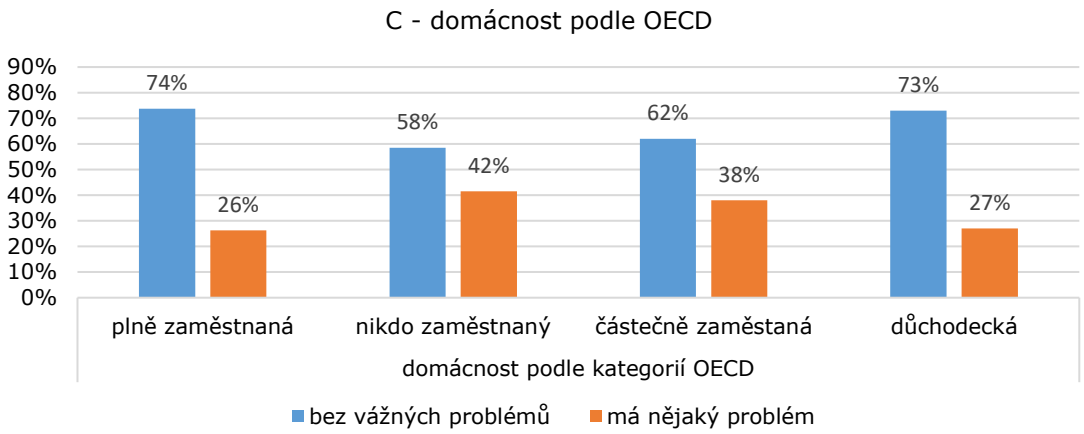

Pozn.: Domácnosti podle OECD: plně zaměstnaná (jeden dospělý, je EA anebo 2+ dospělých, z nichž aspoň 2 jsou EA); nezaměstnaná (nikdo z dospělých není EA); částečně zaměstnaná; důchodecká (jen osoby ve věku 65+, nejsou EA)

Zdroj: SILC 2017, váženo na populaci

Lidé nehodnotí své bydlení pouze podle prostorových a technických hledisek a nákladů, ale i v širších souvislostech zahrnujících okolí bytu, dopravní spojení, bezpečnost. **Subjektivní hodnocení vlastního bydlení** i z těchto zorných úhlů bylo jedno z témat šetření *Rodina 2019*. U všech hledisek (tabulka č. 4.4) převládá spokojenost. Nejvíce výhrad směřuje k životnímu prostředí. Toto šetření ukázalo, že spokojenost s bydlením souvisí s celkovou aktuální spokojeností se svým životem více, než se skutečnými parametry. To lze chápat i tak, že celková životní spokojenost, velmi pravděpodobně založená mj. na dobrých rodinných vztazích, snižuje negativní vlivy méně kvalitního bydlení na život rodiny. Vysoká korelace příznivého hodnocení bydlení u všech sledovaných položek se zjištěnou spokojeností s životní úrovní rodiny pak poukazuje na to, že bydlení se na ní významně podílí.

Konkrétní souvislosti a faktory spokojenosti ukazuje tabulka č. 4.4, která shrnuje negativní hodnocení vybraných stránek bydlení. **Nejvíce neuspokojivých stránek má bydlení sólo rodičů a osob subjektivně chudých**, kteří jsou nejméně spokojení ve všech ohledech. **Nesezdaní** oproti manželským párům častěji reflektují **nižší kvalitu svého bydlení ohledně dostatku prostoru a životního prostředí v bydlišti.** Bydlení v družstevních bytech méně uspokojuje proti jiným z hlediska životního prostředí a bezpečnosti.

Tabulka č. 4.4 **Okolnosti/faktory nespokojenosti s vybranými charakteristikami bydlení** – identifikace respondentů, kteří se nejčastěji vyjádřili k příslušným položkám „spíše nespokojen/a" plus „zcela nespokojen/a"

	průměr*	**region, velikost a charakter bydliště**	**typ rodiny a rodinný stav**	**ukazatele příjmové a majetkové úrovně**	**typ bydlení**
životní prostředí (hluk, prašnost, charakter okolí domu apod.)	1,80	Praha a největší města, Středočeský kraj	samoživitelé, rozvedení, nesezdaní s dětmi,	subjektivně chudí**	nájemní, družstevní
bezpečnost v místě bydliště	1,66	Praha a největší města, Středočeský a Ústecký kraj, města nad 20 tis. obyvatel	samoživitelé, rozvedení, jednotlivci	subjektivně chudí**	vlastní byt, družstevní, jiné
dopravní dostupnost zaměstnání, školy, obchodů, lékaře apod.	1,66	Středočeský a Jihočeský kraj, obce v okolí velkých měst, obce do 5 tis. obyvatel, ale zejména do 1 tis. obyvatel	samoživitelé	subjektivně chudí**	vlastní dům, u rodičů, jiné
dostatek prostoru pro každého člena rodiny	1,63	Praha, Středočeský a Liberecký kraj	samoživitelé, nesezdaní, zejména svobodní	subjektivně chudí**	jiné
vybavenost bytu	1,63	Praha, obce v okolí velkých měst	samoživitelé, svobodní a rozvedení	subjektivně chudí**	nájemní, u rodičů, jiné

*Pozn.: * průměrná hodnota na čtyřstupňové škále spokojenosti, kde 1 = zcela spokojen/a, 4 = zcela nespokojen/a; ** respondenti, kteří volili varianty odpovědí, že svou domácnost považují za „spíše chudou" nebo „chudou"*

Zdroj: Rodina 2019

Ve velkých městech je častější nespokojenost se životním prostředím a s bezpečností. O bezpečnosti to platí již od velikosti města s 20 tisíci obyvateli. V malých obcích (zejména nejmenších) lidé naopak necítí jako uspokojivé dopravní spojení na důležitá místa. Ohledně regionu se nejvíce nevyhovujících podmínek bydlení nachází v Praze a Středočeském kraji. Většina sledovaných **charakteristik bydlení dosahuje rozdílných hodnot v různých typech obcí – Praze, krajských městech, městských obcích a venkovských obcích**. Liší se struktura podle vlastnického vztahu k bytu u různých typů rodin. V rámci vlastnického bydlení pak podíly bytů a domů, na které je vázána hypotéka a na které nikoliv. Relativně nejvíce hypotékou zatížených domů je ve venkovských obcích, naopak takových bytů je nejvíce v Praze.

4.4 Ohrožení ztrátou bydlení

Možnost standardního bydlení je základním předpokladem pro normální fungování rodin. Nejisté, nestandardní bydlení bývá spojeno se sociálním vyloučením i v dalších oblastech jako zaměstnání a vzdělávání. Takové bydlení či časté stěhování má negativní vliv na sociální začlenění jedinců do většinové společnosti, a to již od jejich dětství. Bydlení v ubytovnách, azylových domech, či jiných nebytových formách je spojeno s horšími výsledky a dalšími problémy dětí ve škole, stejně tak jako časté stěhování (Prokop, 2019). Je proto důležité, aby se sociální politika přednostně zabývala prevencí, tedy zaměřila se na rodiny již v době ohrožení ztrátou bydlení a dokázala jim pomoci ještě předtím, než o bydlení přijdou. Řešení bytové nouze až v okamžiku, kdy rodina

či jednotlivec bydlení ztratí, snižuje šanci na úspěch. Zejména u rodin s dětmi by měl být brán ohled na důsledky častého stěhování, které zpravidla s sebou nese změnu škol a zvyšuje problémy dětí ve škole (Prokop, 2019). Přitom stěhování mezi původním bytem, azylovým bydlením a následně sociálním bytem znamená dvě až tři stěhování během jednoho až dvou let. Právě rodiny s nezaopatřenými dětmi jsou těmi, které jsou v naprosté většině případů schopné si poskytnuté sociální byty udržet (Ripka a kol., 2018).

Potřeba dostupného sociálního bydlení pro rizikové skupiny byla opakovaně zdůrazňována v různých koncepčních dokumentech přijatých usnesením vlády či proklamovaných MPSV ČR (*Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020*; *Koncepce sociálního bydlení 2015–2025*; MPSV, 2019j; *Strategie sociálního začleňování 2014–2020*)[76] i v odborném diskursu (např. Lux, Burdová, 2010; Potůček, Svoboda, 2020; Šimíková, Vyhlídal, 2015). Cílem by mělo být především **zachování standardního bydlení pro co nejvíce osob z ohrožených skupin**. Analýzy skupin obyvatelstva ohrožených ztrátou bydlení i těch, které již bydlení ztratily, poukazují na důsledky toho, že je v českém prostředí značně **opomíjena prevence ztráty bydlení**.

Sociální služby a náhradní bydlení jsou často poskytovány až v případech, kdy daná osoba či rodina již bydlení ztratí (Šimíková a kol., 2016; Prokop, 2019). Nástroje na depistáž rizikových skupin i způsobu, jak jim pomoci, v podobě **metodiky prevence ztráty bydlení** sice existují (Šimíková a kol., 2015), nicméně jejich aplikace v praxi je vzhledem k nedostatečnému počtu sociálních pracovníků na obcích jen málo úspěšná. Problémem je, že pokud se i přes poskytnutou pomoc ze strany sociálních pracovníků z různých důvodů nepodaří udržet podporované osoby v jejich stávajícím bydlení, chybí náhradní bytová řešení. Přístupy místních samospráv k dané problematice se značně různí a obce mají zpravidla velmi omezené fondy sociálního bydlení. Krizová řešení v podobě azylových domů, obecních ubytoven a nocleháren s sebou nesou negativní důsledky a mnohdy spíše prohlubují sociální vyloučení jedinců z většinové společnosti. Například nalezení práce v případě, že člověk nemá regulérní bydlení, je velmi obtížné (Mikeszová, Lux, 2013: 41).

Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025 si klade za cíl propojit v systému sociálního bydlení různé nástroje sociální a bytové politiky – zejména sociální služby, sociální práci, sociální dávky a sociální byty (MPSV, 2015). Nicméně hlavní aktivitu ponechává na samotných obcích a jejich samosprávách. Ty ovšem často nejsou plnění tak obtížných úkolů schopny, zvlášť když jim k tomu chybí legislativní opora (viz Potůček, Svoboda, 2020). I samotná koncepce uvádí, že bez propojení současných dílčích opatření a jasného stanovení podmínek k dosažení sociálního bydlení lze jen těžko dosáhnout kýžených výsledků. Otálení se zavedením komplexní státní politiky sociálního bydlení zahrnující různé výše uvedené nástroje (sociální služby, práci, dávky a byty) prohlubuje problém sociálního vyloučení a bezdomovectví. Hlavním gestorem plánovaného **zákona o dostupném (sociálním) bydlení je** podle legislativního plánu na rok 2020 **MMR ČR** (Vláda ČR, 2019). Role MPSV ČR spočívá především v přípravě sociální agendy, včetně připravovaných změn v konstrukci dávek na bydlení. Sociální práce a sociální služby poskytované jako součást sociálního bydlení zejména u lidí v hluboké bytové nouzi jsou ze strany MPSV ČR vnímány jako klíčové pro odstranění vícenásobných sociálních a ekonomických problémů postižených skupin obyvatel (MPSV, 2019j).

[76] Zmiňované koncepce jsou citovány v literatuře jako MPSV 2013, 2014, 2015.

Za cílové uživatele sociálního bydlení jsou považovány čtyři kategorie osob, jejichž kategorizace vychází z mezinárodně stanovené typologie osob bez domova **ETHOS**[77] (viz MPSV, 2015: 19-20). Jedná se jednak o soby, které domov již ztratily.

Koncepční kategorie:

1. *bez střechy nad hlavou* (osoby přežívající venku nebo v noclehárně)
2. *bez domova* (osoby bydlící v ubytovnách nebo institucích, např. sociálních ubytovnách, ubytovnách pro bezdomovce, azylových domech, ve věznicích, zdravotnických zařízeních, v zařízeních pro děti nebo podporovaném bydlení). Plánovaná opatření se zaměřují i na osoby, které jsou ztrátou bydlení ohrožené:
3. *v nejistém bydlení* (lidé žijící v přechodném bydlení u rodiny nebo přátel, bydlení bez právního nároku, osoby ohrožené vystěhováním nebo osoby ohrožené násilím) a
4. *v nevyhovujícím bydlení* (osoby žijící v provizorních nebo neobvyklých obydlích, v neobyvatelném bydlení nebo přelidněných bytech).

Právě u kategorií tři a čtyři je velmi důležitá jejich identifikace a poskytování sociálních služeb proto, aby se nedostaly mezi osoby prvních dvou koncepčních kategorií.

Přitom zjišťované příčiny ztráty bydlení u osob bez domova (graf č. 4.8) nemusí nutně vést k bezdomovectví, pokud by byla poskytnuta daným osobám dřívější pomoc. Ztráta domova je mnohdy způsobena nějakou krizovou situací, často je kombinací několika faktorů (Lux, Mikeszová, 2013; Vágnerová a kol., 2014, 2018). Nejčastěji uváděnou příčinou první ztráty domova jsou vztahové problémy v rodině. A to jak v původní, orientační rodině, tak v rodině prokreační, jak ukazují i data z šetření Osoby bez domova 2019. **Problémy v manželství uvedlo jako příčinu první ztráty domova 30 % osob bez domova a 14 % pak uvedlo komplikované dětství**. Tito lidé velmi často vyrůstali v nefunkční a problematické rodině, ve které se vyskytovalo násilí a závislosti, např. alkoholismus některého z rodičů či dalších členů žijících ve společné domácnosti, případně mohl daný člověk pobývat v institucionální nerodinné péči.[78] **Závislosti na alkoholu či drogách** patří mezi další významné příčiny ztráty domova (graf č. 4.8).

[77] ETHOS – European Typology of Homelessness and Housing Exclusion.

[78] Mezi mladými osobami bez domova je vysoký podíl těch, kteří zažili v dětství násilí, zneužívání, nebo vyrůstali v institucionální péči. Zhruba jedna třetina z nich popisovala své rodinné prostředí jako velmi neuspokojivé (Vágnerová a kol., 2014: 15–45). Mezi bezdomovci středního věku dokonce více než polovina uvádí, že prožili dětství v problémové rodině, v náhradní rodině nebo v ústavní péči (Vágnerová a kol., 2018: 17–24).

Graf č. 4.8 **Příčiny první ztráty bydlení osob bez domova**

Pozn.: U každého respondenta byly zaznamenány všechny možnosti, které zmínil.

Zdroj: Osoby bez domova 2019, N = 1013, osoby bez domova žijící venku, v noclehárnách, v azylových domech, v domech na půl cesty a v obecních ubytovnách pro osoby bez přístřeší.

Osoby bez domova prvních dvou koncepčních kategorií – ***bez střechy a bez domova/bytu*** – byly na celorepublikové úrovni sčítány na zakázku MPSV ČR v roce 2019 ve VÚPSV, v. v. i. za účelem zjištění přesných počtů osob bez domova a jejich rozložení na území ČR pro přesnější plánování služeb pomáhajících této cílové skupině. Sečteno bylo **celkem 23 830 osob**, z toho bylo 2 600 dětí (Nešporová a kol., 2019). Sečteny byly všechny **osoby bez střechy**, tedy osoby přebývající **venku**[79] **a** v nízkoprahových **noclehárnách** pro osoby bez přístřeší. **Z kategorie „bez bytu"** byly sčítány obyvatelé **azylových domů, obecních ubytoven** pro osoby bez přístřeší, **domů na půl cesty** a osoby bez domova pobývající **ve zdravotnických nebo vězeňských zařízeních**.

Pro skupiny osob ***v nejistém a nevyhovujícím bydlení*** jsou k dispozici pouze odhady o jejich počtu. *Zpráva z vyloučení z bydlení* založená na odhadech pro rok 2018 uvádí, že ročně se na území České republiky nachází zhruba 83 tisíc osob v závažné bytové nouzi (kategorie ETHOS 1, 2, 3, 4) a **zhruba 11 700 domácností se každoročně dostává do závažné bytové nouze** (Klusáček a kol., 2019). Přitom bylo odhadováno, že v roce 2018 žilo 4 900 domácností v nevyhovujících bytech (tamtéž, s. 8). Dalších 4 100 domácností žilo u příbuzných a známých (v přelidněných bytech či jinak nevyhovujícím bydlení) a 1 700 domácností bylo v jiných nevyhovujících formách bydlení (neschválené ubytovny) (tamtéž, s. 8). Jedná se o odhady, nicméně i z nich je zřejmé, že skupina osob, která by měla být odhalena při depistáži a na níž by měla být zacílena preventivní péče směřující k úspěšnému řešení jejich bytových problémů tak, aby se v následujícím období neposunuly z kategorií ohrožených do kategorií bez

[79] Kategorie „venku" zahrnovala osoby přespávající např. ve stanech, autech, vagónech, podmostích, veřejných prostranstvích, squatech, cizích zahradních chatkách, sklepech.

střechy a bez domova, je poměrně početná. Mnohé domácnosti se navíc v podobné situaci nacházejí opakovaně.

Dlouhodobě se vyskytují významné **regionální rozdíly v dostupnosti, respektive finanční nedostupnosti, bydlení**. Nejvyšší podíl domácností, které jsou ohroženy finanční nedostupností tržního nájemního bydlení, se nacházel v Hlavním městě Praze a dále v Jihomoravském, Moravskoslezském, Zlínském a Středočeském kraji, kde jsou ceny za byty nejvyšší. Naproti tomu v Ústeckém, Karlovarském a Olomouckém kraji je sice tržní bydlení díky nižším cenám v celorepublikovém srovnání nejdostupnější, ale současně se zde vyskytujte vysoký podíl domácností s nízkými příjmy, čímž se snižuje jejich dostupnost bydlení (Kuda, Lux, 2010).[80] Podobně i nejnovější analýzy poukazují na velké regionální rozdíly i na skutečnost, že zhruba polovina domácností v závažné bytové nouzi se nachází na území pouhých 14 obcí s rozšířenou působností (Klusáček a kol., 2019). Týká se tak zejména vybraných oblastí, na jejichž podporu by bylo účelné se zacílit. Často se totiž jedná o obce, které nemají dostatečné vlastní kapacity ani zdroje se s touto nepříznivou situací vypořádat.

Výzkumy osob bez domova ukazují, že nefunkční rodina či rodinný konflikt jsou mnohdy primárním problémem vedoucím posléze ke ztrátě bydlení (graf č. 4.8, Vágnerová a kol., 2016, 2018). Tato zjištění by měla směřovat k posílení významu nejen sekundární prevence v poskytování dostupného bydlení, ale i primární prevence v podpoře správného fungování rodin a v posilování jejich stability (viz kapitola 9).

[80] V roce 2009 byla zhruba jedna pětina domácností v Ústeckém, Karlovarském a Olomouckém kraji závislá na sociálních dávkách, bez nichž by nedosáhla na tržní bydlení (Kuda, Lux, 2010: 26).

5. Podmínky pro slaďování pracovního a osobního života

Věra Kuchařová a Olga Nešporová

V posledních letech, charakterizovaných ekonomickou prosperitou, se celkově zvýšila zaměstnanost a nabídka pracovních míst, což zlepšilo podmínky i pro zaměstnávání osob vázaných rodinnými povinnostmi.

Nepromítlo se to však v očekávané míře ve snadnějším slaďování rodinného a pracovního života, neboť nebyly provedeny všechny žádoucí či plánované změny, proto opatření na podporu slaďování zůstávají jednou z priorit rodinné politiky (viz např. MPSV, 2019a). Ta se musí zaměřit na zlepšování strukturálních a institucionálních podmínek, aby mohly být využity pozitivní trendy změn pracovního trhu, které nemusí trvat.

5.1 Vývoj a struktura zaměstnanosti

Hlavní principy změn na trhu práce, které doprovázejí ekonomický růst charakteristický pro poslední léta, byly uvedeny v kapitole 1.2.2. Rodičům a pečujícím osobám se těmito změnami potenciálně otevřel prostor pro svobodnější volbu strategií slaďování rodiny a zaměstnání. Trh práce s vysokou nabídkou pracovních míst celkově přináší širší možnosti nalezení vyhovujícího zaměstnání při zohlednění rodinných povinností, především v důsledku stabilizované situace, která se v posledních pěti letech projevovala trvale vysokou mírou zaměstnanosti. Ta se pohybovala v letech 2005 až 2018 na úrovni 55–60 % (tabulka č. 5.1). Zvýšila se zřetelně jen v nejstarší věkové kategorii, především u žen, mj. pod vlivem růstu důchodového věku. Zaměstnanost žen rostla o něco rychleji. Ve 3. čtvrtletí **2019** vykazuje **míra zaměstnanosti celkově hodnotu 59 %, u žen 51 %** (ČSÚ, 2019j).

Tabulka č. 5.1 **Míra zaměstnanosti mužů a žen 2005–2018**

věk	pohlaví	2005	2015	2016	2017	2018	index růstu 2015–18
celkem	celkem	54,7	56,4	57,6	58,5	59,2	1,05
	muži	64,3	65,1	66,1	66,9	67,5	1,04
	ženy	45,7	48,1	49,4	50,4	51,3	1,07
15–24 let	celkem	27,3	28,4	28,6	29,1	28,4	1,00
	muži	31,2	33,1	33,8	33,8	32,2	0,97
	ženy	23,3	23,4	23,2	24,3	24,3	1,04
25–54 let	celkem	82,0	84,5	85,7	86,7	87,5	1,04
	muži	89,8	91,9	92,7	93,7	94,4	1,03
	ženy	73,9	76,7	78,4	79,3	80,1	1,04
55–64 let	celkem	44,6	55,5	58,5	62,1	65,1	1,17
	muži	59,4	65,5	68,2	71,7	74,0	1,13
	ženy	31,0	45,9	49,3	53,0	56,6	1,23

Zdroj: OECD. Stat: https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54741#

Míra nezaměstnanosti od roku 2015 klesala, a to zejména u nejmladší věkové kategorie do 24 let (graf č. 5.1). V lednu 2020 činila u mužů i žen zhruba 2 %. **Míra volných pracovních míst**[81] **se mezi roky 2015–2019 téměř ztrojnásobila**. Při porovnání dat vždy za 3. čtvrtletí jednotlivých let[82] vzrostla z 2 % na 6 % (ČSÚ, 2020a).

Rozdíl v zaměstnanosti mužů a žen (gender employment gap[83]**) poklesl v letech 2014–2018 z 16 p. b. na 14 p. b.**, při přepočtu na plné úvazky z 21 na 20 p. b. V roce 2010 dosahovaly tyto hodnoty 17 p. b., resp. 23 p. b. po přepočtu. Při mírně klesajícím trendu se nemění základní parametry a příčiny rozdílů v zaměstnanosti mezi muži a ženami a jejich závislost na věku, ovlivněná zejména jejich odlišným podílem na plnění rodičovských rolí, tj. u žen podstatně častější celodenní péčí o nejmladší děti, nejčastěji ve věkové kategorii 25–40 let, příp. neformální péčí o jiné členy rodiny, obvykle ve vyšším věku ženy. Genderové rozdíly se proto zvětšují ve věku péče o nejmenší děti, kdy zaměstnanost žen klesá a naopak zaměstnanost mužů mírně stoupá v souvislosti s jejich posílenou rolí hlavních živitelů.

V ukazatelích velkého snížení zaměstnanosti českých matek v době péče o nejmenší děti se liší ČR od jiných zemí EU – tabulka č. 5.2 (Hašková a kol., 2015; Bičáková, Kalíšková, 2015, 2016). Tento výkyv se promítá i do nižšího ukazatele celkové zaměstnanosti matek v ČR oproti průměru EU (tabulka č. 5.3). Zaměstnanost českých matek však dlouhodobě převyšuje průměr EU již v případě, že mají nejmladší dítě ve věku 3-5 let, a rozdíl se zvyšuje v případě starších dětí. Při přepočtu na plnou pracovní dobu je zaměstnanost českých žen na předním místě v Evropě s hodnotou 64,6 % (oproti např. Francii s 53,6 % nebo Nizozemsku se 45,6 %; OECD Family Database, rok 2018[84])

Tabulka č. 5.2 **Míry zaměstnanosti žen v závislosti na věku najmladšího dítěte** (srovnání ČR a EU, rok 2014)

	věk nejmladšího dítěte			
	0–14 let	0–2 roky	3–5 let	6–14 let
EU	67,6	55,3	68,6	74,6
ČR	61,6	22,3	71,9	86,6

Zdroje: OECD Family Database

Odlišná je také zaměstnanost mužů a žen v závislosti na počtu dětí v rodině (tabulka č. 5.3). Podíl zaměstnaných se v případě tří a více dětí snižuje (v porovnání s muži a ženami pečujícími o méně dětí), příčiny však nelze hledat jen ve vyšší potřebě péče o děti, ale také v odlišných socioekonomických charakteristikách rodičů podle počtu dětí. Vícedětné rodiny se vyskytují častěji v rodinách s nižším statusem, třebaže trendem poslední doby je i vyšší počet dětí rodičů s vysokoškolským vzděláním. Pokud

[81] Míra volných pracovních míst představuje podíl volných míst na celkovém počtu obsazených a volných míst. V souladu s doporučením Eurostatu je použita metodika, která do celkového počtu volných míst nezahrnuje místa vznikající u firem či soukromníků, do té doby bez zaměstnanců. Počet volných míst je přebírán ze statistiky MPSV, počet obsazených míst je v podmínkách ČR definován jako součet počtu zaměstnanců a členů produkčních družstev z výběrového šetření pracovních sil. (ČSÚ, 2020b)

[82] Nejnovější dostupná data z roku 2019 jsou za toto čtvrtletí.

[83] Rozdíl podílu zaměstnaných mužů a zaměstnaných žen (přepočtených na plné úvazky) na celkové relevantní populaci.

[84] Bez tohoto přepočtu tyto země vykazují míru zaměstnanosti žen v ČR 67,6 % (mírně nad průměrem zemí EU), ve Francii 62,5 % a v Nizozemí 72,8 %.

je v rodinách pět a více dětí, častěji je některý z rodičů nezaměstnaný, v úplných rodinách s více dětmi častěji než v jiných pracuje pouze jeden z rodičů i z dalších důvodů (Kuchařová a kol., 2019b).

Porovnání s průměrem za země EU v tabulce č. 5.3 ukazuje **odlišnosti ČR v zaměstnanosti rodičů, jejichž nejmladšímu dítěti je méně než 6 let** (data jsou ovlivněna výše zmíněným poklesem zaměstnanosti matek nejmenších dětí v ČR). U těchto rodičů se ukazuje nižší míra zaměstnanosti českých matek a naopak vyšší zaměstnanost českých otců. Další odlišností je nižší pokles zaměstnanosti matek tří a více dětí proti matkám se dvěma dětmi v ČR. Zatímco v ČR jsou nejméně zaměstnány matky jednoho dítěte, v průměru zemí EU jsou to matky tří a více dětí. Zaměstnanost žen se v letech 2016–2018 zřetelněji zvýšila jen u matek s jedním dítětem.

Tabulka č. 5.3 **Míry zaměstnanosti v závislosti na počtu dětí, z nichž nejmladší je věku do 6 let** (srovnání ČR a EU)

	ženy 20–49 let						muži 20–49 let					
	1 dítě		2 děti		3 děti a více		1 dítě		2 děti		3 děti a více	
	2016	2018	2016	2018	2016	2018	2016	2018	2016	2018	2016	2018
EU	67,7	68,2	64,3	66,8	47,1	49,9	90,9	92,2	91,1	92,5	83,6	85,3
ČR	40,4	44,3	48,1	49,2	46,6	47,1	96,8	97,3	95,5	97,7	92,3	94,3

Pozn.: míra zaměstnanosti dle definice ČSÚ (ILO)

Zdroje: ČSÚ, 2019k; data Eurostat

Míra ekonomické aktivity žen se výrazně snižuje s počtem dětí v rodinách neúplných. Celkově jsou však sólo rodiče jako osamělí živitelé motivováni k vyšší aktivitě a jejich zaměstnanost je vyšší (Paloncyová a kol., 2019a; OECD Family Database). Samoživitelky se třemi dětmi jsou ekonomicky aktivnější než matky více dětí žijící s partnerem (Kuchařová a kol., 2016, 2019b).

Při srovnání s jinými evropskými zeměmi **patří ČR k zemím s podobnou zaměstnaností matek žijících v různé formě partnerského soužití**. Podle dat OECD jsou v ČR rozdíly v míře zaměstnanosti mezi samoživitelkami a matkami žijícími s partnerem marginální, zatímco v některých zemích činí rozdíl i 10 a více procentních bodů, a to „oběma směry", vyšší míra zaměstnanosti samoživitelek je např. v Lucembursku, Estonsku, Itálii, naopak nižší je mj. ve Velké Británii, Francii či Dánsku (OECD Family Database, 2019, data z roku 2014).

Od roku 2015 do současnosti **pokračoval trend v poklesu nezaměstnanosti**, a to zvláště markantně v nejmladších věkových kohortách, výrazněji u žen. To znamená na začátku profesní dráhy a před dnes obvyklým věkem startu rodičovské kariéry (viz kapitola 2.4). Míra nezaměstnanosti žen se převážně následně zvyšuje v souvislosti s rodičovskou dovolenou při návratu žen na trh práce (Bičáková, Kalíšková, 2015, 2016).

Graf č. 5.1 **Vývoj míry nezaměstnanosti podle pohlaví a věku** (v %)

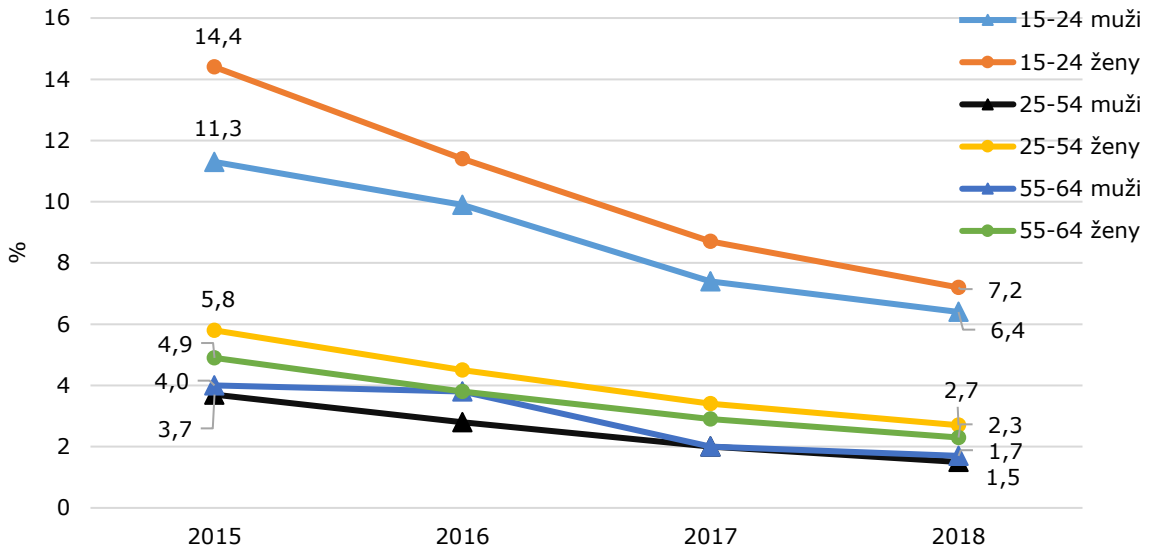

Zdroj: OECD data: http://www.oecd.org/gender/data/employment/

Zvýšení zaměstnanosti žen, podpořené hospodářskou konjunkturou i možností větší flexibility čerpání rodičovské dovolené se promítlo do intenzity zaměstnanosti domácností s dětmi, kterou zachycují data OECD (OECD Family Database). Podle nich **vzrostl v letech 2014–2018 podíl dětí ve věku 0–14 let žijících v rodinách plně zaměstnaných** (zaměstnaní na plný úvazek oba rodiče v úplných rodinách nebo samoživitel/ka) **z 56 % na 61 %**[85] (v roce 2010 to bylo 51 %). Komplementárně poklesly podíly rodin s dětmi, kde žádný dospělý není zaměstnán, a to v letech 2014–2018 v úplných rodinách z hodnoty 9 % na 2 % a v případě sólo rodičů z 38 % na 29 %.

V úplných rodinách pracovali v roce 2018 v ČR oba rodiče na plný úvazek v 56 % rodin, jeden z rodičů měl snížený úvazek (zřejmě spíše matka než otec) v 7 %. Pouze jeden z rodičů (spíše otec než matka) pracoval v 34 % a zcela bez pracovních příjmů byla 2 % rodin. Zaměstnáno bylo také 64 % sólo rodičů na plný úvazek a 7 % na částečný úvazek. Podíl úplných rodin s oběma pracujícími na plný nebo částečný úvazek je podobný průměru EU (v souhrnu zaměstnáno 63 %, v EU 65 % a k tomu 5 % s jinými formami pracovní aktivity). Podíl úplných rodin s pouze jedním pracujícím rodičem je ale v ČR vyšší (34 % ČR, 26 % EU), což je v ČR způsobeno rodičovskými preferencemi i působením faktorů jako nedostupnost zkrácených úvazků a minimální nabídka jiných forem flexibilního zaměstnání nebo nastavení daňového systému (Pertold, 2019). U neúplných českých rodin je bez výdělečně činného rodiče 38 % rodin v ČR proti 35 % průměrně v EU.

Podmínky pro finanční soběstačnost různých typů domácností lze měřit indikátorem pracovní intenzity domácnosti, používaným ve statistikách OECD.[86] Hodnota tohoto indikátoru nižší než 0,2 znamená nízkou potenciální schopnost domácnosti zajišťovat

[85] 56 % v úplných rodinách a 64 % v neúplných v roce 2018. V ostatních rodinách pracuje (některý) rodič na kratší úvazek, příp. v úplných rodinách pracuje jen jeden rodič.

[86] Ukazatel pracovní intenzity je konstruován jako podíl počtu měsíců, kdy dospělí členové domácnosti (věk 18-59) pracovali, a počtu měsíců, kdy pracovat mohli (tj. počet členů násobený dvanácti).

příjmy vlastními silami. Příznivým jevem je obecný **pokles podílu rodin různých typů s takto nízkou pracovní intenzitou** (tabulka č. 5.4). **Tou se však vyznačují**, zcela odlišně od ostatních a navzdory třetinovému poklesu v uvedených letech, **rodiny samoživitelů.** Mezi úplnými rodinami s dětmi je okrajová.

Tabulka č. 5.4 **Podíly osob ve věku 0–59 let žijící v domácnosti s velmi nízkou pracovní intenzitou (nižší než 0,2*) v letech 2015–2018** (v %)

	rok		
	2015	2017	2018
domácnosti bez dětí celkem	9,3	7,2	6,6
jednotlivci celkem	16,1	11,8	10,2
z toho: muži	12,8	10,3	9,7
ženy	20,9	13,8	10,8
jednotlivci do 65 let	16,1	11,8	10,2
2 dospělí, oba do 65 let	9,2	6,3	5,7
ostatní domácnosti bez dětí	3,9	3,7	4,2
domácnosti se závislými dětmi celkem	6,7	4,6	3,4
1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	30,5	25,3	20,3
2 dospělí, 1 závislé dítě	3,5	2,8	2,6
2 dospělí, 2 závislé děti	3,1	1,6	1,0
2 dospělí, 3 a více závislých dětí	12,5	6,5	2,8
ostatní domácnosti se závislými dětmi	3,4	3,2	2,7

*Pozn.: * ukazatel pracovní intenzity domácnosti, je konstruován Eurostatem. viz např. Mysíková, Večerník, 2015*

Zdroj: ČSÚ, 2017 a 2019c

5.2 Pracovní doba a flexibilní formy práce

Rozsah reálně odpracované pracovní doby v hlavním zaměstnání se v ČR pohybuje lehce nad průměrem EU, přičemž se na této skutečnosti podílí zejména i relativně nízký podíl kratších úvazků v množině hlavních zaměstnání v ČR (viz blíže Eurostat-Data Explorer, 2020).

V roce 2017 pracovalo 40 a více hodin týdně 85 % mužů (pokles o 11 p. b. proti roku 1996) a 76 % žen (po stejném relativním poklesu; OECD Family Database, 2019). Do 34 hodin týdně pracovala 4 % mužů a 13 % žen. Doba strávená v zaměstnání je dlouhá v porovnání zejména se západními zeměmi, v zemích střední a východní Evropy bývá obdobná (příklady ukazuje graf č. 5.2).[87]

Od roku 2013 se průměrný počet hodin odpracovaných týdně ženami nemění a zůstává na necelých 35 hodinách (proti 38 hodinám v roce 1995). U mužů stále pomalu klesá, a to v letech 1995-2018 ze 43 hodin na 38 hodin (ČSÚ, 2019k).

[87] Podíl zaměstnaných trávících v práci nadměrně mnoho času (ukazatel intenzity pracovní činnosti OECD, definovaný jako padesát a více hodin týdně trávených v zaměstnání, vč. dojížďky apod.) však řadí Českou republiku do odlišného postavení. Ve srovnání s průměrem zemí OECD je v ČR výrazně nižší. Jsou zde však rozdíly, především mezi muži a ženami, ale také věkové a oborové aj.

Graf č. 5.2 **Podíly zaměstnanců podle délky týdenní pracovní doby a pohlaví** (v %)

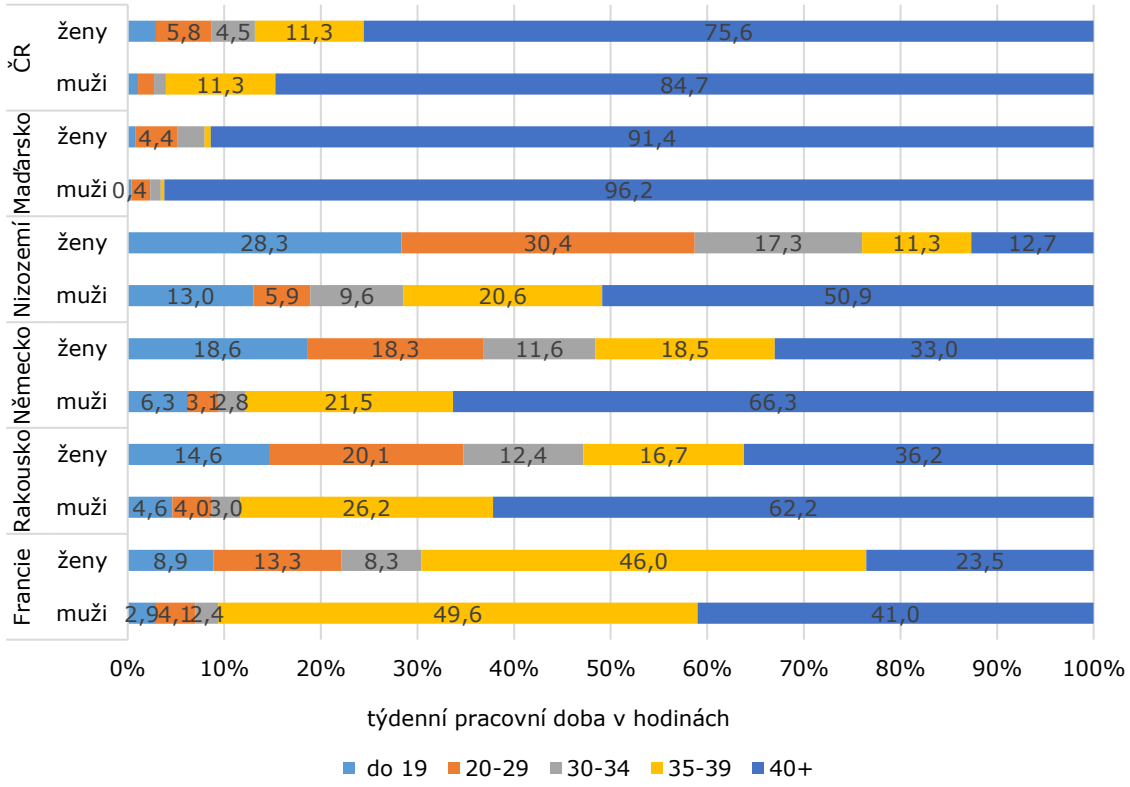

Zdroj: OECD Family Database

Podíl **kratších pracovních úvazků se za poslední roky zvýšil nevýznamně** (tabulka č. 5.4), tímto plánovaným způsobem zaměstnanost žen zřetelně podpořena nebyla, navzdory záměrům formulovaným v Koncepci rodinné politiky 2017 (MPSV, 2017b). Nepodařilo se zejména zvýšit motivace zaměstnavatelů k rozšíření kratších úvazků. V legislativním procesu je návrh novelizace zákoníku práce, který by měl od roku 2021 zavést sdílená pracovní místa (MPSV, 2020g; Kyzlinková a kol., 2019).

Důvody nízkého podílu kratších úvazků se nemění a **jsou kombinací nejednoznačného zájmu na straně zaměstnanců a většinou malého zájmu zaměstnavatelů.** Kratší úvazek je na jedné straně vnímán jako nástroj lepšího slaďování práce a rodiny a jako takový požadován rodiči i doporučován odborníky. Na druhé straně si práce na kratší úvazek mnohdy uchovává charakteristiky, kvůli kterým je zařazován mezi prekérní práce (Vohlídalová, Formánková, 2012; Křížková a kol., 2018; Kyzlinková a kol., 2019). Z pozice zaměstnance/zaměstnankyně navíc není legislativně ošetřen návrat zpět na plný úvazek. Zkrácení úvazku znamená často snížení pracovního příjmu, případně i dostupnosti firemních a jiných benefitů. Trvale nízký je zájem zaměstnavatelů umožnit zaměstnancům práci na kratší pracovní dobu kvůli jejich povinnostem k rodině. Spíše je její výskyt odrazem potřeb zaměstnavatelů. Podíl nedobrovolně pracujících na kratší úvazek mezi všemi takto pracujícími však v letech 2013-2018 klesl z 20 % na 6 % (OECD.Stat).

Podle (OECD Family Database) byla v ČR v roce 2015 pouze 27 % zaměstnanců mužů dána možnost alespoň částečně si určit rozvrh (typ) pracovní doby,[88] zatímco v průměru zemí EU je to 31 %. V obou případech je podíl žen nepatrně vyšší (necelý 1 p. b.). Přitom především ženám by upravený pracovní režim umožnil lépe skloubit rodinu a zaměstnání. Ženy v ČR uplatňují, mohou-li a chtějí-li, nárok na zkrácený úvazek při péči o dítě do 15 let (jako na jednu z forem „nestandardní" pracovní doby, která jediná je z hlediska nároků z důvodu rodinných povinností zákonně ošetřena). Různý je podíl žen zaměstnaných na kratší úvazek v jednotlivých vzdělanostních skupinách a v odvětvích (ČSÚ, 2019k).

Z uvedených důvodů jsou muži i ženami preferovány zkrácené úvazky poloviční a vyšší. Data v tabulce č. 5.5 vypovídají o relativních počtech osob ve věku 15-64 let pracujících týdně méně než 30 hodin ve svém hlavním zaměstnání. Podíly se v žádné z uvedených kategorií v letech 2015–1018 neměnily, jen mírně v nejmladší kategorii. Při zahrnutí osob starších (všech ve věku 15 let a více) jsou podíly vyšší, v roce 2018 to bylo 11 % žen a 3 % mužů. Data zahrnují i ty, kteří tak pracují nedobrovolně. Nadprůměrné byly podíly pracujících na kratší úvazek mezi ženami i muži s terciárním vzděláním (13 % z žen a 4 % z mužů – ČSÚ, 2019k).

Hlavním důvodem úpravy pracovní doby na straně zaměstnanců je péče, hlavně o děti, proto mezi ženami převládají matky nejmladších dětí. Kratší úvazky mají častěji také matky více dětí. V obou případech jsou to matky s nejsložitějšími individuálními podmínkami pro kombinaci práce a péče. Nicméně samoživitelky, nacházející se ve zvláště náročné situaci, se v tom souhrnně neliší od matek žijících s partnerem.

Tabulka č. 5.5 **Podíl osob zaměstnaných na kratší úvazek** (v %)

		2015	2016	2017	2018
celkem	muži	2,5	2,6	2,7	2,3
	ženy	7,4	8,0	8,7	8,0
15–24 let	muži	6,2	6,9	8,4	8,5
	ženy	14,1	15,5	17,9	15,9
25–54 let	muži	1,1	1,0	1,0	1,0
	ženy	5,3	5,8	6,3	6,1
55–64 let	muži	3,4	3,1	3,1	3,4
	ženy	9,3	9,1	10,4	10,6

Pozn.: Osoby ve věku 15 let a více. Kratší úvazky jsou definovány tak, že zahrnují osoby pracující týdně méně než 30 hodin ve svém hlavním zaměstnání.

Zdroj: data OECD.Stat: https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54741.

Výzkumy neprokazují zřetelný vliv kratších úvazků na subjektivní vnímání úspěšného kombinování práce a rodiny a snížení napětí mezi oběma sférami (Kuchařová a kol., 2019b; Paloncyová a kol., 2019a, b). Využití kratších úvazků nicméně prokazatelně napomáhá ke kombinování práce a péče právě matkám nejmladších dětí a matkám čtyř a více dětí, které v tomto režimu pracují relativně nejčastěji (tabulka č. 5.6; podrobněji viz Kuchařová a kol., 2016, 2019b; Paloncyová a kol., 2019a, b). To platí

[88] V ostatních případech je pracovní doba striktně určena zaměstnavatelem. Citována jsou data z mezinárodního šetření European Working Conditions Survey, 2015. Uvedená procenta jsou součtem relativních četností voleb odpovědí „Zaměstnanec si může vybrat z několika stanovených typů pracovní doby", „Zaměstnanec si může stanovit pracovní dobu v rámci stanovených kritérií" a „Zaměstnanec si může sám určit svou pracovní dobu". (OECD Family Database, tabulka LMF 2.4)

podobně o ženách s vysokoškolským nebo vyšším středním vzděláním, jež zřejmě pracují v profesích, kde jsou takové úvazky dostupnější a jejich finanční ohodnocení je i při kratší odpracované době pro ženy zajímavé. Umožňuje jim to např. i dřívější návrat do zaměstnání po narození dítěte.[89]

Tabulka č. 5.6 **Zaměstnání žen podle velikosti úvazku, různé typy rodin** (v %)

pohlaví	plný úvazek	částečný úvazek (0,5 úvazku a více)	částečný úvazek (méně než 0,5 úvazku)	nemám stálé zaměstnání, pouze příležitostné výdělky
Rodina 2019 (rodiny se závislými dětmi)	76,6	18,2		5,2
Samoživitelé 2019	84,3	10,7	2,5	2,6
Vícedětné rodiny 2018* (N=1095)	69,3	19,4	5,1	6,3
Rekonstituované rodiny 2018 ** (N=861)	81,1	11,3	2,9	4,7
Finanční podpora rodin 2018* (N=1406)	88,7	5,9	1,2	4,1
Finanční podpora rodin 2018 – samoživitelé (N=307)	90,5	5,6	0	3,9
Neúplné rodiny 2006 (N=500 žen)	81,4	17,5	1,1	-

*Pozn.: * V souboru jsou rodiny úplné a neúplné rodiny, ve „Vícedětných rodinách" bylo 107 samoživitelek a 16 samoživitelů (celkem 11 % souboru), v šetření „Finanční podpora" byla čtvrtina sólo rodičů (356 rodin), v tom pětina otců; ** pouze úplné rodiny.*

Zdroj: Samoživitelé 2019; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Finanční podpora rodin s dětmi 2018; Rodina, zaměstnání, vzdělání 2006

Jakkoli jsou kratší úvazky vnímány odbornou i laickou veřejností jako jeden z hlavních nástrojů slaďování rodiny a zaměstnání, mají výše zmíněná úskalí, a proto jsou někdy preferovány jiné formy flexibility práce v čase, a také v místě. Podle výzkumných zjištění se však ani jejich role v dosažení lepšího skloubení rodiny a zaměstnání neukazuje subjektivně tak velká, jak bývá očekáváno (Kuchařová a kol., 2019b, Paloncyová a kol. 2019a).[90] **Práce z domova** (mimo pracoviště zaměstnavatele, homeworking) **je v ČR méně rozšířena proti jiným zemím**, v roce 2015 ji někdy využilo 14 % zaměstnanců oproti 21 % v průměru Evropské unie (OECD Family Database).

I další formy flexibilní práce (pružná pracovní doba a práce z domova), které jsou obecně vnímány jako pozitivní pro snazší slaďování osobního a pracovního života, mohou mít i negativní dopady na život zaměstnanců. Dopady se přitom mohou lišit podle genderu v souvislosti s tím, jak jsou v dané kultuře pojímány genderové role v práci a v rodině. Na stinné stránky pružné pracovní doby a práce z domova poukázala např. německá analýza dat z let 2003–2016 (Lott, 2019). Muži využívají pracovní flexibilitu k jiným účelům než ženy s nezaopatřenými dětmi. Pro matky i otce však platí, že časová flexibilita a práce z domova přinášejí více přesčasů v porovnání se zaměstnanci, kteří pracují v režimu pevně stanovené pracovní doby. Ve své analýze Lott zjistila, že volný čas tak nezískají zcela flexibilním pracovním režimem ani otcové ani matky. Naproti

[89] Obdobná zjištění ohledně využívání zkrácené pracovní doby, jako zde uvádíme z dat výzkumu vícedětných a rekonstituovaných rodin (viz Kuchařová a kol., 2019b; Paloncyová a kol., 2019b), byla získána také v šetření z roku 2015 mezi rodinami s 1–2 dětmi ve věku 0–19 let (viz Kuchařová, a kol., 2016).

[90] Zajímavý je poznatek (Lozano, Hamplová, Le Bourdais, 2016), že nestandardní pracovní režimy mohou snižovat stres, pokud současně poskytují předvídatelnost, jinak nepřinášejí požadované výhody proti standardním režimům, ale platí to jen pro ženy.

tomu pružná pracovní doba a práce z domova jsou nevýhodné zejména pro matky. Těm první opatření přináší o něco méně nepracovního času (volného času a spánku) a práce z domova pak méně spánku při srovnání s matkami pracujícími v režimu pevné pracovní doby. **Matky pracující ve flexibilních pracovních režimech a z domova pak věnují více času péči o děti než otcové pracující v těchto režimech, kteří naopak vykazují více hodin přesčasů v práci**. Tím se ovšem **prohlubuje pečovatelský rozdíl, což nepřispívá k rovnosti mezi muži a ženami** (Lott, 2019).

Na **negativní aspekty práce z domova** upozornila i česká studie, která jako největší rizika pro zaměstnance identifikovala omezení pracovně sociálních kontaktů, špatné rozvržení pracovní doby, neschopnost odlišení mezi pracovní a nepracovní částí a zasahování plnění pracovních povinností do volného času zaměstnance (Kotíková a kol., 2019).

Jednou z možností, jak lépe skloubit práci a rodinu, je provozovat **samostatnou výdělečnou činnost** umožňující flexibilní uspořádání doby věnované práci, a tím více času pro rodinu. Tímto způsobem lze poměrně snadno pracovat i jen několik hodin týdně, protože množství práce si může podnikající osoba sama regulovat. Zájem žen o podnikání roste, od roku 2011 jich ročně přibývá více než mužů, jejich podíl se však příliš nemění, což napovídá o obtížích některých žen podnikat úspěšně. Věkově je mezi českými podnikatelkami nejvíce žen starších 45 let (56 % z celkového počtu žen majících svůj vlastní byznys - *Srovnávací analýza*..., 2019, s. 4). Tato analýza zmiňuje, že „... by v ČR ráda nově založila vlastní byznys každá pátá žena, ale pouze 6 % Češek si myslí, že má jejich podnikatelský plán šanci na úspěch" (tamtéž). Podle dat OECD se podíl pracujících na vlastní účet ani podíl podnikatelek mezi pracujícími ženami v podstatě nemění a pohybuje se okolo desetiny, resp. necelých 2 %. (OECD.Stat)

Podnikání žen v ČR dosahuje zhruba průměru zemí Evropské unie. V roce 2018 takto pracovalo u nás 12 % ze všech zaměstnaných žen, průměr EU činil 11 % (OECD, 2019b).

Nejen ekonomická aktivita mužů a žen, ale i jejich strategie a úspěšnost ve slaďování rodiny a zaměstnání jsou podmíněny vzděláním, jak dosaženým stupněm, tak oborem vzdělání. Dnešní vzdělanostní struktura žen a mužů podle věku je výsledkem trvalého trendu růstu vzdělanosti žen, která se postupně vyrovnávala a posléze předstihla úroveň vzdělanosti mužů. Dokumentuje to tabulka č. 5.7, která zobrazuje dva ukazatele – podíl osob s ukončeným alespoň základním vzděláním a podíl těch, kdo dosáhli nejvyššího vzdělání. Tato skutečnost bývá dávána do souvislosti s kritickým hodnocením genderových rozdílů v pracovním uplatnění žen-matek, jejichž rostoucí vzdělanostní potenciál není na trhu práce využit, jak ukazují rozdíly v profesních kariérách mužů a žen. Příčina je hledána kromě jiného v relativně dlouhém přerušení pracovní kariéry rodičovskou dovolenou (MPSV, 2017b; Kalíšková, Münich, 2012). Nicméně ženy s vyšším vzděláním se vracejí do zaměstnání v nižším věku dítěte než méně vzdělané ženy, motivovány právě profesními aspiracemi i rizikem ušlých příležitostí. **Podíl matek s terciárním vzděláním v posledních desetiletích výrazně narůstá**. Zatímco ještě v roce 2000 měla terciální vzdělání pouze zhruba jedna desetina (11 %) žen, které v daném roce porodily dítě (a uvedly výši vzdělání), v roce 2018 měla vyšší či vysokoškolské vzdělání již více než jedna třetina žen (36 %), které v daném roce porodily dítě (a uvedly vzdělání; ČSÚ, 2019b, vlastní výpočty[91]).

[91] Zde je třeba poznamenat, že udávat vzdělání není povinné.

Tabulka č. 5.7 **Podíly žen a mužů podle dosaženého vzdělání (alespoň základního a terciárního) ve věkových kategoriích v roce 2018** (v %)

	ženy					muži				
věková kategorie	25–64 celkem	25–34	35–44	45–54	55–64	25–64 celkem	25–34	35–44	45–54	55–64
alespoň základní vzdělání	92,6	93,5	94,8	94,4	87,1	95,1	93,9	95,0	96,3	95,0
terciární vzdělání	26,1	40,7	29,1	18,9	15,4	22,5	26,3	24,6	19,0	19,2

Zdroj: OECD, nedat. a. http://www.oecd.org/gender/data/education/

Vzdělanostní rozdíly jsou propojeny i se strukturou rodinných soužití, resp. typů domácností (tabulka č. 5.8). Vztah mezi vzděláním[92] a typem domácnosti dokumentovali Nývlt a Šustrová (2014). Potvrdili, že demografické chování vzdělanějších lidí bývá „tradičnější", mj. častěji než méně vzdělaní žijí v sezdaných soužitích. Na pracovní trh se však vzdělanější ženy vracejí po rodičovské dovolené dříve, zde volí „modernější" strategii (viz níže).

Vzdělanostní úroveň má přirozeně vliv na postavení na trhu práce v řadě ohledů. Při rostoucí vzdělanosti žen právě v nejvyšších vzdělanostních kategoriích jsou největší rozdíly ve mzdách mužů a žen. Ženy s nižším vzděláním zase např. čelí větším obtížím v souvislosti s mateřstvím při návratu na trh práce (Bičáková, Kalíšková, 2016; Křížková, Formánková, 2014), které mj. zvyšují pravděpodobnost vykonávání méně placené nebo prekérní práce (viz např. Hašková a kol., 2018). Nižší vzdělání vykazují a jeho dopadům čelí sólo rodiče, hlavně samoživitelky.

Tabulka č. 5.8 **Vzdělání osoby v čele domácnosti podle druhu domácnosti** (v %)

	neúplné rodiny	úplné rodiny podle počtu závislých dětí			ostatní domácnosti se závislými dětmi
		1	2	3 a více	
základní (vč. neukončeného)	9,8	5,4	3,0	5,4	6,3
nižší střední, vyučení	30,7	38,7	29,1	30,3	48,3
úplné střední, nástavbové, pomaturitní	38,8	32,1	38,1	28,4	28,7
vyšší odborné, bakalářské, vysokoškolské a doktorské	20,6	23,9	29,8	35,8	16,7

Zdroj: ČSÚ, 2019e

5.3 Preference a realita při kombinaci rodiny a zaměstnání

Výše uvedená fakta potvrzují převážně velký zájem žen být zaměstnané a hledat takové formy zaměstnání, které umožní realizovat současně pracovní i osobní plány. Zaměstnání je jedním ze základních intervenujících faktorů utváření rodinného života, jak v jeho každodennosti, tak ohledně průběhu rodinného cyklu. V hodnotových žebříčcích dlouhodobě zaujímá „práce" pozici druhé významné hodnoty po „rodině", a to bez ohledu na individuální charakteristiky a rodinnou situaci. Podle provedených faktorových analýz jsou tyto dvě hodnoty propojeny (Kuchařová a kol., 2019b;

[92] Statistiky často zachycují jen vzdělání osoby v čele domácnosti.

Paloncyová a kol., 2019a, b). Řešení dilematu mezi profesními ambicemi a rodičovskými plány už bylo předmětem mnoha analýz, které zjišťovaly, jaké problémy, limity a kontroverze se zde trvale vyskytují. Odborná literatura zmiňuje jako faktory determinující strategie a úspěšnost slaďování profesních a rodinných rolí především situaci na trhu práce a otevřenost zaměstnavatelů k potřebám zaměstnanců-rodičů, nastavení rodinné politiky (k tomu kapitola 1.2.2), hodnotové orientace a preference a také genderové nerovnosti (kapitola 1.2.4).

Externí podmínky pro kombinaci pracovního vytížení a rodinných povinností vykazují řadu nedostatečností a jsou předmětem oprávněné odborné i laické kritiky. Přesto v řadě výzkumů z posledních let (tabulka č. 5.9) vypovídá **více než polovina rodičů nezletilých dětí, že zvládají slaďovat rodinu a zaměstnání bez větších problémů.** Častěji tak vypovídají ženy, protože muži si přiznávají, že spíše zvládají pracovní úkoly na úkor rodiny (jak jsou orientováni z pozice jejich veřejným míněním tradované role živitele rodiny; Maříková a kol., 2012). Zvládání obou rolí, ale jen napůl je proto také deklarováno hlavně ženami. Podíly lidí přiznávajících celkovou nezvladatelnost obou sfér jsou velmi nízké, převládají mezi nimi opět ženy (tabulka č. 5.9).

Tabulka č. 5.9 **Hodnocení zvládání kombinace rodinných a pracovních rolí** (v %)

	obojí zvládám bez větších problémů	dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny	dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce	zvládám obojí tak napůl	mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout
Rodina 2019 – reprezentativní soubor**					
muži	46,6	21,2	3,1	**29,1**	0,0
ženy	58,1	9,4	4,0	**28,0**	0,6
Samoživitelé 2019					
muži	**63,6**	15,4	4,3	15,4	1,3
ženy	54,0	20,2	2,3	20,9	2,6
Rekonstituované rodiny 2018					
muži	**60,4**	**24,3**		13,2	
ženy	**65,7**	17,4		12,4	
Vícedětné rodiny 2018*					
muži	51,3	**27,8**	4,1	16,5	0,3
ženy	53,4	16,0	4,9	**22,4**	3,4
Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu 2016*					
muži	52,6	34,8	1,4	10,0	1,2
ženy	54,2	19,6	4,5	19,3	2,4
Příjmy a výdaje rodin s dětmi 2015*****					
muži	58,3	**28,1**	0,5	11,3	1,8
ženy	56,1	19,0	3,1	19,3	2,5

*Pozn.: * V souboru jsou rodiny úplné a neúplné, úplné převažují. ** N=621 (respondenti splňující definiční podmínky – výkon zaměstnání i péče)*

Zdroj: Rodina 2019; Samoživitelé 2019, Vícedětné rodiny 2018, Rekonstituované rodiny 2018; Příjmy a výdaje rodin s dětmi 2015

Subjektivní hodnocení úspěšnosti skloubení rodiny a zaměstnání odráží objektivně nestejné podmínky v různých rodinách, zejména odlišnosti mezi rodinami úplnými a neúplnými. **Zatímco s partnerem žijící matky spatřují zdroj napětí při plnění**

dvojí role na straně zaměstnání, v jeho náročnosti nebo v dlouhé reálné pracovní době, samoživitelky si nejčastěji stěžují na náročnost **a časovou zatíženost péčí o děti a domácnost** (viz také Kuchařová, 2007, 2009). Přesto některé samoživitelky volí pro zvýšení příjmů práci v druhém zaměstnání, aby pokryly všechna důležitá vydání na děti a domácnost (Hašková a kol., 2015). Kromě toho, že se často jedná o nestandardní pracovní smlouvy a sólo matky se tak v řadě případů potýkají s důsledky výkonu prekérních zaměstnání (tamtéž: 32), zvyšuje se tím potenciální napětí v plnění dvojí role, zejména rodičů malých dětí. Následkem bývá další zúžení již tak omezeného prostoru pro výchovu a péči o děti u sólo rodičů.

Subjektivně se lépe daří kombinovat rodinu a zaměstnání tím lépe, čím je rodič spokojenější s rozdělením rolí v rodině, a to v případě žen i mužů. Uspokojující partnerská dělba nebývá vždy ta egalitární navzdory tomu, že v postojích je preferována, podobně jako model „participujícího otce" (např. Kuchařová, Peychlová, 2016; Kuchařová a kol., 2019b; Paloncyová a kol., 2019b). V realitě lze stále rozlišit tři skupiny obvyklých činností péče o děti a domácnost podle míry zapojení ženy a muže[93]: 1. ty, které zastávají téměř výhradně ženy, 2. ty, které vykonávají oba partneři nebo jen ženy, 3. ty, které zajišťují oba partneři v obdobné míře.

Žádná z uvedených aktivit se nejeví jako specificky „mužská"[94] na rozdíl od „ženských" aktivit v první kategorii. Přes evidentní diskrepance mezi preferencemi a skutečností **převládá ve výběrových šetřeních spokojenost s partnerskou dělbou rolí a povinností** (součet odpovědí spokojen/a „zcela" a „spíše"), a to více mezi muži (u mužů zhruba 95 %, u žen rozmezí 80-83 %). Přitom nezáleží na tom, zda jde o sezdaný nebo nesezdaný pár. Vliv nemá ani věk rodiče nebo jeho vzdělání. Důležité je to, jak rodiče chápou svoji rodičovskou roli a s ní spojené povinnosti, jaký je vztah jejich aspirací rodičovských a profesních (příp. také výdělečných potřeb) a jaké jsou jejich celkové hodnotové orientace a postoje, včetně názorů na genderové role. Vliv genderových nerovností zde působí podle toho, jak jsou v tomto kontextu reflektovány. Křížková a další autorky (2018: 22) však upozorňují na „vzájemné ovlivňování a prolínání genderových nerovností ve sféře veřejné a soukromé, kdy genderové nerovnosti (včetně genderové diskriminace) na trhu práce jsou zesilovány genderovými nerovnostmi v partnerství a rodinách a naopak".[95]

Velkým **problémem dnešních rodin s dětmi je využívání a dostatečnost času, který mohou rodiče věnovat činnostem, které považují za důležité pro rodinu a děti** a které utužují rodinnou soudržnost a vztahy. Výzkumy potvrzují, že je vnímán deficit takového času a dopady např. z hlediska plnění výchovné funkce rodiny (viz např. Kuchařová a kol., 2019b).

Příčin je celý komplex, vážící se nejen na vysokou vytíženost rodičů zaměstnáním v důsledku rostoucích nároků na výkon profese a malého podílu kratší pracovní doby a flexibilních forem práce. Za pracovním vytížením stojí zaměření na úspěch a silné spotřební orientace, a také třeba nedostatečná infrastruktura. Deficit času na rodinu jako subjektivní pocit (jak ukazují např. zde citované výzkumy VÚPSV, v. v. i. k tomuto

[93] Jedná se o výzkumy vícedětných a rekonstituovaných rodin z roku 2018 (Kuchařová a kol., 2019b; Paloncyová a kol., 2019b). Zjištění jsou obdobná jako v dalších výzkumech (Kuchařová a kol., 2016, 2018, 2019b).

[94] Zde byly zahrnuty jen činnosti, které lze považovat za základní pro funkční rodiny s nezaopatřenými dětmi. V jiných výzkumech jako „mužské" aktivity vycházejí např. údržba a opravy v bytě apod. Zjistilo to např. šetření CVVM z roku 2018 (ČSÚ, 2019k), kde byly zaznamenány postoje velmi podobné, jako jsou uvedeny zde.

[95] Autorky z toho odvozují, že „ideologie živitelství spolu s ideologií aktivního mateřství (Kremer, 2007) a péče o druhé může stále do značné míry ovlivňovat pracovní aspirace a ambice mužů a žen včetně jejich příjmů z placené práce (Maříková et al. 2012)" (Křížková a kol., 2018: 22).

tématu; Median, 2016) má základ v objektivně dokumentovaných trendech. V ČR se na rozdíl od řady zemí nerealizují výzkumy využití času, které by mohly být zdrojem spolehlivějších dat, a nezbývá než odvozovat rozsah času pro rodinu z jiných zdrojů.

Statistiky OECD[96] (OECD.Stat) z let 2014 a 2017 poukazují na změny ve struktuře denního či týdenního času mužů a žen (bez odlišení, zda dotázaný žije v rodině a zda má děti). Mezi uvedenými roky se v ČR snížil podíl mužů i žen trávících v zaměstnání příliš mnoho času, u mužů z 11 % na 9 %, u žen z 3 % na 2 %. Rozsah mimopracovního času vykazuje za oba roky podobné hodnoty (okolo 15 hodin) za muže i ženy a podobný je i průměr OECD. Takto odhadnutý čas v zaměstnání a v souvislosti s ním, týdně asi 45 hodin, koresponduje s tím, co bylo zjištěno v roce 2016 v šetření rodičů z rodin s dětmi ve střední fázi rodinného cyklu (Kuchařová a kol., 2018). Muži průměrně odhadovali čas v zaměstnání týdně na 47 hodin a ženy na 39 hodin. Péči o děti věnovaly ženy asi 20 hodin (méně než na domácnost), zatímco muži 13 hodin (o málo více než na domácnost). Čas věnovaný dětem se snižoval s rostoucím věkem rodičů (a dětí) u mužů i žen. Tyto údaje lze považovat za realistický obraz platný pro „modální" rodiny s dětmi.

Jak se tato situace odráží v subjektivním hodnocení dostatečnosti času pro práci a rodinu, může ukázat porovnání několika různých cílových skupin rodičů (tabulka č. 5.8). Ve všech je zjevná **nespokojenost s množstvím času, který rodiče věnují nebo mohou věnovat dětem**, zejména času stráveného s dětmi mimo zaopatření jejich základních potřeb, tedy aktivit, v nichž se naplňuje rodičovská role a její prožívání. Současně se rodiče cítí být přetíženi pracovními povinnostmi právě ve vztahu k tomu, nakolik by se chtěli věnovat dětem. To vyjadřuje v různých šetřeních zhruba polovina dotázaných rodičů. Dopady deficitu společného času dětí a rodičů se promítají do vztahů a citového rozvoje dětí. „Pokud spolu rodiny netráví čas, děti se nemají od koho učit... Výchovu potomků nelze zhustit do hodiny denně. Čas dává prostor pro budování vztahů. Pokud tento čas není, hrozí velké nebezpečí, že se členové rodiny pořádně nepoznají," říká Oujezdská (podle Škaldová, 2018; podobně *Novinky,* 2018). Ještě větší deficit bývá rodiči deklarován ohledně času pro sebe a vlastní osobní zájmy (tabulka č. 5.10).

[96] OECD.Stat, https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=70934

Tabulka č. 5.10 **Hodnocení dostatečnosti času věnovaného respondentem vybraným okruhům činností** (v %)

okruh činností	jste spokojen/a s množstvím času, který věnujete:		
	ano, jsem spokojen/a	ne, věnuji tomu méně času, než bych chtěl/a	ne, věnuji tomu více času, než bych chtěl/a
Samoživitelé 2019			
výdělečné činnosti	55,7	19,0	25,3
domácnosti	57,7	33,8	8,5
dětem	50,0	**49,3**	0,6
vlastním koníčkům a zájmům	31,7	**67,4**	0,9
Rekonstituované rodiny 2018			
výdělečné činnosti	60,4	12,4	27,2
domácnosti	61,2	26,6	12,2
dětem	54,0	**45,3**	0,7
vlastním koníčkům a zájmům	39,6	**58,8**	1,6
Vícedětné rodiny 2018*			
výdělečné činnosti	55,4	15,7	28,9
domácnosti	56,3	28,6	15,2
dětem	50,7	**47,5**	1,8
vlastním koníčkům a zájmům	35,6	**62,3**	2,1
Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu 2016*			
výdělečné činnosti	63,1	7,1	29,8
domácnosti	65,0	20,6	14,3
dětem	47,7	**51,4**	0,9
vlastním koníčkům a zájmům	42,7	**56,9**	0,4

*Pozn.: * v souboru jsou rodiny úplné a neúplné rodiny, úplné převažují*

Zdroje: Samoživitelé 2019, Vícedětné rodiny 2018, Rekonstituované rodiny 2018, Rodiny ve střední fázi 2016

Čas rodičů strávený s dětmi má různou náplň, od společného stolování (a dalších ritualizovaných aktivit podporujících kontakty členů rodiny /Matoušek, 2018/) přes přípravu do školy (zapojení rodiny do vzdělávání dětí) po společné trávení volného času nebo chvíle sdílení prožitků a svěřování (tabulka č. 5.11). Ve všech vybraných klíčových oblastech převažuje mezi rodiči spokojenost s množstvím času, který s dětmi tráví, i když nemalá část rodičů by si přála věnovat se dětem více, zejména samoživitelů.

Největší deficit času pro děti je pociťován ve všech typech rodin u společného volného času (35–41 % by si ho přálo více). Lépe sladit denní režim rodičů a dětí ve prospěch sdílení všednodenních činností (společné stolování) by raději zažívala častěji čtvrtina až třetina rodičů. Pětině až čtvrtině rodičů se nedaří sdílet s dětmi jejich problémy a zážitky formou jejich společného probírání. I v případě pomoci a podpory při školní přípravě a studiu, kde je pocit nedostatečnosti nejnižší, dosahuje šestiny až pětiny (tabulka č. 5.11).

Tabulka č. 5.11 **Míra spokojenosti s časem věnovaným dětem v různých formách a podle typu rodiny** (v %)

	příprava do školy apod.	*povídání si s dětmi*	*společné stolování*	*společné volnočasové aktivity*	*čas pro děti celkem**
	Vícedětné rodiny 2018				
tak akorát	68,2	67,6	65,8	56,4	*50,7*
přání mít více času	19,2	19,5	28,2	37,0	*47,5*
	Rekonstituované rodiny 2018				
tak akorát	71,4	69,7	65,3	59,0	*54,0*
přání mít více času	16,0	22,4	28,8	34,7	*45,3*
	Samoživitelé 2019				
tak akorát	67,0	66,8	60,6	53,1	*50,0*
přání mít více času	21,7	25,5	32,9	40,9	*49,3*

*Pozn.: * nejedná se o průměr nebo souhrn, ale odpověď na jinou, souhrnnou otázku na spokojenost s časem věnovaným dětem*[97]

Zdroje: Vícedětné rodiny 2018, Rekonstituované rodiny 2018, Samoživitelé 2019

5.4 Návrat (nástup) žen do zaměstnání po rodičovské dovolené

Slaďování rodiny a zaměstnání má dvě základní dimenze. Jednou je vyvážený poměr času věnovaného každé z těchto sfér a zvládnutí tenzí, které kolem toho vznikají, čemuž se věnoval předchozí text. Druhou základní dimenzí je optimální nastavení přerušení profesní dráhy z důvodu péče o děti ve formě mateřské a rodičovské dovolené a následný návrat na trh práce. K těmto institutům jsou úzce vázány rodinné dávky, jimiž se zabývala kapitola 1.2.3, zmiňující i vývojové peripetie rodičovského příspěvku. Nové možnosti, jak se otcové mohou podílet na péči o dítě v době po jeho narození, a to využitím dávky otcovské poporodní péče, se jako novému fenoménu souvisejícímu s proměnami otcovské role věnuje kapitola 8.

O časování a formě návratu na trh práce po rodičovské dovolené se rodiče obvykle rozhodují podle více kritérií včetně zohlednění stávající ekonomické situace rodiny nebo s ohledem na možnosti vzájemné pomoci v širší rodině (k tomu např. Paloncyová a kol., 2013; Kuchařová a kol., 2017). Zvažován je dopad změn ve struktuře rodinného rozpočtu jako důsledku změněné skladby příjmů a vydání (Höhne a kol., 2019). V řadě výzkumů (Kuchařová a kol., 2016; Křížková a kol., 2005; Dudová, Hašková, 2014) se ukázalo, že **finanční aspekty nebývají stěžejními** pro rozhodování o návratu do zaměstnání a že hrají větší roli jako motivační faktor hlavně v rodinách s nižšími příjmy. Reálně se však na trh práce dříve vracejí matky z lépe situovaných rodin a ty, které měly vyšší předchozí příjmy, obojí je většinou spojeno spíše s vyššími profesními ambicemi. **Velký vliv zde mívají, vedle bariér na trhu práce, preference ohledně rodičovské péče o děti nebo profesní aspirace rodičů**. Upřednostnění mateřské a rodičovské péče vede k plnému využití nároku na rodičovskou dovolenou. Vyšší profesní aspirace motivují k jejímu dřívějšímu ukončení. Potřeba dvou pracovních příjmů není tak silným motivem, což může být způsobeno nejen silou nefinančních motivů, ale také nižším efektem návratu matky na trh práce.

[97] Stejnou otázkou jsme se ptali na spokojenost s časem stráveným výdělečnou činností, péčí o domácnost a svým vlastním koníčkům a zájmům. Zjištění byla uvedena v předchozím textu. Ve všech šetřeních byla vyjádřena nejmenší spokojenost s časem pro sebe a na druhém místě s časem na děti.

Ten ekonomové vysvětlují vysokým zdaněním druhého vydělávajícího v úplné rodině, případně ztrátou nároku na některé sociální či rodinné dávky, vrátí-li se matka do zaměstnání (Bartůšková, 2015; Šatava, 2016b; Rastrigina, Verashchagina, 2015).

Přestože se v průběhu posledního desetiletí měnily parametry nároku na rodičovský příspěvek, což umožňuje kratší rodičovskou dovolenou a vyšší příspěvek, chování rodičů se zřetelně neměnilo. Podíl otců na rodičovské dovolené, i otců pobírajících rodičovský příspěvek, se dlouhodobě udržuje na zanedbatelné úrovni necelých dvou procent (kapitola 1.2.3). Matky se vracejí do zaměstnání z rodičovské dovolené v průměru dříve, než tomu bylo před zavedením opatření na zvýšení flexibility čerpání rodičovského příspěvku (z roku 2008 a zejména 2012), ale s těmito změnami spjaté zkrácení délky využívání rodičovské dovolené je nevýrazné (Höhne a kol., 2019).

Systémové změny v nastavení rodičovského příspěvku zaváděné od roku 2008 (viz též kapitola 1.2.3) mají za následek, že celkové finanční dopady toho, že je žena na rodičovské dovolené, dnes již tolik nezávisí na její délce, protože může volit celodenní péči či výdělečnou činnost a pobírání příspěvku nezávisle na sobě. Pravidla nároku však určují (maximální) měsíční výši příspěvku[98] (Höhne, 2017). **Převážná část rodičů si nadále vybírá tříletou rodičovskou dovolenou** (podle Höhne a kol., 2019[99] to bylo 72 %) a nadpoloviční většina pobírá po stejnou dobu rodičovský příspěvek. Dvouletou rodičovskou dovolenou si vybrala podle šetření *Finanční podpora rodin s dětmi 2018* celkem desetina dotázaných. **Doba návratu do zaměstnání** je různorodější, **nesouvisí vždy s využitou délkou rodičovské a dobou pobírání příspěvku** (tabulka č. 5.12). Maximální možnou délku (do tří let věku dítěte) tráví na rodičovské dovolené téměř tři čtvrtiny rodičů, po maximální možnou dobu (do čtyř let věku dítěte) pobírá rodičovský příspěvek necelá čtvrtina rodičů, protože více než polovina rodičů volí délku do třetích narozenin dítěte. Do zaměstnání se vrací necelá polovina rodičů tři roky po narození dítěte, zatímco po delší době zhruba čtvrtina rodičů (v tom více než desetina ve čtyřech letech věku dítěte). Trvalá převaha „tradiční tříleté" rodičovské dovolené je důsledkem vlivu externích faktorů i subjektivních či individuálních předpokladů zmíněných výše.

Tabulka č. 5.12 **Čerpání rodičovské dovolené, rodičovského příspěvku a nástup do zaměstnání, vybrané statistiky v měsících věku nejmladšího dítěte**

	Do jakého věku nejmladšího dítěte rodič čerpal (plánoval čerpat) rodičovskou dovolenou?	**Do jakého věku nejmladšího dítěte rodič pobíral (plánoval pobírat) rodičovský příspěvek?**	**V jakém věku dítěte rodič nastoupil (plánoval nastoupit) zpět do zaměstnání?**
průměr	31,7	35,5	34,3
modus	36	36	36
maximum	36	48	96

Pozn.: Na to, jak dlouhou rodičovskou dovolenou plánují, byli dotázáni rodiče, kteří ji ještě neukončili.
Zdroj: Finanční podpora rodin s dětmi 2018

Úpravy parametrů rodičovského příspěvku směřující ke zvýšení svobodné volby délky přerušení zaměstnání z důvodu péče o dítě oslovily hlavně některé skupiny matek, které lze zhruba charakterizovat vyšším vzděláním či orientací na profesní kariéru (Šťastná, 2019). To jsou současně ty matky, které mohou splnit podmínky pro rychlejší

[98] Nová úprava má zvýšit maximální hranici rodičovského příspěvku pro rodiče, kteří objektivně nemohou doložit příjmy (MPSV 2019d).

[99] Z dřívějších výzkumů viz např. Paloncyová a kol., 2014; Kuchařová, Peychlová, 2016.

čerpání rodičovského příspěvku (limity popisuje např. Höhne, 2017). Mezi důvody kratší doby strávené na rodičovské dovolené mírně převládá možnost nastoupit do „zajímavého"[100] zaměstnání nebo již zmíněná ambice neztratit kontakt s profesí či zaměstnáním před finančními důvody (ve zde citovaném šetření 44 %, resp. 34 % matek), vliv zde má výše vzdělání (graf č. 5.3). To představuje posun oproti výpovědím matek při návratu do zaměstnání před patnácti lety, pro něž byla finanční motivace nejdůležitější (Kuchařová a kol., 2006).

Graf č. 5.3 **Důvody rodičů pro to, aby začali pracovat před dosažením tří let věku jejich nejmladšího dítěte** (podle vzdělání, podíly v %)

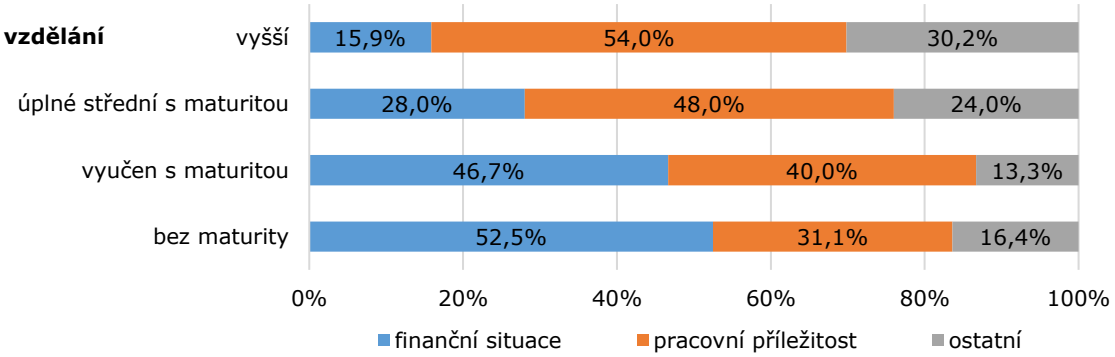

Zdroj: Finanční podpora rodin s dětmi 2018

U těch žen, **které volily dobu celodenní rodičovské péče delší než tři roky, převažuje jako důvod přání pečovat o dítě osobně co nejdéle** (polovina dotázaných). Další důvody, tj. bariéry ve dvou základních strukturálních podmínkách (nedostupnost zařízení denní péče o děti a nemožnost sladit nároky zaměstnání s péčí o dítě nebo najít vhodné zaměstnání) byly deklarovány vždy čtvrtinou respondentek.

Časování návratu do zaměstnání reflektuje i deficit zkrácených úvazků. **Matky po rodičovské dovolené se převážně vracejí do zaměstnání na plný úvazek, ale nebývá to projevem jejich preferencí**. Při celkově nevysokém zastoupení rodičů pracujících na zkrácený úvazek v době, kdy pečují o malé děti, se zkrácené úvazky nejvíce vyskytují při péči o děti ve věku 3–6 let (až pětina matek), u starších dětí podíl této formy zaměstnání klesá.

Podobně i práce z domova je nejčastější u nejmenších dětí a s jejich věkem se snižuje. Práce v upravených pracovních režimech závisí na přístupu zaměstnavatelů, poptávka rodičů nebývá uspokojena (např. Paloncyová a kol., 2014).

S dlouhou rodičovskou dovolenou (podle mezinárodního srovnání, OECD. Family Database) a v důsledku toho se zastaráváním pracovních dovedností a znalostí se potenciálně zvyšuje komplikovanost návratu do zaměstnání. Tu mohou posílit také obstrukce ze strany (původních) zaměstnavatelů (*Matky a otcové vítáni*, 2019). Otázky k tomuto tématu byly položeny v nedávných šetřeních o finanční situaci rodin (Höhne a kol., 2019) a mezi samoživiteli (Paloncyová a kol., 2019a). Z odpovědí respondentů se celkově situace nezdá zvlášť kritická. Nejzávažnější se jeví nemožnost návratu na původní pracovní pozici (tabulka č. 5.13), pokud je žádán (pro některé ženy nemusí být

[100] Ve smyslu zaměstnání vyhovujícího (i rodiči malého dítěte) náplní práce, mzdou, pracovní dobou apod.

v nové situaci výhodný[101]). Ve všech položkách zažily problémy dvě pětiny rodičů. Snížení šancí rodičů najít po rodičovské dovolené zaměstnání podle svých představ pak přispívá ke komplikovanému rozhodování o návratu do zaměstnání, když i finanční efekt obnovení dvou pracovních příjmů v rodině nemusí být velkým přínosem po odečtení nákladů na denní péči o děti a dalších výdajů (Bartůšková, 2015; Šatava, 2016b).

S ohledem na kritiku dopadů dlouhé rodičovské dovolené na ohroženou pozici rodičů při návratu do zaměstnání (např. Kalíšková, Münich, 2012; Pertold-Gebicka, 2018; Hašková a kol., 2015) byla zjišťována (bez)problémovost nástupu do zaměstnání podle **věku dítěte, v němž se rodič po rodičovské dovolené vrací**. Tento faktor měl, podle předpokladů, vliv především na šanci návratu k původnímu zaměstnavateli nebo na původní pozici. V obou případech je **situace nejsložitější při „tříleté" rodičovské dovolené a době celodenní péče o malé dítě po skončení rodičovské dovolené (tzv. neplacené pracovní volno) a nejméně potíží je deklarováno při rodičovské dovolené „dvouleté"**. Obdobně to platí o (ne)vstřícnosti jednání nadřízeného. Naopak na neodpovídající finanční ohodnocení poukazují zejména rodiče vracející se do zaměstnání, než dítě dosáhne dvou let.

Tabulka č. 5.13 **Nakolik rodič narážel na vybrané problémy při návratu do zaměstnání** (podíly v %)

	nakolik rodič narážel na problémy při návratu do zaměstnání		
	zásadně	částečně	vůbec ne
málo vstřícný přístup zaměstnavatelů	6,6	27,7	65,7
obtížný návrat na stejnou pracovní pozici	10,2	30,7	59,0
obtížný návrat k původnímu zaměstnavateli	8,5	31,6	60,0

Zdroj: Finanční podpora rodin s dětmi 2018

Zvláště složité postavení mají na trhu práce sólo rodiče s nejmenšími dětmi, specificky v souvislosti s návratem pro rodičovské dovolené (Hašková a kol., 2015). Ptáme-li se (šetření Samoživitelé 2019) na jejich vlastní osobní zkušenost, jen čtvrtina sólo rodičů, kteří někdy byli v zaměstnaneckém poměru, hodnotí zaměstnavatele jako převážně vstřícné, tedy zohledňující postavení svého zaměstnance/kyně jako samoživitele/ky. Nejčastěji je hodnocen přístup zaměstnavatelů jako neutrální (sólo rodiče nezvýhodňuje, ani k němu nepřistupuje s předsudky). Na druhou stranu podle desetiny dotázaných rodičů zaměstnavatelé zneužívají nevýhodného postavení samoživitelů, kteří musí zohledňovat nároky rodinných povinností, což někdy znamená vybrat nebo setrvat v zaměstnání za ne zcela výhodných podmínek. Osobní zkušenosti sólo rodičů jsou odvislé od několika demografických a statusových charakteristik rodiče. Vliv má věk rodiče i nejmladšího dítěte, rodinný stav rodiče a jeho socioprofesní status. Čím je respondent starší, tím častěji s ním zaměstnavatelé jednají „neutrálně". Horší zkušenosti vyjadřovali lidé na nižších profesních pozicích (šetření *Samoživitelé 2019* in Paloncyová a kol., 2019a).

Kritičtější je hodnocení přístupu zaměstnavatelů obecně k **situaci samoživitelů na pracovištích.** V tomto ohledu **převažuje negativní hodnocení** (tabulka č. 5.14). V dnešní společnosti jsou podle sólo rodičů přítomny předsudky vůči nim, zejména to tak

[101] Ve starším výzkumu čtvrtina matek o návrat k témuž zaměstnavateli neměla zájem (Kuchařová a kol., 2006).

cítí lidé s nižším vzděláním. Častěji je **přístup zaměstnavatelů k osamělým rodičům vnímán jako nedůvěřivý**, a to zejména ženami a spíše lidmi v manuálních profesích. **Zneužívání komplikovaných podmínek** samoživitelů pro skloubení práce a rodiny a naléhavé potřeby pracovního příjmu vnímají spíše lidé z menších a středně velkých měst.

Tabulka č. 5.14 **Míra souhlasu s výroky týkajícími se podmínek pro zaměstnání samoživitelů/ek** (v %)

	rozhodně souhlasím	spíše souhlasím	ani souhlas, ani nesouhlas	spíše nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
V dnešní společnosti přetrvávají předsudky vůči samoživitelům.	17,3	35,5	27,6	15,2	4,3
Zaměstnavatelé většinou pohlížejí na samoživitele s nedůvěrou a s očekáváním problémů.	25,7	37,3	22,7	10,5	3,8
Zaměstnavatelé často zneužívají toho, že samoživitel přijme jakékoliv pracovní podmínky, aby neztratil práci.	22,2	35,2	26,2	12,3	4,2

Zdroj: Samoživitelé 2019

Ve všech analýzách a doporučeních ohledně slaďování rodiny a zaměstnání zaznívají tři hlavní témata, kde se nacházejí bariéry lepšího slaďování a kam je tedy třeba upřít pozornost při zavádění opatření k podpoře rodičů, kteří chtějí naplnit své profesní ambice i rodičovské plány. Zváží-li se důležitost z hlediska efektivnosti podpory i současná situace ve vytváření podpůrných podmínek, lze **dát prioritu opatřením na trhu práce, následně nastavení celého systému finanční podpory rodin a nakonec také zvýšit kvalitu i dostupnost zařízení denní péče o děti s ohledem na preference rodičů.**

5.5 Služby péče o děti

Péči o děti předškolního věku poskytují rodičům **předškolní školská zařízení**, která jsou v českém prostředí **nejvíce užívanou formou péče pro děti od tří do šesti** či sedmi let věku, tedy do nástupu do základní školy. Jedná se nejčastěji o **mateřské školy**, ať již veřejné, nebo soukromé, které jsou registrovanými školskými zařízeními. Přesné informace jsou známé pouze o těch zařízeních, která jsou zapsaná ve školském rejstříku. Základním dokumentem vymezujícím zřizování, organizaci a financování mateřských škol je zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů. Podmínky provozu a organizaci předškolního vzdělávání včetně rozsahu povinného předškolního vzdělávání, zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví pak upřesňuje vyhláška č. 14/2005 Sb., o předškolním vzdělávání.

Naprostá **většina mateřských škol je veřejná, zřizovaná obcí** (90 %, celkem 4 746 zařízení) či krajem (2 %, 84 zařízení). V registru MŠMT bylo ve školním roce 2018/19 zapsáno 399 soukromých mateřských škol, což činilo 8 % ze všech mateřských škol. Současně bylo v daném roce provozováno celkem 50 zařízení církevních mateřských škol, představujících 1 % z celkového počtu mateřských škol (ČSÚ, 2019, vlastní výpočty).

Soukromé mateřské školy jsou kapacitně zpravidla menší, což ovlivňuje podíly dětí navštěvujících jednotlivé typy mateřských škol. **Z celkového počtu dětí** v předškolních zařízeních (364 tisíc) jich v roce 2018/19 **zhruba 96 % navštěvovalo veřejnou mateřskou školu** (zřizovatelem byla obec, případně kraj), další 3 % navštěvovalo soukromou mateřskou školu a 1 % pak mateřskou školu církevní (ČSÚ 2019, vlastní výpočty).

Celkem navštěvovalo mateřské školy ve školním roce 2018/19 dle údajů ČSÚ 363 776 dětí (viz tabulka č. 5.15). **Počet dětí v mateřských školách** přitom **za posledních 10 let významně narostl**, **celkové kapacity se zvětšily zhruba o jednu pětinu** míst, tedy o 62 tisíc míst. Z hlediska věku je patrné, že v mateřských školách jsou především děti pětileté, čtyřleté a tříleté. Významně ovšem v posledních letech **narůstají i podíly dětí mladších tří let, které jsou přijaty do předškolní vzdělávací péče mateřských škol**. Zatímco ve školním roce 2009/10 tvořily děti mladší tří let 10 % ze všech dětí v mateřských školách, v roce 2019/20 to bylo již 12 %. Podíl dětí dvouletých a mladších činil 5 %, mezi nově nastoupivšími 15 % (MŠMT, 2019). Rozdíl v absolutních počtech je ještě mnohem výraznější. Zatímco v roce 2009/10 bylo v mateřských školách 30 800 dětí mladších tří let, v roce 2019/20 to bylo 43 020. Nárůst v dané věkové kategorii za posledních deset let tedy činil zhruba 40 procentních bodů (tabulka č. 5.13). Při srovnání dat z posledních pěti let jsou ovšem změny minimální. Celkové počty dětí v mateřských školách se mírně dokonce snížily, ale přibývají v nich podíly dětí mladších věkových kategorií, zejména dětí tříletých, ale i mladších. „V roce 2017/18 navštěvovalo mateřské školy 40,5 % dětí mladších 3 let, měřeno z věkové kohorty 2letých" (EURIDICE, 2019).[102] Tím současně mírně klesají podíly dětí nejstarších věkových kategorií navštěvujících mateřské školy.

Tabulka č. 5.15 **Mateřské školy a umístěné děti podle věku v časové řadě 2009/10 - 2019/20**

školní rok		celkem	podle věku									
			mladší 3 let		3leté		4leté		5leté		6leté a starší	
			počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
2009/10		314 008	30 800	*9,8%*	81 334	*25,9%*	91 521	*29,1%*	90 320	*28,8%*	20 033	*6,4%*
2015/16		367 361	42 321	*11,5%*	90 640	*24,7%*	103 501	*28,2%*	109 981	*29,9%*	20 918	*5,7%*
2016/17		362 653	44 729	*12,3%*	91 390	*25,2%*	100 118	*27,6%*	105 869	*29,2%*	20 547	*5,7%*
2017/18		362 756	45 471	*12,5%*	91 758	*25,3%*	99 914	*27,5%*	104 901	*28,9%*	20 712	*5,7%*
2018/19		363 776	45 374	*12,5%*	93 046	*25,6%*	99 858	*27,5%*	104 749	*28,8%*	20 749	*5,7%*
2019/20		364 909	43 020	*11,8%*	94 585	*25,9%*	101 407	*27,5%*	104 522	*28,5%*	21 252	*5,8%*
změna za 5 let (2015/16-2019/20)	abs.	-2 452	699	x	3 945	x	-2 094	x	-5 459	x	334	x
	v %	*-0,7%*	*1,7%*	x	*4,4%*	x	*-2,0%*	x	*-5,0%*	x	*1,6%*	x
změna za 10 let (2009/10-2019/20)	abs.	50 901	12 220	x	13 251	x	9 886	x	14 202	x	1 219	x
	v %	*16,2%*	*39,7%*	x	*16,3%*	x	*10,8%*	x	*15,7%*	x	*6,1%*	x

Pozn.: Procenta značí podíly dané věkové kategorie na celkovém počtu dětí v mateřských školách v daném roce.

Zdroj: ČSÚ, 2019d, dostupné na https://www.czso.cz/csu/czso/a-predskolni-vzdelavani-materske-skoly-a-pripravne-tridy-zakladnich-skol; MŠMT, 2019

[102] Po roce 2017 bylo postupně zaváděno přednostní právo na přijetí do mateřské školy pro děti od čtyř, resp. od tří let věku. Od září 2017 je to přednostní právo přijetí pro děti čtyřleté, od roku 2018 pro děti tříleté. Původně plánované právo na přijetí od roku 2020 pro děti dvouleté bylo následnou novelou školského zákona č. 167/2018 Sb., zrušeno. (Splavcová, 2019)

Kapacity mateřských škol jsou v některých místech stále nedostatečné, což je pro rodiče i děti velmi zatěžující. Pak musí volit mezi vzdálenější mateřskou školou, alternativní formou denní péče o děti nebo dítě do žádného zařízení neumístí a matka s ním zůstane doma. O vysokém výskytu takové situace svědčí každoročně vysoké počty odmítnutých žádostí o přijetí dětí do mateřských škol. Pro školní rok 2019/20 nebylo vyhověno 36 277 žádostem o přijetí do mateřské školy. Naopak bylo vyhověno 121 595 žádostem o přijetí. Skutečně do vzdělávacího zařízení v daném roce nastoupilo 115 077 dětí. Nejvíce odmítnutých žádostí bylo v Praze, Středočeském kraji a Jihomoravském kraji (MŠMT, 2019). Daný rozdíl v počtu přijatých a nastoupivších – zhruba 6 tisíc dětí – tvořily zřejmě místa, kde rodiče žádali o přijetí do více než jednoho zařízení a v případě přijetí do obou si vybrali to vhodnější z nich. Nebo děti nenastoupily z jiných důvodů, např. zdravotních.

Poptávka po umístění dětí mladších tří let v MŠ mírně roste, stejně jako poptávka po více individuálních formách péče, než jaká je poskytována ve velkých mateřských školách. Z alternativních forem jsou nejpočetnější tzv. **dětské skupiny**, které byly zavedeny roku 2014 podle zákona č. 247/2014 Sb., **o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině**, který byl následně třikrát novelizován.[103] Dětské skupiny přijímají děti již od jednoho roku věku. Stejně jako v mateřských školách je mohou navštěvovat děti až do věku zahájení povinné školní docházky. Poskytují však péči v menších kolektivech a umožňují větší variabilitu služeb. Za účelem zajištění kvality služeb dětských skupin byl roku 2019 zaveden audit značky kvality, prováděný auditním týmem MPSV na základě dobrovolné žádosti poskytovatele.[104] Centrální registr dětských skupin v členění dle krajů je dostupný na internetových stránkách MPSV ČR.[105] Počty dětských skupin v posledních pěti letech stále rostou. Etablovaly se jako druhý základní pilíř služeb péče o nejmenší děti, finančně lépe dostupných než soukromá zařízení denní péče o děti. V **lednu 2020 bylo v celé České republice evidováno celkem 1 042 dětských skupin, s celkovou kapacitou více než 13 600 míst** (MPSV, 2020b).

MPSV ČR v minulých letech rovněž podporovalo vybudování a provoz tzv. **mikrojeslí,** jejichž reálnou možnost uplatnění ověřovalo v pilotním projektu. Jedná se o pravidelnou profesionální péči o děti **od šesti měsíců do čtyř let věku, a to v kolektivu maximálně čtyř dětí**. Požadovaný provoz mikrojeslí je 5 dní v týdnu **minimálně 8 hodin denně**. V mikrojeslích se poskytuje individuální výchovná péče o svěřené dítě zaměřená na rozvoj schopností a návyků s ohledem na jeho věk. Dále se zajišťuje bezpečnost a zdraví dítěte, jeho pobyt na čerstvém vzduchu, spánek v odpovídajícím hygienickém prostředí a osobní hygiena dítěte, včetně případného poskytování první pomoci. Tato péče o dítě je doplňkem péče rodinné, není její náhradou a odpovídá věkovým a individuálním zvláštnostem dítěte.[106] Zřizovatelem mikrojeslí může být obec, příspěvková organizace obce, nezisková organizace a právnická osoba vykonávající činnost škol a školských zařízení v partnerství s obcí.

Obce zpravidla nemají zájem o zřizování mikrojeslí, ale byly by ochotné podpořit jiný subjekt k jejich zřízení a provozování. Nejčastější formou podpory je propagace služeb, dále pak finanční pomoc či případně poskytnutí prostor k provozování mikrojeslí za nižší než komerční nájem. Rodiče by naopak uvítali, kdyby zřizovateli mikrojeslí byly obce (Barvíková a kol., 2018).

[103] zákonem č. 127/2015 Sb., zákonem 65/2017 Sb. a zákonem č. 183/2017 Sb.

[104] Podpora implementace dětských skupin, projekt ESF. Viz http://www.dsmpsv.cz/cs/pro-poskytovatele/audit-znacky-kvality; MPSV, 2020b.

[105] Dostupné na: http://www.dsmpsv.cz/cs/najdete-si-svou-ds.

[106] Viz http://www.mpsv.cz/cs/23543, http://mikrojesle.mpsv.cz/index.php/co-jsou-to-mikrojesle/.

Důvěra rodičů ve veřejné institucionální vzdělávací služby je v českém prostředí stále velká. Přispívají k tomu opatření na zajištění kvality služeb, předávané zkušenosti s jejich využíváním a do velké míry jejich cena, která je v soukromých službách péče o děti v porovnání s veřejnými mnohonásobně vyšší, pro většinu rodin nedostupná.

To platí i pro další možnost péče o děti předškolního věku, individuální nerodinnou **péči kvalifikovaných chův.** Tato možnost zůstává velmi okrajovou i pro nedostatečnou institucionální podporu a legislativní zakotvení. Z finančního hlediska je dostupná pouze pro rodiny s vyššími příjmy, ale ani u těch není často tato možnost preferovaná ze zmíněných důvodů i pro absenci tradice v českém prostředí (viz Paloncyová a kol., 2014; Nešporová, 2016; Nešporová, Horňáková Stuchlá, 2016; Nešporová, 2019a). Z právního hlediska se jedná o **vázanou živnost „Péče o dítě do tří let věku v denním režimu",** kterou je výchovná péče o svěřené děti do tří let věku v denním nebo v celotýdenním režimu. Pro provozování živnosti je nutné živnostenské oprávnění a doložení odborné způsobilosti podnikatele.[107]

Ceny za hlídání dětí chůvou se pohybují od 80 do 250 Kč za hodinu.[108] Na trhu jsou však asi častěji poskytovány v rámci šedé ekonomiky, tedy bez toho, aby hlídající osoba měla daný živnostenský list.

V péči o starší děti se uplatňuje živnost volná, na základě níž může daná osoba provozovat činnosti, pro jejichž provozování zákon nevyžaduje prokazování odborné ani jiné způsobilosti. K získání živnostenského oprávnění pro živnost volnou musí být splněny pouze všeobecné podmínky. Jedná se o poskytování různých služeb mimoškolní výchovy a činnosti, pořádání kurzů, školení, včetně lektorské činnosti.

Ve službách **péče o děti školního věku** hrají rozhodující roli **základní školy**, které vedle vzdělávání poskytují v odpoledních hodinách pro děti další péči ve **školních družinách, školních klubech a případně i dalších formách vzdělávacích aktivit**. Naprostá většina škol je **veřejných, zřizovaných obcemi**. Podíly dětí nastupujících do jiných než veřejných škol, tedy škol privátních či církevních, sice v posledních letech mírně narostly, ale stále se jedná o minoritní praxi. Ze všech dětí, které byly u zápisu pro školní rok 2019/20, byly jen 3 % ve školách privátního sektoru a 1 % ve školách církevních.[109]

Školní družiny jsou dětmi na prvním stupni škol hojně užívané, někde poptávka přesahuje nabídku.[110] Podle šetření rodin s dětmi školního věku navštěvovaly v roce 2016 školní družinu téměř tři čtvrtiny (73 %) dětí ve věku 7–8 let. Více než polovina dětí (58 %) pak navštěvovala družinu v rodinách s dítětem ve věku 9–12 let (Kuchařová a kol., 2018: 100). Novější šetření mezi rodiči z roku 2018 zjistilo, že v rodinách, kde děti nevyužívají družinu, je hlavním důvodem její nedostupnost ve zhruba 7 % případů,

[107] Vyžadována je odborná způsobilost k výkonu povolání všeobecné sestry nebo zdravotnického asistenta nebo ošetřovatele nebo porodní asistentky nebo záchranáře podle zvláštního právního předpisu, nebo odborná způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka nebo pracovníka v sociálních službách podle zvláštního právního předpisu.

[108] Zdroj: https://www.hlidacky.cz/hlidani-deti/; https://www.agslunecnice.cz/cenik-hlidani-deti; https://www.idnes.cz/finance/financni-radce/chuva-hlidani-pani-na-hlidani-doucovani-hlidacka.A190410_192032_viteze_daja.

[109] Před pěti lety, tedy v roce 2015/16 bylo u zápisů ve školách privátního sektoru 1,7 % dětí a v církevních školách 0,8 % dětí z celkového počtu dětí, které šly v daném roce k zápisu (MŠMT, 2020).

[110] Kapacitu školních družin a rozsah jejich provozních hodin rozšiřují tzv. dětské kluby. Jedná se o službu, která je financována z Evropského sociálního fondu. Aktuálně je ve výzvě 77, určené pro ČR bez Prahy, realizováno 76 projektů, celková kapacita dětských klubů mimo Prahu je 2 164 míst. Ve výzvě 78 pro Prahu je realizováno 10 projektů, celková kapacita dětských klubů v Praze je 348 míst.

zhruba ve 4 % případů udali rodiče jako hlavní důvod, že si to nemohou dovolit z finančních důvodů.[111]

V posledních **deseti letech se zvýšily jak počty školních družin na prvním stupni základních škol, tak i podíly dětí, které je navštěvují** (tabulka č. 5.16). Ve školním roce 2019/20 fungovalo na základních školách celkem 4 099 školních družin na prvním stupni škol, což bylo o 123 více než ve školním roce 2009/10. Podíl dětí navštěvujících školní družiny na prvním stupni základních škol pak narostl z 52 % v roce 2009/10 na 60 % v roce 2019/20. Školní družiny jsou ve velmi omezené míře rovněž využívány žáky druhého stupně základních škol. Ve školním roce 2019/20 navštěvovalo školní družiny celkem 4 168 žáků z druhého stupně základních škol (MŠMT, 2020). Rodiče žáků navštěvujících školní družiny jsou s jejich službami vesměs spokojeni. Zhruba 9 % rodičů pak bylo v roce 2016 nespokojeno s příliš velkým počtem dětí ve třídách školních družin a stejný podíl rodičů nebyl spokojen s profesionalitou poskytovaných služeb (Kuchařová a kol., 2018).

Tabulka č. 5.16 **Vývoj počtu družin a podíly žáků na prvním stupni ZŠ v letech 2009–2019**

školní rok	2009/10	2011/12	2013/14	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
školní družiny	3 976	3 968	3 981	4 020	4 045	4 070	4 094	4 099
žáci	239 878	258 370	284 177	317 740	330 094	337 192	339 037	336 027
podíl na počtu žáků 1. stupně ZŠ	52,1 %	54,5 %	56,2 %	57,6 %	58,0 %	58,6 %	59,1 %	59,6 %

Zdroj: MŠMT, 2020.

Družiny doplňují tzv. **školní kluby**, které poskytují zájmové vzdělávání žákům jedné nebo několika škol. Jsou určené především pro žáky druhého stupně základních škol, žáky nižšího stupně šestiletých nebo osmiletých gymnázií a žáky odpovídajících ročníků osmiletých vzdělávacích programů konzervatoře. Jejich účastníky však mohou být i žáci prvního stupně základních škol, kteří nebyli přijati k pravidelné denní docházce do družiny.[112] Školní kluby svou kapacitou a provozními hodinami doplňují a rozšiřují služby poskytované školními družinami.

Ve školním roce 2019/20 fungovalo v ČR celkem 603 školních klubů. Pravidelně je navštěvovalo 46 544 dětí, z čehož 17 129 bylo žáky prvního stupně základních škol. Nejvíce školních klubů se nacházelo ve Středočeském kraji (104), dále ve Zlínském kraji (75), v Praze (72) a v Jihomoravském kraji (68) (MŠMT, 2020).

Výběrová šetření rodičů dětí poskytují informace o jejich spokojenosti se službami doplňkové výchovy dětí, tedy se školní družinou a zájmovými kroužky. Zhruba jedna desetina rodičů považuje takové služby za zcela nedostačující a další zhruba jedna pětina je považuje za spíše nedostačující (graf č. 5.4). Vysokoškolsky vzdělaní rodiče přitom dané služby považují za nedostačující méně často v porovnání s rodiči se základním

[111] Šetření VÚPSV, v. v. i. Vícedětné rodiny 2018 a Rekonstituované rodiny 2018.

[112] Podrobněji viz http://www.msmt.cz/mladez/skolni-kluby.

vzděláním či středoškolským vzděláním bez maturity.[113] Toto hodnocení přitom statisticky významně nesouviselo s velikostí místa bydliště rodiny.

Graf č. 5.4 **Hodnocení služeb doplňkové výchovy dětí školního věku (družina, kroužky aj.) rodiči dětí** (v %)

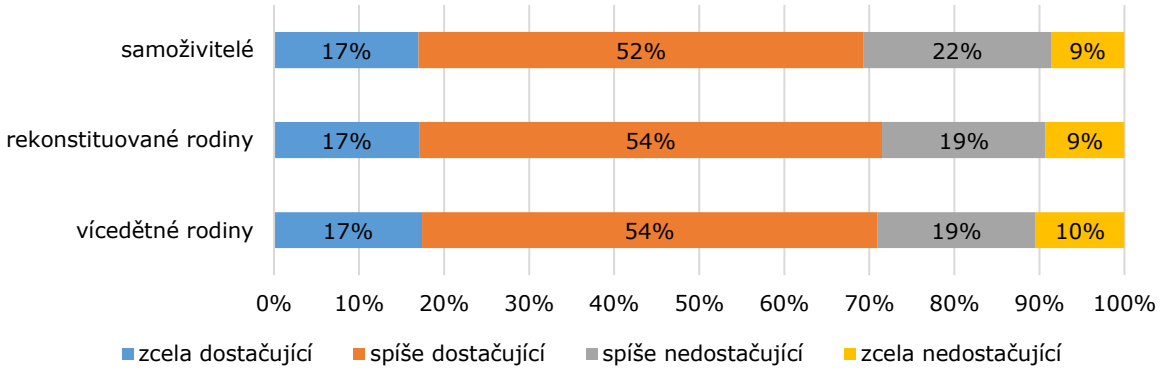

Zdroj: Samoživitelé 2019, Rekonstituované rodiny 2018, Vícedětné rodiny 2018.

Skutečnost, že většina využívaných služeb péče o děti předškolního i školního věku je veřejná, ve formě školských zařízení i v jiných formách, lze vnímat pozitivně. Ceny za tyto služby jsou tím udržovány na přijatelné úrovni, což zajišťuje jejich vysokou dostupnost i pro rodiny s nižšími příjmy. Zároveň je však ve vysoké míře navštěvují i děti z rodin s vyššími příjmy, což by mělo podpořit provázanost společnosti a omezovat segregaci některých jejích skupin. Obě zodpovědná ministerstva, MPSV v případě dětských skupin a mikrojeslí a MŠMT v případě mateřských škol, zajišťují koncepčně i supervizní činností kvalitu obou forem denní péče a vzdělávání předškolních dětí.

Nicméně právě soukromý sektor často nastavuje normy a reaguje flexibilněji na potřeby dětí a jejich rodičů. Cílem celého systému by mělo být nejen udržet dostupnost a vysokou kvalitu služeb péče o děti, ale také širší nabídku dostupných alternativ. Rodiče by měli mít možnost výběru podle svých představ a přání ohledně výchovy svých dětí (Paloncyová a kol., 2014). V nabídce by měly být kolektivní i individuální formy, jakož i zařízení orientovaná na specifické potřeby některých dětí. Měly by být vytvořeny podpůrné podmínky pro zřizovatele, kteří vycházejí vstříc různým cílovým skupinám a současně zajistí kvalitu a odpovídající cenu služeb, a to zejména pokud jde o financování všech typů kvalitních služeb, ale také o nekomplikované podmínky jejich zřizování a provozování. To by mělo přispět k překonání vlivu různých bariér rozšíření nabídky mateřských škol a dětských skupin či mikrojeslí, se kterými se některé obce jako hlavní zřizovatelé nebo jako subjekty odpovědné za zajištění předškolní péče pro děti musí vyrovnávat. Vyhovět zájmu o služby denní péče pro děti od 2 let věku by mělo být provedeno jejich širokou a pestrou nabídkou, nejen v mateřských školách, ale i v alternativních formách od dětských skupin či mikrojeslí po individuální péči typu chůvy.

[113] Například v souboru rodičů se třemi a více dětmi hodnotily jako nedostačující služby doplňkové výchovy dětí školního věku doplňkové služby zhruba dvě pětiny rodičů bez maturity a jedna pětina rodičů vysokoškolsky vzdělaných (Vícedětné rodiny 2018, vlastní výpočty).

II. Stabilita rodiny

6. Stručný úvod do témat stability rodiny

Jana Paloncyová a Jana Barvíková

První část této Zprávy představila základní trendy v oblastech, které s rodinou a rodinnou politikou úzce souvisí. Navázala tak do značné míry na předchozí Zprávu o rodině z roku 2017 a zároveň poskytla informace o vývoji v posledních letech podle dostupných údajů a zdrojů. **Druhá část této Zprávy se podrobněji věnuje stabilitě současné rodiny**, jež je jedním z velmi aktuálních témat rodinné i sociální politiky. Vzhledem ke stále vysoké rozvodovosti a rostoucí pluralitě rodinných forem, které nejsou ani statistikou podchyceny, **zažívá rozpad partnerského vztahu nemalá část populace.** Tato skutečnost se ve velké míře dotýká i dětí, o to je závažnější.

Jak dokládá i první část této Zprávy, současná rodina je velmi rozmanitá a nabývá různých forem, jež mají i rozdílný charakter, např. z hlediska toho, v jakých životních fázích se vyskytují, pro které společenské skupiny jsou typické více a pro které méně, jak jsou trvalé či zda v nich vyrůstají děti. Z těchto důvodů je velmi obtížné definovat současnou rodinu. Podle české *Koncepce rodinné politiky Ministerstva práce a sociálních věcí* (MPSV, 2017b: 4–5) je „rodina prostorem, ve kterém dochází k formování osobnosti člověka, prostorem tvorby lidského kapitálu, výchovy a růstu budoucích generací. (...) Jen stabilní a prosperující rodiny jsou zárukou dobrého prostředí pro výchovu dětí... (...) Pod pojmem „funkční rodina" se rozumí rodina plnící své základní přirozené funkce – tj. biologicko-reprodukční, socializační, sociálněekonomickou, regenerační a podpůrnou neboli emocionálně-stabilizační. Bez fungující rodiny, realizující své základní funkce, je ohrožena samotná existence společnosti. Bez soudržné rodiny nebude soudržná ani společnost a lidé budou méně spokojeni se svým životem...."

Koncepce rodinné politiky z roku 2017 obsahuje celou řadu opatření, mezi něž patří i podpora služeb primární prevence a podpora prorodinných aktivit v oblasti upevňování rodičovských a partnerských kompetencí (Opatření č. 11 a 12). **Na partnerské a rodičovské kompetence klade dnešní společnost nemalé nároky.** Pracovní a rodinná sféra jsou místem většinou odděleny, navíc ta pracovní zaujímá v běhu všedních dní velký časový prostor. Rodiče tedy musí najít způsob, jakým obě tyto oblasti sladit. **S proměnou společenských podmínek a diskursů týkajících se partnerství a rodičovství se mění i očekávání od života v partnerském vztahu.** V současné společnosti je status ženy historicky nejméně závislý či zcela nezávislý na statusu muže, žena je schopna uživit rodinu sama či s pomocí rozvinutého sociálního státu. Ekonomický profit plynoucí ze společného života je tak oslaben. Nosným prvkem manželství je od počátku 20. století láska a kvalita partnerského vztahu (Dudová, 2008a). Manželství či nesezdané soužití se nerozpadá proto, že by život v páru ztratil na hodnotě, ale spíše naopak. Partnerský život je natolik důležitý, že **nelze připustit, aby byl polovičatý, neuspokojivý** (Dudová, 2008a; Matoušek, 2015d). Ve společnosti dostatku a konzumu je často výhodnější nefunkční spotřebič či jiné předměty spotřeby vyměnit za nové. Tato filozofie se nezřídka přenáší i do řešení partnerských konfliktů, které vyžaduje významný objem času a energie. Ukončení vztahu se mnohdy zdá být (a někdy také je) snazší než se pokusit vztah „opravit".

Rozpad rodiny má následky pro všechny její členy, které mají přesah až do celospolečenského prostoru. Příkladem může být obtížnější ekonomická situace samoživitelů, kteří jsou následně častěji příjemci sociálních dávek. S ohledem na výše uvedené sledují následující kapitoly problematiku nestability rodiny v komplexním pohledu.

Pro lepší vhled do problematiky stability a nestability rodiny je třeba se nejprve podrobněji zaměřit na **partnerský život v jeho jednotlivých fázích**. Rodinný život je odrazem individuálních preferencí, hodnot, vlastností, ale i např. vnějších okolností či shody náhod. Pozornost bude proto věnována ideálním představám a očekáváním týkajících se rodinného života a tomu, jak se je daří naplňovat a jaké jsou následně skutečné formy partnerského vztahu. I když těmi nejrozšířenějšími jsou stále manželství a nesezdané soužití, jsou sledovány rozdíly v jejich preferencích a fungování dle sociodemografických charakteristik. Dříve, než je možné přistoupit k důsledkům rozpadu rodiny zejména pro její členy, je třeba se zastavit u neshod a problémů, kterým rodiny čelí a jež ohrožují jejich stabilitu. Některé z nich nakonec vedou k samotnému rozpadu, který však může být příležitostí pro navázání nového vztahu a založení nové rodiny.

Spolu s již zmíněnými změnami v postavení žen se proměňují i **role mužů a podoby otcovství,** jakkoli je to v médiích a společenském diskursu méně reflektováno. Toto téma si však vzhledem k významným dopadům na fungování rodiny a její stabilitu zaslouží zvláštní pozornost.

Rozchod/rozvod má výrazný **dopad na všechny dotčené zejména po stránce emocionální i sociální**. Míra, s jakou rozchod dopadne na dospělé, závisí především na jeho důvodech, průběhu a schopnostech se s touto zátěží vypořádat. Obtížnější je tam, kde mají partneři děti. Partnery mohou přestat být, ale rodiči zůstávají. Je nutné spolu dále komunikovat a být v kontaktu, což neumožňuje na předchozí životní etapu zapomenout. Typickým doprovodným jevem rozchodu je i aktivizace původních rodin, např. v otázce styku s vnoučaty, rodinného majetku. Rozpad rodiny vnáší výrazné změny do života dětí. Každý konflikt v rodině vyvolává u dítěte stres, strach, úzkost, nezřídka pocit viny. Vnější projevy mohou být různé, od psychosomatických potíží, neposlušnosti po zhoršení školního prospěchu, záškoláctví i požívání alkoholu, drog atd. V rodinách, kde chybí (trvale) jeden z rodičů, nemá dítě mužský, případně ženský vzor. To ovlivňuje jeho další život, a to i v oblasti jeho vlastních partnerských vztahů, rozpad původní rodiny má vliv i na vzdělanostní a s tím související pracovní dráhu. Zvládnout rozpad po emocionální a sociální stránce mohou pomoci odborníci různých pomáhajících profesí ale i průběh rozvodového, respektive opatrovnického řízení, který neeskaluje rodičovský konflikt. Této oblasti se proto věnuje samostatná kapitola.

Finanční situace může být na jedné straně jedním z faktorů, které rodinu činí nestabilní. Na straně druhé má rozvod či rozchod **dopady na materiální a ekonomickou situaci** muže a ženy. Jedná se např. o rozdělení majetku, finančních úspor, případně dluhů, potřebu vyřešit bydlení, vybavení nové domácnosti. Ani tuto problematiku nelze tedy opomenout.

V neposlední řadě je pozornost věnována **důvodům a specifikům rozvodů v pozdějších fázích životního cyklu**, tedy ve vyšším středním a seniorském věku, jejich dopadům na zajištění životní úrovně, možnosti mezigenerační solidarity v případě nesoběstačnosti a rodinné vztahy.

7. Formování a rozpad partnerství

Jana Paloncyová

7.1 Ideální představy o rodinném životě

V kapitole 2 byly stručně popsány základní trendy demografického chování, a to jak na základě standardní demografické statistiky (běžná roční evidence a sčítání lidu), tak s využitím některých výběrových šetření. Tato kapitola na ni částečně navazuje, ale věnuje se hodnotovým orientacím, preferencím a s nimi souvisejícím životním strategiím v oblasti partnerského života. Opírá se zejména o relevantní sociologické výzkumy.

I přes výrazné demografické změny je stále **život v páru preferovaným způsobem života**. Podle výzkumu *Rodina 2019* byl i mezi mladými lidmi ve věku od 18 do 30 let podíl těch, kteří by chtěli žít po celý život bez partnera, velmi nízký (necelých 8 % u mužů, 6 % u žen). Všechny sledované generace by chtěly žít nejlépe v jednom manželství po celý život (nejmladší do 30 let muži 52 %, ženy 57 %, generace šedesátníků v době uvedeného šetření po 60 %). **Vezmeme-li do úvahy i opakované manželství, pak by celkově tuto instituci preferovaly přibližně dvě třetiny mladých do 30 let, mezi šedesátníky pak více než čtyři pětiny**. Příznivců opakovaného manželství přibývá spolu s rostoucím věkem, zřejmě v souvislosti s jejich zkušeností s rozvodem, ať již osobní či z jejich okolí. Každý pátý respondent mladší 30 let by se spíše přiklonil k nesezdanému soužití, ideálně jednomu po celý život, ve starších generacích je po manželství příklon spíše k partnerství s odděleným bydlením.

Za ideální věk ženy pro uzavření manželství je podle výzkumu *Rodina 2019* považován interval od 25 do 29 let, a to více méně všemi generacemi žen. Mladé ženy se však kloní spíše k věku 30 až 34 let a starší naopak k věku 20 až 24 let. Podle demografických statistik platí, že ve většině manželství je muž starší než žena, v roce 2018 tvořili starší ženichové 68 % ze všech novomanželů (ČSÚ, 2019i). **Muži preferují vstoupit do manželství spíše ve věku 30 až 34 let**. Mezi staršími osobami je více zastánců nižšího věku při sňatku 25 až 29 let (graf č. 7.1).

Graf č. 7.1 **Ideální věk ženy a muže pro uzavření sňatku** (v %)

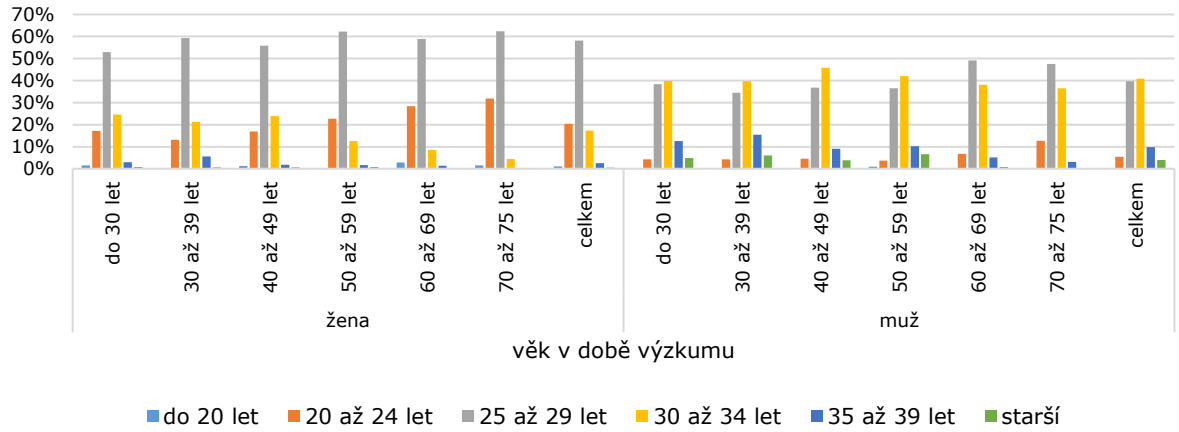

Zdroj: Rodina 2019

V české společnosti stále přetrvává ideál dvoudětné rodiny (CVVM, 2016). Nejinak tomu bylo i v šetření *Rodina 2019*. Dokonce i dotázaní muži mladší 30 let se ve více než dvou třetinách k tomuto modelu připojili, ženy pak téměř ve třech čtvrtinách. Nejpočetnější zastánci rodiny s jedináčkem byli mezi mladými muži, ale srovnatelně byli zastoupeni i ti, kteří považují za ideál rodinu se třemi dětmi. **Podíl dotázaných preferujících rodinu se třemi či více dětmi se u obou pohlaví blížil jedné pětině** (graf č. 7.2). **Za ideální věk ženy pro narození prvního dítěte pokládaly dotázané ženy nejčastěji období mezi 25. a 29. rokem**, ty nejmladší pak v menší míře uváděly i věk mezi 30. a 34. rokem, střední generace se spíše přikláněly k věku mladšímu. Muži označili za ideální období pro začátek otcovství nejčastěji věk 30 až 34 let, v o něco menší míře pak věk 25 až 29 let.

Graf č. 7.2 **Ideální počet dětí** (v %)

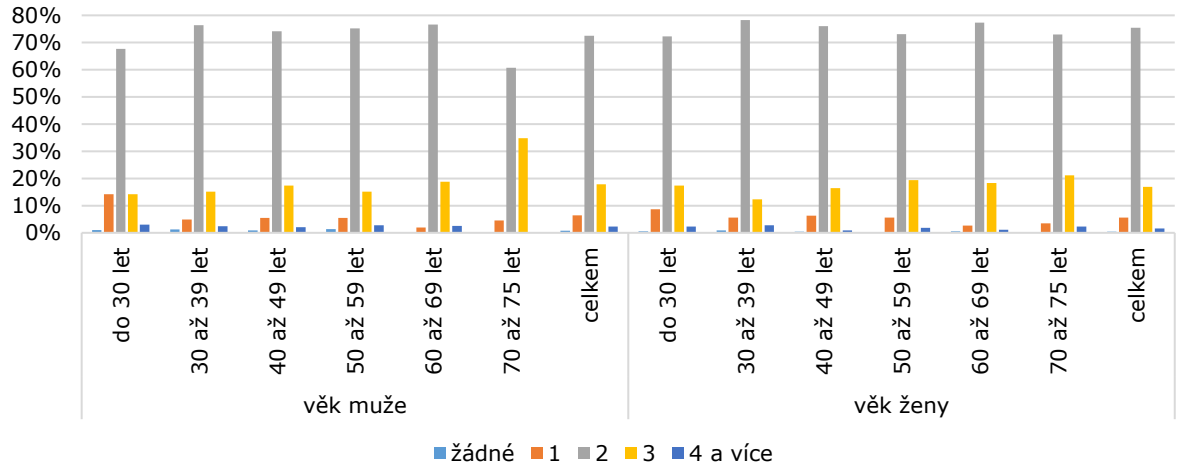

Zdroj: Rodina 2019

7.2 Počátky partnerského života

Statistiky ukazují, že nejen v České republice, ale i v jiných evropských státech mladé generace odkládají odchod z domácnosti rodičů, tj. okamžik, který lze považovat za počátek dospělosti (kapitola 2). Fenomén odkládání odchodu z domácnosti rodičů do věku kolem 30 let či vyššího je nazýván „latest-late home leaving behaviour" (Billari, 2004) či také méně příznivě „parazitující singlovství" (Coleman, 2013). Odstěhování od rodičů je obecně spojeno s alespoň částečnou ekonomickou nezávislostí na původní rodině, pocitem autonomie a převzetím zodpovědnosti za sebe sama. **V české společnosti zakládají muži i ženy po odchodu od rodičů nejčastěji domácnost s partnerem, muži však žijí častěji než ženy sami**. To potvrzují i výsledky nového výzkumu *Rodina 2019*, podle nichž žilo ve věku 25 až 29 let s partnerem 74 % žen, ale pouze 44 % mužů, ti žili častěji jako singles (25 % vs. 12 % žen). V nejmladších generacích je však také stále běžnější společné bydlení s přáteli či jinými nepříbuznými osobami, podíl partnerských soužití se snižuje[114] (Hašková, 2014).

[114] Výsledky vycházejí z výzkumu *Životní dráhy 2010*. Generace narozené v letech 1976 až 1985 zakládaly svoji první domácnost jako jednotlivci ve 13 %, s přáteli v 17 %, s partnerem v 63 %. U generací narozených v období 1956 až 1965 byly dané podíly 9 %, 10 %, 78 %. Více Hašková, 2014.

Fáze vynořující se dospělosti, během níž se mladý člověk osamostatňuje a odpoutává od původní rodiny, může být různorodá z celé řady hledisek, ať již se jedná o výše uvedené různé typy bydlení, míru úspěšnosti etablování se na trhu práce, hledání a stability partnerských vztahů apod. To se na jedné straně odvíjí od individuálních schopností, dovedností a preferencí, na druhé straně zde mají vliv i strukturální podmínky.

Česká společnost je v základních kritériích, jež jsou nutná pro úspěšné manželství či dlouhodobé partnerství, poměrně jednotná. Podle výzkumu *Rodina 2019* se na prvním místě napříč mladou až starší generací umístila **věrnost**, častěji než ostatní ji mezi tři nejdůležitější předpoklady fungujícího vztahu zařadily nejmladší ženy (grafy č. 7.3, 7.4).[115] Podle *Evropského výzkumu hodnot* nabývá věrnost jako předpoklad pro spokojené manželství na důležitosti (Rabušic, Chromková Manea, 2018). Na druhém místě byla ve výzkumu *Rodina 2019* za nutnou pro úspěšnost partnerství označena **tolerance**. Méně často ji za důležitou považovali mladí muži, s rostoucím věkem respondenta naopak její význam rostl. S tím do značné míry souvisí požadavek na dobré sexuální soužití, které se u mladých mužů umístilo dokonce na druhém místě, spolu s věkem, však podíl těch, kteří tento faktor považují za stěžejní, klesá. Podle přibližně třetiny mužů a žen, a to více méně napříč generacemi, patří mezi tři nejzásadnější předpoklady pro úspěšný dlouhodobý vztah i ochota diskutovat o problémech. Ženy čtyřicátnice i starší však zároveň zdůrazňují nutnost sdílení péče o děti, vyplývající zřejmě z jejich osobní zkušenosti. Muži častěji než ženy přisuzují význam i kvalitnímu bydlení, a to zejména v mladém věku. Na bydlení oddělené od rodičů je však kladen důraz mnohem menší. Vlastní koníčky a záliby upřednostňují před společně stráveným časem s partnerem mladí muži, spolu s věkem mužů i žen spočívá větší váha na společných prožitcích s partnerem. Finanční zázemí v podobě přiměřeného příjmu není v porovnání s ostatními faktory takovou prioritou, nejvíce ho berou v potaz ženy čtyřicátnice, tj. častěji matky s dětmi ve věku povinné školní docházky (každá pátá žena v tomto věku byla dokonce sólo matkou), a muži senioři.

[115] Respondenti měli mezi následujícími faktory vybrat tři pro ně nejdůležitější: věrnost, přiměřený příjem, stejný sociální původ, společné náboženské přesvědčení, dobré bydlení, shoda názorů na politiku, oddělené bydlení od rodičů, dobré sexuální soužití, sdílní péče o domácnost, sdílení péče o děti, ochota diskutovat o problémech, mít nějaký čas pro své vlastní přátele a koníčky/aktivity, tolerance, společné trávení času.

Graf č. 7.3 **Faktory nutné pro úspěšné manželství/dlouhodobé partnerství podle mužů** (v %)

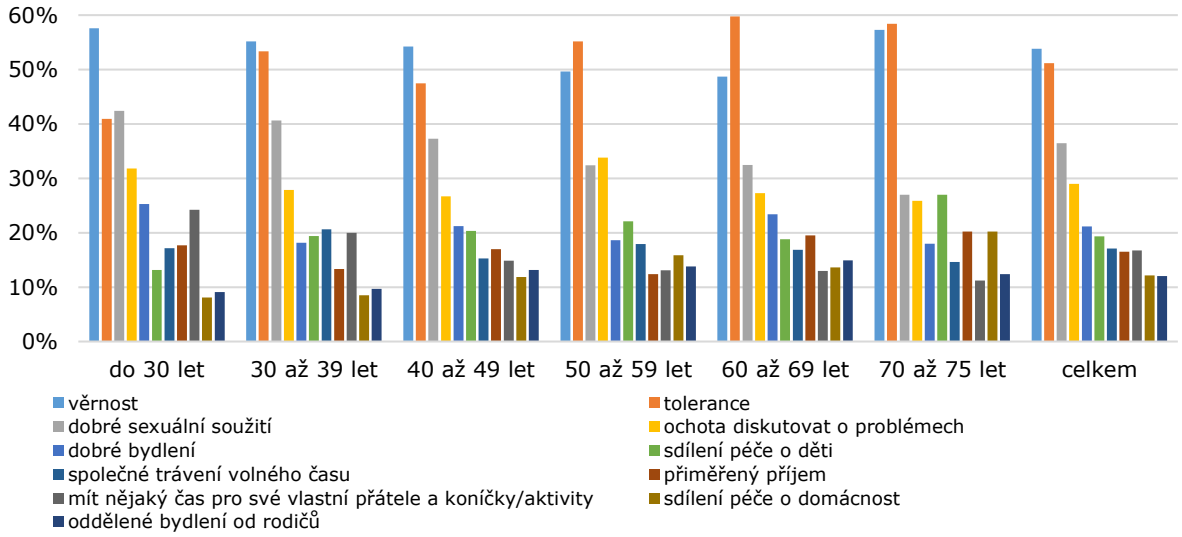

Pozn.: Na posledních příčkách figuruje shoda názorů na politiku, sociální původ a náboženské přesvědčení. Pro malé četnosti nejsou v grafu znázorněny.

Zdroj: Rodina 2019

Graf č. 7.4 **Faktory nutné pro úspěšné manželství/dlouhodobé partnerství podle žen** (v %)

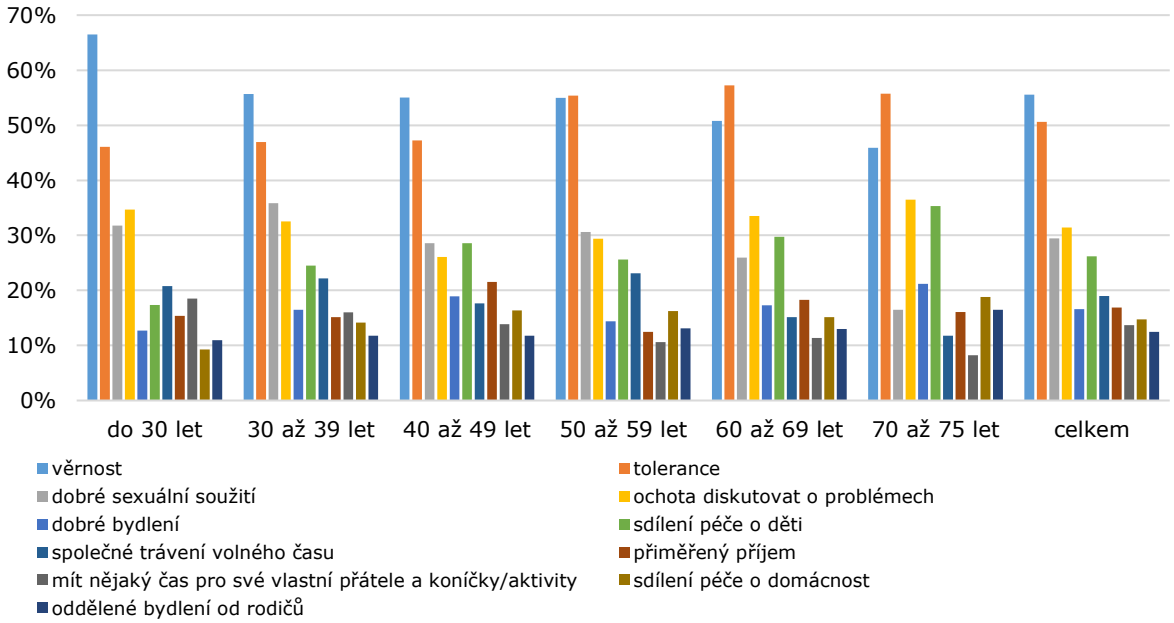

Pozn.: Na posledních příčkách figuruje shoda názorů na politiku, sociální původ a náboženské přesvědčení. Pro malé četnosti nejsou v grafu znázorněny.

Zdroj: Rodina 2019

Demografická statistika dlouhodobě vypovídá o vzdělanostní homogamii snoubenců. V roce 2018 vstupovalo 52 % snoubenců do manželství s partnerem shodného stupně vzdělání (ČSÚ, 2014a). **Roli vzdělání v procesu hledání partnera potvrzují i sociologické výzkumy**. Např. Šetinová, Klímová Chaloupková (2019) se podrobněji zabývaly partnerskými preferencemi uchazečů o studium na vysoké škole ve věku 17 až 25 let. Mezi tři nejvýznamnější vlastnosti při výběru životního partnera patří vzájemná přitažlivost, inteligence, zodpovědnost a poctivost. Vysoce je ceněno i vysokoškolské vzdělání, dobrá finanční situace a hezký vzhled. Menší důležitost je připisována shodě v názorech na politiku, kterou považuje za podstatnou jen méně než třetina mladých lidí. **Názory jsou však do značné míry genderově podmíněné a dokládají, že i mezi mladou generací přetrvává tradiční pojetí mužství a ženství**. Ženy přisuzují větší význam finančnímu zabezpečení a vysokoškolskému vzdělání partnera než muži u partnerek. Ti kladou u partnerky vyšší důraz na hezký vzhled a schopnost dobře se postarat o domácnost. Mladí uchazeči o studium na vysoké škole, kteří preferují manželství před nesezdaným soužitím, přikládají větší důležitost zodpovědnosti a poctivosti partnera a také schopnosti postarat se o domácnost. Pro ženy upřednostňující nesezdané soužití není finanční zabezpečení partnera tak významné jako pro ženy preferující manželství. Na druhé straně není potvrzeno, že by muži tíhnoucí spíše k nesezdanému soužití hledali častěji partnerku s vyšším výdělečným potenciálem. Ženy s vyšším vzdělanostním potenciálem hledají jim podobné partnery. Muži s vyšším statusem však nejsou takto vyhraněni, což mj. vysvětluje sňatkovou tíseň vysoce vzdělaných žen (Šetinová, Klímová Chaloupková, 2019). Na roli vzdělání při výběru partnera poukázali i Katrňák a Fučík (2009), a to nejen u svobodných, ale i rozvedených žen, u nichž nabývá při hledání nového partnera na významu. Lze usuzovat, že se touto strategií snaží maximalizovat úspěch následujícího partnerství.

Výzkum *Samoživitelé 2019* ukázal, že **i sólo rodiče usilují o rodinu úplnou**, byť s ohledem na jejich předchozí zkušenost s určitou opatrností. Nový partner by měl mít především dobrý vztah k dětem z jeho strany nevlastním, podobně by s ním měly dobře vycházet i ony samy. Velmi důležitá je i míra shody mezi partnery, a to zejména v oblasti sexuální, ale i v tom, zda a kolik dalších dětí by případně chtěli mít. Za nejméně důležitou považovali dotázaní samoživitelé materiální a finanční situaci svého (případného) partnera, i když ani ta není zcela nevýznamná, což souvisí s jejich často neuspokojivými finančními poměry. Pro muže samoživitele byla na rozdíl od žen spíše důležitá kvalita vlastního vztahu, pro ženy bylo zásadnější materiální zabezpečení partnera a vztah s dětmi. S rostoucím věkem dětí je však kvalita vztahu dětí s novým partnerem rodiče méně podstatná (Paloncyová a kol., 2019a).

Pokud se nepodaří najít partnera splňujícího individuální preference, nebo pokud člověk v korezidenčním partnerství žít nechce (ačkoli, jak bylo uvedeno výše, je podíl těchto osob i mezi mladou generací nízký), hovoříme o tzv. singles, jejichž četnost v populaci vzrůstá (zmíněno v kapitole 2). Výzkum Haškové a Vohlídalové (2014) naznačuje, že **pro určitou část singles se život bez partnera stává celoživotní cestou**. Platí to zejména pro muže, neboť je mezi nimi, i ve vyšším věku, značný podíl těch, kteří nemají žádnou zkušenost s korezidenčním vztahem. S věkem singles sice klesá podíl těch, kteří by si přáli žít s partnerem, nicméně celkově by život ve stálém partnerství preferovaly tři pětiny single mužů a žen. To naznačuje, že tento způsob života není vždy svobodnou volbou. Zvláště u mužů třicátníků hraje roli v pojetí single života dosažené vzdělání a pozice na pracovním trhu. Ti, kteří stojí na nejnižším stupni, spojují svoji nezadanost s nízkou atraktivitou spojenou se socioekonomickým statusem, s místem bydliště (např. v menších obcích), s nižší mírou sociálních kontaktů a s nedostatkem příležitostí najít si vhodnou partnerku. Naproti tomu vysokoškoláci více

zdůrazňují vlastní nezávislost, své osobní zájmy a momentální časovou zaneprázdněnost. Život single chápou spíše jako dočasnou etapu, kterou, až budou sami chtít, mohou ukončit a založit rodinu. Single čtyřicátníci však již trvalý korezidenční vztah do budoucna zpravidla neočekávají (Hašková, Vohlídalová, 2014).

7.3 Nesezdané soužití a manželství

Výzkumy z prvního desetiletí tohoto století poukazují na to, že **generace narozené ve druhé polovině 70. let začínali partnerský život nesezdaným soužitím** (např. Šťastná, Paloncyová, 2011). Preference tohoto typu soužití mladou generací potvrdil i výzkum *Rodina 2019*. Podle něj žilo ve věku 25 až 29 let nesezdaně 28 % dotázaných mužů, ve věku 30 až 34 let 42 %. Naproti tomu v manželství žilo 16 %, resp. 28 % mužů. Ve věku 35 až 39 let byly již poměry obrácené, tj. ženatí představovali 49 % a nesezdaní 30 %. Nesezdané ženy byly nejpočetnější ve věku 25 až 29 let (43 % ku 31 % vdaným), ve věku 30 až 34 let byly podíly srovnatelné (po 37 %) a ve věku 35 až 39 let dominovaly podobně jako u mužů ženy žijící v manželství (59 % ku 21 % nesezdaných).[116] Ve věkové kategorii, kdy je nesezdané soužití nejběžnější, tj. 25 až 34 let, podíl sezdaných i nesezdaných rostl spolu s výší vzdělání, a to u mužů i u žen.

S partnerem žijí nesezdaně častěji rozvedení muži než rozvedené ženy a obdobné je to u ovdovělých (*Rodina 2019*; *SILC 2017*; Vohlídalová, 2014b). Protože ženám bývají častěji po rozvodu či rozchodu svěřovány děti do péče, stojí ženy častěji v čele rodiny neúplné. Pokud ovdoví, zůstávají v naprosté většině samy. Důvodem může být to, že si korezidenční partnerství spojují s ohrožením ztráty nově nabyté nezávislosti a s povinností péče o partnera. Dochází zde k určitému paradoxu, kdy partnera nemají častěji svobodní muži než ženy, po zkušenosti s partnerským životem však zůstávají jako single (s dětmi či bez) častěji ženy (Vohlídalová, 2014).

Společné soužití partnerů předtím, než případně vstoupí do manželství, se stalo zejména mezi mladou generací normou. Podle *Evropského výzkumu hodnot* z roku *2017* by upřednostnila manželství na zkoušku téměř polovina dotázaných ve věku od 18 do 30 let (Rabušic, Chromková Manea, 2018). Některé výzkumy však ukazují, že se nesezdané soužití stále častěji mění v trvalou formu vztahu (Paloncyová, Šťastná, 2012). Oblibu nesezdaného soužití dokládá i skutečnost, že i rodiče tří a více dětí řadící se mezi věřící uzavřeli v téměř polovině případů sňatek až po předchozí společné kohabitaci a nikoli přímý sňatek (Paloncyová, 2019a). **K dlouhodobosti nesezdaného soužití přispívá jeho celospolečenská tolerance**. Např. ve výzkumu *Rodina 2019* označila rostoucí počty dlouhodobě nesezdaných partnerů za znepokojivý trend pouze čtvrtina dotázaných. Motivem pro vstup do manželství není ani těhotenství, jak tomu bylo před rokem 1989 (Kuchařová a kol., 2019a).

Důvody, proč nesezdaní sňatek neuzavřeli, zjišťoval v nedávné době *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů,*[117] a to v rodinách se třemi a více dětmi a v rodinách s nevlastním rodičem. Rozdíl mezi těmito typy rodiny spočívá v podílu nesezdaných, kteří byli mezi vícenásobnými rodiči v menšině (13 % párů), ale v rodinách, kde bylo alespoň jedno nevlastní dítě, převažovali (61 %). Důvod, proč nevstoupily tyto páry do manželství, však byly u dotázaných z obou typů rodiny shodné. Hlavním argumentem bylo **přesvědčení, že sňatek není důkazem vzájemné lásky a manželství by**

[116] Podle šetření SILC 2017 se poměr nesezdaných soužití a manželství obrátil kolem 30. roku věku. Výsledky jsou ovlivněny odlišnou metodikou sběru dat.

[117] Více na https://www.vupsv.cz/projekty/?id=338

nepřineslo nějaké výhody, ať již finančního, materiálního či právního charakteru. Roli hrála i předchozí zkušenost alespoň jednoho partnera s rozvodem či rozchodem, negativně byly vnímány i finanční náklady svatby (Paloncyová, 2019a, Paloncyová, 2019b).

Výzkum *Rodina 2019* potvrdil, že podíl nesezdaných párů klesá spolu s rostoucím věkem, manželství je naproti tomu spojeno s vyšším vzděláním a s větším počtem dětí. S tím částečně souvisí i hodnocení životní úrovně, kdy ti, kteří označili svoji domácnost za chudou, byli častěji nesezdaní. Za zmínku stojí, že to, v jaké rodině respondent v dětství převážně vyrůstal, se do typu partnerství v uvedeném výzkumu významně nepromítlo. Rozdíly byly patrné pouze u mladé generace do 30 let, kde ti, kdo žili s oběma biologickými rodiči, uzavřeli sňatek častěji než ostatní. Některé dřívější výzkumy naznačují, že kohabitace jsou preferovaným typem pro osoby s liberálními názory, odklánějící se od tradičních představ o rodině a rozdělení rolí muže a ženy (např. Kreidl, Moravcová, 2014; Klímová Chaloupková, 2018). Podobně tomu bylo i ve výše zmíněném výzkumu *Rodina 2019*. **Více názorově konzervativní žili častěji tradičněji, tj. v manželství**. Názory na role mužů a žen se však v tomto šetření neukázaly jako významný prediktor typu soužití.[118] Otázkou nicméně zůstává, zda je typ soužití zvolen na základě hodnot, či se hodnoty osob proměňují v závislosti na typu soužití. Běžné, tj. transverzální výzkumy umožňují nastínit, zda a v jakých postojích se liší současné manželské a nesezdané páry.

Podle výzkumu *Rodina 2019* se typ partnerství projevil v postoji k matkám samoživitelkám, tj. v otázce zda je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama bez partnera. Tolerantnější byli v tomto smyslu nesezdaní, méně s výrokem souhlasili muži, míra akceptace klesá rovněž s věkem.[119] Podobně tomu bylo i v postoji k rozvodům s dětmi. **Naopak za součást životního štěstí považují shodně manželé i nesezdaní** (celkem přibližně polovina dotázaných) **rodičovství,** více než typ soužití je zde samozřejmě znatelný vliv počtu dětí, které respondent měl v době uvedeného výzkumu.

Rodina byla naprostou většinou respondentů žijících s partnerem vnímána jako instituce poskytující materiální zázemí (49 % bylo „rozhodně pro", 42 % „spíše pro" daný výrok). Silnější byl souhlas respondentů žijících v manželství, a to více u žen bez maturitního vzdělání, pro jejichž rodiny byly zřejmě klíčové příjmy obou partnerů, a u mužů vysokoškoláků, kteří se mohou zejména ve fázi raného rodičovství považovat za hlavní živitele rodiny. **Rodina však představuje pro respondenty žijící s partnerem především citové zázemí, a to pro téměř všechny dotázané bez rozdílu typu partnerského vztahu**, ale i jiných charakteristik (silný souhlas vyjádřilo 77 %, slabší 21 % respondentů žijících v době výzkumu *Rodina 2019* s partnerem).

Poměrně specifickou je otázka dělby rolí muže a ženy. V postojové rovině převažuje obecně v české společnosti egalitářský model (kapitola 8.1), tj. oba partneři by měli být zapojeni jak na pracovním trhu, tak v péči o domácnost a děti. V tomto směru se nijak nelišili ani nesezdaní a žijící v manželství dotázaní ve výzkumu *Rodina 2019*. Na druhé straně podle *Evropského výzkumu hodnot* z roku 2017 se téměř

[118] Byla použita binární logistická regrese. Tento model umožnil postihnout čistý vliv níže uvedených proměnných na typ soužití jako závisle proměnné. Nezávislými proměnnými byly věk, vzdělání, počet dětí, hodnocení domácnosti z hlediska chudoby, dítě jako životní hodnota, postoj k alternativnímu rodinnému chování, jež se podle modelu při kontrole vlivu ostatních proměnných promítly do typu soužití. Pohlaví, spokojenost s životem, víra, typ původní rodiny, typ bydliště, společenská třída, rodina jako citové versus materiální zázemí, postoje k dělbě rolí muže a ženy naopak vliv na typ soužití neměly.

[119] Při kontrole vlivu ostatních vybraných charakteristik, tj. věku, vzdělání, pohlaví, počtu dětí, typu soužití a typu původní rodiny. Do analýzy byli zařazeni pouze ti respondenti, kteří žili v době výzkumu Rodina 2019 s partnerem, tj. v manželství, nebo v nesezdaném soužití.

polovina dotázaných (bez ohledu na rodinnou situaci) vyjádřila, že úkolem muže je vydělávat peníze, úkolem ženy je starat se o domácnost a rodinu. Z hlediska věku zde nebyl výrazný rozdíl, častěji s tímto tvrzením nesouhlasili vysokoškoláci (Rabušic, Chromková Manea, 2018).

Nicméně se zdá, že se většina párů na rozdělení domácích povinností shodne (*Rodina 2019*: čtyři pětiny, a to bez ohledu na pohlaví, věk či typ soužití, ani počet dětí v rodině zde nehrál významnou roli). To nemusí znamenat, že se s rozdělením úkolů každý z partnerů ztotožňuje a vnímá ho jako spravedlivé. Výzkumy ukazují, že **většinu domácí práce vykonává stále žena, a to bez ohledu na typ partnerství** (Klímová Chaloupková, 2018), ale mezi nesezdanými páry lze nalézt více těch, kde se muž více zapojuje do každodenních rutinních úkolů. Tento rys však nemusí být univerzální. Jiné výzkumy zaměřené na specifické typy rodin s dětmi, např. rodin se třemi a více vlastními dětmi či rodin s nevlastním rodičem,[120] naznačují, že pokud jsou v těchto rodinách rodiče nesezdáni, má žena při kontrole jiných charakteristik více úkolů[121] než žena vdaná (datové soubory *Vícedětné rodiny 2018, Rekonstituované rodiny 2018*). U rekonstituovaných rodin hraje jistě roli to, že jsou děti žijící v této rodině častěji biologickými dětmi z předchozích vztahů ženy a za chod domácnosti je tak odpovědná spíš ona jako matka. V případě vícedětných rodin byly obecně nesezdaní v menšině a měli v porovnání s manželi nižší vzdělání, u nichž navzdory egalitárním názorům může být v realitě vyjednávání o podílu na chodu domácnosti a rodiny obtížnější.

Z hlediska rozdělení domácí práce rozlišila Klímová Chaloupková (2018) mezi českými páry čtyři skupiny. Přibližně ve dvou pětinách domácností je rozdělení práce tradiční, kdy žena vykonává více rutinních činností než muž a přitom je toto rozdělení vnímáno jako spravedlivé. Ve třetině případů je potom tradiční dělba hodnocena jako vůči ženě nespravedlivá. Přibližně pětina párů praktikuje egalitářský přístup, nejméně jsou zastoupeny případy, kdy většinu domácí práce vykonává muž. Z hlediska typu partnerského vztahu se při kontrole vlivu socioekonomických a sociodemografických charakteristik ukazuje, že lidé žijící v nesezdaném soužití mají oproti těm žijícím v manželství větší šanci patřit do skupiny s egalitářským rozdělením domácí práce a považovat to za spravedlivé. Na druhou stranu mají nesezdaní větší šanci být s tradiční dělbou spokojení než nespokojení. Zejména nesezdané ženy, které vykonávají většinu domácí práce samy, jsou s tím spokojené častěji než ženy vdané. Lze se domnívat, že k tomuto rozdělení dospěli partneři v rámci vyjednávání, u vdaných žen je to spíš vnímáno jako norma a míra ztotožnění tak může být nižší. **Nespokojenost žen s rozdělením domácí práce** však může pramenit spíše než z egalitárních postojů **z nutnosti skloubit zaměstnání a péči o rodinu a domácnost**. Úskalím těchto závěrů však je, že o této otázce vypovídal vždy pouze jeden z partnerů.

Dalším významným **rysem nesezdaných párů je méně časté sdílení financí**, než je tomu u manželských párů. To není zcela v souladu se současným nastavením sociální politiky, kdy je testován příjem domácnosti jako celku a přitom někteří členové domácnosti nemusí mít k finančním zdrojům přístup (Hamplová, 2015). Obtížné situace mohou rovněž nastat při rozchodu či v rodinách, kde je jeden z rodičů nevlastní. Tyto rodiny jsou ve velké míře založeny právě na partnerství bez sňatku (Paloncyová, 2019b).

[120] Více na https://www.vupsv.cz/projekty/?id=338

[121] Kromě běžných domácích prací bylo zjišťováno zajištění běžných nákupů, úředních záležitostí, rozhodování o způsobu trávení volného času, o běžném hospodaření s penězi, zabezpečení péče o malé děti a pomoc dětem s přípravou do školy a dětí v jejich volném čase.

7.4 Neshody a problémy v rodině

Rodina není uzavřenou institucí, ale je v interakci s vnějším prostředím. Pro stabilitu rodiny nejsou rizikové pouze vnitřní faktory, tj. míra shody mezi partnery v různých oblastech, ale např. i situace na trhu práce, která má vazbu na ekonomickou soběstačnost rodiny. Mezi nejčastější negativní jevy (shodně po více než jedné třetině podle výzkumu *Rodina 2019*), kterým rodiny čelí, se podle jejich výpovědí řadí **problémy s materiálním zabezpečením a partnerské problémy**, jako jsou např. konflikty, nevěra, násilí. Zkušenost s materiálními problémy přitom deklaruje více nesezdaných než manželů (37 % proti 27 % podle výzkumu *Rodina 2019*), výrazně častěji tuto zkušenost zažívají podle svých výpovědí samoživitelé, což je i v souladu s jejich objektivní situací (viz kapitola 3). Podobně je tomu i v případě partnerských problémů, které vedly u dnešních samoživitelů až k rozpadu rodiny. U nesezdaných se může jednat o jeden z důvodů, proč nevstoupili se současným partnerem do manželství. U svobodných nesezdaných je míra výskytu partnerských problémů v porovnání s rozvedenými partnery přibližně poloviční (34 % proti 66 %, u manželů 23 %). Současné soužití může být více méně idylické, ale může se zde, zvláště u rozvedených, odrazit nedobrá předchozí zkušenost. Zaměříme-li se na rodiny s nezletilými dětmi staršími šesti let, je situace z tohoto pohledu velmi podobná (Kuchařová a kol., 2018).

Pro úspěšné partnerství jsou důležité různé oblasti, na kterých by se měli partneři dohodnout. Podle posledních výzkumů panuje relativně **nejmenší shoda mezi partnery v otázce rozdělení domácích prací a každodenních povinností** (graf č. 7. 5). Je však nutné podotknout, že i přesto tvoří rodiny, kde partneři k dohodě v této otázce nedojdou, výraznou menšinu (přibližně pětinu). **Druhým obecně nejvíce diskutovaným tématem mezi partnery je jejich pracovní vytížení**. V těchto dvou oblastech se přitom neprojevil vliv typu rodiny, tj. to, zda respondent má s partnerem tři či více dětí, či je jeden z partnerů nevlastním rodičem alespoň jednoho dítěte v dané rodině. Největší shoda je v otázce důležitosti vzdělání, silnější je přitom v rodinách s více dětmi. Naproti tomu partneři v tzv. rekonstituovaných rodinách se v porovnání s ostatními shodnou relativně méně na hospodaření s penězi a v otázkách výchovy dětí, což samozřejmě souvisí s tím, že jeden rodič je dítěti nevlastní (Paloncyová, 2019b). Muži a ženy se ve svých odpovědích zásadně neliší, ani zde nehraje roli to, zda jsou partneři sezdáni či nikoliv.

Graf č. 7.5 **Shoda partnerů ve vybraných oblastech podle různých výzkumů** (v %)

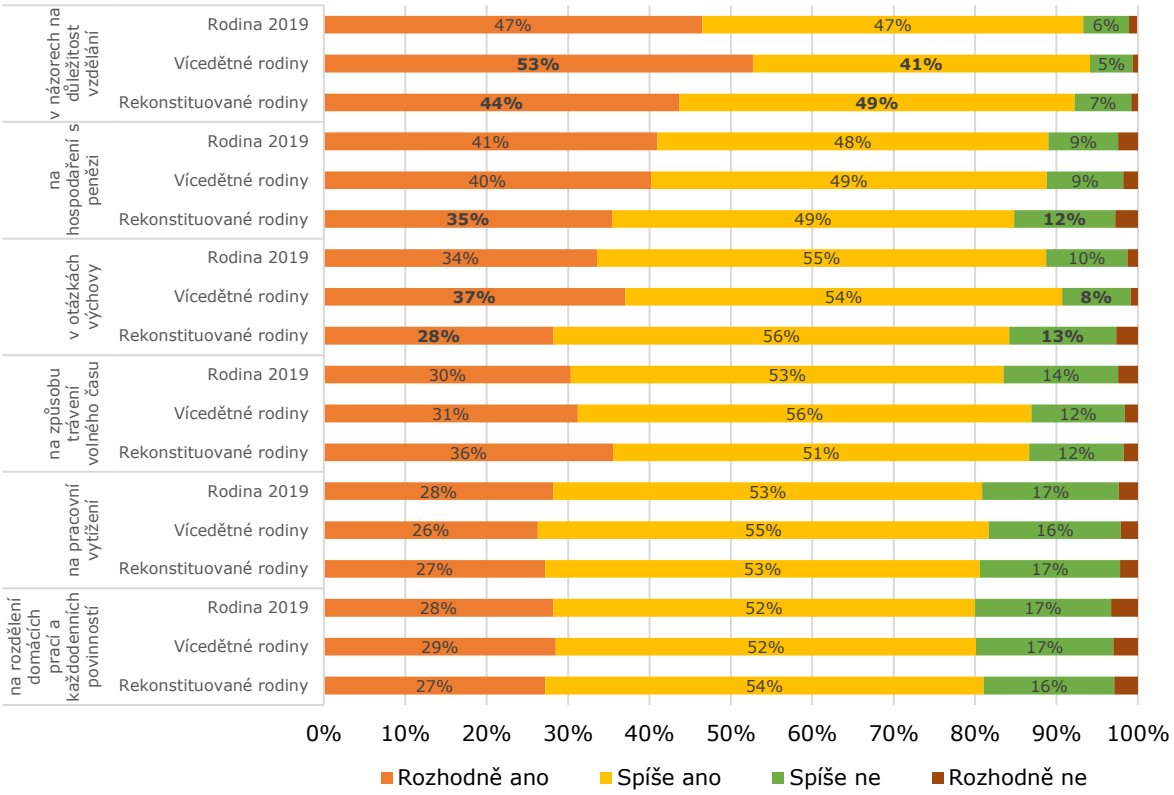

Pozn.: Tučně znázorněny statisticky významné rozdíly

Zdroj: Datové soubory Rodina 2019, Rekonstituované rodiny 2018, Vícedětné rodiny 2018

Lze se domnívat, že míra shody mezi partnery je proměnlivá v závislosti na rodinném cyklu. Jiné problémy řeší rodiny, kdy je jeden z rodičů, většinou žena, na mateřské či rodičovské dovolené, jiné pak ty, které mají dospívající děti. Z výzkumu VÚPSV, v. v. i., jenž se zaměřil na rodiny **ve střední fázi rodinného cyklu**,[122] tj. rodiny, které měly děti ve věku od začátku povinné školní docházky do 19 let, a jejich rodiče v naprosté většině již oba pracovali, vyplývá, že jedním z nejčastějších témat konfliktů, pokud k nim vůbec dochází, je i v těchto rodinách **velké pracovní vytížení (jednoho z) partnerů**. Jablkem sváru v těchto rodinách bývá také **výchova dětí či podíl a způsob péče o domácnost, nebo trávení volného času celé rodiny**. Nutno však podotknout, že pokud k těmto neshodám dochází, pak je to zřídka, či pouze občas (Kuchařová a kol., 2018). Podle výzkumu Nadace Sirius *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje* se alespoň občas pohádá čtvrtina partnerů v rodinách s dětmi mladšími 12 let, polovina z nich se alespoň jednou měsíčně neshodne na výchově dětí, pohádá se kvůli ekonomické situaci rodiny nebo kvůli partnerským problémům. V tématech ani frekvenci hádek se přitom významně neprojevuje to, zda se jedná o oba biologické rodiče nebo rodiče a jeho nového partnera (Median, 2016).

Jedním z hlavních poslání rodiny je vychovávat děti. O tom, že to není vždy zcela lehký úkol, svědčí to, že nějakou negativní zkušenost spojenou s výchovou dětí

[122] Více na https://www.vupsv.cz/projekty/?id=307

má, v závislosti na typu rodiny, pětina až třetina rodin (Kuchařová a kol., 2018; Paloncyová, 2019a, 2019b; *Rodina 2019*), **obecně častěji ji zmiňují samoživitelé.** Na jedné straně se může jednat o reakce dítěte na rozpad rodiny, na druhé straně je výchova pouze jedním rodičem obtížná a může vést k větší citlivosti samoživitele na jinak běžné projevy dítěte v jednotlivých fázích jeho vývoje.

Výskyt problémů s dětmi v rodině souvisí s jejich věkem. Péče a výchova se proměňuje s tím, jak jim postupně přibývají povinnosti, ať školní či domácí, zvyšuje se jejich samostatnost, rozšiřují se okruhy známých, děti získávají nové zkušenosti a utvářejí si vlastní názory. Nejvíce neshod mezi rodiči a dětmi je tak **v období docházky na základní školu**, případně i déle. Zdrojem napětí mezi rodiči a dětmi je napříč různými typy rodin **neplnění domácích úkolů a prací, dále školní výsledky**, v rodinách s více dětmi pak i vztahy mezi sourozenci.

Velmi palčivou otázkou je rovněž způsob trávení volného času. Ukazuje se, že rodiče velmi silně reflektují jako problém **trávení příliš mnoho času dětmi na mobilu a jiných podobných zařízeních**. V rodinách samoživitelů, podobně jako v rodinách se třemi a více dětmi a v rekonstituovaných rodinách, zmínilo tuto skutečnost po jedné třetině dotázaných (Paloncyová a kol., 2019a; Paloncyová, 2019c, 2019d). Jak ukázal např. nedávný výzkum Masarykovy univerzity (Bedrošová a kol., 2018), k internetu se telefonem připojuje 84 % dětí a dospívajících, prostřednictvím počítače 45 %, třetina z dětí a dospívajících (29 %) je na mobilním internetu „skoro pořád". Během školního dne tráví 35 % dětí a dospívajících čtyři a více hodin online, během víkendového dne je to dokonce 51 %. Dívky častěji navštěvují sociální sítě a používají internet pro práci do školy, chlapci častěji hrají hry, sledují zprávy, dívají se na videa anebo vytvářejí vlastní videa a hudbu. Navzdory vysokému podílu rodičů, kteří spatřují v trávení času na počítači, mobilu či internetu u dětí určitý problém, naprostá menšina z nich zatím chtěla nebo byla nucena vyhledat pomoc odborníků, kteří by jim tento problém pomohli překonat.

Současné rodiny a jejich děti jsou však vystaveny i dalším negativním jevům, jako je např. šikana, experimenty s drogami či jiné závislosti. Podle výzkumu VÚPSV, v. v. i. *Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu* má nějakou takovou zkušenost se šikanou či drogami, většinou však ne přímo osobní, ale ze svého okolí, přibližně čtvrtina rodin s nezaopatřenými dětmi ve školním a starším věku. **S psychickou šikanou svého dítěte se setkalo na základní škole 8 % rodin, s fyzickou 5 %**. Spolu s věkem dětí se výrazně zvyšuje podíl rodičů, kteří nevědí, zda jejich dítě do kontaktu s nějakým patologickým jevem přišlo. To naznačuje, že rodiče příliš nevědí, jak zjišťovat ohrožení svých dětí, nebo s dětmi neumí o tomto tématu komunikovat (Kuchařová a kol., 2018). Podle výzkumu Nadace Sirius *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje* ví o šikaně svého potomka ve škole 12 % rodin s dětmi od 7 do 12 let. Kázeňské problémy dítěte na prvním stupni základní školy pak přiznává 14 %, častější jsou však prospěchové problémy (přibližně 20 %) i dlouhodobé problémy s chováním dítěte v rodině (neposlouchá, je drzé, dělá si, co chce; 15 %). Poslední dva jmenované jevy se vyskytují častěji v rodinách s novým partnerem rodiče než v rodinách neúplných, v nich je naopak více problémů spojených se šikanou ve škole. Nejvíce „odolné" jsou v tomto smyslu rodiny s oběma biologickými rodiči. Problémy jsou často vzájemně provázané, kdy např. přibližně polovina rodin s výchovnými problémy deklaruje i problémy ve škole (Median, 2016).

Rozpoznat problémy a najít jejich řešení pomáhá komunikace v rodině. **Nejčastějším tématem hovoru mezi rodiči a dětmi jsou školní výsledky, dále jeho zájmy a pocity**, o nichž si s dětmi dle svých výpovědí povídají alespoň jednou týdně čtyři pětiny rodičů. Pokud se dospělí v rodině baví o jiných než provozních záležitostech

domácnosti (80 %), hovoří nejčastěji o práci, o dětech obecně, o zájmech a volném čase, finanční záležitosti se podle míry výskytu umístily až na pátém místě (15 % rodin o nich spolu hovoří). Více spolu komunikují vzdělanější a lépe situované rodiny a rodiče menších dětí (Median, 2016).

I přes výše uvedené některé problémové oblasti v každodenním životě, kterým rodiny více či méně úspěšně čelí, panuje obecně mezi lidmi žijícími s partnerem spokojenost. Otázkou je, do jaké míry jsou jejich výpovědi v průzkumech veřejného mínění ovlivněny desirabilitou, ale ve výzkumech zaměřených na různé typy rodin s dětmi (se školními dětmi, vícedětné, rekonstituované) je podíl těch, kteří označili své **soužití za velmi šťastné či převážně spokojené**, na srovnatelné úrovni tří čtvrtin. Spokojení, ale zároveň připouštějící ve vztahu občasné potíže či problémy, představují přibližně jednu pětinu, za velmi ohrožené je možné považovat zhruba 5 % párů (datové soubory *Rodiny ve střední fázi 2016*, *Rekonstituované rodiny 2018, Vícedětné rodiny 2018*). Manželé považují svůj partnerský život většinou za šťastnější než nesezdaní, čím vyšší mají manželé vzdělání, tím spokojenost roste, u nesezdaných je hodnocení uniformnější (např. podle šetření rodin ve střední fázi, rekonstituovaných rodin, vícedětných rodin).

Nespokojenost s partnerským vztahem může vést až k rozchodu či rozvodu. Ve výzkumech různých cílových skupin o něm někdy opravdu vážně uvažovala vždy přibližně pětina dotázaných žijících v manželství či nesezdaném soužití (Paloncyová, 2019a, 2019b, *Rodina 2019*). I v této otázce je zřejmý vliv právního statusu partnerství, kdy **manželé na rozvod pomýšlejí v menší míře než nesezdaní na rozchod**. Z některých výzkumů lze usuzovat na vliv výše vzdělání, tj. vyšší vzdělání snižuje zastoupení těch, kteří někdy zvažovali rozvod či rozchod se svým současným partnerem (např. podle výzkumu rodin ve střední fázi z roku 2017), jiné však vliv dalších sociodemografických charakteristik nepotvrzují (*Rodina 2019*). Větší počet dětí v rodině se odráží spíše než v úvahách o rozvodu či rozchodu v hodnocení spokojenosti v partnerském vztahu, neboť v rodinách s více než dvěma dětmi připouští rodiče i přes celkovou spokojenost určité problémy či potíže (Paloncyová, 2019a). Specifická je situace rekonstituovaných rodin neboli rodin s nevlastním rodičem. Myšlenky na rozvod či rozchod v nich nejsou o nic méně či více časté než v ostatních rodinách, rizikovým faktorem je však samotné složení těchto rodin. Přítomnost nevlastních dětí v domácnosti klade zcela jistě zvýšené nároky na vzájemnou toleranci, respekt a možnosti a ochotu vyjít vstříc potřebám jednotlivých členů rodiny. V potaz je však třeba brát i nerezidenčního rodiče dítěte či dětí, který by v jejich životě měl i po rozpadu původní rodiny zůstat v ideálním případě přítomen (Paloncyová, 2019b).

Partnerské problémy jsou překonávány zejména vlastními silami, služby odborníků jsou vyhledávány obecně sporadicky. Výraznou roli mají v partnerské krizi obavy z toho, jaké dopady by měl rozpad rodiny na děti, samozřejmě čím více dětí v rodině je, tím je tento motiv rodinu udržet větší. O něco menší, i když podstatnou roli hrají obavy z ekonomických důsledků rozvodu (podle šetření rekonstituovaných, vícedětných rodin i rodin ve střední fázi; kapitola 10.2).

7.5 Příčiny rozpadu rodiny

Středem pozornosti legislativy vážící se k rodině a rodinnému životu je pouze instituce manželství, nikoli nesezdané soužití. Manželství vzniká na základě sňatku (civilního, církevního), zaniká úmrtím jednoho z manželů či prohlášením manžela za mrtvého, soudním prohlášením uzavření sňatku za neplatné a rozvodem. Nesezdané

soužití zaniká za života obou partnerů rozchodem. Od vzniku samostatného Československa se rozvodová legislativa postupně upravovala, a to často v souladu s tím, jak se vyvíjel celospolečenský postoj k rozvodu (Kuchařová a kol., 2019a). **V současné době je rozvod manželství upraven v občanském zákoníku** (zákon č. 89/2012 Sb., dále též NOZ). Aby bylo manželství rozvedeno, musí být soužití manželů „tak trvale, hluboce a nenapravitelně rozvráceno, že nelze očekávat jeho obnovení" (NOZ). I přes splnění této podmínky nemusí být manželství rozvedeno, bylo-li by to v rozporu se zájmem jednoho z manželů či nezletilých dětí (tzv. tvrdostní klauzule). Jedná se např. o případy invalidity či závažného fyzického nebo psychického postižení. Pokud však spolu manželé déle než tři roky nežijí, soud manželství i přes uvedené překážky rozvede.

V tzv. **sporném rozvodu**, tj. v situaci kdy se na rozvodu manželství manželé nedohodnou, soud zjišťuje příčiny rozvratu, aby mohla být případně uplatněna tvrdostní klauzule, nebo byl stanoven nárok na výživné manžela, který se na rozvratu převážně nepodílel. Předpokladem **smluveného resp. „nesporného" rozvodu**, kdy soud nezjišťuje příčiny rozvratu, je společný návrh manželů, či připojení se manžela k návrhu na rozvod, který podá druhý z manželů. Manželé musí uvést shodná tvrzení týkající se příčin rozvratu manželství a záměru dosáhnout rozvodu. Manželství musí trvat nejméně rok a manželé spolu alespoň šest měsíců nežijí (tj. nesdílí své zájmy, potřeby, radosti a problémy a v neposlední řadě u nich došlo k zániku intimního soužití). Další nezbytnou podmínkou je dohoda o úpravě poměrů nezletilého dítěte pro dobu po rozvodu, která byla schválena soudem, a dohoda o úpravě majetkových poměrů, bydlení, případně výživného pro dobu po rozvodu.

Na rozdíl od manželství není nesezdané soužití výslovně právně ukotveno. Jedná se pouze o faktický stav mezi dvěma osobami, ať už stejného či opačného pohlaví, které spolu žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby, bez toho, aby mezi sebou uzavřeli manželství či registrované partnerství. Pro vznik i zánik nesezdaného soužití není třeba naplnění žádných formálních podmínek jako v případě manželství a registrovaného partnerství. Přesto lze **toto faktické soužití v občanském zákoníku podřadit pod některé jiné pojmy**. Jedná se o termíny osoba blízká, osoba spolužijící a domácnost, v rámci které zákon rozlišuje ještě společnou domácnost a rodinnou domácnost. Ze zákona nevzniká v nesezdaném soužití nárok na výživné ani na setrvání v nemovitosti, zákon přitom nijak nezohledňuje délku trvání soužití, ani věk či zdravotní stav druha. Současná právní úprava může být výhodná pro ekonomicky silnějšího z druhů. Druh s družkou však mohou dosáhnout na dávky v rámci zákona o nemocenském pojištění, na nesezdané partnery pamatuje i zákon o státní sociální podpoře, o pomoci v hmotné nouzi a o životním a existenčním minimu. Za splnění zákonem stanovených podmínek posuzují tyto zákony druha s družkou, stejně jako manžele, společně. Naopak, pozůstalý partner nemá nárok na vdovský/vdovecký důchod.

Pokud jsou rodiče dítěte manželé a chtějí se rozvést, musí být tyto otázky vždy upraveny soudním rozhodnutím, jinak soud manželství nerozvede. Tedy i v případě, že se na všem dohodnou, musí soud jejich dohodu schválit. V případě rozchodu druha a družky stát ovšem do jejich rozhodování takto nezasahuje. O uspořádání práv a povinností k dítěti v době po rozchodu jedná soud jen tehdy, pokud jeden z partnerů řízení sám zahájí či na základě podnětu orgánu sociálněprávní ochrany dětí (více Rogalewiczová, 2018; Skrášková, 2018).

Nyní obrátíme pozornost zpět k manželství, o jehož rozpadu máme jako o právním institutu alespoň nějaké údaje. Od roku 2014 mohou manželé podávat **návrh na rozvod společně**. Této možnosti využilo **48 % párů rozvedených v roce 2018**, na návrh ženy (dříve převažujícího typu návrhu) bylo rozvedeno 33 % manželství a na návrh muže 19 % (ČSÚ, 2019i).

Soudní statistiky zjišťují **příčinu rozvratu manželství**. Vymezené kategorie jsou však v řadě případů velmi neurčité (např. rozdíl povah, názorů a zájmů), pro poznání důvodů rozpadu rodiny tak nejsou příliš vypovídající.[123] Navíc se zde odráží změny legislativy, dle kterých se např. v případě společného návrhu na rozvod příčina soudně neurčuje. Uvedená obecnější příčina **„rozdíl povah, názorů a zájmů" je dlouhodobě nejčastější příčinou rozvratu, a to jak na straně muže, tak ženy**. Její podíl stoupal z úrovně 40 % u obou pohlaví na počátku 90. let na 75 % v roce 2013. Poté vlivem legislativy[124] klesl na současných 55 % u mužů a 56 % u žen. Spolu s tím nejprve klesal, ale v posledních letech výrazně stoupal podíl rozvodů, kde soud nezjistil příčinu (2018: 29 % u mužů, 28 % u žen). Třetí nejčastější kategorií (na úrovni 11–12 %) jsou „ostatní příčiny". Ačkoli by se mohlo zdát, že se příčina rozvratu liší v různých fázích vztahu, opak je podle oficiálních statistik pravdou. Příčina rozvratu se výrazně nemění ani s počtem dětí. Ve statistikách lze však vysledovat rozdíly z hlediska výše vzdělání. U obou pohlaví platí, že s rostoucím vzděláním klesá zastoupení „rozdílu povah, názorů a zájmů" a naopak přibývá rozvodů, kde soud nezjistil příčinu, tedy pravděpodobně těch, kde se manželé na rozvodu dohodli. V jiných aspektech (pravděpodobnost rozvodu, délka manželství) však dosavadní analýzy, jež jsou poměrně náročné na vstupní data (longitudinální přístup), dosud neukázaly jednoznačný vliv vzdělání na rozvodovost (Fučík, 2013).

Tolerance rozvodu českou společností je vysoká. Podle výzkumu CVVM (2017) souhlasily s výrokem, že když rodina nefunguje, je rozvod přijatelným řešením, tři čtvrtiny dotázaných. Jak bylo uvedeno, mezi předpoklady úspěšného partnerského vztahu patří věrnost a tolerance, na předních místech se rovněž umístila ochota diskutovat o problémech (kapitola 7.2). Tyto faktory rezonují s tím, jaké jsou podle české veřejnosti hlavní důvody rozpadu dnešních rodin. **Podle výzkumu *Rodina 2019* je jedním ze dvou hlavních důvodů rozchodu partnerů nevěra, dále problémy v komunikaci a malá snaha partnerské problémy řešit** (graf č. 7.6).

[123] 1. Neuvážený sňatek, 2. alkoholismus, 3. nevěra, 4. nezájem o rodinu (včetně opuštění soužití), 5. zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin, 6. rozdíl povah, názorů a zájmů, 7. zdravotní důvody, 8. sexuální neshody, 9. ostatní příčiny, 10. soud nezjistil zavinění.

[124] Od roku 2014 mohou manželé podávat návrh na rozvod společně (viz výše).

Graf č. 7.6 **Hlavní důvody rozpadu rodin podle výzkumu veřejného mínění *Rodina 2019*** (v %)

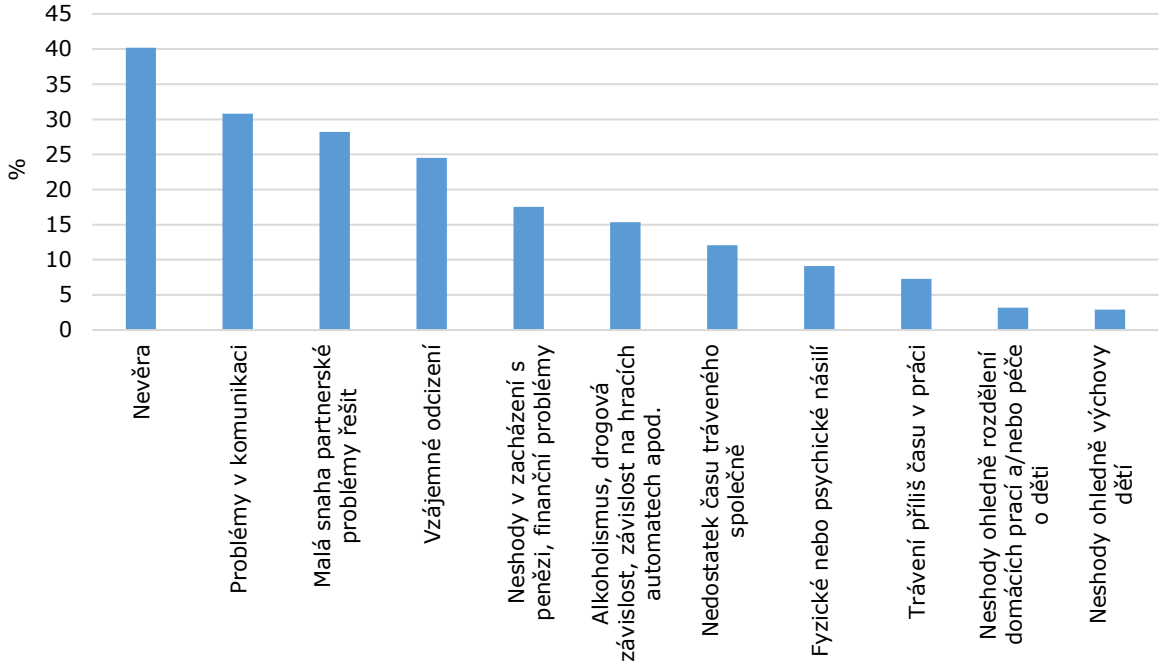

Zdroj: Rodina 2019

Shoda české veřejnosti na hlavních důvodech rozpadu rodiny je téměř univerzální, vysokoškoláci však více než ostatní kladou důraz spíše než na nevěru na problémy v komunikaci mezi partnery (*Rodina 2019*). V těchto názorech se odráží jak zkušenost osobní, tak z blízkého či vzdálenějšího okolí. Přesnější představu o tom, proč se rodiny rozpadají, přináší výpovědi těch, kteří si rozvodem či rozchodem sami prošli.

V roce 2019 bylo VÚPSV, v. v. i. realizováno v rámci projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* šetření zaměřené na neúplné rodiny.[125] Podobně jako ve výzkumu *Rodina 2019* vybírali samoživitelé z nabídnutého seznamu dva hlavní důvody, proč se s rodičem svého nejmladšího dítěte rozešli či rozvedli. Pro možnost určitého srovnání byly zvoleny podobné varianty jako ve výzkumu CVVM v roce 2009.[126] Tři nejčetnější důvody pro rozchod se při porovnání uvedených výzkumů zásadně nezměnily, a jsou jimi **nevěra, odlišné názory a nedostatek vzájemné pozornosti a porozumění** (tabulka č. 7.1). Problémy lze rovněž spatřovat v zacházení s penězi, zanedbatelné nejsou ani různé závislosti, a to v roce 2019 u obou pohlaví. V obou sledovaných letech uváděly ženy výrazně častěji než muži, a to v poměrně významné míře, fyzické nebo psychické násilí.

[125] Pozornost byla mimo jiné upřena na důvody či okolnosti, za jakých se stal respondent samoživitelem či samoživitelkou. Předmětem zájmu byl vztah dotázaného samoživitele s rodičem nejmladšího nezaopatřeného dítěte. Většina respondentů s tímto partnerem, tedy otcem či matkou nejmladšího dítěte někdy žila (88 %). Ti, kteří spolu žili alespoň jeden rok (81 %), se v 52 % rozvedli, ve 39 % rozešli a zbývajících 9 % ovdovělo.

[126] Šetření Příčiny rozvodů a rozpadů nesezdaných soužití v ČR. In Vohlídalová, 2010. Výsledky nejsou zcela srovnatelné, protože ve výzkumu z roku 2009 vypovídali respondenti o důvodech rozpadu tří nejdéle trvajících vztahů, přesto jsou zajímavé.

Tabulka č. 7.1 **Hlavní důvody ukončení vztahu** (v %)

	Samoživitelé 2019		CVVM 2009	
	muž	žena	muž	žena
nevěra	**46,1**	**32,6**	45,5	40,9
odlišné názory a postoje, vzájemné odcizení	**41,1**	**32,4**	**68,3**	**43,5**
nedostatek vzájemné pozornosti, neschopnost společně hovořit, povídat si	18,4	18,0	24,1	25,3
neshody v zacházení s penězi	14,9	14,3	15,9	17,5
alkoholismus, drogová závislost, závislost na hracích automatech apod.	14,9	17,0	**9,7**	**27,9**
finanční dluhy, exekuce	9,9	10,1	-	-
problémy v sexuálním životě	6,4	3,8	4,8	5,2
trávení příliš času v práci*	5,7	5,6	-	-
neshody v představách o výchově dětí	4,4	4,3	4,8	1,3
nedostatek času tráveného společně*	4,3	8,4	20,7	13,6
neshody v představách o rozdělení domácích prací a péče o děti	4,3	8,0	6,2	8,4
osobní problémy (např. zdravotní, psychické…)	4,3	3,6	4,8	3,2
neshody v rodičovských plánech (neshody týkající se toho, zda a kolik dětí si pořídit)	3,5	1,5	4,8	1,9
neshody v představách o trávení volného času	2,1	5,4	13,8	11,0
fyzické nebo psychické násilí	**2,1**	**17,5**	**1,4**	**14,3**

*Pozn.: Tučně jsou zvýrazněny statisticky významné rozdíly dle pohlaví. * Ve výzkumu CVVM 2009 byly tyto dvě kategorie spojeny: „nedostatek času tráveného společně, příliš času věnovaného práci".*

Zdroj: Datový soubor Samoživitelé 2019 in Paloncyová a kol., 2019a; Vohlídalová, 2010

V případě samoživitelů, kteří se podle výzkumu z roku 2019 rozvedli, byla častěji než v případě rozchodu důvodem nevěra či ztráta vzájemného porozumění, u rozchodů hrála roli spíše neshoda v hospodaření. Spolu s rostoucí výší vzdělání se snižuje míra výskytu patologií v podobě různých závislostí, finančních dluhů a k ukončení vztahu dochází v důsledku oslabené názorové shody mezi partnery. Čím déle spolu partneři žili, tím více docházelo ke ztrátě schopnosti spolu komunikovat a sdílet každodenní prožitky. Negativní až patologické projevy v podobě různých závislostí se projevují spíše u kratších vztahů, tj. vyskytnou-li se, je vztah dříve ukončen. Nevěra je důvodem k ukončení spíše dlouhodobějších vztahů.

V neposlední řadě je třeba zmínit souvislost mezi původní a současnou rodinou. Dřívější výzkumy podobně jako nový výzkum *Rodina 2019* ukazují, že **typ původní rodiny má vliv na úspěch vlastních partnerských vztahů v dospělosti**. Ti, kteří vyrůstali v rodině s oběma vlastními rodiči, mají při kontrole vlivu jiných socio-demografických proměnných nižší šanci, že sami zažijí rozvod. Nestabilní prostředí (náhradní rodina či střídání různých typů rodiny v dětství), ale i neúplná rodina či život v rodině rekonstituované tuto šanci naopak zvyšují (*Rodina 2019*). Šťastná (2006) sledovala vliv rozvodu rodičů na životní strategie dcer. Výsledky ukázaly, že dcery z rozvedených manželství odchází z domova rodičů dříve než dcery z úplných rodin, do manželství vstupují v nižším věku a častěji volí nesezdané soužití jako formu partnerského vztahu. Nepřímo, přes vliv těchto životních strategií, se pak u nich zvyšuje pravděpodobnost, že stejně jako jejich rodiče projdou rozvodem. Generační přenos rozvodového chování potvrdila i analýza Maříkové a Vohlídalové (2012), které poukázaly na významně **vyšší riziko rozvodu u osob, které zažily rozvod svých rodičů**. Ačkoli

výzkumné studie potvrzují vliv rozvodu rodičů na způsob řešení partnerských krizí dětí v dospělosti, v české veřejnosti není zatím tento fakt příliš reflektován. Přibližně třetina dotázaných ve výzkumu CVVM v roce 2017 souhlasí s tím, že děti rozvedených rodičů se samy častěji rozvádějí, přibližně čtvrtina s tímto výrokem nesouhlasí a stejný podíl nemá jasný názor, každý sedmý se však nedovede vyjádřit vůbec (CVVM, 2017).

7.6 Rodinný život po rozpadu rodiny

Jaké má rozpad rodiny důsledky pro další rodinný život? Do jaké míry se daří navázat další vztah a založit rodinu novou?

Podle dat demografické statistiky, jež se zaměřuje v této souvislosti výlučně na evidenci dalších sňatků, vstupují opakovaně do manželství téměř výhradně rozvedení, sňatky ovdovělých jsou velmi málo početné.[127] **Intenzita sňatečnosti rozvedených**[128] **v roce 2018 již pátým rokem po sobě meziročně rostla**, dokonce výrazněji než sňatečnost svobodných. Pokud by zůstaly míry sňatečnosti rozvedených podle doby uplynulé od rozvodu na úrovni roku 2018, další manželství by uzavřelo 45 % rozvedených mužů a 43 % rozvedených žen. Porovnáme-li to s minimem v roce 2013, jedná se o nárůst přibližně o deset procentních bodů u obou pohlaví. **Do dalšího manželství tak vstupuje o něco více mužů než žen**, rozdíl však spočívá především v tom, že muži uzavírají nový sňatek dříve po rozvodu, po šesti a více letech se sňatečnost rozvedených mužů a žen již téměř neliší. V posledních deseti letech se průměrná doba mezi rozvodem a dalším sňatkem prodloužila ze 7,5 roku na 8,8 roku u mužů a ze 7,8 roku na 9,1 roku u žen, a to díky poklesu sňatečnosti v prvních letech po rozvodu a jejímu růstu v intervalu 15 a více let od ukončení předchozího manželství. Druhý snoubenec je u rozvedených osob také většinou rozvedený (58 % u mužů a 60 % u žen v roce 2018) (ČSÚ, 2019i). Při uzavírání opakovaných sňatků je oproti první volbě u žen častější, že nacházejí muže mladšího, než jsou samy, čím jsou v době sňatku starší, tím je tento trend umocněn. S vyšším věkem muže se naopak zvyšuje věkový rozdíl snoubenců v jeho prospěch. Z pohledu mužů i žen přibývá po rozvodu sňatků, kde je muž vzdělanější než žena (Fučík, 2013). Zrcadlí se zde nelehké postavení žen a zejména rozvedených matek na sňatkovém trhu, které se snaží najít spolehlivého partnera a otce pro rodinu, přičemž muži hledají partnerky v širším věkovém i vzdělanostním spektru.

Jak bylo uvedeno výše, pouze necelá polovina rozvedených by podle transverzálních (ročních) ukazatelů vstupovala znovu do manželství. Nelze však opomenout nesezdaná soužití. Ještě na počátku 90. let byly téměř tři pětiny osob ve faktických manželstvích osoby rozvedené a svobodné osoby představovaly pouze jednu čtvrtinu. Změny rodinného chování však vedly k tomu, že při sčítání v roce 2011 byli rozvedení zastoupeni pouze z jedné třetiny a svobodní partneři představovali více než polovinu všech osob žijících v nesezdaných soužití (ČSÚ, 2014a.). To však příliš nevypovídá o tom, jak často vstupují rozvedení do nesezdaných soužití. Vztáhneme-li počet kohabitujících rozvedených k počtu všech rozvedených, pak podle výsledků z posledního sčítání v roce 2011 **podíl rozvedených mužů i žen žijících nesezdaně stoupá do věku 35 až 39 let u mužů a 30 až 34 let u žen**, kdy takto žije přibližně každý pátý

[127] V roce 2018 tak učinilo 452 vdovců a 603 ovdovělých žen.

[128] Intenzita sňatečnosti rozvedených v daném kalendářním roce vychází z měr sňatečnosti rozvedených podle doby uplynulé od rozvodu. Více o metodologii na: https://www.czso.cz/csu/czso/pohyb-obyvatelstva-metodika

rozvedený. Ve středním věku daný podíl klesá, a to zejména u žen. **Rozvedení muži tak žijí ve středním a starším věku v nesezdaném soužití výrazně častěji než ženy** (např. ve věku 60 až 64 let 15 % ku 8 %) (Kuchařová a kol., 2019a). Novější data o domácnostech (výběrové šetření SILC 2017) potvrzují oblibu nesezdaného soužití zejména u rozvedených třicátníků, s rostoucím věkem podíl kohabitujících rozvedených i podle tohoto výzkumu klesá. Oproti výsledkům sčítání z roku 2011 je však ve všech kategoriích zaznamenán jeho nárůst.[129] Z předchozích odstavců lze nepřímo usuzovat, že muži vstupují do dalších partnerství, ať již manželských či nesezdaných, častěji než ženy, pokud rozvedené ženy naváží další korezidenční vztah, jedná se spíše o manželství.

Doposud byla pozornost věnována svazkům po rozvodu předchozího manželství. Otázkou zůstává, jak se daří navazovat nové vztahy po rozpadu nesezdaného soužití. Tímto tématem se v českém prostředí zabývala např. Vohlídalová (2014). Na první pohled se zdá, že v navazování nových korezidenčních vztahů nejsou významné rozdíly mezi rozvedenými a lidmi po rozpadu nesezdaného soužití. **Ti, kteří hledají nového partnera po rozchodu nesezdaného soužití, ho však nacházejí dříve než ti, kteří prošli rozvodem**. Důvodem mohou být jednak různé sociodemografické charakteristiky, postoje, způsob fungování i délka trvání každého z těchto typů partnerství (kapitola 2; 7.3), roli hraje i samotný proces rozvodu, který s sebou nese nejen časové nároky, ale je nesnadný zejména po emocionální stránce. Důležitý je samozřejmě rovněž věk při ukončení předchozího vztahu, a to více u žen než u mužů, kdy vyšší věk u žen jejich potenciál na partnerském trhu snižuje. **Čím delší doba uplyne od předchozího rozchodu, tím je šance na nový korezidenční vztah nižší**, a to u rozvedených i osob dříve nesezdaných. To, zda se v předchozím vztahu narodily děti, má na navazování nových partnerství ambivalentní vliv. Na jedné straně mohou být pro nový vztah překážkou, na druhé straně mohou být pro něj i motivem ve snaze vytvořit dětem novou úplnou rodinu. Podobně jako v případě prvních vztahů (kapitola 7.2) mají nejhorší postavení na partnerském trhu i v případě dalších partnerství lidé s nízkým vzděláním (Vohlídalová, 2014).

Podaří-li se navázat nový partnerský vztah, vzniká v případě, že jsou v rodině nezaopatřené děti, tzv. **rekonstituovaná rodina**. Tímto typem rodiny se podrobně zabýval projekt VÚPSV, v. v. i. *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* (více Paloncyová a kol., 2019b) v roce 2018. Za rodinu rekonstituovanou byla v tomto výzkumu považována úplná rodina s alespoň jedním nevlastním rodičem pečující nejméně o jedno nezaopatřené dítě ve věku do 26 let.[130] Tyto rodiny byly na rozdíl od souboru úplných rodin jako celku častěji **založeny na nesezdaném soužití** než na manželství (pouze dvě pětiny, srovnej kapitola 2.2). Ptáme-li se, jaké faktory vedly k uzavření sňatku, pak při kontrole vlivu ostatních proměnných vstoupili do manželství zejména dotázaní muži než ženy, kteří byli častěji v roli nevlastního rodiče. Vstup do manželství v těchto případech může znamenat stvrzení stability nově vzniklé rodiny. Naopak žena v roli nevlastní matky musí o svoji pozici v rodině pravděpodobně více bojovat. Ty rodiny, kde byly v době výzkumu společné děti současných partnerů, měly

[129] Výsledky mohou být, byť pravděpodobně jen v malé míře, ovlivněny charakterem výběrového šetření. Nejpřesnější, srovnatelná data poskytne plánované sčítání lidu v roce 2021.

[130] V rodině žilo alespoň jedno dítě z předchozího vztahu některého, případně obou z partnerů. Partneři mohli být sezdáni či nikoliv, podmínkou však bylo, aby jejich soužití ve společné domácnosti trvalo alespoň jeden rok. Partneři spolu mohli i nemuseli mít společné děti. Při výběru respondenta nehrálo roli, zda byl nevlastním rodičem on, nebo jeho partner či případně oba. Podmínkou však bylo, aby nezaopatřené dítě s respondentem žilo v jedné domácnosti trvale nebo po většinu dnů v měsíci. Nebyly tedy šetřeny rodiny, kde dítě pouze hostuje. Definice rekonstituované rodiny byla zúžena tak, aby se co nejvíce podobala běžné rodině. Do výzkumu nebyli zahrnuti ani další členové rodiny (např. druhý biologický rodič, ke kterému dítě dochází). Důvodem pro to bylo zachování určité míry homogenity souboru.

vyšší šanci, že budou založeny na manželství. Čím však bylo v rodině více dětí z předchozích vztahů, tím nižší byla šance na uzavření sňatku, naopak s délkou soužití se tato šance mírně zvyšovala. Zajímavé je, že páry, kde měl alespoň jeden z partnerů předchozí zkušenost s manželstvím a tedy rozvodem, měly při kontrole vlivu ostatních proměnných šanci na vstup do manželství vyšší než ostatní, tedy ty páry, kde byly předchozí vztahy nesezdané a skončily rozchodem. Zdá se, že navzdory neúspěchu předchozího manželství si tato instituce u této skupiny uchovala svoji hodnotu.

Rozvod i založení nové rodiny ovlivňují **rodičovskou dráhu**. Na jedné straně je zde riziko toho, že vzhledem k rostoucímu věku při prvním sňatku se po rozvodu zkracuje období, kdy může mít žena ještě další dítě či děti. Na druhé straně polovina rozvádějících se manželství již má dvě či více dětí. **Podle posledního sčítání z roku 2011 dosahovala generační plodnost rozvedených pouze mírně nižších hodnot než u vdaných žen** (ČSÚ, 2014b). Datová základna je však v tomto ohledu omezená, neboť pokud se rozvedená žena znovu vdá, narodí se další dítě v manželství. Počty dětí narozených rozvedeným ženám od roku 2009 klesají na současných přibližně 5 tisíc, což představuje necelých 5 % živě narozených dětí. Na absolutním poklesu dětí narozených rozvedeným ženám se mezi roky 2010 a 2018 podílely z jedné poloviny děti druhého pořadí, vyššího pořadí pak z jedné třetiny. To se promítá do nárůstu podílu dětí prvorozených, druhé a třetí děti zůstávají přesto stále nejpočetnější (2018: 36 %, 28 %). Hypotézou, která však nemůže být na datech z běžné demografické evidence ověřena, je nižší „úspěšnost" rozvedených žen s jedním dítětem v navazování dalšího vztahu a založení další rodiny. Roli hraje rovněž to, že ve věku nevyšší plodnosti (25 až 44 let) klesá podíl vdaných a tím pádem i rozvedených žen, prodlužuje se průměrná délka rozvádějících se manželství při vyšším věku při uzavření sňatku, což má za následek to, že další, zejména druhé děti již rozvedené ženy nestihnou (Paloncyová a kol., 2019a).

Zaměříme-li se podrobněji na narození druhého dítěte, pak je nejkratší meziporodní interval mezi prvním a druhým dítětem u vdaných žen, podobný je však i u žen, které při porodu druhého dítěte byly stejně jako při tom prvním svobodné či rozvedené. Jejich intenzita porodnosti je nicméně v porovnání s vdanými výrazně nižší, lze však předpokládat, že žijí v poměrně stabilním partnerství a jejich reprodukční chování se z hlediska časování porodů neliší od vdaných žen. Pokud se ale žena s jedním dítětem rozvedla a druhé dítě porodila mimo manželství, je prodleva mezi oběma porody delší. Opakovaný sňatek interval naopak mírně zkracuje, což může být ovlivněno případy, kdy je předchozí manželství ukončeno kvůli novému vztahu, jenž je následně úředně stvrzen. **Vyšší vzdělání zvyšuje šance porodit druhé dítě v původním manželství a naopak snižuje šanci mít druhé dítě jako rozvedená.**[131] I v tomto ohledu se zdá, že vysokoškolačky jednají tradičněji, neboť asociují mateřství ve větší míře s institucí manželství (Fučík, 2013).

Určitou představu o rodičovství po rozchodu či rozvodu přináší již několikrát výše zmíněný výzkum rekonstituovaných rodin. V přibližně jedné třetině dotázaných rodin žilo v době šetření pouze jedno dítě, tedy to, které se narodilo v předchozím vztahu jednoho z partnerů. **Nejvíce (dvě pětiny) byly zastoupeny rodiny se dvěma dětmi, mezi nimi byly častější ty, kde žilo pouze jedno dítě z předchozího vztahu jednoho z partnerů a druhé bylo oběma partnerům vlastní**. V každé páté rodině žily tři děti, ve většině z nich měli nynější partneři spolu jedno nebo dvě děti. Společné dítě měla téměř polovina současných partnerů. Nesezdané rekonstituované rodiny měly v průměru méně dětí než rodiny manželské, což je zejména ovlivněno vyšším podílem nesezdaných s jedním dítětem a naopak nižším se dvěma i třemi a více dětmi v porovnání s manželi. S tím souvisí i to, že společné dítě měly v době výzkumu dvě třetiny manželů, ale pouze

[131] Analýza byla provedena na individuálních datech ČSÚ o narozených z let 1993 až 2004.

poloviční podíl nesezdaných párů. Čím více bylo v rodině dětí z předchozích vztahů, tím méně často měli partneři další společné dítě. Do každé páté rodiny však patřilo i tzv. hostující nerezidenční dítě, případně děti, tj. děti z předchozích vztahů, které v šetřené domácnosti převážně nebydlely (Paloncyová, 2019b).

Otázkou je, zda společné soužití s nevlastními dětmi ovlivňuje přání mít nějaké či další vlastní. **Lidé v rekonstituovaných rodinách by sice podobně jako celek populace upřednostňovali dvě děti,** dotázané ženy a ještě více muži by se však přikláněli být rodičem častěji pouze jednoho dítěte (11 %, resp., 22 %, *Rodina 2019*: 7 %, resp. 6 %), a naopak každá třetí žena a každý čtvrtý muž by chtěl dokonce tři či více vlastních dětí (*Rodina 2019*: 21 %, 19 %).

Soužití s nevlastními dětmi tedy může měnit vlastní, osobní rodičovské plány. Důvodem pro jejich omezení mohou být např. bytové či finanční podmínky, ale také otázka organizace volného času, péče a výchovy více dětí či nevlastních dětí. S čím větším počtem nevlastních dětí žil respondent v domácnosti, tím častěji uvedl, že má méně dětí, než by si sám přál. Naopak, za vyšším podílem respondentů, kteří by osobně chtěli mít tři a více dětí, může být přání mít společné dítě či děti s novým partnerem, ale i dosavadní pozitivní zkušenost s životem v domácnosti, kde žije či se potkává více dětí. Ke spokojenosti se svou dosavadní rodičovskou dráhou přispívá to, zda měl dotázaný alespoň jedno dítě spolu se svým současným partnerem (Paloncyová, 2019b).

8. Dopady měnící se role otců

Olga Nešporová a Jana Barvíková

8.1 Genderová dělba rolí a rodičovské strategie

Dělba či sdílení rolí mezi muži a ženami i matkami a otci se stává ústřední otázkou, která má přirozeně velký dopad na dítě, jeho vývoj a výchovu. Přitom je ovšem v současných vyspělých společnostech řešena především s ohledem na ekonomickou stránku věci a trh práce. Zapojení žen na trhu práce přináší výzvy, které byly vznášeny již v minulém století, a doposud se je nepodařilo úspěšně vyřešit. I v české společnosti je problémem úspěšně sladit vysoké nároky kladené na člověka na trhu práce s vysokými nároky rodičovství (viz kapitola 5). Rodičovské strategie v této oblasti vesměs následují **tradiční genderový model komplementárních rolí**, kdy matky jsou hlavními pečovatelkami a zastávají větší část domácích prací, zatímco hlavní role otců spočívá především ve finančním zajištění rodiny. Toto dělení na pečovatelku a živitele je nejostřejší v době, kdy jsou děti nejmenší a potřebují nejvíce péče (Maříková, Lutherová, 2013; Nešporová, 2016, 2019a; Nešporová, Horňáková Stuchlá, 2016). V České republice je podporováno dlouhou rodičovskou dovolenou, kterou z různých důvodů čerpají především matky. Státní podpora institucionální péče o děti mladší tří let je stále nízká, v některých lokalitách je problém umístit do mateřských škol i děti, které již dosáhly věku tří let.[132] Pro nízkopříjmové rodiny je přitom soukromá péče o předškolní děti finančně nedostupná.

I přesto lze v posledních letech pozorovat, že **role otce a matky se sbližují**. Velmi výrazné je to zejména v rovině postojové, kde dnes většina rodičů žijících s nezaopatřenými dětmi[133] předpokládá, že oba rodiče by se měli podílet stejným dílem na péči o děti a domácnost (graf č. 8. 1). V souvislosti s tím se od matek dětí očekává, že i ony budou pracovat a přinášet část příjmu do rodinného rozpočtu, byť v tomto bodě nemusí být výše jejich příjmu stejná jako výdělek mužů (graf č. 8.1). Koncept „aktivního otce", „nového otce"[134] či „pečujícího otce" byl v posledních desetiletích hojně diskutován jak v odborné literatuře (např. Coltrane, 1996; Day, Lamb, 2004; Eydal, Rostgaard, 2015; Marsiglio, 1995; Maříková, 2009; Nešporová, Janurová, 2018; Šmídová, 2008), tak i v médiích (Gregory, Milner, 2011). Tento koncept předpokládá, že i otcové se aktivně zapojí do přímé péče o děti, a to často již od jejich útlého věku. Aktivní otec by se měl podílet na péči o dítě, měl by být aktivně přítomen rodinnému dění a užívat si kontakt s dítětem. I v českých médiích byl obraz aktivního otce pečujícího o svoje dítě od kojeneckého či batolecího věku v posledních desetiletích prezentován či dokonce propagován, často v souvislosti s rodičovskou dovolenou[135] a následně i s čerpáním dávky otcovské poporodní péče.[136] Více než čtyři pětiny současných rodičů

[132] Velmi často je tomu tak u dětí, kterým nejsou tři roky k 1. 9. daného roku.

[133] Nezaopatřené dítě je dítě do skončení povinné školní docházky nebo studující či soustavně se připravující na budoucí povolání, nejvýše však do věku 26 let.

[134] V angličtině involved father, new father.

[135] K formálnímu zpřístupnění rodičovského příspěvku pro otce došlo v roce 2001.

[136] viz např. https://zena.aktualne.cz/vztahy/pecujici-otec-je-hrdina-pecujici-matka-povl/r~i:article:7025_68/; https://archiv.ihned.cz/c1-66629420-muz-starajici-se-o-dite-chraneny-exot-se-zvlastnim-zachaze__nim; https://ego.ihned.cz/c1-65562150-pro-okoli-jsem-porad-exot-byt-vcelku-sympaticky-rika-mlady-otec-o-sve-rodicovske-dovolene; https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy-sex/liga-otevrenych-muzu-den-otcu-martin-jara-tradicni-muzstvi.A130614_131658_nasi-muzi_haa.

s nezaopatřenými dětmi (83 %) jsou přesvědčené, že otcové mohou pečovat o své děti stejně dobře jako matky (graf č. 8.1).

Graf č. 8.1 **Představy rodičů o dělbě rolí a péči o děti** (v %)

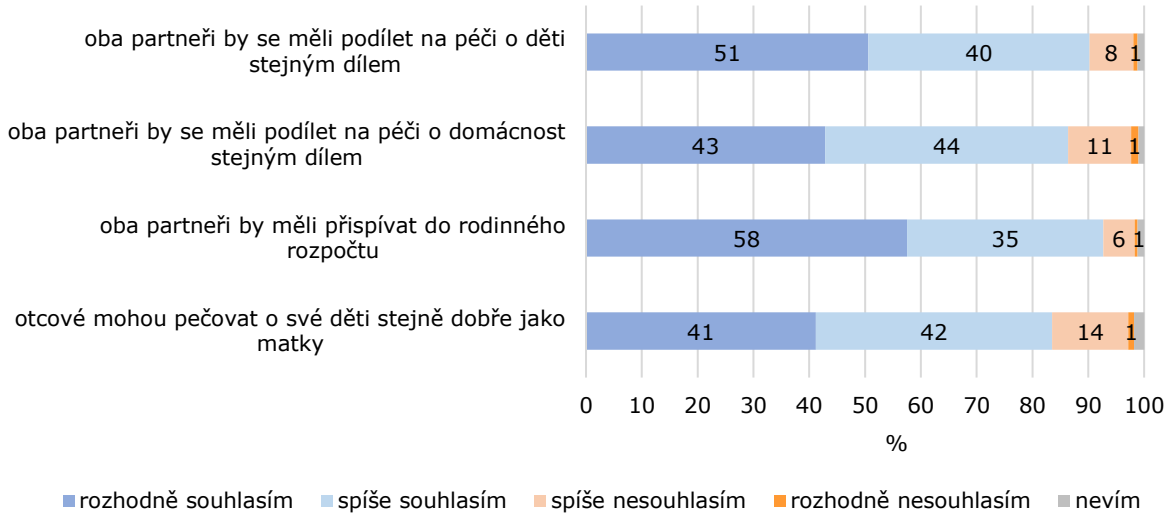

N = 777, rodiče s nezaopatřenými dětmi.

Zdroj: Rodina 2019

Spojité koncepty genderové rovnosti, sdíleného rodičovství a aktivního otcovství se pozvolna stávají součástí sociálních politik evropských států. Nejvýraznější je to ve skandinávských zemích. I tam je ovšem rovnoměrně sdílené rodičovství ideálem, který se v praxi prakticky nevyskytuje (Eerola, Mykkänen, 2015; Eydal, Rostgaard, 2015). Jeho propagace má spíše za cíl zapojit otce víc do rodinného života a výzkumy ukazují, že současní otcové skutečně tráví s dětmi víc času, než jak to činili jejich otcové o generaci dříve (Brannen, Nilsen, 2006; Eydal, Rostgaard, 2015: 103–119). Neznamená to, že by se otcové měli chovat jako matky. Výzkumy potvrzují, že i tam, kde se otec výrazně zapojuje do péče o děti, činí tak jiným způsobem a pečuje jinak než matka (Doucet, 2006; Eydal, Rostgaard, 2015). Každý z rodičů tedy poskytuje dítěti trochu jinou péči a vzájemně se doplňují. Komplementarita tedy zůstává principiálně zachována, byť se zvyšuje možnost zástupnosti. Například když dítě onemocní, může s ním doma zůstat otec.

8.2 Zapojení otců do péče a výchovy dětí

Oproti výše uvedeným postojům, že oba rodiče či partneři by se měli na péči o děti a domácnost podílet stejným dílem, je každodenní realita značně odlišná. Nejvýrazněji pak v období, kdy jsou děti nejmenší, ale nastavené normativy a strategie zvolna přechází i do období, kdy se matky po rodičovské dovolené vrací do zaměstnání a pokračují v podstatě po celé období, kdy jsou v rodinách nezaopatřené děti školou povinné či studující (Kuchařová a kol., 2018).

Genderové role a realitu rozdělení péče a práce mezi otce a matky sledoval například mezinárodní longitudinální kvalitativní výzkum TransPARENT, který měl

v českém prostředí tři vlny a zaměřil se na zkoumání rodičovských rolí a životních zkušeností prvorodičů od období před porodem do věku, kdy bylo prvnímu dítěti zhruba tři a půl až čtyři roky (Nešporová, 2019a, 2019b). Bylo zjištěno, že někteří dnešní otcové se skutečně zapojují do péče o děti již od jejich nejútlejšího věku, děti přebalují, koupou a tráví s nimi volný čas. Na druhé straně platí, že jejich aktivní podíl na péči je značně limitován jejich pracovními aktivitami, protože při ztrátě příjmu matky z důvodu péče o děti se otec dostává do pozice hlavního živitele a tato jeho role je vnímána jako významnější (Nešporová, 2019a; Maříková, Křížková, Vohlídalová, 2012). Mnohdy se muž věnuje rovněž úpravám bytu či domu, protože páry v souvislosti se zvětšením rodiny často řeší i svoji bytovou otázku. Tím je ještě více omezen volný čas otce, který by mohl trávit s dítětem a rodinou. Zároveň ovšem otcové ve sledovaných rodičovských párech využívali víc volného času pro vlastní koníčky a záliby v porovnání s matkami. Žádný otec nebyl hlavním pečovatelem o dítě, ale mnoho otců poskytovalo pomoc matce s péčí o děti a případně i domácnost. Rozsah této „pomoci" se lišil, ale jak na straně některých otců, tak ještě častěji na straně matek, se vyskytovala nespokojenost s tím, že otec nevěnuje péči o děti dostatečné množství času. Zejména v rodinách vysokoškolsky vzdělaných žen docházelo k tomu, že očekávání žen o podílu otce na péči o dítě a domácnost byla vyšší, než kolik otec pak v realitě poskytoval (Nešporová, 2016).

V rodinách s dětmi školního věku byli dle výběrového šetření *Rodiny ve střední fázi* v roce v roce 2016 již zaměstnáni nejen otcové (98 %), ale i naprostá většina matek (93 %) (Kuchařová a kol., 2018: 38–39). Přesto zde vesměs přetrvává podobné rozdělení genderových rolí, které bylo nastaveno z doby krátce po narození dětí. Otcové jsou více zodpovědní za finanční a materiální zabezpečení rodiny, zatímco matky za péči a výchovu dětí. Tomu uzpůsobují i svoje pracovní povinnosti. Pouze méně než 1 % otců se školními dětmi pracovalo podle šetření VÚPSV, v. v. i. z roku 2016 na částečný úvazek, podíl matek s nižším než celým úvazkem byl ovšem také velmi nízký, činil 5 %. Nezaměstnaných nebo v domácnosti bylo v době výzkumu (2016) 7 % matek a 2 % otců s dětmi školního věku (Kuchařová a kol., 2018: 38–39). U pracujících rodičů z úplných rodin bylo v roce 2016 zjištěno, že **otcové věnovali v průměru zhruba 47 hodin týdně výdělečné činnosti,** což bylo **o 8 hodin více v porovnání s matkami** (Kuchařová a kol., 2018: 69–70). **Péči a výchově dětí věnovali otcové průměrně 13 hodin týdně** (matky 20 hodin týdně) a podobný počet hodin věnovali i péči o domácnost (otcové 12 hodin a matky 22 hodin týdně; tamtéž).

Přitom ovšem platilo, že zhruba **polovina (52 %) dotazovaných otců dětí ve školním věku byla nespokojena s tím, kolik času věnují svým dětem, a chtěli by jim dávat více času** (graf č. 8. 2).[137] Zhruba jedna pětina otců (20 %) pak uvedla, že by chtěli dávat více času péči o domácnost, zatímco téměř každý desátý otec (9 %) naopak uvedl, že by péči o domácnost chtěl věnovat méně času, než jak to aktuálně činil. Spokojeno s tím, kolik času věnují péči o děti, deklarovalo pouze 48 % dotazovaných otců z úplných rodin, vyšší byly podíly spokojených s časem věnovaným péči o domácnost (70 %) a výdělečné činnosti (63 %) (Kuchařová a kol., 2018: 72). **Většina otců** žijících s partnerkou **(90 %) byla spokojená s tím, jak si péči o děti a domácnost dělí mezi sebe a partnerku**, tedy matku dětí.[138]

[137] Mezi matkami byl zjištěn obdobný podíl (51 %) nespokojených, které by si přály, aby mohly věnovat svým dětem víc času.

[138] Mezi matkami byly podíly spokojených nižší, s rozdělením péče o děti mezi ně partnera bylo spokojeno 82 % žen, s rozdělením péče o domácnost zhruba 76 % matek žijících s partnerem (Kuchařová a kol., 2018: 73).

Graf č. 8.2 **Spokojenost otců a matek školních dětí s množstvím času věnovaného dětem** (domácnosti a výdělečné činnosti, v %)

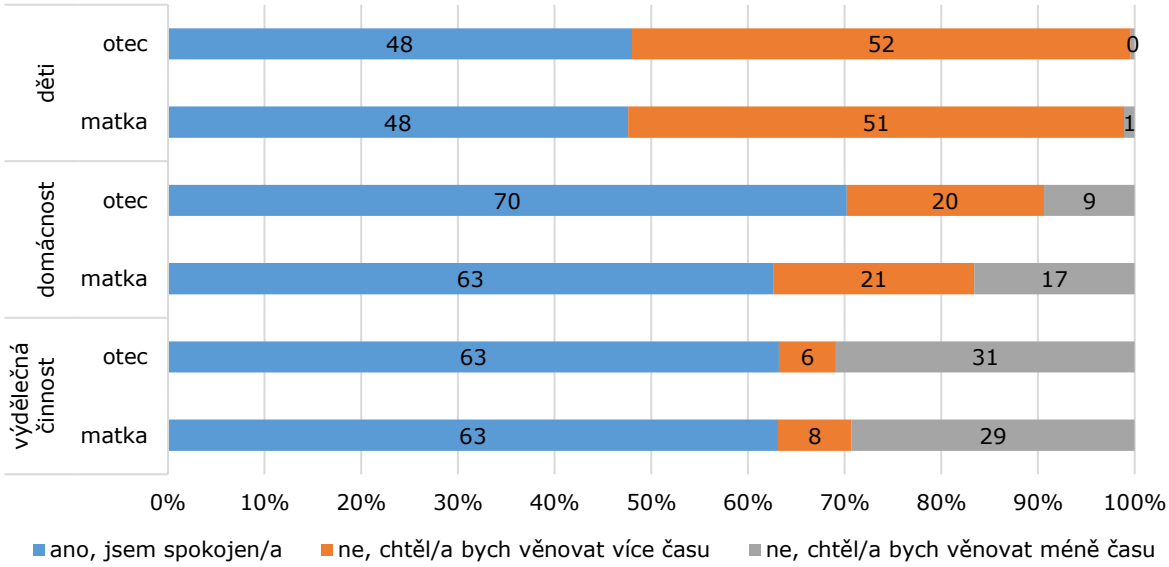

Zdroj: Rodiny ve střední fázi 2016

Nejnovější výzkumy ukazují, že **otcové se v mnohých rodinách věnují určitým domácím činnostem ve stejné míře jako matky**. V hojné míře jsou to zejména rozhodovací záležitosti, kde se otcové ve velmi vysoké míře uplatňují. Jedná se především o **rozhodování o společném trávení víkendů**, na kterém se ve tři čtvrtě rodinách se závislými dětmi podílí jak otcové, tak matky a v **rozhodování o celkovém hospodaření s penězi** (graf č. 8.3). **Významný** je však i **podíl rodin, ve kterých otcové tráví volný čas s dětmi v obdobné míře jako matky**. Téměř ve třech pětinách rodin se třemi a více nezaopatřenými dětmi se otcové a matky věnují dětem v jejich volném času přibližně stejným dílem. Aktivní otcovství se tedy v realitě uplatňuje, otcové se svými dětmi často tráví volný čas. Podíl otců na dalších domácích aktivitách je pak výrazně nižší, většinu z nich zajišťují především matky (graf č. 8.3). Doménou, ve které otcové matky významně doplňují, je zajišťování běžných nákupů, které téměř ve dvou pětinách rodin zajišťují otcové přibližně stejně často jako matky. Otcové dále v hojné míře řeší úřední záležitosti, v jedné pětině rodin dokonce častěji než matky a v dalších dvou pětinách rodin zhruba stejně často jako jejich partnerky. Přitom bylo komparativní analýzou specifických typů rodin – rodin rekonstituovaných[139] a rodin se třemi a více dětmi – zjištěno, že v rodinách s více dětmi se otcové na péči o děti podílí méně často v porovnání s otci z rodin rekonstituovaných. Důvodem je především větší reálná potřeba finančních prostředků pro obživu větší rodiny, která vede otce k tomu, že musí trávit více času výdělečnou činností (viz Kuchařová a kol., 2019; Paloncyová a kol., 2019).

[139] Rekonstituovanými rodinami označujeme rodiny, ve kterých má alespoň jedno dítě nevlastního rodiče.

Graf č. 8.3 **Kdo z partnerů se v domácnosti věnuje vybraným činnostem – rodiny se třemi a více dětmi** (v %)

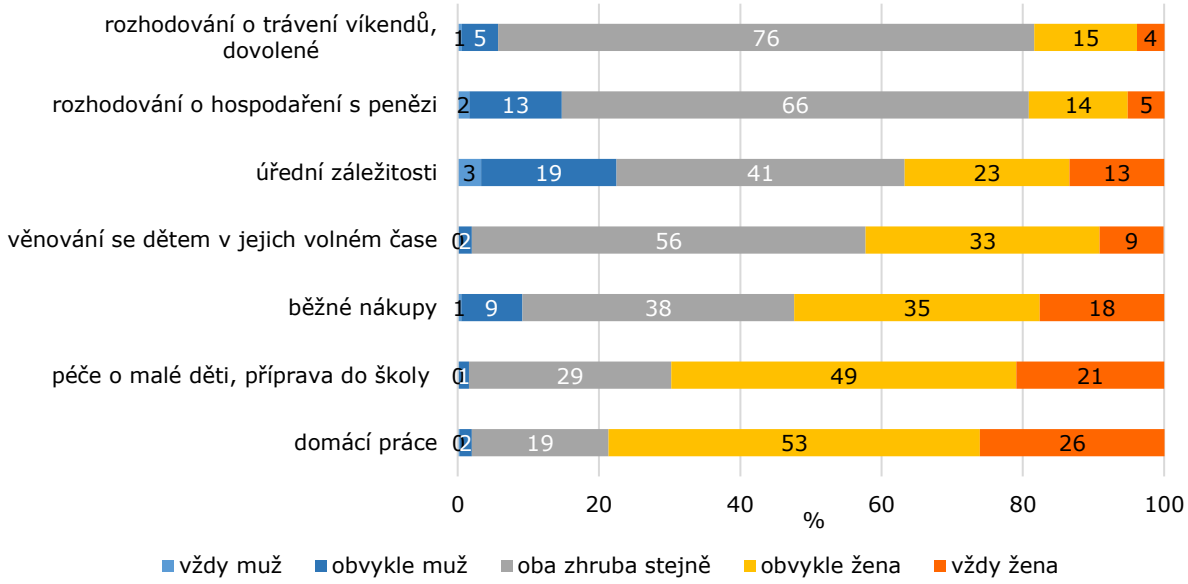

Zdroj: Vícedětné rodiny 2018.

Mnoho rodičovských párů se rozejde dřív, než se děti osamostatní (viz kapitola 2.3). V takových případech se děti zpravidla dostávají do péče matky (Höhne, Paloncyová, 2019) a role otce se tím mění. Svoji živitelskou funkci by měl zastávat nadále, a to prostřednictvím poskytování výživného na dítě, případně i jeho matku. Případy, kdy otec tuto svoji roli neplní, jsou poměrně časté (tamtéž; Paloncyová a kol., 2020). Mnoho otců se stýká se svými dětmi i po rozchodu rodičovského páru, ovšem často ve velmi omezené míře (každý druhý víkend či několikrát za rok). Oddělené domácnosti rodičů značně limitují čas, kdy je dítě s otcem v kontaktu. Jiná situace nastává v případech, kdy je dítě svěřeno do střídavé péče rodičů, tedy jak matky, tak otce (viz kapitola 9).

8.3 Otcovská poporodní péče jako nástroj podpory aktivního otcovství

Takzvaná „otcovská" je od 1. 2. 2018 novým nástrojem rodinné politiky. Jejím cílem je umožnit rodičům a dětem trávit první dny života společně. Muž je podpořen v uvolnění ze zaměstnání dávkou nemocenského pojištění proto, aby mohl pečovat o dítě v jeho prvních týdnech života, a tím zároveň pomohl matce v obtížném období krátce po porodu (MPSV, 2017a). V tomto období čerpá otec rodičovskou dovolenou, která je mužům přístupna již od roku 2001. Nová úprava ji v období poporodním doplňuje **dávkou nemocenského pojištění** zvanou **dávka otcovské poporodní péče** (zákon 148/2017 Sb., §38). Nárok na ni mají všichni otcové, kteří jsou zapsáni v rodném listě dítěte a byli účastni nemocenského pojištění alespoň tři měsíce před dnem nástupu na „otcovskou". Dávka je vyplácena jako náhrada za ušlou mzdu maximálně po dobu sedmi kalendářních po sobě jdoucích dnů a její čerpaní musí začít nejpozději šest týdnů od narození dítěte, nebo do sedmi let věku dítěte v případech, kdy

rodič převzal dítě do péče. Výše dávky otcovské poporodní péče činí 70 % z redukovaného denního vyměřovacího základu. Její výše je tedy shodná s výší peněžité podpory v mateřství, která náleží po dobu 28 týdnů v souvislosti s narozením dítěte matkám (na část mají v případě dohody rodičů nárok i otcové).

Otcovská poporodní péče byla využita již ve druhém roce od jejího zavedení u více než dvou pětin narozených dětí. V roce 2018 ji čerpalo 43 442 otců, což znamená, že byla využita pro 38 %[140] z celkového počtu dětí narozených v daném roce. Počty i podíly otců využívajících toto opatření rostou, **v roce 2019 otcovskou poporodní péči čerpalo již 49 306 otců** (ČSSZ, 2019b; vývoj v grafu v kapitole 1.2.2). Ve vztahu k **dětem** narozeným v daném roce lze říci, že **otcovská byla využita zhruba pro 43 %** z nich.[141] Výdaje na tuto dávku činily v roce **2019** zhruba **220 milionů Kč** (ČSSZ, 2019b). Je zřejmé, že povědomí o možnosti čerpat tuto dávku se rozšiřuje jak mezi rodiči, tak mezi zaměstnavateli, a její využívání se postupně stává běžným. V následujících letech lze očekávat ještě další vzestup v míře jejího využívání.

Nicméně je nereálné, že by dávka otcovské poporodní péče byla využívána pro všechny živě narozené děti.[142] Část dětí se totiž rodí single matkám, resp. matkám, které otce dítěte neuvedou v rodném listě dítěte, a část otců naopak nemá na dávku otcovské poporodní péče nárok. Jedná se o ty, kteří se nepodílí na nemocenském pojištění, tedy o studenty, otce, kteří nepracují, a otce, kteří pracují jako OSVČ a neplatí si nemocenské pojištění. Mezi otci je přitom významná zejména skupina, jejíž hlavní výdělečnou činností je podnikání. Jejich podíl sice přesně neznáme, ale mezi muži obecně tvoří zaměstnavatelé a osoby pracující na vlastní účet v hlavním zaměstnání zhruba jednu pětinu (20 %).[143] Přitom pouze menšina z nich si platí nemocenské pojištění.[144]

Cílem zavedení otcovské poporodní péče bylo pomoci rodičům lépe sladit jejich pracovní a rodinné povinnosti, posílit rodinnou soudržnost a vazbu mezi otcem a dítětem. Zda se to zavedenému opatření daří, bylo sledováno kvalitativním výzkumem VÚPSV, v. v. i. v 19 rodinách, kde se narodilo dítě v roce 2019 (dotazováno bylo 19 otců a 15 matek, viz Nešporová, 2020). Zkušenosti rodičů z rodin, kde muži čerpali dávku otcovské poporodní péče, byly zpravidla velmi pozitivní.

Z výpovědí rodičů vyplynulo, že využití otcovské poporodní péče posiluje vzájemný partnerský vztah rodičů, přítomnost otce doma v poporodním období zvyšuje jeho pomoc matce a jeho možnost zapojit se do péče o dítě či děti, což přímo eliminuje nezbytnost řešit pomoc zapojením jiných členů širší rodiny, zpravidla matkou matky. Lze předpokládat, že v případech, kdy otec vykonával přímou péči o novorozence v době otcovské, bude tuto péči schopen vykonávat i v pozdějších obdobích. Přestože bylo zapojení otců do přímé péče o novorozence v době otcovské velmi obvyklé, v rodinách s více dětmi se otec staral spíše o starší děti. I to lze hodnotit kladně, neboť to

[140] Procentuální podíl je orientační, otcovskou bylo možné v daném roce čerpat i pro děti narozené na konci roku 2017 a naopak někteří otcové, kterým se na rodilo dítě na konci roku 2018, ji mohli čerpat až v roce 2019.

[141] Pro výpočet byla použita data ČSÚ o počtech narozených z roku 2018, protože data za rok 2019 nejsou ještě dostupná. Počty narozených se meziročně příliš nemění.

[142] V roce 2018 se narodilo celkem 114 036 živých dětí, ČSÚ: https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka.

[143] ČSÚ 2019. *Statistická ročenka České republiky*, 10B-8. Pracující v národním hospodářství podle postavení v hlavním zaměstnání a hlavních tříd zaměstnání, dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/10-trh-prace-ef0h0tvkur.

[144] V roce 2018 byl podle dat ČSSZ podíl poplatníků nemocenského pojištění ze všech OSVČ vykonávajících v daném roce činnost pouze 9,3 % (ČSSZ, 2019a).

nepochybně posílilo jeho vztah k vlastním dětem a pomohlo matce v době po porodu (Nešporová, 2020).

Dávku otcovské poporodní péče využívali otcové **dotázaní v kvalitativním výzkumu zpravidla v plné délce sedmi dnů, a to hned po návratu matky z nemocnice domů**. Jako její největší přínos hodnotili rodiče možnost strávit volný čas společně a pomoci ženě po porodu. Otcové, kteří měli první dítě, vnímali pozitivně, že se mohli seznámit s péčí o něj, společně se ji s partnerkou učit a lépe se adaptovat na svoji novou roli otce. V rodinách, kde již nějaké dítě bylo, byl větší důraz kladen na praktickou stránku věci, otec velmi pomáhal zejména se zajištěním péče o starší dítě, případně se staral o chod domácnosti. Skutečnost, že jim byl partner v poporodním období nablízku, hodnotily kladně všechny dotazované ženy. **Pozitivní přínos využití dávky otcovské poporodní péče** byl **pro partnerský vztah i vztah otce s dítětem** ze zkušeností rodičů v provedeném výzkumu zřejmý. Platí, že tuto dávku čerpají především otcové, kteří se chtějí aktivně zapojovat do chodu domácnosti a péče o děti, případně partnerku.

Negativní stránky otcovské byly rodiči vnímány jen velmi výjimečně. Nejvýznamnějším negativem jsou finanční ztráty, které čerpání dávky otcovské poporodní péče přináší. Pro některé rodiny je nepřijatelné, aby byl v době snížení příjmu ženy ještě zároveň snížen i příjem muže. Reálně zpravidla ztráty nejsou tak výrazné, protože 70 % z redukovaného denního vyměřovacího základu je hrazeno po dobu sedmi kalendářních dnů, zatímco zaměstnavatel by hradil 100 % po dobu pěti dnů v případě běžného pracovního režimu. K výrazně vyšším ztrátám ovšem dochází vinou redukce denního vyměřovacího základu podle tří redukčních hranic zejména u vysokopříjmových otců. Dále bylo zjištěno, že na čerpání otcovské někteří zaměstnavatelé nahlíží stejně jako na využívání nemocenské a zaměstnanec, který toto volno využije, tím ztratí nárok na finanční a další bonusy (např. služby z oblasti zdraví, kultury, sportu, rekreace a vzdělávání), které mu náleží v případě, že v práci nechybí.

Délka volna (sedm kalendářních dnů) byla rodiči dotazovanými v kvalitativním výzkumu považována někdy za nedostatečně dlouhou, na druhou stranu si mnozí z nich uvědomovali, že delší volno může činit problémy zaměstnavatelům. Mnozí otcové nad rámec otcovské ještě v době šestinedělí partnerky využili dovolenou, případně volno na ošetřování člena rodiny. Mnozí rodiče z rodin, kde muži otcovskou využili, by vítali, kdyby počet dní otcovské poporodní péče byl delší. Za optimální zpravidla považovali délku 14 či 16 dnů, tedy 10 pracovních dnů. Skutečnost, že otcovská musí být čerpána v jednom kuse bez přerušení, jim nečinila potíže (Nešporová, 2020).

Nová dávka otcovské poporodní péče je nástrojem, který jednoznačně pomáhá rodičům v období po porodu věnovat se rodinnému životu. Kladně by mělo být hodnoceno, že je určena přímo otcům, čímž implikuje, že i s jejich reálnou přítomností a pomocí v domácnostech a péči o děti se počítá. Nelze tedy již redukovat jejich otcovskou roli na roli živitele, což je významné i pro změny v konceptualizaci náplně otcovství v době, kdy i matky jsou zpravidla živitelkami a pracujícími. Přínos pro rovnost žen a mužů je nesporný, a to bez ohledu na to, jak si konkrétně rodiče dělí jednotlivé povinnosti mezi sebe. To by mělo zůstat na jejich rozhodnutích.

8.4 Otcovství a (krize) mužství

V průběhu druhé poloviny 20. století život žen v mnoha ohledech změnil svou podobu – došlo k převratným změnám v oblasti sexuality, profesního uplatnění, vzdělávání, postavení v rodině i vlastní identity. Tyto změny, které přinesla emancipace

žen a stále ještě neukončený proces demokratizace genderových rolí, přirozeně ovlivňují i podobu života mužů. To, jak si všímá řada autorů, přispívá ke **znejistění mužů ohledně jejich místa v současném, čím dál rychleji se měnícím světě, ale i ve vlastní rodině – v partnerství a rodičovství**. Někteří autoři, či osobnosti, vystupující v odborných diskusích či mediálním prostoru, hovoří o krizi mužství.

Samotný **pojem „krize mužství"** přitom **nemá úplně jednoznačný obsah či význam**. Pro někoho **není v krizi mužství, nýbrž jeho „tradiční", patriarchální model**. Ten se vyznačuje nadřazeností a nárokováním si výsad a ve společnosti, která směřuje ke genderové rovnosti, ztrácí své uplatnění. Zejména psychologové upozorňují, že po celé 20. i na začátku 21. století se v životech mužů kumulovaly rizikové faktory, neboť právě oni dominovali ve všech statistikách sebevražd, předčasných úmrtí, nehod, závislostí atp. A v nitru zranění muži podle Biddulpha (2011) mají také sklon zraňovat jiné: fyzické násilí vůči vlastním partnerkám, sexuální zneužívání dětí, rozvody a morální úpadek v obchodu a politice podle něho naznačují, že s velkým množstvím mužů se děje něco velmi špatného. Krize mužství bývá **spojována s psychickou nezralostí, chlapecky lehkomyslnou mentalitou projevující se neschopností odložit uspokojení vlastních potřeb a tendencí k vyhýbání se odpovědnosti, povinnostem a závazkům**. Zoja (2017) v této souvislosti mj. uvádí vysoké podíly otců, kteří na základě vlastního rozhodnutí v životech a výchově svých dětí vůbec nefigurují.[145] Takové jednání, vzhledem k jeho celoživotním následkům pro dítě s přenosem na další generace, považuje za jeden z nejtěžších zločinů naší doby, mnohem závažnější než krádež. Herman (2018) zase poukazuje na to, že zanedbání vyživovací povinnosti je jedním z nejčastějších trestných činů v ČR.[146]

Zimbardo a Coulombová (2017) jsou **znepokojeni situací dnešních mladých a dospívajících mužů**, kterou považují za „ztracenou generaci", a docházejí k závěru, že z historického hlediska **jde možná o generaci nejméně připravenou na samostatnou orientaci v tvrdé životní realitě, na rozhodování a řešení problémů**. „Ve světě mladých mužů se touha po štěstí a naplnění jaksi změnila v potřebu permanentní stimulace, zábavy a dojmu, že mám všechno pod kontrolou." (Zimbardo a Coulombová 2017, s. 103). Přičemž díky dostupnosti vysokorychlostního internetu vybudovat si závislost na vzrušení nebylo nikdy tak snadné jako dnes. Pro všechny nové potíže a nesnáze, kterým musejí mladí muži čelit v měnícím se a nejistém okolním světě, se mnozí rozhodnou izolovat na mnohem bezpečnějším a uspokojivějším místě, kde mají kontrolu nad výsledky své činnosti, kde neexistuje strach z odmítnutí a kde jim jejich dovednosti přinesou uznání. Mnohdy jsou tímto místem bezpečí počítačové hry a pornografie, kde mohou být pány situace. Stávají se mistry v hraní her, vylepšují své dovednosti[147] a díky nim pak ve světě her dosahují vyššího statusu a respektu. Rozměňuje se jejich věku přirozená potřeba uplatnit se ve světě skutečném. Nic jim nestojí za námahu, ani studium, mnohdy ani zaměstnání. Zimbardo a Coulombová (2017) u mladých mužů pozorují také nižší tendence navazovat partnerské vztahy, mnohé mladé ženy marně hledají sobě rovnocenný protějšek.[148] Zatímco dříve byl ve vztazích mezi mladými spatřován předstupeň rodiny a lidé se ke svým potenciálním partnerům

[145] V USA, Zojově vlasti, jde především o muže s nízkou kvalifikací a zejména afroamerického původu. Jejich děti se mnohem častěji než děti vyrůstající v úplných rodinách potýkají s chudobou, narkomanií a kriminalitou mladistvých a dosahují nižšího vzdělání.

[146] Podle statistik Ministerstva spravedlnosti ČR byl trestný čin zanedbání povinné výživy v letech 2017 a 2018 čtvrtým nejčastějším trestným činem, v letech 2015 a 2016 třetím nejčastějším a v dřívějších letech dokonce druhým nejčastějším trestným činem (Höhne a Paloncyová, 2019).

[147] Použití herních prvků, jako jsou body, výzvy nebo odměny, sestavených do systému pomocí technik herního designu (gamifikace) motivuje hráče, aby hře chtěli věnovat co nejvíce času.

[148] Totéž konstatují např. i Zoja (2017), v českém prostředí Herman (2018), Chvála a Trapková (2018).

také tak chovali, dnes se podle Zimbarda a Coulombové (2017) mladí muži na ženy stále častěji dívají jako na dočasný a zaměnitelný předmět k ukojení vlastních potřeb. Současně mnoho mladých mužů trpí nejistotou, jaké chování od nich dnes ženy při navazování kontaktu a ve vztazích očekávají (rozpor mezi deklaracemi žen a jejich reálnými preferencemi). Čím dál vyšší počet dospívajících propadá komplexům méněcennosti, nedostatku sebedůvěry a nespokojenosti s vlastním tělem, neboť jejich bohaté virtuální zkušenosti před zahájením vlastního intimního života v nich vybudovaly pomýlený dojem o tom, co je normální (pokud jde o mužské i ženské tělo, podobu sexu, sexuální techniky, reakce partnerky) a jaký výkon by měli podat. A protože pornografie u nich vytváří nereálné představy a očekávání, reálnými zážitky následně bývají zklamáni. Podle Zimbarda a Coulombové (2017) porno jako jednoduchý akt bez cituplné intimity skutečný sex devalvuje a mladé muže učí ignorovat emocionální potřeby žen, což následně může být příčinou vážných potíží v opravdových milostných vztazích a odrazovat je od pokusů o jejich navazování. Izolované sledování porna může prohlubovat osamělost či citovou odtažitost a ztížit tak navazování skutečných vztahů, či dokonce narušit touhu po životě v páru nebo schopnost jej naplnit (např. neschopnost dosáhnout uspokojení při sexu se skutečným partnerem). Pro porozumění zmíněným obavám Zimbarda a Coulombové (2017) nutno upřesnit, že jim působí starosti nepřiměřené sledování porna a hraní počítačových her (tzn., pokud uživatel není schopen svou náruživost či vášeň kontrolovat navzdory negativním sociálním, emočním, mezilidským, školním či profesním dopadům), a to v sociální izolaci. Nicméně **očekává se, že tendence smývání rozlišování mezi virtuální a skutečnou realitou a dosahování seberealizace mimo reálný svět bude v budoucnu u dalších generací mladých pokračovat**.

Častým problémem, který ve spojitosti s krizí mužství zaznívá, je **izolovanost, citová uzavřenost a vnitřní osamělost mužů. Příčiny bývají spojovány s přetrvávajícími stereotypy ve výchově chlapců** – častěji než děvčatům jim bývá sdělováno, že vyjadřování emocí je u nich nepřípustné – a přetrvávajícími společenskými stereotypními očekáváními od mužů. Podle Biddulpha (2011) muži své masky, které zakrývají, co skutečně cítí a chrání je v jejich zranitelnosti, nosí proto, že je nikdo nenaučil, jak být skutečnými muži.

Zatímco ženství a mateřství je podle antropologického konceptu přirozené, mateřství má instinktivní základ, mužem a otcem je třeba se stát, otcovství je projevem záměru a vůle (kulturně-společenský produkt). Vůči rodině a potomkům pak má být otec laskavý a ochranitelský, ke světu dobyvatelský a vítězící (Zoja, 2017). Biddulph (2011) je jedním z těch, kteří těžkosti a selhání dnešních mužů vysvětlují tím, že ve srovnání s celými tisíciletími dosavadní historie lidstva současná doba západní civilizace trpí enormním nedostatkem otcovského vedení. Podle Zojy (2017) je zobrazením současného otce **nepřítomný otec**[149] – otec, nepřítomen nikoliv fyzicky, ale protože se zdráhá bojovat ve vztazích. Žije s rodinou, ale nechová se jako otec, i když jím je. „Spíš než z toho, co udělal, je dnešní otec obviněn z toho, co *ne*udělal, co *ne*řekl." (tamtéž, s. 252). Vzorec mužské výchovy a péče o děti byl porušen a zničen. Chlapci a mladíci postrádají otce či jiné zkušené muže ve svém okolí, kteří by jim dávali najevo, že jim na nich záleží; učili je, pomáhali jim porozumět životu, který žijí; a byli jim příkladem (Biddulph, 2011). Podle psychoanalytika Zoji (2017), který se snaží vystihnout **archetyp otce a jeho různé kulturně-historické projevy a proměny**, je **dnešní**

[149] Biddulph (2011, s. 157-158) nepřítomného otce popisuje takto: „Tento muž je možná schopný, dokonce i mocný, ale ne v rodině. Odchází brzo a vrací se pozdě večer, protože se věnuje své kariéře. (...) Nechodí vás povzbuzovat při sportu ani vám nefandí na školních koncertech. Zaplatí všechno, co potřebujete, možná je k vám i laskavý a zdvořilý, když se náhodou potkáte v předsíni. Jako otec vám však není k ničemu, protože skutečný otec musí být s vámi."

nepřítomnost otce výsledkem řady zvratů, k nimž došlo v průběhu posledního tisíciletí, během něhož některé otcovské kompetence přešly na církev či stát (např. vzdělávání potomků, jejich příprava na budoucí povolání), role otců ve výchově a jejich kontakt s dětmi se oslabily (průmyslová revoluce, respektive modernizace, odvedla otce pracovat mimo domov) nebo dokonce úplně vymizely (rozpad párového svazku v důsledku svobody v moderní společnosti). K absenci vzorů, podle nichž by chlapci mohli formovat své mužství, pak přispěly i negativní dopady katastrofických a nepříznivých událostí (např. světové války, finanční krize; v ČR roky 1938, 1948, 1968) na muže a jejich otce (zlomenost, utápění zoufalství v alkoholu a domácím násilí atp.) (Biddulph, 2011; Zoja, 2017; Herman, 2018).

Biddulph (2011, s. 20) nicméně uvádí, že dnešní mladí otcové se zpravidla věnují svým dětem mnohem více než otcové předchozí generace – „Vědí však tito mladí tatínci, co mají svým dětem předat?", táže se.

Z hlediska vývojové **psychologie** a rodinné terapie jsou **úkoly otce ve vztahu s dítětem komplementární k úkolům matky**. Dítě od matky a otce nečeká totéž. Otec je třetí osobou mezi matkou a dítětem – dává mu možnost opustit kruh bezpečí, které skýtá blízkost matky, a orientovat se mimo něj a následně mimo rodinu. Otec tedy má dítěti ukazovat, že mu důvěřuje, a stavět ho před výzvy, díky jejichž zvládnutí získá větší sebevědomí a nezávislost. Zatímco matka v principu dítěti nabízí bezpodmínečné přijetí a měkkou náruč, otec ho více vystavuje výzvám (dítě touží, aby otec uznal jeho výkon a úspěch), dává hranice, řád. Hranice dítě omezují a zároveň chrání. V některých vývojových obdobích je pro dítě výhodnější, aby byla v popředí matka (jako např. v prvním roce života), a v jiných potřebuje více otcovského vedení či přítomnosti. Žijí-li všichni členové této triády společně, dítě mezi matkou a otcem spontánně dle svých potřeb osciluje (Chvála a Trapková, 2016, 2017, 2018; Vágnerová, 2000). Dítě pro optimální vývoj osobnosti potřebuje vedle matky aktivního a přítomného otce, vychovávajícího s klidem a pevností (vs. otec nepřítomný, pasivní – ustupující před konflikty, zodpovědností, unikající před realitou, či až příliš přítomný-kritický, despotický otec). Úkolem matky je udělat otci místo, úkolem otce je se své role ujmout[150]. Otcové projevováním svého zájmu a uznání svým dětem posilují jejich sebeúctu, svým dcerám pomáhají stanovit vysoké standardy pro výběr partnera a své syny chrání před sklouznutím k problematickému chování (Biddulph, 2011).

Řada autorů (Zimbardo a Coulombová, 2017; Biddulph, 2011; Stephenson, 2012; Zoja, 2017; Herman, 2018; Chvála a Trapková, 2018) zastává názor, že přes veškerou péči a výchovu, kterou matka synovi dává, aby se stal mužem, potřebuje k tomu otce a/nebo starší muže, s nimiž má pouto a jichž si váží. V dřívějších dobách mívali chlapci kontakt s muži v rámci sousedství či širší rodiny, kteří mohli plnit roli jejich rádců. **Dnes není neobvyklé, že chlapec blíže nezná vnitřní svět žádného muže, a svoji představu o mužství si utváří z povrchních obrazů prostřednictvím médií a vrstevníků** (Biddulph, 2011).

Své zastánce v odborné i laické veřejnosti má názor, že jednou z příčin nelehké cesty dnešních chlapců k dospělosti je, že se z moderní společnosti vytratily **tradiční rituály, které usnadňovaly přerod chlapců v muže**, pomáhaly přetransformovat a usměrňovat nebezpečné projevy v chování dospívajících (Zimbardo a Coulombová, 2017; Biddulph, 2011; Stephenson, 2012; Zoja, 2017; Herman, 2018). **Moderní společnost postrádá přechodové a iniciační rituály**, neumí jednat s dospívajícími,

[150] Pokud se tak nestane, zpravidla to rodině přinese negativní dopady na vztahovou dynamiku, které se projeví problémy v partnerském vztahu, v chování dětí či zdravotními neduhy členů rodiny (Chvála a Trapková, 2016, 2017, 2018).

životní období mezi dětstvím a dospělostí bez zátěže odpovědnosti (adolescence) se stále prodlužuje. Důsledkem je rizikové chování mladistvých, vzrůst násilí (Stephenson, 2012). Bez správného vedení dospívají chlapecká těla v mužská, aniž by mladíkům byly předány vědomosti a dovednosti potřebné k jejich ovládání. Není-li energie a síla mladého muže nasměrována pozitivně, snadno si ke svému vybití najde destruktivní cestu. Ve starých kulturách bývali chlapci podrobováni dlouhému a intenzivnímu výcviku (díky němuž byli mj. odděleni od pečující matky), zakončenému zkouškou, jejíž součástí bylo překonání nepohodlí a bolesti.[151] Po jejím složení (iniciační přechodový rituál) byli okolím uznáni za dospělé muže a jako s takovými s nimi bylo od té doby zacházeno. Na základě inspirace těmito tradicemi v ČR vznikají projekty (víkendové otco-synovské kurzy)[152] či neformální komunity dospělých mužů, které mají napomoci dospívajícím synům zúčastněných na cestě k dospělosti. Jejich cílem je poskytnout otcům a synům jedinečný zážitek a napomoci posílení jejich vzájemného vztahu (Růžička, 2018). Vedle nadšených podporovatelů mají tyto aktivity i rezervované odpůrce – dopad a tudíž i smysl těchto aktivit na dospívající podle nich oslabuje fakt, že tyto rituály nejsou součástí české tradice a nejsou zakořeněny ve společnosti, tedy že se iniciací pro mladého člověka v jeho reálném životě nic nezmění.

Pro úplnost připomeňme existenci tzv. mužských kruhů (ale i obdobně fungujících ženských kruhů), v rámci jejichž setkání účastníci hledají mužskou sounáležitost a odpovědi na otázky týkající se podstaty mužství (Weber a kol., 2019).[153]

[151] Nepohodlí, bolest a jejich překonávání byly považovány za přirozenou součást života dospělého muže chránícího svoji ženu, děti a společenství, k němuž patří. Zážitkem bolesti se muž v budoucnu mohl stát rovnocenným partnerem ženě, zkoušené porodními bolestmi.

[152] Jejich pořadateli jsou moderní mužská hnutí (např. Liga otevřených mužů, Chlapi.cz) nebo křesťanské organizace (např. Centrum pro rodinu, z. s. v Krupce).

[153] „Každý muž ke svému zralému životu potřebuje nejen ženy, ale také zároveň i mužský kolektiv, kde najde nejen přátele, kteří ho se zájmem vyslechnou, kteří jsou s ním solidární a snaží se mu porozumět, ale kde načerpá i chlapskou energii, která v dnešní společnosti tolik chybí. Tato chlapská energie pulzuje v kolektivu, kde nejde o to být druhému konkurencí, ale oporou. Pro muže je víkendové setkání příležitostí na chvíli se zastavit, ztišit, odpočinout, povzbudit se i lépe porozumět sám sobě a svému mužství, aby se pak s novým odhodláním vrátil domů a snažil se naplnit své poslání být mužem – manželem a otcem." (Z anotace programu „Víkendy pro chlapy ze severu" Centra pro rodinu v Krupce, zdroj: https://www.centrumprorodinu.cz/ProMuze.html)

9. Vztahy v rodinách s dětmi a institucionální podpora jejich stability

Jana Barvíková

9.1 Stabilita rodiny

Co drží rodiny pohromadě? S odkazem na východiska rodinné terapie je **základním faktorem stability nukleární rodiny dítěte** (matka – otec – dítě) **spokojený partnerský vztah**[154] jeho rodičů (popřípadě osob, které rodiče nahrazují). Jednak právě takový vztah mezi rodiči může v dnešní době, která se vyznačuje svobodou v naplňování individuálních tužeb, tedy i touhy po lásce, rodinu napomoci ochránit před rozpadem (viz kapitoly 1, 2 a 7). A jednak právě takový vztah dítě potřebuje pro svůj optimální vývoj. Satirová (Satir, 2007) konstatovala, že partneři jsou „architekty" rodiny – jejich vztah je jako osa, okolo níž se formují všechny vztahy v rodině. A dysfunkční partnerský vztah produkuje dysfunkční vzorce rodičovského chování. Identifikovaný klient („ten, kdo má problém", tedy zpravidla dětský či dospělý klient služeb)[155] je ten člen rodinného systému, který je zjevně nejvíce ovlivňován nefungujícím partnerským vztahem a v případě dětí nejvíce vystaven dysfunkčním vzorcům rodičovského chování. Potíže identifikovaného klienta (symptomy na úrovni prožívání, chování, ale i fyzického zdraví) jsou rodinnými terapeuty považovány za jeho volání o pomoc, které odpovídá narušené rodinné rovnováze, a u dítěte za zprávu o tom, že ve snaze zmírnit či absorbovat bolest svých rodičů deformuje vlastní růst (tamtéž). Rodinná terapie se soustředí na partnery v jejich partnerské roli, neboť identifikovaný klient i další děti v rodině jsou ovlivněni především jejich problémy a bolestí. Lidé do značné míry jednají na základě naučených modelů. Vzorem je jim to, co viděli a zažili ve svých vlastních primárních rodinách. Co se tam dělo, či nedělo. Tyto modely ovlivňují jejich očekávání a představu o tom, co to znamená být partner, manžel a rodič. Partneři, kteří spolu nejsou šťastní, sotva mohou dát dítěti pocit bezpečného domova. Nemohou mu zprostředkovat model příjemného, uspokojivého a funkčního vztahu muže a ženy. Potýkají-li se s problémy ve vzájemné komunikaci, mohou mu předávat nezdravý způsob komunikace, který může být devalvující, a to jak vůči sobě a vlastní sebeúctě, tak vůči druhým a jejich sebeúctě (tamtéž).

Problémy v komunikaci a ve vztazích do značné míry souvisejí s tím, jak člověk vnímá sám sebe, tedy s jeho sebepojetím a sebeúctou. Z tohoto hlediska je základním **faktorem stability partnerského vztahu vztah každého z partnerů k sobě samému**.

Matoušek (2015d) připomíná, že **pokračování partnerského vztahu nezávisí jen na jeho spokojenosti**, neboť v současné době přetrvávají i vztahy, v nichž jsou partneři velmi nespokojeni, a naopak rozpadu nezůstanou ušetřeny i takové, v nichž byli partneři relativně spokojeni. K vysvětlení využívá tzv. investiční model (Rusbultová

[154] Vzhledem k vysokému podílu rodin založených nesezdanými páry v této kapitole hovoříme o partnerských vztazích. Rozumíme jimi vztahy rodičů sezdaných i nesezdaných.

[155] Satirová používá termín identifikovaný pacient. Označení identifikovaný pacient je založeno na přesvědčení, že jeho symptomy nesouvisí pouze s jeho individuálními procesy, ale i s interpersonálními procesy v rodině (Satir, 2007). V kontextu tohoto textu používáme ve stejném významu namísto identifikovaný pacient spojení identifikovaný klient.

a kol., 1998 in Matoušek, 2015d) založený na hypotéze o třech faktorech stabilizujících vztah partnerů. Vedle již zmíněné spokojenosti je to **kvalita alternativ a míra investic**. Jsou-li alternativní možnosti málo výhodné, například hrozí-li možnost spojit svůj život s jiným partnerem mnoha komplikacemi, zvyšuje to hodnotu stávajícího partnera. Investicemi je rozuměn nejen majetek, ale i děti a společný okruh širší rodiny a přátel. Pokud do nich člověk investoval mnoho energie, času nebo peněz, náklady na změnu by také byly příliš vysoké. Tyto tři faktory ovlivňují míru připoutání partnerů, která pozitivně koreluje s trváním vztahu.

9.2 Ohrožení stability partnerství

9.2.1 Partnerská krize

Problematika příčin křehkosti partnerství a prevence jejich rozpadu se v posledních letech stala námětem řady diskusí za účasti párových a rodinných terapeutů. Hlavní postřehy a úvahy odrážející jejich aktuální zkušenosti z odborné praxe shrnuje následující text v návaznosti na diskusi sociologické odborné literatury a data z oficiálních statistik a dotazníkových šetření, které rozvíjejí kapitoly 1, 2 a 7.

Krize stability partnerských vztahů?

Podle Šulové (2017, 2019) žijeme v době svobody, seberealizace, individualismu a důrazu na osobní práva, a to bez ohledu na pohlaví, původ (bohatství) a etnikum. Můžeme přecházet z jedné společenské třídy či vrstvy do jiné – v našich životních drahách nás neomezují takové bariéry jako naše (pra)babičky. Žijeme v době relativního dostatku, vše si můžeme koupit, v určitých dříve rizikových situacích jsme zajištěni sociálním státem – vlastně se navzájem nepotřebujeme k tomu, abychom přežili. Společnost se vyvíjí cyklicky, tak tedy až opět přijdou těžké časy a bude třeba se k jejich překonání semknout, lze očekávat, že rodiny se nebudou tak snadno rozpadat jako dnes. V současné době tedy není nic, co by drželo partnerské svazky pohromadě uměle (tj. ekonomické a společenské dopady rozvodu). Je pravděpodobné, že vždy existoval podobný podíl těch, kteří po určité době začali pociťovat ve vztahu nespokojenost. Jelikož jsme v minulém století začali rozpady manželství statisticky sledovat, ale také v důsledku ohromného vlivu médií tomu zkrátka věnujeme více pozornosti, jeví se nám současná realita partnerských vztahů možná hůře než v dřívějších dobách, kdy lidé byli nuceni manželství udržet, i když partnerský vztah už nefungoval. Současně žijeme v době, kdy nejvíce lidí podstupuje nejrůznější terapie a vyhledává informace z oblasti osobního rozvoje a podpory partnerských vztahů.

V psychoterapii slovo „krize" nemá jen negativní náboj, naopak skrývá v sobě příležitost k růstu a pozitivní změně, bude-li staré nefunkční rozpoznáno a nahrazeno funkčním. Z tohoto úhlu pohledu se Rataj (2017) vyjadřuje k oprávněnosti použití tohoto termínu v souvislosti s diskusemi, zda lze hovořit o tom, že současná rodina je kvůli nízké sňatečnosti a vysoké rozvodovosti a rozpadu partnerských vztahů v krizi, či není.

Manželství?

Manželství dnes není otázkou morálky, ale vnitřní hodnoty. Nemá smysl pro toho, kdo ji v něm nehledá a nevidí (Rataj, 2017). I pod vlivem vysokých statistik rozvodovosti roste nedůvěra k institutu manželství a řada mužů a žen – zejména těch, kteří vnímali

vztah svých rodičů jako neuspokojivý, ať už vyústil v rozvod či ne – se vyhýbá vstupu do manželství ze strachu, aby se jednoho dne sami nedostali do situace rozvodové pře, boje o majetek apod. (Šulová, 2017). Podle Nebesové (2017) spatřují-li lidé v manželském svazku význam, jeho uzavření je další životní investicí přes všechna rizika, která má – není to pak „jen papír", ale důležitý, hluboký rituál. Zatímco vazby s dětmi jsou biologicky vrozené, a proto zpravidla obtížně oslabitelné, partnerské vazby jsou získané, a jako takové bývají mnohem méně trvanlivé, snáze se naruší. Účelem manželství je ze své podstaty takto křehké partnerské pouto posílit, což mimochodem odráží i svatební symbolika – přijetí společného jména, snubní prsten (potenciálním partnerům dáváme najevo, že jsme zadaní – nesezdaným naopak často vyhovuje, že působí jako nezadaní). Svatba vyžaduje společné domlouvání, plánování, investici nejen finanční, setkání rodin. Manželským slibem si cosi slibujeme, na základě vnitřního přesvědčení, k němuž jsme došli, a je to rozhodnutí o společné budoucnosti, které jsme udělali. Navzdory vyšší rozvodovosti mají dnes manželství potenciál býti mnohem uspokojivější než v minulosti, kdy partneři považovali zůstat spolu za svou povinnost (Nebesová, 2017). V případě vztahových problémů **dle odhadů** Rataje (2017) **čtyři z pěti partnerských dvojic přichází do párové terapie pozdě. Pravděpodobnost její úspěšnosti se tak snižuje** – v pokročilé fázi rozpadu vztahu už párovou terapii nelze považovat za primární nebo sekundární prevenci, ale spíše za terciální. Pro vstup do párové terapie je třeba mít vnitřní motivaci. Vedle společných dětí bývá u sezdaných silným motivem k tomu ještě zabojovat a pokusit se vztah zachránit i společný majetek a samotné manželství – je za nimi již investovaná energie. Nesezdané páry dle jeho zkušeností párovou terapii rychleji vzdávají. Zda manželství skutečně přispívá ke stabilitě vztahu, je tedy sporné, nepochybně však brání rychlosti jeho rozpadu (Rataj, 2018).

Očekávání od partnerského vztahu

Podle Rataje (2019) kvalitní partnerství nevypadá jako idylický, symbiotický vztah vyznačující se příjemnou romantikou bez hádek a konfliktů, jak se dnes mnozí domnívají, nýbrž jako neustále pulsující vztah, v němž je spousta blízkosti i oddálení, mnoho „my i já" a vyjednávání. Ukazuje se, že v partnerských vztazích jsou spokojenější ti, kteří v nich neočekávají jen harmonii, ale partnerství vnímají jako společnou cestu, na které jsou překážky (Rataj, 2018). Lidé však často ve svých představách o partnerském vztahu zaměňují lásku za zamilovanost. Jejich velká, nenaplnitelná očekávání (formovaná i nerealistickými mediálními vzory – romantické filmy, life-stylové časopisy apod.) a nedostatečně rozvinuté partnerské dovednosti (komunikační schopnosti, dovednosti řešit konflikty) pak v zažívaném partnerství ústí v nespokojenost. Dnešní ženy a muži sice mají svobody 21. století (např. možnost odejít z neuspokojivého vztahu a manželství), ale – řečeno s nadsázkou – osobnostní výbavu pro 19. století. Podle Rataje bude trvat ještě několik generací, než se na nové možnosti a podmínky adaptujeme i svými vztahovými dovednostmi. Mnohdy nám chybí kapacity a dovednosti, abychom uměli zacházet se svými emocemi, zpracovávat frustraci, bolest a zklamání – kdyby se nám dařilo naše emoce dočišťovat, dokázali bychom zdolat spoustu nástrah partnerského života.

Rataj (2017) si všímá, že většina klientů vstupujících do párové terapie spatřuje příčiny vztahových problémů na straně svého protějšku. Často cítí zoufalství ze vzájemného odcizení, stěžují si, že s nimi partner nekomunikuje. Pociťují frustraci, že jim nechce rozumět, že mají odlišné náhledy na věc, a vzájemné odlišnosti u nich vzbuzují pochybnosti, zda k sobě vůbec patří. Nezřídka přichází ve fázi dlouhodobé vleklé (protrahované) partnerské krize, během níž se postupem času nakumuluje ohromné

množství nedořešených zklamání (projdeme-li konfliktem, v touze po harmonii, jakmile partner opět reaguje vstřícně, svá případná zklamání mnohdy raději zasuneme, potlačíme, než abychom je řešili a vyčistili), snižuje se vzájemná tolerance, akceptace, druhý partner přestává „vonět", přitahovat (Rataj, 2017). Někdy klienty do pracovny terapeuta přivádí náhlá krize, vyvolaná např. nevěrou. I nevěra je psychoterapeuty považována za symptom, respektive důsledek dříve neřešených partnerských problémů (Rataj, 2019).

Rodičovství vs. partnerství – péče o kvalitu vztahu

Pro dnešní partnerské dvojice je typické, že do rodiny investují velmi mnoho času a energie (např. do zajištění bydlení a financí, péče o domácnost, volnočasového vyžití dětí). Po narození dětí se stávají jejich prioritou ony, jsou v centru jejich pozornosti – před partnerstvím tak dostává přednost rodičovství. Na péči o svůj partnerský vztah, jeho posilování a výživu společnými zážitky ve dvou už rodičům v každodenním koloběhu povinností často nezbývají síly. Mnohdy si ani neuvědomují, že bez toho partnerský vztah může časem snadno vyhořet a partneři se odcizit (Rataj, 2017, Nebesová, 2017). Podle Hermana (2018) má být pro zdravé vztahy mezi členy rodiny a optimální vývoj dětí na prvním místě pár – otec s matkou.

Moderní technologie

Komunikaci partnerů ovlivňuje stále větší trend individuálních zážitků, požitků a **fenomén elektronické komunikace** (Nebesová, 2007). Za stížnostmi klientů párových terapeutů na nefungující komunikaci a nedostatek společně tráveného času se často skrývá spíše jeho problematická kvalita – **přestože jsou partneři spolu, spolu vlastně nejsou**. Ve společných chvílích, i když by se mohli věnovat sobě navzájem, namísto toho prostřednictvím internetu a sociálních sítí komunikují s někým jiným, brouzdají po internetu, věnují se rozdělané práci, kterou si přinesli domů atd. Členové rodiny spolu nezřídka nekomunikují ani u společného jídla, jejich pozornost poutají mobilní telefony nebo média.[156] E-maily, sociální sítě, internet nám pomáhají vytvářet náš individuální svět, a pokud nechceme, partnera ani okolí do něho nemusíme vpustit. Elektronická komunikace sytí naši touhu po nekomplikovaném kontaktu, po přijetí a důvěrné interakci (může tak kompenzovat interakci, kterou postrádáme v partnerství).[157] Zdá se být jednodušší než opravdová komunikace tváří v tvář. Umožňuje rozmyslet si odpověď, poskytuje odstup – není nutno potýkat se s neverbální komunikací komunikačního partnera, je možné snadno ji ukončit, jakmile přestane být příjemná (Nebesová, 2017; Rataj, 2017). Mnohé páry ji pro její výhody často využívají i mezi sebou při řešení sporných záležitostí („Nejde nám spolu komunikovat, ale už jsme to vyřešili – nehádáme se, když si píšeme sms."). Přispívá to k tomu, že partneři spolu často neumí (nenaučí se) reálně komunikovat.[158] Nebesová (2017) se pozastavuje nad tím, že se sice zabýváme tím, kolik času by děti měly či neměly trávit na počítači, ale

[156] Podle Hermana (2018) technologie devastují vztahy v rodině – „mlčící domácnosti". Děti tráví více času na technologiích než s rodiči.

[157] Matoušek (2015a) říká, že elektronická komunikace dává dospělým možnost permanentně zkoumat alternativy ke stávajícímu partnerství, a to v širokém okruhu zájemců o nový vztah.

[158] Podle průzkumu *Láska v době mobilní* agentury Ipsos pro T-Mobile (Cysař, J., 2018) 46 % mladých ve věku 15 až 35 let alespoň jednou přes mobil navázalo partnerský vztah, 33 % zažilo rozchod přes mobil a 27 % se setkalo s ghostingem, rozchodem do ztracena, kdy partner svůj protějšek o rozchodu neinformuje, místo toho bez vysvětlení nereaguje na jeho zprávy, nepřijímá jeho hovory a případně si ho i zablokuje na sociálních sítích.

neřešíme dopad elektronické komunikace na partnerské a rodinné vztahy. Možnosti vývoje technologií ani příklon k individualitě samozřejmě nelze zastavit. Možných způsobů a lákadel, jak trávit čas, je výrazně více než dříve a bude jich přibývat. Na nás je tedy každodenní permanentní volba, co upřednostníme. Díky tomu, že se věnujeme elektronické komunikaci a jiným druhům setkávání, mnohdy získáváme pocit, že toho můžeme více stihnout. Paradoxní je, že ve skutečnosti tomu tak není, protože přílišnou kvantitou podnětů se ztrácí kvalita (hloubka) společného prožívání ve vztahu.

Jak posílit stabilitu partnerství? (Souhrn doporučení pro rodinnou politiku k prevenci rozpadu vztahů z diskusních fór za účasti psychoterapeutů)

Pokud státu (potažmo kraji nebo obci) záleží na tom, aby se partnerské vztahy a rodiny nerozpadaly, a má zájem na podpoře jejich stability, měl by jej promítnout do nastavení vlastní rodinné politiky:

- **Důrazem na vztahovost**: Koncepce rodinné politiky by měla podpořit hodnotu rodiny, deklarovat význam času věnovaného výchově dětí, partnerství a společným prožitkům. A to jednak v zájmu vyvážení převažujících materiálních a výkonových hodnot ve společnosti a firemní kultuře zaměstnavatelů (tlak na pracovní výkon na úkor dalších oblastí života) a jednak s ohledem na přínos společně tráveného času pro vztahy v rodině, pro děti, naplňování jejich vývojových potřeb a možnosti učení se vztahovosti. Děti se jí učí zejména v rodině, a to především pozorováním a nápodobou. Je zapotřebí, aby k tomu vůbec měly příležitost.
- **Podporou vztahů, které fungují**: Vedle péče věnované ohroženým rodinám a jejich problémům je důležitá i podpora funkčních rodin a vztahů v nich. Např. podporou dostupnosti programů (přednášky, kurzy na podporu partnerských a vztahových dovedností) a služeb primární prevence (poradentství a psychoterapie), ale i osvětou veřejnosti o důležitosti pečovat o vztahy, předcházet problémům a řešit je včas právě i za pomoci poradenských a terapeutických služeb.
- **Podporou manželství**: Jelikož nesezdaní se rozcházejí dříve a rychleji než sezdaní, manželství lze přiznat určitý stabilizační účinek, a proto je výhodné je podporovat. Je-li laickou veřejností manželství vnímáno jako ekonomicky méně výhodné než nesezdané partnerství, stát by měl investovat do stability rodiny tím, že tento obraz změní. Pokud je v některých oblastech manželství skutečně méně ekonomicky výhodné, stát by měl tuto nerovnost zvrátit.
- **Hledáním způsobů prevence a nabídky odborné pomoci, jimiž lze oslovit, a podpořit skupiny obyvatel s nižším vzděláním**: Poradenské a psychoterapeutické služby, programy na podporu partnerských vztahů vyhledávají převážně lidé s vysokoškolským, případně středoškolským vzděláním, jejich rodinné chování je přitom nejvíce tradiční.
- **Posilováním vztahových a komunikačních dovedností dětí na školách**: Nemělo by se tak ovšem dít pouze předáváním znalostí užitečných pro fungování ve vztazích (např. ohledně mýtů o partnerství, rozeznávání a naplňování vztahových potřeb a očekávání ve vztahu) v rámci školního předmětu, přednáškovou formou, či trénováním vztahových dovedností jednorázovými interaktivními preventivními workshopy s odborníky, ale i celkovou proměnou každodenní atmosféry ve školách v inspiraci alternativními pedagogickými směry (prvky waldorfské pedagogiky či Montessori). Neklást tedy v osnovách a školním prostředí důraz pouze na výkon, ale i na vztahovost. Aby měly děti příležitost učit se vztahovým dovednostem i v kontaktu s pedagogy a jejich nápodobou a učitelé k tomu měli prostor.

9.2.2 Děti v partnerské krizi rodičů

Děti podle psychologů **napětí a citové ochladnutí mezi rodiči vnímají více, než si rodiče myslí**. Mladší děti si změnu atmosféry v rodině mnohdy vykládají tak, že už je rodiče nemají rádi jako dříve. Zpravidla mají ve svém okolí kamarády, jejichž rodiče se rozešli. S tím, co vědí, **se svými úzkostmi a obavami, že se i jejich rodiče rozejdou, se většinou nesvěří už proto, že by se jejich obavy mohly potvrdit**. Případné hádky rodičů ohledně výchovy dětí přispívají k tomu, že se domnívají, že to ony jsou příčinou rodičovských sporů (a když se pak od rodičů dozvědí, že se hodlají rozvést, **trápí se pocity viny, že za to mohou**). Mnoho dětí se pokouší do konfliktů rodičů zasahovat jako prostředníci, vyjednavači či důvěrníci jedné strany. Nemají-li děti možnost o svých obavách mluvit, zůstávají uvězněné v jejich nitru a mohou se projevit problémy ve škole, s vrstevníky nebo doma. V takové situaci je vhodné, aby rodiče byli připraveni jejich pocitům naslouchat, dávali to dětem najevo, pomáhali jim vyjadřovat, co prožívají, případně aby vyhledali pomoc dětského psychologa nebo rodinného terapeuta. **Když se děti rodičům přece jen svěří, nebo se jich přímo zeptají, zda se budou rozvádět, psychologové doporučují nereagovat vyhýbavě a nepředstírat, že je vše v pořádku, pokud není**. A namísto toho dětem říci, že rodiče mají mezi sebou problémy, ale že se je snaží vyřešit a věří, že se jim to podaří (Everett, Everett, 2000; Levine, Klienová, 2012; Ballnik, 2012; Rataj, 2019; Hamplová, Trusinová 2018; Kotková, Lacinová, 2016).

Klinické zkušenosti psychoterapeutů o tom, že vztahové problémy rodičů a případné problémy na straně dětí mnohdy mají souvislost, dokládají i četné zahraniční studie. Například výsledky longitudinálního výzkumu, který provedli Cui, Conger a Lorenz (2005 in Lacinová, Kraus, 2018) potvrzují, že změny v míře manželských konfliktů a stresu predikují na straně jejich adolescentních dětí zvýšení či snížení problémů (nízká míra pozitivních emocí, delikvence, užívání návykových látek, úzkost, deprese a hostilita atd.).

9.3 Ohrožení stability rodiny dítěte rozpadem partnerství rodičů

V této kapitole se zabýváme především rozvodem a rozchodem rodičů, který vede k rozpadu soužití rodiny dítěte. V současné době se polovina dětí rodí do manželství a polovina mimo tuto instituci (viz kapitola 2). **Z hlediska dopadů rozpadu rodiny** víceméně **nezáleží na tom, zda rodiče**, kteří se rozcházejí nebo již rozešli, **byli manželé**, či ne. Pojmy „rozvod" a „rozchod" zde proto používáme jako rovnocenné.

Rozchod/rozvod

Rozvod (rozpad vztahu rodičovského páru) je psychology považován za druhý **nejvíce stresující podnět hned po náhlém úmrtí blízké osoby**. Matoušek (2015a) formuluje příčiny rozchodu/rozvodu v rovině osobního prožitku takto: 1. dosavadní partner přestal být přijatelný, 2. případně je někdo třetí atraktivnější a dostupný, 3. odchod od dosavadního partnera je vnímán jako „menší zlo" než pokračující soužití s ním. Rozchodu/rozvodu mnohdy předchází několik let nespokojeného života. **Jen výjimečně se pro něj partneři rozhodnou současně**. Obvykle jeden odchází, nebo o rozchodu dlouho uvažuje a jeho nespokojenost postupem času narůstá, zatímco druhý stále nic netuší. Druhý je opouštěn, nezřídka koncem vztahu i zaskočen. Někteří se

k tomuto kroku odhodlávají i mnoho let. Některé dvojice tak uvíznou v začarovaném kruhu, kdy se střídavě chtějí dát rozvést a pak zase od tohoto úmyslu ustupují (Everett, Everett, 2000). Přitom se mohou ve svých preferencích střídat – zatímco jeden na rozvod pomýšlí a pak od této myšlenky ustoupí, po nějaké době se s ní začne zaobírat druhý atd. Příčiny tohoto kolísání a oddalování konečného rozhodnutí mohou být různé – **strach ze samostatného života, z finančních důsledků, závislost na manželství (partnerství) a rodině jako zdroji jistoty, bezpečí a identity, obavy z dopadů na děti, na vztahy a možnosti kontaktu s nimi**. Některé páry, jejichž vztah vyhasl, formálně udržují společné soužití v manželství (žijí vedle sebe, nikoliv spolu) na základě určité dohody o odkladu rozvodu a někdy i o toleranci paralelních milostných vztahů[159] např. do doby, než děti dosáhnou dospělosti.

Rozvod/rozchod rodičů obvykle bývá pro jejich děti velmi bolestný, zraňující a znejišťující. **Častým dilematem je, zda zůstat spolu „kvůli dětem"**, neboť dopady rozvodu je budou provázet do jejich vztahů v dospělosti, **nebo se rozejít, protože jsou-li svědky neustálého dohadování či citového chladu, sotva mohou získat vzor zdravého, láskyplného a spokojeného partnerského vztahu** (Levine, Klineová, 2012; Everett, Everett, 2000). Dle výzkumu *Rodina 2019* právě tento druhý postoj silně rezonuje i českou veřejností. S výrokem, že setrvávání v partnerství bez lásky je špatným příkladem pro budoucí partnerské vztahy dětí, souhlasily více než tři čtvrtiny respondentů (32 % rozhodně, 44 % spíše souhlasilo). Necelá šestina respondentů s ním spíše nesouhlasila (17 %), rozhodný nesouhlas vyslovil pouze každý čtyřicátý respondent. Většina dětí si dle psychologů přeje, aby rodiče zůstali spolu, zároveň však od svých klientů vyrůstajících ve vysoce konfliktním prostředí během terapeutických sezení slýchávají, jak toužili po tom, aby už napětí a konflikty doma i za cenu rozchodu rodičů ustaly (Everett, Everett, 2000). Bezmála **tři čtvrtiny respondentů** výzkumu *Rodina 2019* **se neztotožnily s výrokem, že mají-li partneři děti, i špatné manželství je třeba zachovat** (26 % s ním rozhodně nesouhlasilo, 48 % spíše nesouhlasilo). Rozhodný souhlas s výrokem vyjádřila pouze necelá 4 % respondentů, spíše se k němu přikláněl každý pátý. Více než čtyři pětiny respondentů téhož výzkumu se rovněž vyslovily, že je lepší žádný než špatný partnerský vztah (46 % rozhodně souhlasilo, 37 % spíše souhlasilo). Spíše proti byl každý devátý respondent a rozhodně proti přibližně každý dvacátý. Everett a Everett (2000) uvádí, že zahraniční výzkumy prokázaly, že žít v permanentní nepohodě, v domově plném napětí, hněvu, hrubého zacházení a nedostatku lásky, je pro děti mnohem škodlivější než rozvod.[160] Navíc je určitá naděje, že až se děti i dospělí adaptují na nové podmínky po rozvodu, budou mít spokojenější, vyrovnanější a tudíž i „lepší" rodiče. Psychology však rozvod rozhodně není doporučován jako snadné řešení úniku pocitům nespokojenosti. Naopak, dle jejich doporučení by rodiče – i pomocí párové terapie – měli udělat vše pro to, aby se pokusili trhliny ve vztahu spravit a své soužití zlepšit. K rozchodu by měli přistoupit teprve pokud se to nepodaří - lásku ani práci na vztahu si nelze vynutit (Everett, Everett, 2000; Rataj, 2019). Nicméně v případě domácího násilí či zneužívání dětí Levine a Klienová (2012) tvrdí, že rozvod lze považovat za tu nejlepší volbu vždy. Matoušek (2015b) poukazuje

[159] Navzdory společenské toleranci snižování pevnosti rodinné struktury proti dřívějším historickým etapám (Šulová, 2006) se zdá, že vůči udržování paralelních vztahů česká společnost obecně až tak vstřícná není. Alespoň v šetření *Rodina 2019* se vůči výroku „Je v pořádku, když má muž nebo žena současně více dlouhodobých stálých vztahů" nesouhlasně vymezily téměř čtyři pětiny respondentů (z toho 64 % respondentů rozhodně a 25 % spíše nesouhlasilo). Podpořila jej pouze necelá desetina respondentů (jen 2 % deklarovaly rozhodný souhlas, 6 % s výrokem spíše souhlasilo).

[160] Hamplová a Trusinová (2018) dospěly ve svém výzkumu na základě analýzy dat z Evropského sociálního výzkumu (ESS) z roku 2014 k závěru, že socializace v konfliktním prostředí patří mezi nejsilnější prediktory negativních emocí a psychických nesnází v dospělosti. Osoby, které podle vlastních slov vyrůstaly v konfliktní rodině, žijí méně často v manželství, jsou častěji nezaměstnané, mají častěji problémy vyjít s příjmy a hlásí horší zdravotní stav.

na to, že rozvodová situace může být řešením násilí mezi partnery, ale i jeho spouštěčem, vyprovokuje-li tzv. separační agresivitu.[161]

Ten, kdo odchází, mnohdy právě pro pocity viny, že rozbíjí rodinu, rozchod dlouhou dobu odkládá. Ten, kdo je opouštěný, naopak měsíce či dokonce roky po rozchodu zažívá hluboké pocity křivdy, zranění, odmítnutí, hněvu a zloby, ztráty a zármutku, bývá náchylnější lpět na vztahu a hůře se zbavuje citové oddanosti partnerovi, i proto se mnohem obtížněji přizpůsobuje novým podmínkám (Everett, Everett, 2000). Obvykle ho zaměstnávají nejrůznější variace na otázku, proč k rozpadu vztahu došlo. V neuspokojivých vztazích bývá mezi partnery dosti špatná komunikace. Odcházející partner byl možná po dlouhou dobu vztahu mnohem nespokojenější, než si opouštěný připustil, či tušil. Dost možná že odcházející o svých pocitech nespokojenosti, které v sobě nosil, nemluvil, nebo opouštěný jeho signálům nevěnoval pozornost, neboť v něm probouzely obavy, případně se je pokoušel ignorovat, v naději, že problémy samy od sebe pominou. Bolest odcházejícího je v této fázi méně zřetelná – **oproti opouštěnému už má jistý náskok, se svými pocity a nastalou situací začal pracovat a vyrovnávat se dříve, než se k opuštění společného vztahu sám odhodlal**. Přijmout, že je vztah u konce a plánovat jinou budoucnost, je tak pro něj snazší (Everett, Everett, 2000).

V této emočně značně vypjaté a nevyrovnané fázi rodiče současně řeší úpravu poměrů dítěte po rozvodu/rozchodu, tedy podobu a podmínky jejich dalšího soužití, či kontaktu s dětmi. **Mnohdy cestou konfliktu. V jeho pozadí bývá mnoho strachu a nejistot: Budu ještě dítě vídat? Změní se můj životní standard? Jak uživím sebe a dítě? Někteří rodiče se bojí manipulace dítěte proti své osobě ze strany druhého rodiče.** Někteří ve druhém nedokáží vidět vhodného rodiče pro své dítě, protože pro ně samé už není vhodným životním partnerem, přestali ho mít rádi nebo si ho vážit na základě toho, jak se zachoval, ublížil, jaké zklamání vzbudil (Nováková a kol., nedat.).

Děti v rozvodu/rozchodu rodičů

Podle Levina a Klineové (2012), **ať už dospělí v průběhu rozchodu či rozvodu procházejí čímkoliv, jejich děti, skrytě nebo zjevně, trpí více**. **Rodiče však pod vlivem vlastních emocí mnohdy nemají kapacitu to vnímat.** Rozhodnutí rodičů, před která jsou postaveny, děti nemají moc změnit, ovlivnit, ani možnost odmítnout. Traduje se, že **v průběhu rozvodu by se rodiče měli řídit především potřebami a zájmy dětí. Mnohdy je to však nad jejich síly, často ani nevědí, co je vlastně pro děti nejvhodnější**, a mohou jim tak ublížit, ačkoliv je milují a chtějí je chránit. Podle zkušeností psychologů **je důležité mluvit s dětmi o všem, co se jich týká upřímně, úměrně věku a bez hanění a snižování druhého rodiče**. Význam má i to, jak rodiče dětem své rozhodnutí o rozvodu sdělí – většina dětí si tato jejich slova navždy zapamatuje. **Čím více budou vědět, jakým způsobem se rozchodem rodičů změní jejich život, tím snáze a s nižší dávkou stresu či úzkosti se budou schopny nastávajícím změnám přizpůsobovat.** Potřeby a pocity dětí, které procházejí rozpadem rodiny, doporučení pro rodiče jak rozvod/rozchod co nejlépe s ohledem na děti zvládnout a čeho se vyvarovat, jsou popsány v řadě příruček domácích i zahraničních autorů (Matějček, Dytrych, 1994; Mikulková, 2015; Warshack, 1996; Everett, Everett, 2000; Levine, Klineová 2012; Ballnik, 2012).

[161] U některých párů násilí, které se objevilo až v souvislosti s rozvodem, brzy po něm ustane, u některých se vyskytuje dlouho (tamtéž).

Podle Levina a Klineové (2012) mezi **nejzranitelnější momenty dětí při rozvodu/rozchodu rodičů** patří, když:

1. se poprvé o rozvodu/rozchodu dozvědí,
2. se dozvědí, že jeden z rodičů se odstěhuje, nebo že odešel;
3. se určují podmínky péče;
4. se hledá finanční dohoda;
5. začnou žít odděleným životem u matky/u otce;
6. jeden z rodičů nebo oba začnou mít nové vztahy;
7. se jeden z rodičů rozhodne, že se odstěhuje;
8. se rodiče rozhodnou pro další manželství a vznikne nevlastní rodina.

Reakce dětí se liší podle stádia jejich vývoje, temperamentu a pouta s rodiči. Jejich adaptaci na fakt, že se rodinný život nevrátí do původních kolejí, napomůže, přistupují-li k nim rodiče klidně, citlivě a s pochopením i pro otázky a projevy emocí, které jim nemusí být příjemné. Matoušek (2015c) uvádí, že mezi běžné reakce dětí na rozchod rodičů patří smutek, pocity vlastní viny za rozchod, poruchy spánku, poruchy soustředění, agresivní zlobení, odmítání poslušnosti domnělému viníkovi rozvodu, různé psychosomatické obtíže i zhoršení prospěchu a chování ve škole. U starších dětí se objevují různé únikové reakce, jako záškoláctví, požívání alkoholu, drog, útěky z domova, sebepoškozování, delikventní chování. Podle Everett a Everett (2000) dojde-li k výraznému zhoršení školních výsledků a chování ve škole, ukazuje to, že se děti potýkají s velkými problémy, jimž by rodiče měli **věnovat zvýšenou pozornost a zvážit případnou profesionální pomoc**. Objeví-li se problematická emocionální nebo somatická reakce a neodezní do několika týdnů, je to rovněž důvod k návštěvě dětského psychoterapeuta.

Schopnost dětí vyrovnávat se s rozchodem rodičů bývá do značné míry ovlivněna tím, jak jsou na tom v tomto ohledu jejich rodiče. Podstatným faktorem zdravé adaptace dětí na rozchod rodičů je, **jak rychle jsou rodiče schopni zbavit se vzájemného nepřátelství a hněvu a začít efektivně spolupracovat s pozorností vůči potřebám dětí a spolupodílet se na jejich výchově** tak, aby nebyly narušeny vztahy mezi rodiči a dětmi („přestali jsme být partnery, ale zůstali jsme rodiči"). V psychologické literatuře se pro tento úkol rodičů používají pojmy „spolurodičovství" (Horská, Kraus, 2018), „sdílené rodičovství" nebo také „rodičovský tým" (Ballnik, 2012). Kromě již výše uvedeného bývá rodičům doporučováno:

a) aby nepodceňovali vnímavost dětí vůči konfliktu během rozchodu/rozvodu nebo po něm;
b) aby děti ujistili, že se spolu rozcházejí rodiče a ne rodiče s dětmi a že za jejich rozchod děti nemohou;
c) aby si zachovali vědomí rodičovství ve smyslu odpovědnosti za další vývoj dětí ve šťastné, zdravé a silné osobnosti a přizpůsobili tomu své jednání;
d) aby udělali ze své strany vše pro to, aby rozvodový/rozchodový konflikt a nepřátelství mezi nimi nepokračovaly, aby se nedopouštěli popouzení dětí vůči druhému rodiči, aby jim zachovávali jeho pozitivní obraz – aby o něm nemluvili pohrdavě, neponižovali ho před nimi a nedovolili, aby tak činil někdo jiný;
e) aby děti podporovali v rozvíjení kvalitního a láskyplného vztahu s druhým rodičem;
f) aby se vyhnuli kupování a podplácení dětí;

g) aby děti nezneužívali jako prostředníky v komunikaci s druhým rodičem, nechtěli po nich, aby ho špehovali, nevyslýchali je, jak druhý rodič žije nebo bydlí, nevyptávali se na jeho nového partnera; aby naslouchali se zájmem, pokud děti samy začnou vyprávět, ale nedomáhali se dalších podrobností a nedopustili, aby děti druhého rodiče pomlouvaly;

h) aby o dítě vzájemně nelicitovali (např. „když budeš souhlasit se střídavou péčí, můžeš si nechat byt");

i) aby kontakt dětí s druhým rodičem zařídili co nejlépe – tak, aby nikoho nepoškozoval, naopak přinášel všem (dítěti i matce a otci) co největší uspokojení;

j) aby nespěchali s navazováním vztahu dětí s novým partnerem/partnerkou;

k) aby nezatěžovali děti tím, že musí nenávidět nového partnera druhého rodiče, aby jim dokázali, jak moc je mají rády; aby vůči jeho osobě před dětmi zůstávali aspoň neutrální, nemohou-li být vstřícní, a snažili se předejít problémům v jejich vzájemných vztazích, neboť nový partner se v budoucnu může stát nevlastním rodičem dětí;

l) aby nepředstírali, co skutečně necítí a dětem nepodsouvali své pocity (je možné říci „strašně se zlobím na tvého otce", je však třeba dodat „ale to neznamená, aby ses na něho zlobil i ty");

m) aby se nenechávali dětmi manipulovat nebo popouzet proti sobě navzájem;

n) **aby vyhledali odbornou pomoc, je-li pro ně rozchod či rozvod bolestivý** (individuální psychoterapie), nebo **činí-li jim potíže dospět k dohodě o podmínkách péče o děti** (mediace, psychologické poradenství, OSPOD), **potřebují-li dospělí nebo i děti provést rozchodem/rozvodem** (párová terapie, rodinná terapie).

(Matějček, Dytrych, 1994; Mikulková, 2015; Everett, Everett, 2000; Levine, Klineová, 2012; Ballnik, 2012).

Praxe však ukazuje, že rodiče se v tomto ohledu často a opakovaně dopouštějí stále stejných chyb a děti se nezřídka stávají oběťmi jejich citových zmatků a problémů.

Rozhodování o dětech a participace dětí na něm

Děti potřebují blízký kontakt s oběma rodiči, stálost rutinních činností, co nejplynulejší přechod a pravidelný kontakt se všemi blízkými členy (i širší) rodiny. Podle doporučení psychologů je zásadní, aby se při rozchodu či rozvodu rodiče o péči o dítě rozhodovali na základě vývojových potřeb každého z dětí, jejich zájmu a temperamentu, a nikoliv podle toho, co se rodičům právě hodí (Levine, Klineová, 2012). Má se za to, že dvanáctileté děti už jsou schopny vyjádřit své vlastní postoje (v tomto věku již i soud přihlíží k jejich názorům a prioritám na základě rozhovoru se soudcem[162]). Nicméně bez ohledu na věk, závažné rozhodnutí o dětech by vždy mělo

[162] I dítě mladší dvanácti let má právo se vyjádřit k věci, která se ho týká. Má se za to, že je-li dítě schopno přijmout informaci o věci, která se ho týká, vytvořit si na ni vlastní názor a tento názor sdělit, je třeba jeho názor zjišťovat. Zjišťování přání a názoru dítěte je i jeho právem, nemůže a nesmí tedy představovat absolutní povinnost. Musí být naopak předmětem pečlivého posouzení s ohledem na nejvlastnější zájem dítěte v každém konkrétním případě. Dítě musí být poučeno o tom, že má právo mlčet, nevyjadřovat se ke skutečnostem či otázkám, o kterých nechce hovořit, a že slyšení jako takové může odmítnout. Ale i o tom, že soudce je povinen sdělit výsledky provedeného slyšení účastníkům řízení, tedy rodičům. Vždy by si mělo být vědomo skutečnosti, že jeho názor je pouze jedním z podkladů pro rozhodnutí a že ve věci rozhoduje soud. Mezi soudy a soudci je rozdílná praxe týkající se místa, kde se výslech dítěte provádí

být rozhodnutím rodičů, ne dětí. Everett a Everett (2000) uvádí, že dětem mladším dvanácti let může ublížit, je-li v nich vyvolán dojem, že takové rozhodnutí závisí jen na nich. Jsou-li vystaveny tomu, že musí volit, s kterým rodičem chtějí zůstat, po celý život se pak mohou potýkat s pocity viny.

Rozvíjení vztahu s dětmi po rozpadu rodiny podle věkových období dítěte

Podle psychologických výzkumů (Heinke, Westheimer, 1965 a Soloman, George, 1999 in Levine, Klineová, 2012), **čím je dítě mladší, tím častější potřebuje mít kontakt s oběma rodiči**, především s tím méně dostupným. **Není přitom ani tak důležité, kolik času spolu tráví, jako četnost jejich setkávání**. Miminko totiž neví, že co nevidí, stále existuje. Nelze mu vysvětlit slovy, kdy se rodič vrátí. Batolata a velmi malé děti ještě nemají zásobu vzpomínek, ze které by mohly čerpat v jeho nepřítomnosti. Kontakt s ním je proto nutné stále obnovovat, aby ho znaly a vytvořily si k němu citovou vazbu. K tomu, aby si udržely obraz rodiče v paměti, podle Everett a Everett (2000) stačí jen několik hodin třikrát týdně. Jak dítě roste, dobu mezi jednotlivými setkáními pak lze prodlužovat.

U dětí předškolního věku nabývá na významu délka setkání (včetně přespání) oproti jejich četnosti. Děti by se měly cítit s rodičem dobře - delší kontakt může přispět k jejich pocitům jistoty a stability. V případě úpravy styku tzv. půl na půl se pro děti ve věku od tří do šesti až sedmi let osvědčuje rozdělit týden na polovinu, neboť mladší děti se potřebují s oběma rodiči stýkat častěji. Pro děti od šesti či sedmi let do třinácti je vhodné střídání po týdnech (tamtéž). Střídání v delších časových úsecích než týden má podle Everett a Everett (2000) své stinné stránky – dětem se stýská po druhém rodiči, bývají narušeny styky s kamarády. Úseky kratší než týden zase obnáší neustálé změny – jsou děti, kterým to nečiní potíže, ale i takové, které to nesnášejí dobře.

Děti ve věku mezi pěti a čtrnácti lety v jejich preferencích často vede spíše jejich smysl pro spravedlnost, který k tomuto období patří – **chtějí, aby rodinné uspořádání bylo fér pro oba rodiče**. Mnohdy proto požadují, aby se ustanovení o svěření do péče změnilo. Nerovnocenná úprava styku formovaná touhou po pomstě může v dospívání narušit vztahy dětí s rodičem, který si ji vynutil. V období adolescence tomuto rodiči vyčítají, že jim bránil se s druhým rodičem poznat, a viní ho za jejich nenaplněný vztah. Je mnoho způsobů, jak se stýkat s dětmi, není třeba se držet jen nějakého nepružného a omezujícího modelu. Všechny plány je zapotřebí průběžně přizpůsobovat tomu, jak děti vyrůstají a rodina se mění. Kdysi tradiční nastavení péče všední dny s rezidenčním rodičem a víkendy s druhým staví prvního rodiče do role strašáka, který vyžaduje plnění povinností a řád, zatímco s druhým lze zažít spoustu zábavy**. Pro děti je** přitom **ideální, pokud se oba rodiče podílejí na jejich výchově, pomáhají jim se školní přípravou i si s nimi užívají zábavy** (tamtéž). To odpovídá konceptu sdíleného rodičovství, který po rodičích žádá, aby se po rozchodu/rozvodu oba spolupodíleli na výchově dítěte tak, aby nebyly narušeny jejich vztahy k dítěti. Jeho základem je snižování konfliktu mezi rodiči a směřování jejich

(přímo v jednací síni či mimo ni, ve speciální místnosti určené pro výslechy dětí, v kanceláři soudce apod.), předmětem debat o vhodnosti či přípustnosti je provádění pohovoru soudce s dítětem mimo budovu soudu, např. ve škole. Názor dítěte může soud zjišťovat i jinou formou než přímým výslechem dítěte u soudu, a to prostřednictvím jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného OSPOD. Ústavní soud zastává názor, že je třeba preferovat přímé vyslechnutí nezletilého soudem a ani ustanovení opatrovníka nezbavuje soud povinnosti zjišťovat názor dítěte. Nepřímé zjišťování názoru dítěte (např. přes opatrovníka nebo znalce) je možné jen v případě, že je to v zájmu dítěte, a takový postup je třeba vždy odůvodnit. Postup soudců, kteří se výslechů dětí spíše vyhýbají a v převážné většině spoléhají na zprávy OSPOD, není nahlížen jako správný, neboť tím nezřídka dochází k porušení práv dítěte (Tomešová, 2020; Rogalewiczová, 2019).

pozornosti k potřebám dítěte, nejen v samotné situaci rozpadu rodiny, ale i v kontextu jeho vývoje.

Průběh opatrovnického řízení

Nejsou-li rodiče sezdáni a chtějí se rozejít, nemusí v případě, že se o zajištění péče o dítě po rozchodu dokáží sami dohodnout, projít soudním řízením. Pokud však rodiče této dohody nejsou schopni, nebo byli manžely, je nutné, aby ve věci rozhodl soud.[163] Při rozvodu manželství rodičů soud se zohledněním zájmu dítěte určí, jak bude péče o něj rozdělena mezi rodiče. Dítě je v tomto soudním řízení zastoupeno kolizním opatrovníkem, kterým je zpravidla OSPOD. **Rozhodnutí soudu**, ať **autoritativní nebo na základě dohody rodičů**, pokud není v rozporu se zájmy dětí, je vydáno pro dobu po rozvodu, podobně však mohu být předmětem úpravy i poměry dítěte pro dobu do rozvodu. Pokud rodiče nepřichází s dohodou, je na soudci, aby rodičům aktivně nastínil možnosti řešení a jejich důsledky. V případě, že tento postup nevede k dohodě, má soud **možnost uložit rodičům na dobu nejvýše tří měsíců účast na mimosoudním smírčím nebo mediačním jednání či rodinné terapii, či nařídit setkání s pedopsychologem**. Soud by měl vydat **rozhodnutí o úpravě porozvodové péče zpravidla do šesti měsíců od zahájení řízení**, v opačném případě musí prodloužení lhůty náležitě zdůvodnit.[164]

Uspořádání péče

Český právní řád[165] zná **tři typy uspořádání péče o děti – výlučnou**[166], **střídavou**[167] **a společnou**[168] **péči**. Střídavá péče a společná péče jako formy porozvodové úpravy poměrů rodičů k dítěti byly v ČR zavedeny na sklonku 90. let[169]. Po zveřejnění nálezu Ústavního soudu ze dne 26. května 2014, sp. zn. I. ÚS 2482/13 začala být střídavá péče částí odborné i laické veřejnosti chápána jako prioritní volba

[163] V současné době se diskutuje legislativní úprava, která by zrušila povinné opatrovnické řízení jako podmínku rozvodu manželství a zesouladila tak v tomto ohledu sezdané rodičovské páry s nesezdanými.

[164] Pro analýzy statistických údajů o délce opatrovnických řízení v období 1996-2018 viz Höhne a Paloncyová, 2019.

[165] § 907 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku (dále též NOZ)

[166] *Výlučná péče* – O dítě zpravidla převážně pečuje jeden z rodičů, druhý však nadále zůstává nositelem a vykonavatelem rodičovské odpovědnosti, má právo nadále se s dítětem stýkat, a to podle dohody rodičů nebo rozhodnutí soudu. Styk s druhým rodičem je chápán jako právo vzít dítě na omezenou dobu na místo odlišné od místa obvyklého bydliště. Většinou je v rámci úpravy styku zvolen pravidelný víkendový rytmus, jenž může být doplněn o jiné dny v týdnu, prázdninový režim apod.

[167] *Střídavá péče* – Dítě střídá po určitém časovém úseku bydliště rodičů, nehovoří se zde tedy o styku s druhým rodičem, neboť je v péči obou. Specifickou formou střídavé péče je takový režim, kdy dítě bydlí stále v jednom bydlišti a po určitém časovém úseku se v pobytu zde střídají rodiče. Obě tyto formy kladou značné požadavky na schopnost komunikace a kooperace v péči a výchově dítěte. Délka daného časového úseku by měla zohledňovat individuální potřeby dítěte, zejména možnosti vzdělávání, stabilní okruh kamarádů, stálé volnočasové aktivity apod. Střídavá péče by ale měla být především v zájmu dítěte (Mertin, 2004; Novák, 2012).

[168] *Společná péče* – Dítě není svěřeno konkrétnímu rodiči v určitém časovém úseku, oběma tak zůstává plná rodičovská odpovědnost bez jakéhokoli (časového, prostorového) omezení. Oba rodiče tedy pečují o dítě podobně jako před rozvodem, jejich styk s dítětem není nijak upraven. Podmínkou pro tento typ péče je souhlas obou rodičů. Tento režim odpovídá nejvíce běžnému chodu rodinného života a přirozenému výkonu rodičovské odpovědnosti. To je v souladu s premisou, že by soud, potažmo stát měl do rodinného života zasahovat co nejméně a pouze v případech, kdy to vyžaduje zájem dítěte.

[169] Zákonem č. 91/1998 Sb., ze dne 3. dubna 1998, kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, a o změně a doplnění dalších zákonů (zrušen k 1. 1. 2014)

v případě rozchodu rodičů. Pozdější zpřesňující rozhodnutí Ústavního soudu přispěly ke korekci tohoto kontroverzně přijímaného výkladu (Trávníček, 2015).

„První rozhodnutí o svěření do péče"[170] byla v posledních letech vynesena o přibližně 33 tis. dětí ročně. Výsledkem soudního rozhodnutí bylo v naprosté většině svěření dítěte do výlučné péče matky (graf č. 9.1). Do roku 2006 se příslušný podíl pohyboval kolem 90 %, poté mírně klesal na současných 79 %. Podíl dětí svěřených do péče otce se dlouhodobě pohybuje na úrovni 7 %. Převážné svěřování dětí do péče matek bývá tradičně předmětem kritiky. Otázkou však je, kolik otců o svěření dítěte do své péče žádá, neboť tento údaj není statisticky sledován. Podle výsledů výzkumu Matouškové a Zdražilové (2001) velká část otců vůbec neuvažuje o tom, že by svůj životní styl přizpůsobila dennodenní péči o dítě. Není známo, jak velký podíl otců o svěření dítěte do své péče ani nežádá na základě předpokladu, že by oproti matce neměli šanci uspět[171]. O tom, že se situace zvolna mění, svědčí postupný nárůst podílu dětí, které byly na základě prvního rozhodnutí soudu svěřeny do společné či střídavé péče obou rodičů. Ve statistikách byly tyto typy péče vykazovány až do přijetí NOZ společně, k jejich oddělení došlo v roce 2014. Z grafu č. 9.1 lze usuzovat, že i před přijetím NOZ se jednalo většinou o péči střídavou. **V roce 2018 bylo na základě prvního rozsudku rozhodnuto o střídavé péči u necelých 10 % dětí**, v absolutním vyjádření se to týkalo 2 893 dětí. Nejméně častá společná péče rodičů však v posledních letech vykazuje rovněž mírně rostoucí trend (3 % v roce 2018) (Höhne, Paloncyová, 2019).

Graf č. 9.1 **První rozhodnutí - svěření dítěte do péče z hlediska počtu práv (dětí)** (struktura, v %)

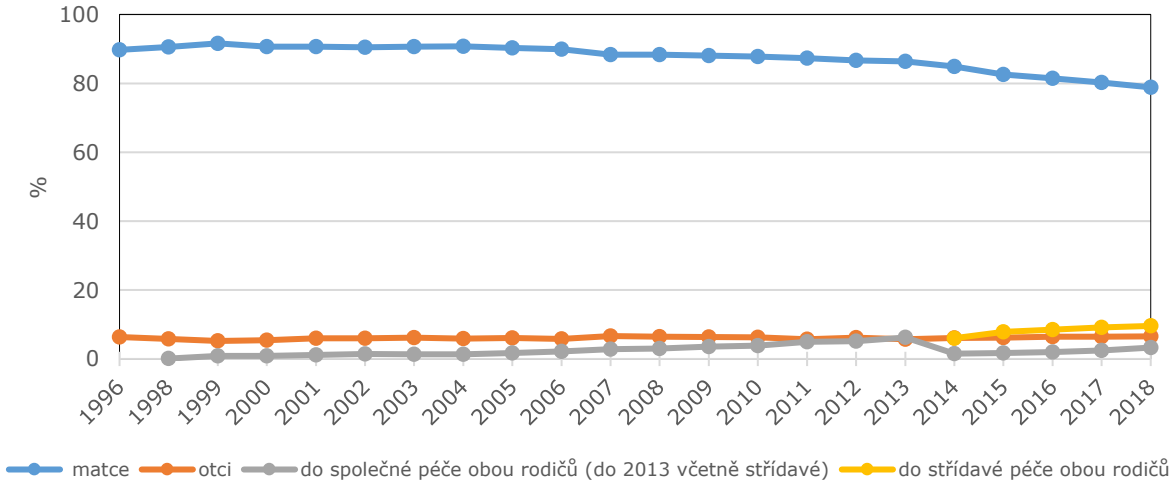

Pozn.: Počet práv je počet jednotlivých dětí s daným opatřením, tj. výsledkem rozhodnutí. Případy svěření do péče jiné fyzické osobě než rodičům jsou na úrovni 2 % a v grafu nejsou zaneseny.

Zdroj: převzato z Höhne, Paloncyová, 2019

[170] *První rozhodnutí o svěření do péče* – jedná se o rozhodnutí v případě nezletilých dětí nesezdaných rodičů, nebo je-li zapotřebí upravit poměry ještě před rozvodem manželství; dále sem však mohou spadat např. případy svěření dítěte do péče na základě výsledku určení otcovství, při neplatnosti manželství apod., může se také týkat svěření dítěte do péče jiné osobě, pokud rodiče nejsou schopni se o dítě postarat.

[171] Matoušková se Zdražilovou (2001) svým výzkumem, opřeném o data z Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou, zjistily, že 34 % otců, kteří se domáhali svěření dítěte do výchovy, bylo plně úspěšných (dítě jim bylo do výchovy svěřeno) a že 84 % otců se dětí vůbec nedomáhalo. Novější data nejsou k dispozici.

Soudní rozhodnutí o svěření dítěte do péče pro případ, že se rodiče rozvedou[172], se v posledních letech týká přibližně 23 tisíc dětí ročně. Podobně jako u „prvních rozhodnutí o svěření do péče" i zde stále, navzdory klesajícímu trendu, převažuje svěření dítěte do péče matky (graf č. 9.2). V roce 2018 tomu tak bylo ve třech čtvrtinách rozhodnutí. Podíl rozhodnutí svěřujících dítě po rozvodu do péče otce se opět pohybuje na úrovni 6 %. **Podíly společné i střídavé péče jsou však v porovnání s „prvními rozhodnutími o svěření do péče" vyšší** na úkor svěření dítěte matkám. **V roce 2018 bylo do střídavé péče svěřeno pro případ rozvodu 13 % dětí (2 833) a do společné pak 6 % (1 370).** V „prvních rozhodnutích o svěření do péče" hraje pravděpodobně roli různorodost případů zahrnutých v této skupině rozhodnutí, nabízí se i hypotéza, že v případech, kdy je třeba upravit poměry dítěte ihned, např. pro dobu ještě před rozvodem, jsou děti častěji svěřovány právě matce (Höhne, Paloncyová, 2019).

Graf č. 9.2 **První rozhodnutí pro případ rozvodu - svěření dítěte do péče z hlediska počtu práv (dětí)** (v %)

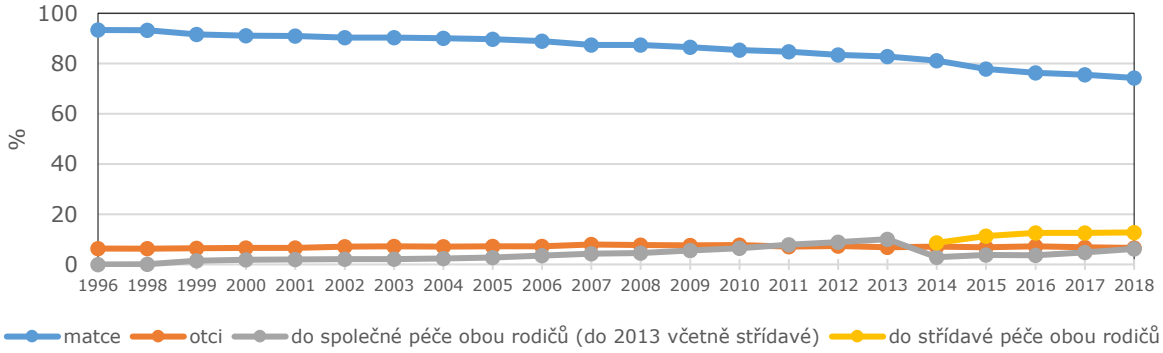

Pozn.: Případy svěření do péče jiné fyzické osobě než rodičům jsou na úrovni 0,5 % a v grafu nejsou zaneseny.
Zdroj: převzato z Höhne, Paloncyová, 2019

Pokud jde o rozhodování soudu o svěření dítěte do společné péče, průměru České republiky se vymyká soudní senát Okresního soudu v Mostě aplikující Cochemskou praxi (viz dále). V období 2018–2019 zde byla nadpoloviční část výsledků rozhodovacího procesu zakončena společnou (případně střídavou) péčí – celkem 55 %, přičemž z toho byla společná péče ve 48 % případů (Květoň, Fanta, 2019).

Mírný nárůst obliby společné péče, jak jej naznačují výše uvedené národní statistiky, v posledním období zaznamenali i někteří pracovníci OSPOD, advokáti a soudci účastnící se šetření VÚPSV, v. v. i. *Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny.*[173] A to údajně z těchto důvodů:

[172] *První rozhodnutí pro případ rozvodu* – jedná se o úpravu poměrů v případě, že dojde k rozvodu; opatrovnické řízení musí rozvodovému předcházet; částečně se tato skupina překrývá s předchozí „prvních rozhodnutí o svěření do péče", tj. případy, kdy se v rámci prvního rozhodnutí rozhoduje rovněž o úpravě pro případ rozvodu.

[173] V rámci předvýzkumu k projektu *„Dopady míry rodičovského konfliktu na dítě a role, jakou v nich hraje konkrétní forma porozvodového uspořádání péče"* bylo září 2019 realizováno pět skupinových diskusí s experty (1. s pracovníky OSPOD, 2. se soudci, 3. s terapeuty, 4. s advokáty a 5. smíšená mezioborová). Ty měly výzkumnému týmu poskytnout vhled do problematiky rodičovského konfliktu v České republice z pohledu praxe a podklady pro přípravu dalších fází výzkumu (Barvíková, 2019).

- Na rozdíl od výlučné či střídavé péče u společné péče ani jeden z rodičů nemá pocit ohrožení či vyloučení – oba rodiče mají dojem, že na děti mají stejný nárok. Proto se lze domnívat, že **společná péče má potenciál zklidnit či přinejmenším nepodporovat konflikt rodičů**.
- Společná péče vyhovuje rodičům, kteří nechtějí, aby se rytmus střídání v péči o děti odvíjel od rozhodnutí soudu, popřípadě aby byl upraven v očekávaném poměru týden po týdnu. Vyhledávají ji rodiče, kteří mají dostatek rodičovské odpovědnosti a přejí si zachovat flexibilitu v péči o děti a samostatnost v rozhodování o ní bez zásahu státu.
- Společnou péči volí rodiče, kteří na základě obeznámení s tím, v čem spočívá, rozhodnou, že to je způsob péče, který si přejí, neboť navazuje na způsob, jakým dosud vůči svým dětem přirozeně fungovali.

Dle diskutujících soudců zkušenosti se společnou péčí jsou v praxi pozitivní, rodiče, kteří ji praktikují, bývají spokojenější, právě proto, jak již bylo výše uvedeno, že žádný z nich nemá pocit ohrožení či vyloučení. **Společná péče v podstatě přirozeně funguje u nesezdaných párů, kde se péče soudně neupravuje**. Základní překážkou, proč společná péče není rodiči volena častěji, je, že laická ani odborná veřejnost s ní nejsou obeznámeny. Navíc i mezi soudci, advokáty a pracovníky OSPOD přetrvává původní výklad její právní úpravy, že její podmínkou je shodné bydliště rodičů. I u některých účastníků diskusí vzbudilo údiv či překvapení, že by tato podmínka neměla či nemusela být vyžadována.

Z dostupných statistik nelze zjistit, nakolik se typy a režimy péče shodují u sourozenců. Účastníci šetření VÚPSV, v. v. i. *Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny* se ve své praxi setkávají zřídka s tím, že by sourozenci měli upravený jiný typ/režim péče. Nicméně panovala shoda v tom, že jsou situace, kdy to může být vhodné:

- odlišnost potřeb kvůli věkovému rozdílu (např. mladší sourozenec v batolecím věku ještě potřebuje co nejvíce času a péče matky, proto je ve výlučné péči matky a starší sourozenec ve střídavé péči);
- specifické potřeby jednoho ze sourozenců (např. v souvislosti se zdravotním stavem);
- komplikované vztahy, rivalita mezi sourozenci;
- odlišná přání sourozenců ohledně kontaktu s rodiči (např. jeden z nich odmítá kontakt s jedním z rodičů).

Diskutující všech profesí se shodovali, že v praxi často nejsou odlišné potřeby sourozenců akceptovány a zohledňovány, převládající tendence je upravovat typ a režim péče, popřípadě rozsah styku pro sourozence jednotně (tedy v rozporu se skutečným zájmem přinejmenším jednoho z nich). Tato tendence je dle přítomných soudců tak zakořeněná, že leckdy soud vyšší instance rozhodnutí soudu, které umožňuje odlišný typ/režim péče sourozenců, zruší. Současně pro všechny skupiny diskutujících tato otázka byla velmi citlivá – každý případ je nezbytné posuzovat individuálně a s opatrností. V diskusní skupině terapeutů zaznělo, že pro vývoj dítěte je důležité učit se fungovat v triadických vztazích matka-otec-dítě, a nežijí-li rodiče spolu, druhého rodiče v této triádě zastupuje sourozenec. S ohledem na význam sourozeneckých vazeb je zapotřebí, mají-li mít sourozenci s ohledem na jejich potřeby nastavený rozsah péče/kontaktu s rodiči odlišně, aby docházelo k překryvům a určitý čas (pokud možno u obou rodičů) vždy trávili společně. Nezbytné je, aby odlišnosti v péči o děti byly

s dětmi vykomunikovány, aby nedocházelo k tomu, že se dítě bude cítit rodičem, s nímž tráví méně času než sourozenec, nechtěné.

Zatímco v raných letech po uzákonění střídavé péče byly intervaly střídání péče delší (např. po měsíci), postupně se zkracují. **V současné době je nejčastější frekvence střídání po týdnu, výjimečně se objevuje čtrnáctidenní interval.** Ačkoliv to není zákonem upraveno, je v České republice zvykem předjímat, že intervaly střídání by měly být pro oba rodiče rovnocenné (napůl) (viz dále v textu). Postupně přibývá případů, kdy je dítě více času v péči jednoho z rodičů, pro tento režim se vžil pojem „asymetrická střídavá péče". Vychází se přitom z potřeb dětí a možností rodičů (např. vzhledem k zaměstnání). S ohledem na potřeby nejmenších dětí se někdy daří domluva na asymetrické péči u dětí do tří let (více dní s matkou) s výhledem, že až dítě povyroste/nastoupí do mateřské školy, asymetrie se zmírní či narovná.

Dle zkušeností účastníků šetření VÚPSV, v. v. i. *Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny* **střídavou péči častěji navrhují a prosazují otcové, matky z ní častěji mají obavy** (u otců naopak častěji vzbuzuje obavy výlučná péče matky.) Zatímco v druhé polovině 20. století bylo poměrně samozřejmé, že po rozvodu/rozchodu rodičů děti zůstávaly ve výlučné péči matek, v nynější době se od otců očekává větší zapojení do péče o děti a jejich výchovy a otcové se dnes skutečně do péče o ně už od jejich raného věku častěji a ve větší míře než dříve zapojují (viz kapitola 8). Přirozeně, když pak dojde k rozchodu rodičovského páru, otcové si vůči dětem chtějí udržet svoji dosavadní roli, tedy i nadále se podílet na péči o ně, hrát důležitou roli v jejich každodenním životě a nebýt jen „víkendovými otci pro zábavu". Patrně i s vyšším důrazem společnosti na rovnost práv pohlaví se muži hlásí o svá rodičovská práva. Nicméně mnohdy otcové – k značnému překvapení matek – začínají vyvíjet snahu o své zapojení do péče o děti teprve v období rozpadu partnerského vztahu. Zatímco do té doby nechávali jejich výchovu a péči o ně na matce, během rozchodu si uvědomí, že by o děti mohli přijít. I střídavá péče otce v jejich otcovské roli mnohdy aktivizuje.[174] Matek, které střídavou péči akceptují, či upřednostňují, nicméně přibývá. Dohoda na ni však na jejich straně mnohdy nevychází z vlastního přání či vnitřního přesvědčení, častěji se v takových případech jedná o jejich ústupek tlaku otce. Větší zájem o střídavou péči je ve městech (pro městské děti již jde o v jejich okolí obvyklé řešení po rozpadu vztahu rodičů). Na venkově zatím nebývá tolik zvykem. Pro tamější ženy je zatím stále nepřijatelnější než ve městech, mj. i proto že ji provází stigmatizace matky – souhlas ženy se střídavou péčí bývá v menších sídlech okolím častěji odsuzován jako projev mateřského selhání. Nicméně nemít děti ve výlučné péči pro ženy již není tak stigmatizující jako dříve.

Způsob péče o děti po rozvodu/rozchodu rodičů v postojích veřejnosti

Podle šetření *Rodina 2019* **u české veřejnosti dominuje názor, že oba rodiče by se po rozchodu/rozvodu na péči o děti měli podílet rovnoměrně a o jejich záležitostech rozhodovat společně, bez ohledu na to, kde děti bydlí** (tabulka č. 9.1). Současně **většina společnosti není nakloněna tomu, že by děti měly mít dva domovy**. Přitom se více než polovina přiklání k tradičnímu pojetí porozvodové péče, tedy že by děti měly být svěřovány do péče matce a otci jen když matka svoji roli nezvládá. Možnost, že by dětem byl zachován jeden domov, kde by se rodiče v péči o ně střídali, je akceptovatelná pro bezmála třetinu respondentů. Tady se společnost

[174] Stejné chování otců v období rozvodu a po rozvodu zmiňují američtí autoři Everett a Everett (2000).

zatím přiklání k tradičnímu modelu. Mírně vyšší podporu by mělo svěřování dětí do péče tomu z rodičů, který rozchod/rozvod nezavinil.

Tabulka č. 9.1 **Způsob péče o děti po rozvodu/rozchodu rodičů** (v %)

	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	neumí posoudit
matka i otec by se měli na péči o děti podílet rovnoměrně a o jejich záležitostech rozhodovat společně, bez ohledu na to, kde děti bydlí	43,9	38,7	8,2	1,8	7,4
děti by měly mít domov u jednoho z rodičů a s druhým být v kontaktu	33,6	42,9	11,7	3,4	8,4
děti by měly být v péči matky a s otcem být v kontaktu	19,7	37,5	21,2	9,0	12,5
děti by měly být svěřovány do péče otce, jen když matka péči o ně nezvládá	19,2	35,2	21,8	13,0	10,8
děti by měly mít možnost žít s každým z rodičů i za cenu, že budou střídat dva domovy	9,7	29,9	31,2	16,7	12,5
děti by měl mít v péči ten rodič, který rozvod/rozchod nezavinil	9,4	23,8	27,9	19,6	19,3
děti by měly mít jeden domov a rodiče by se tam v péči o ně měli střídat	11,1	20,0	30,5	23,5	15,0

Zdroj: Rodina 2019

Vliv pojmosloví na rodičovský konflikt

Z výpovědí účastníků šetření *Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny 2019* lze vyvodit určité faktory, které mohou hrát roli v domluvě rodičů na typu péče o děti, jako např.:

- typ osobnosti, úroveň emoční a sociální inteligence rodičů[175];
- míra zpracování emocí a vyrovnání se se zraněními z rozchodu;
- vystupování některých organizací hájících jednostranné zájmy rodičů a poněkud zavádějící informace jimi šířené;
- mýty a nejasnosti ve výkladech právních norem (viz níže v textu).

Tabulka č. 9.2, která přibližuje motivy a obavy otců a matek ve vztahu ke střídavé a výlučné péči tak, jak je ve své praxi vnímají účastníci šetření *Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny 2019*, dokládá, že pojmy výlučná a střídavá péče mají pro rodiče vlastní emoční obsah, který se, jak upozorňovali soudci, pracovníci OSPOD i advokáti, neshoduje s jejich právním obsahem.

[175] Jeví se jako zásadní pro to, aby rodiče (i za pomoci edukace) vůbec mohli nabýt pochopení pro to, co prožívají a potřebují jejich děti (např. pokud by se měly stěhovat mezi vzdálenými bydlišti týden co týden).

Tabulka č. 9.2 **Motivy a obavy otců a matek ve vztahu ke střídavé a výlučné péči zmíněné účastníky diskusních skupin**

<table>
<tr><th>MOTIVY OTCŮ PRO STŘÍDAVOU PÉČI</th><th>MOTIVY MATEK PRO STŘÍDAVOU PÉČI</th></tr>
<tr><td>➢ Zůstat co nejplnohodnotněji zapojeni v životě dětí, péči o ně, jejich výchově a kontaktu s nimi
➢ Prostředek nátlaku na matku (vydírání např. kvůli majetkovému vyrovnání, nižšímu výživnému)
➢ Způsob, jak ublížit matce (pomsta), jak jí zasahovat do života po rozchodu
➢ Spravedlivost (vše půl na půl)
➢ Nereálná očekávání - neznalost nároků střídavé péče
➢ Mylná představa, že si rodiče podělí děti a nebudou spolu muset komunikovat, domlouvat se a budou řešit věci týkající se dětí každý po svém
➢ Možnost, jak nemuset hradit (matce) výživné na děti</td><td>➢ Z pocitu viny za rozpad partnerství či rodiny
➢ Mylná představa, že si rodiče podělí děti a nebudou spolu muset komunikovat, domlouvat se, a budou řešit věci týkající se dětí každý po svém
➢ Ústupek otci (např. kvůli majetkovému vyrovnání)
➢ Možnost seberealizovat se profesně, skloubit kariéru (výkon funkce, dosažení vysokého příjmu a finanční nezávislosti) s péčí o děti
➢ Prostor pro sebe sama, ještě jinou životní náplň než péči o děti a odpočinek</td></tr>
<tr><th>OBAVY OTCŮ Z VÝLUČNÉ PÉČE MATEK</th><th>OBAVY MATEK ZE STŘÍDAVÉ PÉČE</th></tr>
<tr><td rowspan="2">➢ Z vyčlenění, tj. ze ztráty kontaktu s dětmi, možnosti být součástí jejich každodenního života, rovnoměrně se podílet se na jejich výchově a péči o ně
➢ Ze ztráty možnosti (spolu)rozhodovat o významných záležitostech dětí
➢ Z redukce otcovské role na hrazení výživného a nákladů
➢ Z nahrazení ve vlastní roli novým partnerem matky
➢ Z dopadů možných konfliktů s matkou na jejich další kontakt s dětmi</td><td>➢ Stigma (vůči sobě, vůči dětem, vůči širšímu okolí)
➢ Nižší nebo žádné výživné
➢ Nesouhlas nebo obavy s dopady střídání v režimu po týdnu a dvou domovů na děti („baťůžkáři bez skutečného domova“) – prezentují vcítění do potřeb dětí
➢ Ze ztráty vztahu s dítětem, omezení kontaktu s ním
➢ Že dítě bude časem chtít být více u otce (třeba i kvůli vyšší životní úrovni)
➢ Z nahrazení ve vlastní mateřské roli novou partnerkou otce
➢ Ze ztráty kontroly nad dítětem*</td></tr>
<tr><td>OBAVY MATEK Z VÝLUČNÉ PÉČE OTCE
➢ Stigma (vůči sobě, vůči dětem, vůči širšímu okolí)</td></tr>
<tr><th>MOTIVY OTCŮ K VÝLUČNÉ PÉČI MATKY (není-li to jimi preferované řešení)</th><th>MOTIVY MATEK K JEJICH VÝLUČNÉ PÉČI</th></tr>
<tr><td>➢ Výsledek směny s matkou (možnost dohody na nižším/žádném výživném, majetkovém vyrovnání ve prospěch otce)</td><td>➢ Ekonomický zájem
➢ Kontrola nad dítětem*</td></tr>
</table>

Pozn.: Tabulka obsahuje výčet motivů či obav zmíněných účastníky v časově limitované diskusi šetření VÚPSV, v. v. i. Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny. Nepochybně jich v realitě existuje více.

**) Pokud do rozchodu péči o dítě a jeho výchovu zajišťovala především matka, bývá pro ni obtížné přijmout, že to tak nebude i nadále. Někdy hraje roli nedůvěra k výchovným schopnostem otce či vůči jeho nové partnerce.*

Zdroj: Barvíková, 2019

Z pohledu výše zmíněných odborníků např. není v realitě ani z hlediska práva podstatný faktický rozdíl mezi střídavou péčí a výlučnou péčí s rozšířeným stykem.[176] Právě **emoční obsahy těchto názvů a špatná informovanost laické i odborné veřejnosti o jejich reálných právních obsazích však pomáhají eskalovat konflikt mezi rodiči**. Střídavá péče je pak např. v povědomí veřejnosti ustálena jako pravidelné střídání týden po týdnu, přičemž takový rytmus střídání žádnou právní normou upraven není a jeho nastavení by se zásadně mělo odvíjet od individuálních potřeb každého z dětí v rodině a možností rodičů. S výlučnou péčí se pojí mylná, obecně rozšířená představa, že rodič, který má svěřeno dítě do výlučné péče o něm může neomezeně rozhodovat (i pokud jde o jeho bydliště, kontakt s druhým rodičem, výběr školy atd.), a druhý rodič, nemá právo se na rozhodování o záležitostech svého dítěte podílet. Během diskusních skupin pracovníci OSPOD, advokáti a soudci popisovali, jak ve snaze dosáhnout konsenzu rodičů s těmito pojmy lavírují v závislosti na tom, kterou z forem péče rodiče preferují nebo naopak odmítají. Pokud například matka odmítá střídavou péči, kterou otec vyžaduje, snaží se rodiče vést k dohodě na výlučné péči s rozšířeným stykem a k adekvátní úpravě výživného. **V diskusích zaznívalo, že se osvědčuje nejdříve s rodiči řešit, jak konkrétně budou o děti pečovat, a potom teprve pro tento způsob volit pojmenování**. **Všeobecný souhlas vzbuzovala představa, že by ve výroku soudního rozhodnutí nebyl uváděn typ péče, ale přímo její rozsah pro každého z rodičů.** Námět, že by bylo vhodné, aby došlo k legislativní úpravě ve výše uvedeném smyslu (tedy zrušení označení typů péče), nacházel podporu ve všech diskusních skupinách. Shodné doporučení formulují Beneš a kol. (2019: 14):

> *„Zde máme za to, že de lege ferrenda (v rámci legislativních úvah) by bylo z důvodů stereotypního a značně omezeného veřejného (ba leckdy i odborného) chápaní stávajících typů péče vhodnější, aby pojmenování typů péče zaniklo a zůstala by pouze péče společná. Pokud by bylo třeba péči detailněji definovat, šlo by o slovní popis v rozsudečném výroku. Například: „Nezletilý se svěřuje do společné péče rodičů", bez dalšího, pokud jsou rodiče otevřeni pružné dohodě o dalším fungování podle momentálních možností a potřeb rodiny. Nebo: „Nezletilý se svěřuje do péče rodičů tak, že otec bude o nezletilého pečovat každý sudý týden v měsíci od pátku odpoledne, kdy nezletilého do péče převezme po skončení vyučování ze školního zařízení a předá v místě bydliště matky do její péče vždy v neděli odpoledne do 19 hodin a dále každý týden od středy odpoledne, kdy*

[176] Možné rozdíly mezi střídavou péčí a výlučnou péčí s rozšířeným stykem z hlediska právních důsledků pro rodiče a jejich nároky, diskutované účastníky šetření *Dítě v rodičovském konfliktu – fokusní skupiny*:

a) Možnost svěřit dítě třetí osobě

V diskusích s advokáty a soudci se projevil rozpor ve výkladu ustanovení § 887 NOZ, který upravuje osobní styk rodiče s dítětem takto: „Výkon práva rodičů udržovat osobní styk s dítětem nemohou rodiče svěřit jiné osobě." Zatímco jedni připouštěli možnost výkladu tohoto ustanovení tak, že rodič, který má styk s dítětem, v jeho době nemůže péči o dítě delegovat na třetí osobu, tedy ani v době vlastní nemoci či hospitalizace, či dokonce nechat vyzvednout babičkou ze školky (byť se tak v praxi běžně děje), druzí tento výklad považovali za extrémní a mylný. V diskusi s advokáty zaznělo, že jde nicméně o argument prosazovaný aktivisty proti výlučné péči matek a že hraje roli při rozhodování otců o volbě typu péče.

b) Výživné

Matky se často obávají, že v případě střídavé péče nebude otci stanoveno výživné na děti, nebo bude nižší než v případě výlučné péče.

c) Vymahatelnost kontaktu s dítětem

S výlučnou péčí je u rodičů spojena představa nižší vymahatelnosti kontaktu s dítětem v případě konfliktu s rodičem, jemuž bylo svěřeno do výlučné péče. V této souvislosti byla diskutována míra vymahatelnosti kontaktu s dítětem v praxi bez ohledu na typ péče s tím, že systém v tomto ohledu selhává, pokud se rodič rozhodne manipulovat dítětem a jeho názorem na zájem o kontakt s druhým rodičem. Odkazováno bylo rovněž na judikaturu ústavního soudu v tom smyslu, že dítě má právo odmítnout styk s druhým rodičem, pokud se prokáže, že je to uplatnění jeho vlastní vůle.

nezletilého do péče převezme po skončení vyučování ze školního zařízení a předá následující den zpět do školního zařízení; v ostatní dny bude o nezletilého pečovat matka.". Odpadly by tak zbytečné a zdlouhavé dohady o tom jaký typ péče zvolit, které mnohdy nemají žádný praktický význam."

Pomoc dětem v rodičovském konfliktu podporou rodičů

Navzdory tomu, že **přibývá rodičů, kteří chtějí a snaží se řešit dopady svého partnerského rozchodu dohodou a s ohledem na děti**, soudci, psychologové a sociální pracovníci orgánů sociálněprávní ochrany upozorňují, že **intenzita rodičovských sporů o děti v posledních letech nebývale narostla**. Pokud se tedy sporné kauzy v nápadu objeví, bývají intenzívnější, složitější, agresivnější a pro pracovníky náročnější a zpravidla tudíž i časově zatěžující. Přibylo rodičů, kteří nemají zábrany použít v rámci opatrovnického řízení ostřejší důvody, manipulace a křivá obvinění (např. ze sexuálního zneužívání dítěte). Dle zkušeností z praxe konfliktnost opatrovnických sporů posiluje najímání advokátů bez specializace na rodinné právo – příliš často projevují v této oblasti zásadní neznalosti a neznají základní procesní postupy – do opatrovnického řízení vnášejí tvrdé principy obchodního práva, spory vyhrocují a klienty vedou kontraproduktivně za výhrou sporu bez ohledu na zájmy dětí a na možné negativní dopady na vztahy mezi rodiči po ukončení soudní pře přispívající k dalšímu zhoršení situace dítěte. Dále pak působení aktivistických organizací a informačních webových portálů, které prosazují zájmy jednoho z rodičů (Barvíková, 2019). Odhady podílu těch nejvyhrocenějších rozvodových kauz na jejich celkovém počtu se liší, pohybují se cca mezi 5–20 %. Jsou pro ně charakteristické úporné boje mezi rodiči, do nichž jsou zatahovány děti, časté stížnosti na OSPOD týkající se péče druhého z rodičů o dítě, přenášení rodičovské odpovědnosti na OSPOD a soudy, četné, několikaleté soudní spory, vystavování dítěte opakovaným znaleckým posudkům, ale i stížnosti na postupy pracovníků pomáhajících profesí nebo jejich zastrašování (např. nedostane-li rodič posudek na prožívání a vývoj dítěte v jaký doufal, či stanovisko potvrzující, že právě on je pro dítě tím vhodným rodičem), kontaktování dalších a dalších odborníků za účelem dosažení kýženého výsledku vyšetření, bránění kontaktu mezi dítětem a druhým rodičem přestěhováním se do vzdáleného bydliště apod.[177] V pozadí sporů péče o děti velmi často bývá výživné, finanční a majetkové vyrovnání (Kuchařová a kol., 2019; Barvíková, 2019; Rogalewiczová, 2019).

Rodiče, kteří jsou v zajetí emocí a nevraživosti neschopní vzájemného rozhovoru nebo alespoň minimální dohody, už nemívají prostor pro to, aby skutečně vnímali potřeby svých dětí a pomohli jim situaci rozpadu rodiny zvládat. Jejich rodičovské kompetence jsou v tomto ohledu omezeny. **Důsledky využívání dětí rodiči ve vzájemném boji mohou být pro jejich život a osobnostní vývoj katastrofální**. Enormní psychická zátěž, které jsou vystavovány, mnohdy vede nejen k poruše vývoje jejich osobnosti, ale i ke vzniku různých psychopatologických obrazů. Má se tedy za to, že ve vysoce vypjatých rozvodových situacích je možné dětem pomoci prostřednictvím pomoci jejich rodičům (Rudolph, 2009). Avšak **profese a instituce, jež jsou do řešení rodičovského konfliktu zapojeny** (advokáti, odborné psychologické poradny, soudy, OSPOD a soudní znalci), **zpravidla vykonávají svou činnost izolovaně, bez skutečné vzájemné spolupráce nebo návaznosti** a bez znalosti pracovních postupů a potřeb jednotlivých profesí. **V důsledku toho bývají znesvářenými rodiči**

[177] Úspěšnou strategií odborníků, jak se v takových případech nenechat vtáhnout do rodičovského konfliktu a nenechat se zneužívat v neprospěch dítěte, je úzká interdisciplinární spolupráce s OSPOD a soudy (Barvíková, 2019).

využívány jako nástroje sporu a v podstatě tak mnohdy i fungují. Účinnost pomoci rodičům a jejich dětem se tím eliminuje.

V centru většiny konfliktních soudních sporů rodičů není ani tak „právo dítěte", ale spíše „právo na dítě". Taková soudní řízení se velmi často podobají majetkoprávním soudním sporům a de facto slouží ke kompenzaci zájmů dospělých. Zájem dětí se popisuje z perspektivy dospělých, na perspektivu dětí, tedy na jejich vnímání situace, přání a potřeby, se nebere ohled. Nepřihlíží se ke skutečnosti, že problémy, které jsou řešeny, mají příčiny na straně rodičů, nikoliv dětí. „Místo toho, aby se důsledky přičetly často – a to i když nechtěně nebo nevědomě – bezohledným rodičům, naloží se naopak na bedra dětí" (Rudolph, 2009: 20).

Výše popsané skutečnosti donedávna byly poměrně silným zdrojem nespokojenosti odborné veřejnosti z řad sociálních pracovníků, psychologů, soudců a soudních znalců považujících dosavadní model ochrany dítěte v rozvodové situaci za nefunkční (Beneš a kol., 2019). V posledních letech se v těchto kruzích šíří **povědomí o modelu interdisciplinární spolupráce profesí zapojených do řešení rodičovského konfliktu, po vzoru tzv. Cochemské praxe**.[178] V širší známost vešla nejprve díky aktivitám Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí (např. Brzobohatý a kol., 2015), následně pak zejména neziskové organizace Cochem.cz a soudním okresům, které ji začaly uvádět do praxe a šířit se o svých zkušenostech. **Během roku 2016 ji jako první začal na nových případech testovat Okresní soud v Novém Jičíně.**[179] Nyní **na začátku roku 2020 je interdisciplinární spolupráce zavedena nebo se její zavedení připravuje přibližně ve třetině soudních okresů v České republice**. Průběh opatrovnického řízení je v praxi přímo ovlivněn postupem soudu a OSPOD, pokud je jmenován kolizním opatrovníkem dítěte, tato změna způsobu smýšlení a přístupu k řešení opatrovnických sporů se tedy postupně, spontánně šíří zdola. Praxe interdisciplinární spolupráce v ČR není zcela jednotná, některé okresy převzaly novojičínský model (viz dále), jiné jen určité prvky (např. Praha 8) nebo se vydaly alternativními cestami, dle místních možností, podmínek (např. postoj jednotlivých subjektů k principům Cochemské praxe, dostupnost poradenských a mediačních služeb) a preferencí. Při některých soudech se do interdisciplinární spolupráce zapojili pouze někteří soudci, ti, kteří tento směr nepodporují, nadále pracují klasickým způsobem. V Novém Jičíně se na základě iniciativy soudce a místopředsedy tamějšího soudu od roku 2016 pravidelně schází tzv. řídicí skupina, složená z místních opatrovnických soudců, zástupců všech OSPOD v soudním obvodě, pracovnic krajského úřadu a zdejších poradenských a mediačních služeb. Spojuje je **důraz na předcházení eskalaci rodičovského konfliktu a na odpovědnost rodičů za dosažení dohody na péči o děti,** který **vyústil v koordinovaný postup všech institucí a profesí** (každá ví, kdy do řešení rodičovského konfliktu vstupuje a jak má její vstup vypadat) **a zavedení některých nových nástrojů (např. edukace rodičů, soudní tajemník, rodičovský plán)**.[180] Jako klíčové se přitom mimo jiné jeví, že rodiče nyní dostávají od OSPOD, soudu i poradenských a mediačních služeb jednotné informace ohledně vlastní odpovědnosti

[178] Její název je odvozen od soudního okrsku města Cochem v německé spolkové zemi Porýní-Falc, kde v 90. letech vznikla. Jejímu vzniku předcházela stejná frustrace tamějších advokátů, soudců, soudních znalců, sociálních pracovníků orgánů péče o děti a poradenských pracovníků z každodenní soudní praxe v oblasti úpravy péče o děti, kdy o děti nesmiřitelně bojovali rozvádějící se rodiče. Podrobněji viz Rudolph, 2009; Barvíková, 2016; Matoušek a kol., 2015; Rogalewiczová, 2019 a webové stránky Cochem.cz.

[179] Podrobněji viz dokument Aplikace cochemské praxe v soudním regionu Nový Jičín. Zhodnocení průběhu a dopadů implementace Cochemské praxe v soudním regionu Nový Jičín nabízí SocioFactor, s.r.o., 2020 a INESAN, 2020.

[180] Průběh opatrovnického řízení, role jednotlivých aktérů v rámci interdisciplinární spolupráce na Novojičínsku a její dopady podrobně popisují Nováková, Poláková a Churavá (nedat.) v Manuálu etablování interdisciplinární spolupráce. Metodiku implementace Cochemské praxe na Mostecku přibližují Beneš a kol., 2019.

při dosahování vzájemné dohody. Jsou upozorňováni, že útočné strategie se nevyplácí - bojkotování dohody, bránění druhému z rodičů v kontaktu s dítětem, popouzení dítěte vůči němu a narušování jejich vzájemného vztahu je považováno za projevy snížené rodičovské kompetence. A jako k takovým k nim soud při svém rozhodování přihlédne, bude-li ve věci muset autoritativně rozhodnout, tedy pokud se rodiče nedokážou na péči o dítě dohodnout (sami nebo s pomocí poradenských a mediačních služeb). Celý proces má také jasně daný časový rámec. **Motivem** odborníků zainteresovaných do interdisciplinární spolupráce je **i snaha o snížení zátěže soudců a OSPOD**, neboť **vleklé opatrovnické spory pohlcují jejich pracovní kapacity a nedostává se jim času na rychlé a účinné řešení závažnějších případů dětí v ohrožení**. Soudní okrsky, kde je interdisciplinární spolupráce aplikována, referují u podaných prvonávrhů mj. o zkrácení délky a deeskalaci soudních sporů, o nárůstu podílu jejich ukončení dohodou a o lepší životnosti dohod uzavřených rodiči (jen minimální počty rodičů se k soudu vrací).[181] Rychlost řízení působí jako prevence vyostření konfliktu. Systém aplikující Cochemskou praxi nestaví rodiče proti sobě, naopak vrací jim jejich zodpovědnost za rozhodování o životě jejich dítěte, podporuje je v obnově schopnosti komunikace a konfliktem snížených rodičovských kompetencí. Omezuje využívání znaleckých posudků – jsou nařizovány pouze při důvodných pochybnostech ohledně rodičovských kompetencí či v případě specifických potřeb dítěte, rozhodování o formě péče, nedojdou-li rodiče ke shodě, je v kompetenci soudce, nikoliv soudního znalce. Výsledkem je zefektivnění práce všech aktérů zapojených do interdisciplinární spolupráce a jejich lepší pocit z úspěšně odvedené práce. U pracovníků OSPOD se hovoří i o posílení jejich prestiže.

V reakci na poznatek z praxe, že jakkoliv je rozpad rodiny rozšířeným společenským jevem, informovanost veřejnosti o správných řešeních nastalé situace je velmi nízká (Beneš a kol., 2019) vznikly v souvislosti s implementací prvků interdisciplinární spolupráce na různých místech některé **nové informační nástroje** jako např.:

- informační letáky a weby soudů nebo OSPOD pro rodiče, které je informují o průběhu opatrovnického řízení v daném soudním okrese;[182]
- rodičovský plán;[183]
- edukace rodičů (ohledně rodičovské odpovědnosti a povinností z ní vyplývajících, práv dítěte, jeho potřeb, možných dopadů rodičovského konfliktu na děti atd.) nejčastěji formou konzultace s odborníkem, popřípadě vzdělávacího semináře;[184]
- webový portál pro děti, jejichž rodiče se rozvádějí http://www.pravonarodice.cz/.

[181] Zhodnocení dosavadních výsledků implementace Cochemské praxe na Mostecku na základě soudních statistik poskytuje Evaluační zpráva Květoně a Fanty (2019), která je jedním z prvních pokusů o objasnění dopadů Cochemské praxe v Česku.

[182] Informace pro zákonné zástupce, kteří řeší své rodičovství jinak než dohodou (OSPOD MČ Praha 8). Dostupné z https://m.praha8.cz/file/auY/Informace-pro-zakonne-zastupce.pdf, cit. 10. 3. 2020

[183] Rodičovský plán je formulář na pomoc dosažení dohody rodičů ohledně řešení konkrétních životních situací v oblasti péče o nezletilé děti jako např. bydlení, školní docházka, zájmové aktivity, péče o zdravotní stav, správa financí, pravidla komunikace mezi rodiči atd. Rodiče jej mohou vyplnit nejdříve každý zvlášť a pak si své představy navzájem sdělit. Při sestavování rodičovského plánu rodiče mohou využít pomoc mediátora, pracovníka poradny, soudního tajemníka apod. Doporučuje se seznámit s jeho zněním i dítě a starší děti do společného rozhodování o tom, jak bude život rodiny po rozvodu/rozchodu rodičů vypadat, zapojit. Dostupné z: https://www.msk.cz/assets/dotace_eu/2019-12--msk-rodicovsky-plan_web-interaktivni.pdf, cit. 10. 3. 2020.

[184] Metodiku a obsah vzdělávacího semináře pro rodiče popisují Beneš a kol. (2019).

Pokud jde o **aktivity určené na pomoc dětem**, jako např. skupinové programy pro děti procházející rozvodem (https://www.detskypruvodcerozvodem.cz/), **bariérou k tomu, aby se jejich nabídka k dětem skutečně dostala, je často postoj rodičů**. Souhlas obou rodičů s účastí dětí v programu se bez potíží získává v místech, kde probíhá interdisciplinární spolupráce, a kroužek je tak doporučován z více stran. Jinde mnohdy bývá problém jej naplnit.

Vedle výše popisované interdisciplinární spolupráce mezi **způsoby smírného řešení rodičovského konfliktu** využívané v České republice patří mediace,[185] metoda collaborative law/practice[186], případové konference[187] a rodinné konference[188]. Jak uvádí Rogalewiczová (2019), zatímco interdisciplinární spolupráce je systém, který pracuje s rodinou od počátku až do vyřešení problému, ostatní zmíněné metody jsou nástroje, které lze použít v rámci interdisciplinární spolupráce nebo samostatně. Avšak jejich využití je na rozdíl od interdisciplinární spolupráce jednorázové, byť mohou být realizovány opakovaně. Každá z metod má vedle výhod i svá slabá místa či rizika, jejich detailnímu zhodnocení se v souvislosti s řešením rodičovského konfliktu a jeho úskalími věnuje právě Rogalewiczová (2019).

9.4 Stabilita rodiny dítěte po rozchodu/rozvodu rodičů

9.4.1 Následky rozchodu/rozvodu

Následky rozchodu/rozvodu pro rodiče

Rozvod či rozchod s životním partnerem může být po emoční stránce v mnoha aspektech ještě náročnější zkušeností než jeho úmrtí, s nímž bývá srovnáván (Matoušek, 2015a). Zatímco ovdovělý si může ponechat své city vůči partnerovi, vzpomínky na společné chvíle, jeho sebevědomí nebývá otřeseno a sociální vazby na rodinu partnera a společné přátele zůstávají zachovány, rozvod pro mnohé znamená zhroucení hlavního životního projektu. A bývalý partner, s nímž je třeba být kvůli dětem v kontaktu, bývá připomínkou tohoto selhání, což může zatěžovat vztah a chování vůči němu (frustrace, zklamání, nenávist, potřeba pomsty). **Adaptace na novou situaci po rozvodu/rozchodu**, který obnáší bezpočet ztrát (zmaření představ o budoucnosti rodiny; pohřbení vztahu, který kdysi poskytoval lásku, jistotu, identitu, sny, naděje a očekávání; změna životního stylu a případné nové výzvy a problémy) **trvá v průměru dva roky, častěji i mnohem déle** (podrobněji dále v textu). Truchlení, prožívání hlubokého zármutku a sebelítosti je nezřídka nedílnou součástí tohoto životního období. Psychologové považují za důležité mít se sebou samým trpělivost a své soužení nepopírat, naplno ho prožít a procítit. Jak uvádí Everett a Everett (2000),

[185] Mediace je technikou pro řešení sporů. Schůzky mediátora probíhají s oběma rodiči najednou, jejich četnost se odvíjí od hloubky konfliktu mezi rodiči a jejich potřeb. Výstupem z nich může být dohoda rodičů, či sdělení potřeb každého z účastníků a znalost úhlu pohledu druhé strany (Beneš a kol., 2019; Rogalewiczová, 2019).

[186] Collaborative law je způsob mimosoudního řešení sporu před samotným zahájením soudního řízení, v rámci něhož pak může být výsledná dohoda schválena. Podílejí-li se na řešení advokáti protistran, jedná se o collaborative law, je-li zapojeno více osob, jde o collaborative practice (Rogalewiczová, 2019).

[187] Případová konference je nástroj používaný nejčastěji v oblasti sociálněprávní ochrany dětí při řešení konkrétní situace ohroženého dítěte a jeho rodiny za účasti rodiny, OSPOD a odborníků zapojených do práce s rodinou/dítětem. Jde o moderované setkání s konkrétním cílem.

[188] Rodinná konference je metoda řešení složité rodinné situace, jde o moderované setkání přizvaných členů širší rodiny, kterých se problém dotýká a kteří mohou přispět k jeho řešení, popřípadě i přizvaných odborníků.

lidé se však obvykle snaží své nepříjemné pocity potlačit, a tak utíkají do různých společenských aktivit, nadměrně pracují, či se snaží zapomenout pomocí alkoholu apod. Někteří, aby zahnali bolest, pocity osamělosti a citové prázdnoty, se co nejdříve vrhají do nových milostných vztahů, bez toho, aby dostatečně oplakali ten předchozí a vnitřně se vypořádali s tím, oč přišli. Tyto **„překlenovací" vztahy, zrozené ze strachu ze samoty**, sice mohou pomoci přejít „z jednoho břehu na druhý" a získat ztracené sebevědomí, **zřídka kdy se** však **vyvinou v trvalé** (tamtéž).

Výzkumy zaměřené na následky rozvodu pro rodiče byly dle Pavláta (2013) v ČR realizovány před 30 a více lety a jejich výsledky jsou v souladu s výstupy starších i nedávných zahraničních výzkumů – novodobější české výzkumy, srovnatelné rozsahem i kvalitou, bohužel chybí. Pokud jde o důsledky rozvodu, Pavlát (tamtéž) je na základě přehledu domácí a zahraniční literatury o porozvodové adaptaci dospělých shrnuje takto[189]: Rozvod má zpravidla negativní ekonomické dopady. Rozvedené ženy s dětmi se často potýkají s chudobou (více viz kapitola 10), což je vede k soudním sporům o výživné a nutnosti vydělávat finanční prostředky. Dalším důsledkem mnohdy bývá narušení vztahů a ztráta kontaktů s členy rodiny bývalého partnera a ztráta společných přátel, zejména pokud jde o vztahy navázané během partnerství. Oproti sezdaným mívají rozvedení více zdravotních problémů, souvislost je spatřována s dopady zažívaného stresu na imunitu. Rozvedení ve vyšší míře trpí psychickými problémy. Porozvodová adaptace je u značného podílu rozvedených pomalá a obtížná, častěji probíhá hůře u žen. Prožitky bolesti, strádání a deprese většinou odezní dva až čtyři roky po rozvodu. Zatímco někteří se s rozvodem vypořádají rychle, pro jiné jde o tak negativní událost, že se s ní vyrovnávají velmi dlouho. Podle odhadů se přibližně desetina rozvedených s rozvodem nevypořádá nikdy. **Za zvládnutý se** přitom **považuje rozvod, kdy bývalí manželé vedle vyřešení bytové, finanční, sociální, výchovné i partnerské situace zvládli i vnitřní, citové a sexuální odpoutání a nalezli novou perspektivu svého života, porozvodovou identitu a uspokojivý životní styl**.

Následky rozchodu/rozvodu pro děti

Jestliže jsme za základní faktor stability úplné rodiny považovali kvalitu partnerského vztahu rodičů jako **základ stability rodiny dítěte (respektive nového rodinného uspořádaní), po** jejich **rozchodu/rozvodu** vnímáme **kvalitu** jejich **rodičovského vztahu, která umožňuje, aby se oba rodiče v situacích rozpadu rodiny spolupodíleli na výchově dítěte tak, aby nebyly narušeny jejich vztahy k dítěti**. Tato žádoucí kvalita spolurodičovství je postavena na snižování konfliktu mezi rodiči (vycházejícího z osobní nevraživosti či rozdílných názorů na výkon rodičovství[190]), směřování jejich pozornosti k potřebám dítěte, a to nejen v samotné situaci rozpadu rodiny, ale i v kontextu vývoje dítěte, postupném oproštění se od původních partnerských problémů, obnovení vzájemné důvěry a komunikace (Matějček, Dytrych, 1994; Mikulková, 2015; Warshack, 1996; Everett, Everett, 2000; Levine, Klineová 2012; Ballnik, 2012). Dopady na děti a jejich reakce (konflikt loajality, syndrom zavržení rodiče – Gardner 1996, 2010) v případě, že tomu tak není a rodičovský konflikt pokračuje, byly částečně nastíněny již v předchozí kapitole.

Děti i dospělí se musí vypořádat s tím, že po rozchodu/rozvodu rodičů nejdříve vzniknou dvě samostatné rodinné jednotky, každá s jedním rodičem (neúplná rodina). Dříve či později pravděpodobně jeden nebo oba rodiče naváží soužitím, popřípadě

[189] Pokud jde o adaptaci nesezdaných na rozchod s druhým rodičem dítěte, nejsou k dispozici žádné prameny. Nicméně lze předpokládat, že jeho dopady jsou více méně obdobné.

[190] Rogalewiczová (2019)

sňatkem s novým partnerem a vznikne tak další rodinný systém, rekonstituovaná rodina (nebo též složená, patchworková, doplněná, rodina s třetím rodičem apod.). Děti tak získávají „třetího rodiče", popřípadě i „čtvrtého rodiče", případně i nevlastní sourozence a jejich širší rodina se rozšíří o prarodiče a příbuzné ze strany nových partnerů rodičů. Naváže-li jeden z rodičů dítěte nový partnerský vztah a druhý zůstane bez partnera, dítě může současně zažívat život v obou zmíněných typech rodin, neúplné i rekonstituované.

9.4.2 Rekonstituované rodiny

Rekonstituovaná rodina **představuje komplikovanější systém než „klasická" rodina, neboť dává vzniknout dalším typům vztahů**. A jako taková, jak uvádí Matoušek (1993), stojí a padá se schopností zvládat střety zájmů, s ochotou ke kompromisům a tolerancí. Třetí rodič se většinou snaží navázat vztah s nevlastním dítětem rychleji než dítě. To se snaží zachovat loajalitu k původní rodině, nového rodiče vnímá nezřídka jako cizince či nepřítele (Matějček, Dytrych 1994). Na druhé straně oceňuje, co nový partner pro jeho rodiče znamená (Bartošová, Slepičková, 2009). Na výchově svých dětí spolupracuje rodič často více s novým partnerem, tedy nevlastním rodičem dětí, než s jejich biologickým rodičem. Je to na jedné straně důsledek rozporů z období před rozchodem, na druhé straně je pro každodenní fungování nové rodiny kooperace mezi stávajícími partnery nezbytná (Favez et al., 2015). K tomu se dále pojí otázka, do jaké míry může třetí rodič rozhodovat o běžných záležitostech nevlastního dítěte či zda se má na jeho výchově podílet i finančně (Maclean et al., 2016). V České republice se dle § 885 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku na péči o dítě a jeho výchově podílí i manžel nebo partner rodiče dítěte, žije-li s dítětem v rodinné domácnosti, vyživovací povinnost však k němu nemá.

V českém prostředí se fungováním složitých sítí vnitrorodinných vztahů v rekonstituovaných rodinách zabývali především Matějček a Dytrych (1999). S odstupem téměř dvaceti let v rámci platformy Třetí rodič (www.tretirodic.cz) vznikla i stejnojmenná kniha jako praktický průvodce nevlastním rodičovstvím (Petrovská, 2018). V letech 2018-19 se těmto rodinám věnoval výzkumný projekt VÚPSV, v. v. i. *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů*, o poznatky z něj (Paloncyová a kol., 2019b; Barvíková, Paloncyová, 2019) se vedle této kapitoly opírá i kapitola č. 7.[191] Výzkum využíval jak kvantitativní, tak kvalitativní metodologii. Za rekonstituovanou rodinu byla pro jeho účely považována úplná rodina s alespoň jedním nevlastním rodičem pečujícím nejméně o jedno nezaopatřené dítě ve věku do 26 let. Hloubkové rozhovory realizované v rámci kvalitativní části byly vedeny s 18 respondenty se zkušeností s výchovou dítěte v rekonstituované rodině, kteří se do výzkumu přihlásili na základě veřejné výzvy. Někteří byli v roli nevlastního rodiče, jiní v roli rodiče, který vychovává své dítě spolu s novým partnerem, a někteří ve své současné rodině zastávali obě role.

Více než dvě třetiny dotázaných v kvantitativním šetření hodnotily své současné partnerství jako velmi šťastné či převážně spokojené. Ženy byly v porovnání s dotázanými muži častěji velmi šťastné, na druhé straně o něco vyšší podíl z nich připouštěl určité potíže či problémy. Jelikož většině rodin byl nevlastním rodičem muž, vysvětlením může být jednak to, že matkami byl nový vztah v porovnání s předchozím (který vyústil v rozchod či rozvod) hodnocen lépe, a jednak to, že ženy vnímají i obtíže, které s sebou přináší soužití nevlastního otce s jejich dětmi. Rozvod či

[191] Výsledky kvantitativní části výzkumu již byly hojně představeny zejména v kapitole 7. Tato kapitola proto ve snaze vyvarovat se případným duplicitám přináší především závěry z kvalitativní části šetření.

rozchod se současným partnerem zvažovala pětina dotázaných, a to častěji ženy než muži (24 %, resp. 13 %). Poněkud překvapivě se v míře spokojenosti s partnerským životem nijak zásadně neprojevilo to, zda spolu mají stávající partneři dítě. Spíše než narození společného dítěte je určitým, i když nijak zvlášť silným, stabilizačním faktorem partnerství uzavření sňatku (17 % manželů uvažovalo o rozvodu, 22 % nesezdaných o rozchodu). Čím více bylo v rodině dětí z předchozích vztahů, tím na rozvod či rozchod pomýšlel respondent častěji (17 % s jedním dítětem, 27 % se třemi a více dětmi z předchozích vztahů) (Paloncyová a kol., 2019b; Barvíková, Paloncyová, 2019).

Z výpovědí mužů a žen v kvalitativní části výzkumu se **jako nejvýznamnější faktor stability rekonstituované rodiny jevila kvalita samotného vztahu nových partnerů**. Někteří respondenti uvedli, že už by do vztahu, kde jsou závislé děti, znova nevstupovali. Nikoliv kvůli svému partnerovi, ale kvůli svým zkušenostem s chováním biologického rodiče dítěte partnera a jeho zasahováním do života nové rodiny nebo s problémovým chováním tohoto dítěte. Dochází-li v aktuálním partnerství ke konfliktům a napětí, pak je to především kvůli chování dětí a případným rozdílům v názorech na výchovu mezi partnery (jeden obvykle klade důraz na důslednost vůči dětem a jejich zodpovědnost, druhý hranice povoluje nebo nedrží). Respondenti často zmiňovali, že zažili chvíle či období, kdy více či méně vážně uvažovali, že současné soužití ukončí. Důvodem, proč setrvávají, a co jim pomáhá zažívané těžkosti přestát, je právě kvalita tohoto vztahu (láska, kvality partnera, vzájemné porozumění a touha trávit spolu čas). Někteří uváděli, že tím, že již mají zkušenost s více partnerskými vztahy, a také proto, že jsou už starší, neřeší již podružnosti a malichernosti a jsou tolerantnější. Od několika respondentů zaznělo, že si uvědomují a je pro ně podstatné, že starosti s dětmi nebo expartnerem jsou dočasné, kdežto partnerství, je-li spokojené, zaujímá v lidském životě mnohem delší časový úsek. Dalším silným důvodem, proč setrvat a netrhat tuto rodinu, bývá společné dítě a pro někoho závazek manželství. Společné dítě je navíc respondenty vnímáno jako společné pouto – pokrevním spřízněním s ním se z nových partnerů a jejich dětí stává rodina (Barvíková, 2019b).

Život v rekonstituované rodině přináší specifické nároky a krize. Není překvapením, že nejlépe byly v kvantitativním šetření hodnoceny vztahy mezi respondentem, jeho partnerem a jejich společnými dětmi. Málo napětí bylo i mezi dětmi z předchozích vztahů žijícími v domácnosti a jejich vlastním rodičem, s nevlastním rodičem byly o něco horší. Jako poměrně problematické se zdá být postavení dětí z bývalých partnerství, které žijí jinde, tj. většinou se svým druhým biologickým rodičem, neboť dle názoru respondentů nevycházejí nejlépe ani s ním. Nejvíce napětí a neshod je v rekonstituovaných rodinách mezi bývalými partnery (Paloncyová, 2019b).

Jak vyplynulo z rozhovorů v kvalitativní části výzkumu, **mezi nejvýznamnější faktory, které ovlivňují vztahy v rekonstituované rodině, patří povaha, osobnostní rysy a osobní vyzrálost všech zúčastněných, dále pak míra konfliktu, rozjitřenosti emocí mezi expartnery a spokojenosti v jejich současné životní situaci** (např. žijí-li oba ve spokojených partnerstvích). Svoji roli hraje i to, do jaké míry jsou vlastní rodiče přítomni v životě dítěte, jak se chtějí podílet na jeho výchově a jaké místo v tomto ohledu zaujme nevlastní rodič. Vliv má nepochybně i životní styl a míra shody životních hodnot i výchovných cílů a stylů (Barvíková, 2019b).

Pokud jde o vztahy mezi bývalým a novým partnerem rodiče dítěte, v rodinách respondentů byly vztahy častěji méně komplikované a komunikace méně problémová mezi muži než mezi ženami. Matky dětí měly častěji tendence do výchovy dítěte v nové rodině zasahovat. Nová partnerka je matkou dítěte mnohdy mnohem více vnímána jako konkurentka v mateřské roli než nový partner otcem jako konkurent v otcovské roli. Souvisí to patrně i s tím, že ženy vykonávají více úkonů péče o děti a domácnost než

muži a u nevlastních dětí se jich často automaticky ujímají. Naopak, pro nové partnerky trvalé spojení expartnerů rodičovstvím někdy bývá zdrojem žárlivosti, nejistoty a obav z možného návratu partnera k původní rodině (Barvíková, 2019b).

Častější než konflikty mezi partnery kvůli problémům s expartnery bývá společné prožívání problémů a napětí, které expartneři (vlastní rodiče dětí) působí. Bývá náročné zvládat jejich zásahy do nové rodiny, konflikty s nimi, případně jejich chování, které škodí nebo ubližuje dětem (zanedbávání, manipulace a citové vydírání, problematický výchovný styl) a nefér jednání vůči partnerovi (manipulace dětí proti němu, agresivní výpady, pomlouvání). Má-li jednání expartnera-vlastního rodiče negativní dopady na dítě, i nevlastní rodič obvykle prožívá pocity lítosti, bezmoci a naštvání. Zásahy expartnera do života rodiny respondentům nejvíce pomáhá zvládat, drží-li partneři při sobě a mají-li kvalitní partnerský vztah (tamtéž).

Pokud vztahy v rodině fungují a dítě si s nevlastním rodičem rozumí, může pro něj být třetí rodič skutečně bonusem[192] – předat mu, co biologičtí rodiče nemohou, doplnit je, ukazovat mu i další modely ženství a mužství, vztahů, chování, hodnoty a záliby. Příběhy respondentů naznačovaly, že rodič dítěte by neměl svého nového partnera zatěžovat rodičovskou rolí a zodpovědností vůči dítěti, které není jeho vlastní. Ty by měl ponechat druhému biologickému rodiči. Dětem je třeba vysvětlit roli nového partnera v rodině, nastavit jim hranice, aby ho respektovaly, zároveň jim umožnit, aby se svým rodičem mohly sdílet případná nedorozumění, která s jeho novým partnerem mají. Osvědčuje se, jsou-li rodič dítěte a nový partner ve svém vystupování vůči dětem zajedno, v realitě toho však mnohdy nejsou schopni (tamtéž).

Nevlastní rodič musí dle hloubkových rozhovorů umět rozpoznat, kam až může vůči dítěti zajít. Velmi záleží na tom, jak v životě dítěte funguje biologický otec (matka), zda je pro dítě mužskou otcovskou (ženskou mateřskou) figurou. Záleží rovněž na příběhu rozpadu vztahu rodičů, jak jej dítě zpracovalo (nevlastní rodič bývá dítětem často vnímán jako překážka k obnovení soužití původní rodiny) i na postoji expartnera k nevlastnímu rodiči. Vyjadřuje-li se o něm expartner před dítětem negativně, konflikt loajality k rodiči dítěti přinejmenším dočasně brání vztahu k němu. V nižším věku dítěte, a zvláště je-li otcovská/mateřská figura volná (tj. druhý rodič nežije, či svoji roli vůči dítěti optimálně nenaplňuje), děti spíše přijmou i podíl nevlastního rodiče na jejich výchově, jejich vztah se pak nemusí příliš lišit od vztahu s vlastním otcem/matkou. V případě navázání vztahu s dítětem v teenagerovském věku bývá vhodnější, věnují-li se spolu spíše společným volnočasovým aktivitám a výchovné působení nevlastní rodič nechává více či méně na rodiči dítěte a konfliktům s teenagerem se vyhýbá (nikoliv však na úkor vlastních hranic a sebeúcty). Někteří respondenti zmiňovali, že ke své rezignaci na výchovné působení na nevlastní děti dospěli v průběhu času, protože jejich konflikty s dětmi vedly ke konfliktům s partnery, a vztah se současným partnerem je pro ně důležitější než vztah s nevlastními dětmi (Barvíková, 2019b).

Ženy v roli nevlastní matky často mívají tendenci poskytovat zázemí a servis všem členům rodiny na vlastní úkor. Mnohdy ze zažitého a okolím posilovaného přesvědčení, že potřeby dětí jsou na prvním místě. Už kvůli partnerovi si přejí vycházet s jeho dětmi co nejlépe. Proto se cítí být odpovědné za to, aby se jeho děti v jejich domácnosti cítily dobře. Záleží jim na tom, aby pro děti byly skvělé nevlastní

[192] Přívlastek „bonusový" (bonusová máma, bonusové dítě atd.) je dnes používán zejména nevlastními rodiči. Údajně má jeho užívání původ ve Skandinávii, hojně se s ním lze setkat v němčině a začíná se ujímat i mezi nevlastními rodiči v České republice – především mezi těmi, kteří se sdružují v rámci svépomocných skupin, ať už v realitě nebo na internetu. Obdobně je to i s používáním pojmenování „třetí rodič". Souvisí to s hledáním identity nevlastních rodičů a vlastní pozice i role v rekonstituované rodině (zejména vůči dětem partnera, tedy kým jsem pro jeho děti, co jsou mé úkoly vůči nim a co již ne) a pojmenování, které nebude významově a emočně negativně zatíženo (oproti „macecha" či „nevlastní").

mámy a byly tak vnímány i svým okolím. Jejich negativní projevy pak vnímají jako své selhání. Několika respondentkám, s nimiž byly vedeny rozhovory, v tomto ohledu pomohla práce na sobě pomocí psychoterapie. Podařilo se jim snížit příliš vysoká očekávání od sebe sama, začít cítit vlastní hodnotu a důležitost, vnímat své limity, více se na ně ohlížet, dovolit si postavit se za sebe a vymezit se vůči členům rodiny (Barvíková, 2019b).

Inspirací pro aktualizaci koncepce rodinné politiky na celostátní i regionální úrovni v oblasti prevence rozpadu rodin jsou zejména doporučení plynoucí z kvalitativní části výzkumu (Barvíková, 2019b). Všichni respondenti hloubkových rozhovorů alespoň po určitou dobu svého života zažívali vztahové problémy, které život v rekonstituované rodině přináší. Mnozí však zmiňovali, že když se v těchto těžkostech ocitli, nenacházeli inspiraci k tomu, jak je řešit nebo jim předcházet. Potýkali se s vlastní bezradností, setkávali se se zavádějícími radami okolí postavenými na neznalosti nebo předsudky založenými na nepodložených mýtech. S výjimkou výstupů platformy Třetí rodič podle nich není kde čerpat vzory pro to, jaká je role nevlastního rodiče vůči dítěti, jak má nevlastní rodič správně fungovat ve vztahu a výchově vůči vlastním a nevlastním dětem, čeho se vyvarovat atd. Doporučení respondentů na podporu rekonstituovaných rodin tedy nejčastěji cílila na dostupnost podpůrných služeb pro dospělé (psychoterapie a poradenství, mediátor) i děti (psycholog, psychoterapeut) a osvětu laické i odborné veřejnosti. Shrneme-li hlavní doporučení zmiňovaná respondenty kvalitativního výzkumu, stát by tedy měl zejména:

- Zajistit větší informovanost laické veřejnosti a zejména rodičů před rozvodem i po rozvodu, o tom, že:
  - je vhodné začít řešit partnerské problémy, jakmile se objeví, a předcházet tak možnému rozpadu rodiny;
  - je vhodné vyhledat odborníka k řešení vlastních osobních problémů, nejistot a ke zpracování vlastních emocí, aby se nepřenášely na děti;
  - je vhodné dítěti v období rozchodu/rozvodu rodičů a sžívání nové rodiny zajistit podporu psychologa/psychoterapeuta;
  - jsou i jiné a pro rodiče i děti mnohem lepší možnosti, jak postupovat v soudním řízení než sporný rozvod, že je např. vhodné nechat se rozvodem provést psychologem a k dosažení dohody ve sporných věcech využít mediátora.
- Zajistit dostupnost odborných služeb na podporu nekonfliktního rozchodu/rozvodu (mediace, poradenství a psychoterapie) a snížení jeho negativního dopadu na děti a dospělé.
- Podpořit informovanost laické i odborné veřejnosti o fungování rekonstituovaných rodin a jejich problémech („zboření mýtů"[193]).
- Usnadnit těmto rodinám život v nejrůznějších praktických záležitostech – např. pokud partner zastupuje rodiče jako doprovod dítěte k lékaři.
- V rámci své bytové politiky se snažit o dostupnost bytů pro rodiny s nízkými a průměrnými příjmy[194] (Barvíková, 2019b).

[193] Např. že se nevlastní rodič, stejně jako zlé macechy z pohádek, nutně chová hůře k dětem, které nejsou jeho.

[194] Pokud se rekonstituovaná rodina tísní v malém bytě, konflikty, k nimž v těchto rodinách dochází velmi často, jsou hůře snesitelné a mohou intenzivněji ohrožovat stabilitu rodiny.

9.4.3 Neúplné rodiny

Problematikou neúplných rodin se v nedávné době zabýval *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* (Paloncyová a kol., 2019a). Výsledky dotazníkového šetření jsou částečně obsaženy v kapitolách 7 a 10. Na tomto místě tedy přinášíme jen souhrn poznatků z kvalitativní části výzkumu, sondy[195], na základě hloubkových rozhovorů vedených s 13 respondenty (z jedné třetiny muži) ve věku 30-49 let, kteří se do výzkumu přihlásili na základě veřejné výzvy. Z výzkumu vyplynulo, že nejnáročnější a nejvíce zatěžující na situaci samoživitele je být na vše sama či sám, zejména na veškerou zodpovědnost. Obavy, které s tím souvisí, přirozeně nejvíce zatěžují ty, kteří se nemohou spolehnout na přispění druhého rodiče, nemají zázemí a podporu ve své původní rodině či okolí, nebo o ni nemohou či neumějí požádat. Ženy, které se alespoň v určitých ohledech na podporu svých blízkých (nejčastěji rodičů) spolehnout mohou, spontánně zmiňovaly, že nebýt podpory rodičů, nedokáží si představit, že by svou situaci zvládly jak po psychické, tak po finanční stránce. Situace samoživitelství většinou není jedinou zátěží, s níž se respondenti v životě potýkají. Nejvýznamnější zdroj stresu však pro většinu z respondentů představuje finanční zajištění rodiny. Je i poměrně častým zdrojem konfliktů s expartnery (spory o výživné na děti, dohady o úhradě potřeb dětí nad rámec výživného, exekuce), v několika případech řešených také soudní cestou. Navzdory všem zažívaným těžkostem plynoucím z jejich samoživitelství od všech respondentů zaznívalo, že dítě je to nejdůležitější, co ve svém životě mají. Pro většinu představuje nejvyšší motivaci fungovat, vše zvládnout a vydat ze sebe to nejlepší. Několik žen zmínilo, že nemít dítě, postrádaly by ve svém životě smysl (Barvíková, 2019c).

Většina z respondentů (popř. jejich partner) pochází z neúplných rodin, nicméně všichni – včetně těch, jejichž rodiče se nikdy nerozešli – si přáli mít trvalý partnerský vztah a vychovávat děti v úplné rodině. Ať už po vzoru rodičů, nebo naopak jejich negativnímu příkladu navzdory. Akceptovat rozpad jejich partnerského vztahu pro ně bylo, nebo stále ještě je, těžké. Smířit se s tím, že jejich dítě nevyrůstá v úplné rodině, je většinou ještě mnohem těžší – obávají se nepříznivých dopadů na něj. Navázání nového vztahu jim ztěžuje především nedostatek příležitostí k seznámení a nedostatek času pro vztah (zejména pokud nemají možnost hlídání), dále pak případně malý byt, či potřeba zůstat uvnitř vlastní komfortní zóny (šetřit vlastní energií a nevystavovat sebe či dítě dalšímu riziku a nárokům; zachovat si možnost rozhodovat se podle sebe sama). Někteří období bez životního partnera vyplňují neperspektivními kontakty či vztahy, jiní to striktně odmítají. Některé respondentky jsou nyní odhodlané, nebo přinejmenším hovoří o odhodlání s navázáním nového partnerského vztahu počkat, až dítě bude starší, nebo dokonce dospěje. Přispívají k tomu špatné zkušenosti ze vztahu s otcem dítěte, či z následných pokusů o partnerský vztah. Někteří také svůj stávající vztah, sebe a partnera v něm, upozaďují ve prospěch dítěte. Někteří si od nového vztahu slibují především partnera pro sebe, od něhož očekávají, že si bude rozumět s jejich dětmi, jiní od něho očekávají i to, že jim s péčí o děti a výchovou pomůže a že se jeho příchodem rodina stane zase úplnou (Barvíková, 2019c).

Výsledky tohoto šetření naznačují, že stabilita neúplné rodiny je podmíněna především stabilitou rodiče, který stojí v jejím čele. Je tedy žádoucí, aby opatření rodinné politiky na podporu stability neúplných rodin směřovala k tomu, aby sólo rodiče dokázali

[195] Výstupy z tohoto šetření (Barvíková, 2019c) již z podstaty kvalitativní metodologie samozřejmě nelze zobecňovat, přibližují však různé okolnosti vzniku neúplných rodin, zvládání každodenní reality, výzvy a pocity, jimž mnozí rodiče v těchto rodinách čelí, úvahy, kterými se zaobírají.

problémy, jimž čelí, ustát. Z námětů respondentů souvisejících se vztahovou problematikou[196] jde zejména o:

- podporu kvality a dostupnosti sociálního a právního poradenství;
- podporu dostupnosti kvalitních služeb psychologů, psychoterapeutů a psychiatrů;
- prevenci sociální izolace rodičů (cenově dostupné akce pro samoživitele spojené s hlídáním/programem pro děti);
- podporu změny klimatu ve společnosti směrem k citlivějšímu a tolerantnějšímu nastavení vůči těžkostem a potřebám samoživitelů (osvěta, i pokud jde o význam běžné drobné výpomoci v rámci sousedské komunity, rodiny, či okruhu známých);
- zvýšení informovanosti rodičů samoživitelů o možnostech pomoci, podpory v různých situacích (povědomí o tom, kam, kde na koho se mohou obrátit) a doporučení, jak se v nelehké životní situaci starat o sebe sama (letáčky, programy, besedy, informační sms – OSPOD, církve aj.) (Barvíková, 2019c).

[196] Další konkrétní náměty respondentů hloubkových rozhovorů na podporu neúplných rodin v jiných sférách života uvádí Barvíková, 2019c.

10. Finanční aspekty stability rodiny

Sylva Höhne

Finanční situace domácnosti zohledňující například výši příjmů, míru obtíží při hospodaření s nimi, možné konflikty mezi partnery ohledně vycházení s penězi, příp. zadlužení či hrozbu exekuce, může být jednou z příčin rozpadu úplné rodiny (viz kapitola 7). Samotný rozvod nebo rozchod partnerů současně významně ovlivňuje úroveň příjmů jejich nově vzniklé domácnosti. České a zejména mezinárodní analýzy se blíže zabývají jednak faktory, které působí na stabilitu partnerských vztahů, a jednak odlišnými dopady rozchodu partnerů na příjmovou situaci mužů a žen, příp. rozvedených manželů nebo rozešlých nesezdaných partnerů (např. Vohlídalová, Maříková, 2011; Janský a kol., 2016; de Vaus et al., 2017; Andreß, Hummelsheim, 2009).

Socioekonomický status partnerů a/nebo výše jejich příjmů jsou v odborných analýzách sledovány jako jedny z rizikových faktorů vedoucích k rozvodu. Stabilita partnerství přitom souvisí s ekonomickou závislostí partnerů a dělbou rolí v rodině. Zatímco tradiční uspořádání a komplementarita rolí (muž-živitel a žena-pečovatelka) může spíše posilovat stabilitu rodiny, čím nezávislejší na sobě partneři jsou, tím vyšší může být riziko rozvodu. Rogers (2004) dokládá, že se zvyšujícím se příjmem ženy vzrůstá riziko rozvodu a současně roste (její) nespokojenost s tradičním rozdělením rolí v rodině. Obdobný vliv vyššího příjmu ženy jako rizikového faktoru v případě rozvodu uvádí také Jalovaara (2003). Oba autoři navíc dodávají, že u mužů je závislost opačná, tedy, že vyšší příjem muže pravděpodobnost rozvodu snižuje.

Roli hraje rovněž ekonomická aktivita partnerů. Jsou-li oba partneři výdělečně činní, jejich partnerství vykazuje poměrně vysokou stabilitu ve srovnání s páry, v nichž chybí jeden nebo oba pracovní příjmy (Jalovaara, 2003). Na českých datech tuto spojitost doložily Vohlídalová s Maříkovou (2011), podle kterých mají páry s jedním nebo oběma nepracujícími partnery mnohonásobně vyšší riziko rozpadu než páry, kde jsou oba výdělečně činní. Míra zaměstnanosti českých mužů i žen je přitom poměrně vysoká a páry s oběma pracujícími partnery v české společnosti převažují. Přetrvávají však genderové rozdíly ve mzdách, příjmy žen tak na celkovém příjmu domácnosti zaujímají v průměru nižší podíl, než je tomu u mužů, což může do jisté míry posilovat stabilitu rodiny. Jak totiž ukázal Rogers (2004), čím rozdílnější je vzájemný poměr příjmu mužů a žen, tím je partnerství stabilnější, a naopak přispívá-li každý z nich do rodinného rozpočtu 40–59 % z celkového rodinného příjmu, je riziko rozchodu nejvyšší. V grafickém vyjádření si tento vztah můžeme představit jako převrácenou U-křivku s nejvyšším rizikem rozvodu v případě, kdy se příjem ženy pohybuje na úrovni lehce pod 50 % a nejvýše do 60 % celkového příjmu domácnosti (tamtéž).

Kapitola věnovaná finančním aspektům stability rodiny je v první části věnována faktorům, které mohou ohrožovat či naopak posilovat stabilitu rodiny, v druhé části se pak zabývá ekonomickými dopady rozpadu úplné rodiny na příjmy domácností a na bytovou situaci.

10.1 Ohrožení rodin finanční nestabilitou

Úroveň příjmů a náročnost výdajů jsou jedním z hlavních hledisek diferencujících různé typy domácností. Blíže o tom pojednává např. kapitola 3. Výdělečná činnost dospělých osob, přítomnost dětí v rodině nebo úplnost rodiny významně ovlivňují výši

celkového příjmu domácnosti a následně i její výdaje. Z uvedeného srovnání lze následně vyvozovat, jaké domácnosti patří k nízkopříjmovým, pro které domácnosti je finanční hospodaření nejnáročnější nebo které mohou být z hlediska finanční stability nejvíce ohroženy. Tato část je věnována právě posledně zmiňovanému aspektu.

Za tímto účelem jsme sestrojili **index finanční stability rodiny**.[197] Do indexu jsme zahrnuli několik otázek vypovídajících o finančním fungování dané domácnosti. Každá z otázek byla následně bodově ohodnocena a konečný součet bodů určil výslednou míru finanční stability rodiny. Větším obtížím deklarovaným v dané otázce bylo přiřazeno více bodů, a naopak. Čím vyšších hodnot tedy index nabývá, tím vyjadřuje vyšší míru finanční nestability rodiny. Index vychází z dat šetření SILC 2017 a obsahuje následující proměnné:

- jak domácnost vychází s celkovým měsíčním příjmem: s velkými obtížemi (2 body), s obtížemi (1), s menšími obtížemi (0), docela snadno (0), snadno (0), velmi snadno (0);
- má domácnost nějaké nákupy na splátky, leasing nebo spotřebitelský úvěr, a pokud ano, jakou finanční zátěž jejich splácení představuje: má půjčky, splácení představuje velkou zátěž (2), má půjčky, splácení znamená určitou zátěž (1), má půjčky, jejich splácení není žádnou zátěží (0), nemá půjčky (0);
- celkové náklady na bydlení a příp. splátky hypotéky/úvěru na bydlení jsou pro domácnost velkou zátěží (2), určitou zátěží (1), žádnou zátěží (0);
- může si domácnost dovolit zaplatit neočekávaný výdaj (10 200 Kč): ne (2), ano (0);
- dostala se domácnost během posledních 12 měsíců do takových finančních problémů, že nebyla schopna zaplatit v termínu některou ze splátek za nájemné, za teplo, elektřinu, plyn, vodu, hypotéku, jinou půjčku či úvěr, jiné platby (za telefon, vzdělávání aj.), jiné půjčky (od známých apod.): ano (2), ne (0).

Index tak nabývá hodnot v rozmezí 0–10 bodů. Domácnosti lze následně rozdělit do tří skupin reflektujících jak počet, tak závažnost finančních potíží:

- 0–2 body: nízká míra ohrožení, vysoká finanční stabilita; půjde o domácnosti, které buď nemají žádnou z finančních těžkostí, příp. pouze jednu závažnější nebo dvě mírnější;
- 3–5 bodů: střední míra ohrožení;
- 6–10 bodů: vysoká míra ohrožení finanční nestabilitou; zahrnuje domácnosti, které mají alespoň ve třech otázkách velké finanční těžkosti, příp. mají potíže s většinou položek.

Základní rozložení odpovědí na jednotlivé otázky za průměrnou českou domácnost zobrazuje tabulka č. 10.1. Z ní je zřejmé, že z pěti vybraných oblastí činí domácnostem největší potíže úhrada neočekávaného výdaje, který by si nemohla dovolit zaplatit každá třetí domácnost. Odpověď na tuto otázku úzce souvisí s možnostmi rodin spořit, neboť žádné finanční prostředky neušetří až 60 % těchto domácností (na druhou stranu schopno ušetřit je až 80 % rodin, které zaplacení nenadálého výdaje zvládnou). Se subjektivně vnímaným velkým zatížením výdaji na bydlení se potýká každá pátá domácnost. Jen s velkými potížemi vyjde s příjmem 8 % domácností, podobný podíl domácností je zatížen splátkami různých půjček.

[197] Inspirací pro jeho konstrukci byl index zranitelnosti rodiny vyvinutý pro poskytování sociálních služeb při ohrožení rodin bezdomovectvím, který na základě kanadského příkladu aplikovali čeští odborníci v rámci projektu Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing) (Černá a kol., 2018: 51–55).

Tabulka č. 10.1 **Rozložení odpovědí na vybrané otázky** (v %), **průměrná domácnost**

vycházení s příjmy		**splácení půjček**		**výdaje na bydlení**	
s velkými obtížemi	7,9	velká zátěž	2,7	velká zátěž	21,7
s obtížemi	15,4	určitá zátěž	5,7	určitá zátěž	67,8
s menšími obtížemi	34,5	žádná zátěž	0,8	žádná zátěž	10,5
docela snadno	31,1	nemá půjčky	90,8		
snadno	9,2	**dovolit neočekávaný výdaj**		**dluhy na splátkách**	
velmi snadno	2,1	ne	30,7	ano	4,7

Zdroj: SILC 2017; váženo na populaci

Nízkou míru ohrožení finanční nestabilitou s hodnotou indexu od 0 do 2 bodů **vykazují dvě třetiny** (65 %) **českých domácností**. Zcela bezproblémově vychází v tomto ohledu necelá desetina (9 %) domácností, pro něž index nabývá nulové hodnoty. Nejvyšší podíl domácností (44 %) pak má jen určité obtíže pouze s jednou oblastí (při vycházení s příjmem, placení výdajů na bydlení nebo splácení půjček). Každá čtvrtá domácnost (27 %) spadá do kategorie středního ohrožení (3–5 bodů) a zbývající **téměř desetina (8 %) naplňuje prvky finanční nestability**. To znamená, že minimálně ve třech otázkách vykazuje (velké) problémy či nedostatečnost, příp. má alespoň nějaké potíže s vícero položkami.

Prostřednictvím získaného indexu můžeme blíže specifikovat, jaké domácnosti jsou více ohroženy finanční nestabilitou, jakou roli zde hraje např. složení domácnosti, ekonomická aktivita osoby v jejím čele, právní forma bydlení nebo charakteristiky zastupující místní/regionální odlišnosti (velikost obce, kraj). Použitím binární logistické regrese je možné určit (čistý) vliv těchto faktorů na míru finanční stability domácnosti.

Nejprve rozlišíme vliv jednotlivých faktorů na to, zda domácnost nemá (téměř) žádné potíže (0–2 body indexu) či nějaké má (3–10 bodů indexu). Ukazuje se, že finanční stabilitu rodiny významně ovlivňuje typ domácnosti. **Ve srovnání s bezdětným párem v produktivním věku mají vyšší šanci čelit finanční nestabilitě rodiny s dětmi, úplné i neúplné, a domácnosti jednotlivců** (tabulka č. 10.2). V případě samoživitelů je však riziko ohrožení finančními potížemi téměř šestkrát vyšší, v úplných rodinách s dětmi „jen" 1,6krát vyšší. Vyšší šance potýkat se s finanční nejistotou mají dále ženy žijící samostatně, až 2,5krát vyšší jsou-li v produktivním věku, resp. 1,7krát vyšší jako seniorky. V případě jednotlivců mužů se prokázalo riziko finančního ohrožení pouze u jedinců mladších 65 let v porovnání s páry v dané věkové kategorii. Jedinou skupinou, která má oproti párům v produktivním věku naopak menší šanci, že se budou potýkat s finančními problémy, jsou partnerské seniorské domácnosti.

Příjmy z výdělečné činnosti velmi posilují finanční stabilitu rodiny. Jinými slovy, není-li osoba v čele domácnosti výdělečně činná, je riziko ohrožení finančními potížemi vyšší, a to téměř třikrát (tabulka č. 10.2). Pokud bychom do modelu zahrnuli důvod ekonomické neaktivity, mají největší šanci potýkat se s finančními problémy (oproti pracujícím osobám) nezaměstnaní (zhruba šestkrát vyšší) a osoby pobírající invalidní důchod (téměř třikrát vyšší).

Z hlediska typu bydlení se ve výsledcích modelu odráží jak vyšší zatížení náklady na bydlení v nájemních bytech, tak napjatější rozpočet domácností zde bydlících. Domácnosti žijící v nájmu totiž mají až třikrát vyšší šanci čelit finanční nestabilitě než domácnosti vlastnící rodinný dům. U domácností žijících ve vlastních nebo družstevních bytech se žádný rozdíl ve srovnání s domácnostmi v rodinných domech neprojevil.

Vlastnictví nemovitosti tak přispívá k finanční stabilitě domácnosti. Jiná je situace domácností, které žijí v bytě svých příbuzných, příp. známých a které mají naopak vyšší šanci ve srovnání s majiteli rodinných domů, že finanční problémy mít nebudou.

S velikostí obce, ve které domácnost žije, se riziko finančního ohrožení spíše snižuje. V regionálním pohledu se vyčlenily pouze některé kraje, ve kterých mají domácnosti v porovnání s Prahou vyšší či nižší šanci, že budou vystaveny finančním nestabilitě. Na jedné straně v kraji Jihočeském, Zlínském a Kraji Vysočina mají domácnosti větší šanci (oproti Praze), že se do finančního napětí nedostanou, na straně druhé figuruje Ústecký kraj s dvojnásobnou šancí potýkat se s finanční nestabilitou.

Tabulka č. 10.2 **Finanční nestabilita – výsledky binární logistické regrese**

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
typ domácnosti (ref. kategorie – bezdětný pár, oba mladší 65 let)			397,011	7	,000	
bezdětný pár, alespoň jeden 65 a více let	-,693	,117	34,860	1	,000	,500
čistá úplná rodina s dětmi	,452	,095	22,461	1	,000	1,571
čistá neúplná rodina s dětmi	1,735	,147	139,521	1	,000	5,671
muž mladší 65 let	,474	,116	16,624	1	,000	1,606
muž 65 a více let	,048	,147	,106	1	,745	1,049
žena mladší 65 let	,934	,115	65,799	1	,000	2,546
žena 65 a více let	,524	,117	20,206	1	,000	1,689
ekonomická ne/aktivita (ref. kategorie – výdělečně činná osoba v čele domácnosti)	,981	,090	117,558	1	,000	2,667
právní forma užívání bytu (ref. kategorie – vlastní rodinný dům)			265,377	4	,000	
byt v osobním vlastnictví	,048	,077	,378	1	,538	1,049
družstevní byt	,079	,111	,516	1	,473	1,083
nájemní byt	1,127	,083	182,512	1	,000	3,087
byt příbuzných, známých	-,294	,113	6,809	1	,009	,745
velikost obce	-,041	,016	6,736	1	,009	,960
kraj (ref. kategorie – Hl. m. Praha)			96,486	13	,000	
Středočeský kraj	,165	,120	1,894	1	,169	1,180
Jihočeský kraj	-,329	,140	5,551	1	,018	,720
Plzeňský kraj	-,189	,140	1,815	1	,178	,828
Karlovarský kraj	,107	,187	,330	1	,566	1,113
Ústecký kraj	,683	,122	31,501	1	,000	1,979
Liberecký kraj	,233	,151	2,364	1	,124	1,262
Královéhradecký kraj	,036	,147	,059	1	,807	1,036
Pardubický kraj	,075	,148	,256	1	,613	1,078
Kraj Vysočina	-,394	,159	6,183	1	,013	,674
Jihomoravský kraj	,081	,114	,495	1	,482	1,084
Olomoucký kraj	,110	,139	,632	1	,427	1,117
Zlínský kraj	-,414	,153	7,354	1	,007	,661
Moravskoslezský kraj	,047	,108	,188	1	,665	1,048
konstanta	-2,375	,194	149,765	1	,000	,093

Pozn.: Nagelkerke R^2 0,182, Cox & Snell R^2 0,132, test dobré shody Hosmer a Lemeshow 0,633, metoda Enter.

Zdroj: SILC 2017

Pokud bychom regresní model upravili a zjišťovali vliv uvedených proměnných na šanci čelit vysoké finanční nestabilitě (6–10 bodů indexu) oproti vysoké finanční stabilitě (0–2 body indexu), výsledky by byly velmi obdobné, nicméně šance finančního ohrožení by byly statisticky mnohem vyšší. Například samoživitelé s dětmi (ve srovnání s bezdětným párem mladším 65 let) by měli až 12krát vyšší šanci finančního ohrožení, nepracující osoby v čele domácnosti (v porovnání s výdělečně činnými) 5,6krát vyšší šanci, příp. nájemníci bytů (oproti vlastníkům rodinných domů) téměř 5krát vyšší šanci. Statisticky průkazný vliv by se však již neprojevil v případě Ústeckého kraje.

10.2 Ekonomické souvislosti rozpadu partnerství

S rozchodem či rozvodem páru, příp. s úmrtím jednoho z partnerů je spojeno mnoho změn v životě jedinců a rodin. V této části se zaměřujeme na ekonomické okolnosti doprovázející rozpad rodiny, tj. na to, jak se konec partnerství projeví v příjmech těchto osob a jak se případně promění jejich bytová situace. Rozlišujeme přitom faktickou rozluku partnerů (rozvod, rozchod) a úmrtí jednoho z nich, neboť se jedná o dvě rozdílné životní události mající další konsekvence například v zajištění péče o děti, v nárocích na sociální dávky, na výživné apod. Je-li to z dostupných dat možné, diferencujeme mezi rozpadem úplných rodin s dětmi a koncem bezdětných partnerství.

10.2.1 Dopad rozchodu či rozvodu partnerů na příjmovou situaci domácnosti samoživitele

Rozpad úplné rodiny se podobně jako jiné životní události (např. narození dítěte, ukončení či získání práce, odchod do důchodu) odráží v příjmu domácnosti. Změny vyplývají zejména ze ztráty příjmu jednoho z partnerů, z omezení stávajících či získání nových nároků na daňovou nebo dávkovou podporu, ale i z případných změn v participaci na trhu práce. Vzhledem k nižší míře zaměstnanosti žen, jejich nižším výdělkům a rovněž k převažující praxi svěřování dětí po rozvodu do péče žen lze očekávat, že **ekonomické důsledky rozvodu dopadnou tíživěji na ženy** než muže (OECD, 2018). Na panelových datech v různých zemích prokázali negativní dopad rozvodu na příjmy domácností žen např. de Vaus et al. (2017), na českých datech Janský a kol. (2016).

S životem v páru můžeme spojit spíše ekonomické výhody plynoucí ze sdílení příjmů i výdajů, zvláště těch vázaných na bydlení, přínosem může být i rozdělení domácích povinností. Zatímco však komplementarita rolí v rodině působí spíše jako stabilizační faktor, dojde-li k rozpadu partnerského svazku, jsou finanční dopady horší pro toho z partnerů, který se méně věnoval výdělečné činnosti (z hlediska času, výše mzdy apod.), což ve většině případů bývají právě ženy. Naproti tomu u mužů může dokonce dojít ke zlepšení finanční situace. Dokládá to analýza OECD (2018), která srovnává dopady rozvodu na příjmy ve 20 členských zemích.

Data za Českou republiku ukazují, že **příjem domácností se po rozvodu v souhrnu snížil až o pětinu** (21 %; průměr OECD 16 %). Muži však zaznamenali mnohem nižší pokles příjmu (8 %, průměr OECD 9 %), pro ženy činil propad příjmu až 30 % (průměr OECD 22 %).[198] U žen se v mezinárodním srovnání jedná o třetí nejhorší výsledek (hranici 30% snížení příjmů překročily ještě ženy v Lucembursku a Irsku),

[198] Kalkulace jsou založeny na datech SILC 2011-2014, příp. CNEF 2008-2013 (https://cnef.ehe.osu.edu/). Zvýšení příjmu po rozvodu mezi 10-20 % zaznamenali muži ve Švýcarsku, Itálii, Austrálii, USA a na Islandu (OECD, 2018).

muži se s podprůměrným poklesem nacházejí až v druhé polovině zemí. Podobně jako například němečtí a slovenští muži, kterým klesnou po rozvodu příjmy jen zhruba o 5 %. Na druhou stranu německé a slovenské ženy nejsou ve srovnání s českými ženami vystaveny tak hlubokému propadu příjmu (na úrovni zhruba 12 %; OECD, 2018: 147).

Hlavním faktorem stojícím za poklesem příjmu po rozvodu je chybějící příjem druhého partnera. V případě žen způsobuje téměř 40% propad příjmu (graf č. 10.1). Ke snížení příjmu dále významně přispívá **úbytek sociálních transferů**[199], s větší vahou opět u žen. Naproti tomu zmenšení velikosti domácnosti působí pozitivně, neboť daný příjem nově připadá na nižší počet osob. V tomto případě však **z efektu menší domácnosti těží více muži** než ženy. V bezdětných domácnostech to pravděpodobně souvisí s obecně vyššími příjmy mužů oproti ženám, v domácnostech s dětmi navíc s uspořádáním péče o děti, které zůstávají po rozvodu většinou s matkou. Snížení příjmů je dále částečně kompenzováno nižšími daněmi, zvláště u žen, což zřejmě pramení z uplatňování daňových slev na děti, kterými si předtím v úplných rodinách snižovali daň zpravidla muži (Höhne a kol., 2019). Minimální, ale pozitivní vliv na změnu příjmu mají individuální příjmy dotyčných osob. Navýšení příjmů je ale patrné spíše u mužů než u žen. Přijaté a/nebo vydané peněžní transfery, jako například výživné, přispívají ke změně příjmu rovněž velmi málo, ale rozdílně v závislosti na pohlaví. Zatímco mužům snižují příjem v průměru o 2,5 %, ženám naopak příjem navyšují o 3,3 %.

Graf č. 10.1 **Dekompozice změny příjmu v důsledku rozvodu** (ČR, v %)

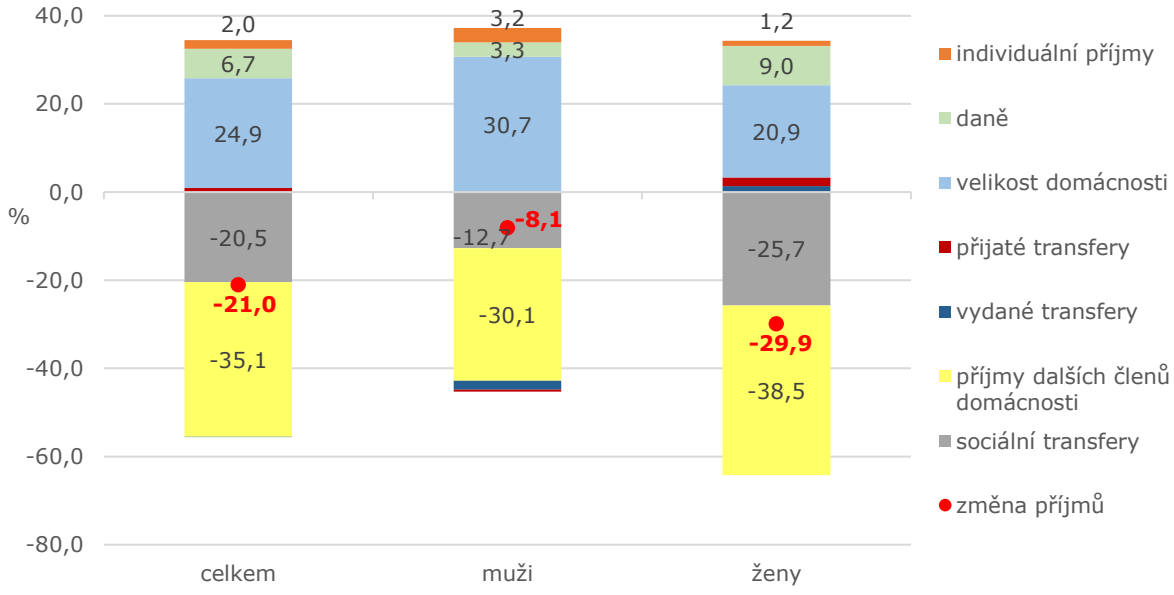

Zdroj: OECD, 2018

[199] Sociální transfery jsou definovány jako rozdíl mezi disponibilním příjmem a sumou ostatních složek příjmu (OECD, 2018: 147).

Snížení příjmu **po rozvodu** se přitom dotkne většiny rozvedených osob. Z dat OECD (2018: 145) vyplývá, že **pokles příjmu o 20 a více procent zaznamená v souhrnu přibližně polovina osob** (54 % v ČR, 48 % v průměru OECD). Pravděpodobnost takového poklesu příjmu je přitom až devětkrát vyšší oproti situaci, kdy se rodina nerozpadá. Podíváme-li se na obdobné statistiky vážící se namísto rozvodu například k narození dítěte do rodiny, je finanční dopad rozvodu mnohem závažnější. Pro srovnání dvacetiprocentní nebo vyšší pokles příjmu po narození dítěte se v ČR dotkne „jen" čtvrtiny osob, riziko snížení jejich příjmu oproti těm, kteří se nestanou rodiči, je pouze trojnásobné (OECD, 2018). Příjem se v důsledku narození dítěte sníží v průměru o 3,5 % (Höhne a kol., 2019; OECD, 2018). To je způsobeno především zvětšením domácnosti, kompenzačně proti poklesu příjmů působí hlavně sociální transfery a navýšení individuálních příjmů dospělých osob.

Převážné zhoršení finanční situace potvrzují svými výpověďmi také samotní aktéři, kteří zažili rozpad úplné rodiny. Například podle šetření VÚPSV, v. v. i. *Samoživitelé 2019* **vnímala většina** (56 %) **samoživitelů, kteří se s rodičem svého nejmladšího dítěte rozešli nebo rozvedli, zhoršení své finanční situace**, přičemž pětina připustila výrazné zhoršení (Paloncyová a kol., 2019a). Zlepšení naopak vyjádřil každý pátý samoživitel, žádnou změnu nepocítil každý čtvrtý. Zhoršení své životní úrovně přitom uvedlo až **60 % žen samoživitelek, ale pouze 34 % mužů samoživitelů**. Ti totiž nejčastěji (41 %) žádnou změnu své finanční situace nezaznamenali (*Samoživitelé 2019*). Úbytek příjmů, příp. vyšší náročnost výdajů se promítá v tom, jak samoživitelé hodnotili, nakolik se jim po rozvodu či rozchodu dařilo vyjít s příjmy. Téměř **tři čtvrtiny sólo rodičů uvedly, že krátce po rozpadu partnerství měly (velké nebo určité) obtíže vyjít s příjmem**. Potíže vystačit s příjmem uvádělo až devět z deseti rodičů, kteří vnímali zhoršení své finanční situace, kdežto „jen" každý druhý rodič, který žádnou změnu po finanční stránce nepocítil, příp. vnímal její zlepšení (*Samoživitelé 2019*). **Možnosti vyjít s příjmem zhoršovala existence půjček nebo dluhů vzniklých ještě v době trvání partnerství**. Spotřebitelskými půjčkami byly zatíženy téměř tři desetiny rodičů, půjčkami vázanými na bydlení pětina rodičů. Splátky úvěrů spojených s bydlením, které přetrvaly i po konci partnerství, však častěji museli řešit rozvedení rodiče ve srovnání s rodiči, jejichž soužití skončilo rozchodem (26 %, resp. 16 %). Manželské páry oproti těm nesezdaným totiž mívají častěji zajištěné vlastní bydlení, k jehož financování využívají hypotéky apod. (*Samoživitelé 2019*).

Většinový pokles životní úrovně žen po rozvodu či rozchodu dokládá za použití dat kvalitativního výzkumu také Vohlídalová (2014). Její analýza navíc potvrzuje, že **hlubší propad příjmů pociťují ženy, jejichž původní partnerství vykazovalo znaky tradičního rozdělení rolí**, kdy byl muž výhradním nebo hlavním živitelem. Ženy obvykle nepracovaly a po rozvodu pak „zůstaly ze dne na den bez prostředků, bez práce a většinou i bez výživného na děti" (tamtéž: 229). Naproti tomu ženy, které před rozvodem ve vyšší míře přispívaly do rodinného rozpočtu, nevnímaly rozvod či rozchod jako hlavní příčinu poklesu své životní úrovně. Za tu považovaly spíše narození dětí a s tím spojené potíže při slaďování pracovních a rodinných povinností.

Ekonomické důsledky rozvodu mohou přetrvávat po různě dlouhou dobu. Data OECD (2018: 149) ukazují, že většinou se **postupem let příjmová situace rozvedených osob zvyšuje**. V některých zemích nejsou po třech letech po rozvodu dokonce patrné žádné negativní dopady a příjmová úroveň je obdobná jako před rozvodem (např. ve Francii), v jiných zemích ale nedochází téměř k žádnému zlepšení (Lucembursko, Německo, Velká Británie). V případě českých žen je znatelné meziroční navyšování příjmů: zatímco první rok po rozvodu se vyznačuje 30% propadem příjmu, druhý rok je jejich příjmová úroveň oproti době před rozvodem o 14 % nižší a třetí rok o 9 % (OECD, 2018: 149). Pro srovnání v Německu zůstávají příjmy žen po celé tři roky

po rozvodu na úrovni 12–14 % pod původní výší, slovenským ženám naopak příjmy rostou poměrně rychle, neboť druhý rok vyrovnají původní úroveň a třetí rok jsou jejich příjmy dokonce ještě vyšší než před rozvodem.

Současnou příjmovou dostatečnost hodnotí ve srovnání s obdobím krátce po rozvodu či rozchodu lépe téměř dvě pětiny dotázaných sólo rodičů, podle další poloviny se jejich možnosti vyjít s příjmem nijak nezměnily, zhruba každý desátý pociťuje zhoršení (tabulka č. 10.3). Při zohlednění doby uplynulé od rozpadu partnerství se však příjmová situace samoživitelů zřejmě nezvyšuje tak rychle, jak naznačují výše uvedená data OECD. Rodiče, kteří v době výzkumu žili bez partnera nejvýše tři roky, totiž s velkou převahou žádnou změnu nevnímali (v 62 % případů uvedli, že v současnosti vycházejí se svým příjmem stejně – obtížně či snadno – jako po rozvodu, přičemž ze dvou třetin spíše obtížně). Subjektivní hodnocení se zlepšuje[200] až s delší dobou uplynulou od rozpadu rodiny, kdy lze předpokládat určitou stabilizaci příjmové a životní úrovně, i když ne nepřetržitě: lépe dnes hodnotí vycházení s příjmem polovina rodičů (zvláště žen), kteří zažili rozchod s partnerem před čtyřmi až deseti lety, v delším horizontu se statisticky významné rozdíly již neprojevily. S odstupem času nemusí být vnímání tak kritické, roli ale také mohou hrát další okolnosti v životě samoživitelů.

Tabulka č. 10.3 **Jak sólo rodiče hodnotí vycházení s příjmy v současnosti ve srovnání s obdobím krátce po rozvodu/rozchodu v závislosti na době, která uplynula** (v %)

		doba uplynulá od rozvodu/rozchodu				
		0–3 roky	4–6 let	7–10 let	11 a více let	celkem
jak hodnotí vycházení s příjmem*	stejně	**61,9**	46,7	42,1	45,1	52,7
	dnes vyjdou lépe	29,4	**46,7**	**50,0**	44,4	38,9
	dnes vyjdou hůře	8,7	6,6	7,9	10,4	8,4
	celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Pozn.: * založeno na hodnocení respondentů, jak vycházeli s příjmy krátce po rozvodu/rozchodu a jak s ním vyjdou v současnosti za použití čtyřstupňové škály (s velkými obtížemi, s určitými obtížemi, téměř bez obtíží, zcela bez obtíží); stejně = respondenti zvolili pro minulé i současné hodnocení stejnou variantu odpovědi; tučně jsou zvýrazněny kladné statisticky významné diference*

Zdroj: Samoživitelé 2019

Dlouhodobými (potencionálními) dopady rozvodu na příjmy, konkrétně na příjmy rozvedených osob v důchodu, se blíže zabýval Šatava (2013), který poukázal na relativní propad příjmů u žen a naopak na nárůst příjmů u mužů. Vysvětlení vychází z ne-sdílení příjmů v důchodu, na čemž tratí zpravidla ženy (kvůli nižším starobním důchodům oproti mužům). Dalším aspektem je ztráta pozůstalostního důchodu, která negativněji dopadá většinou také na ženy (viz dále).

Rozvod nebo rozchod s partnerem a příp. nutnost zajistit péči o děti se odráží v ekonomické aktivitě dotčených osob. Jednak u nich může docházet k samotnému přechodu z ekonomické neaktivity do výdělečné činnosti, dále se může jednat o navýšení či rozšíření jejich účasti na trhu práce (např. zvýšení úvazku, přijetí lépe placené práce), výjimečná však nemusí být ani redukce odpracovaných hodin, snížení úvazku nebo přechod k práci usnadňující sladění pracovních a rodinných povinností (např. v souvislosti s nutností zajištění péče o děti, kterou dříve většinou zastával druhý z partnerů).

[200] Změna přitom není skoková, nejčastěji se jedná o posun mezi sousedními kategoriemi na čtyřstupňové škále, což platí i pro případ horšího vycházení s příjmem v současnosti oproti době po rozvodu.

Statistiky ukazují, že **rozvedené ženy vykazují vyšší míru ekonomické aktivity** než ženy vdané (ČSÚ, 2019e; Janský a kol., 2016), častěji také pracují na plný úvazek. U rozvedených mužů ale platí spíše opačná závislost. Janský a kol. (2016: 5) to vysvětlují rozdílnou dělbou práce v rodině, kdy zatímco ženatí muži se více věnují finančnímu zajištění rodiny (než ženy), u rozvedených a svobodných mužů je tato potřeba nižší, a proto mohou být méně ekonomicky aktivní. Porovnáme-li míru zaměstnanosti jen sólo rodičů v závislosti na rodinném stavu, resp. způsobu ukončení předchozího partnerství, potvrzuje se vyšší míra zaměstnanosti rozvedených (příp. ovdovělých) žen než žen, které se s partnerem rozešly nebo s ním vůbec nežily (rozvedené nebo ovdovělé ženy v současnosti pracují až v 90 % případů, ty, které s partnerem žily nesezdaně, v 70 % a ty, které s ním nikdy nežily, v 57 %; *Samoživitelé 2019*). Rozvedené, příp. ovdovělé ženy jsou totiž častěji výdělečně činné i z toho důvodu, že nejsou v takové míře svázány péčí o předškolní děti, neboť ženy, které se se svým partnerem rozešly nebo s ním nikdy nežily, ve vyšší míře pečují právě o děti do tří, příp. do šesti let věku (*Samoživitelé, 2019*). Pracovní aktivita mužů samoživitelů se podle rodinného stavu, resp. typu rozpadu rodiny neliší.

Participace na trhu práce a vlastní výdělečná činnost napomáhá (ženám) vyrovnat se s ekonomickými důsledky rozvodu (de Vaus, 2017; Vohlídalová, 2014). Pokud chybí, stává se hlavní finanční oporou rozvedených žen širší rodina, zejména jejich rodiče (Vohlídalová, 2014; Paloncyová a kol., 2019a). Důležitou roli sehrává rovněž nastavení institucionálních a strukturálních podmínek pro úspěšné sladění práce a rodiny a také přístup zaměstnavatelů. Výzkumy naznačují, že samoživitelé se stále setkávají s předsudky a diskriminací v práci, které tak ztěžují jejich celkově obtížnější možnosti harmonizace pracovních a rodinných závazků (Paloncyová a kol., 2019a; Vohlídalová, 2014).

Vyšší závislost rozvedených žen na mezigenerační pomoci podle Vohlídalové (2014) **často pramení z nedostatečného zapojení jejich bývalých partnerů do péče o děti, ať již formou fyzické péče nebo prostřednictvím placení výživného**. V rámci porozvodového uspořádání péče o děti totiž muži nadále zůstávají hlavními osobami, kterým je stanovena povinnost platit výživné, i když v posledních letech soudci začínají o něco častěji (oproti minulosti) určovat vyživovací povinnost matkám nebo oběma rodičům (Höhne, Paloncyová, 2019). Podle šetření *Samoživitelé 2019* každé páté dítě výživné nedostává. Nejčastějším důvodem neplacení je odmítavý postoj druhého rodiče, neplacení výživného ale často pramení ze samotné dohody mezi rodiči. Výživné tedy dostávají více než tři čtvrtiny dětí, 61 % pravidelně a ve stanovené výši, 17 % v nižší částce nebo nepravidelně. Nejlepší platební morálku přitom mají rozvedení rodiče (71 % platí výživné na děti pravidelně v dané výši) ve srovnání s rodiči, kteří se rozešli, nebo s těmi, kteří spolu nikdy nežili ve společné domácnosti. Stanovení výživného na základě dohody a dále udržení pravidelného kontaktu druhého rodiče s dítětem zvyšuje šanci na úspěšné placení výživného (Paloncyová a kol., 2019a).

10.2.2 Dopad úmrtí jednoho z partnerů na příjmovou situaci domácnosti pozůstalého

Úmrtí člena rodiny představuje psychicky velmi náročnou životní událost. Zaměříme-li se pouze na finanční dopady úmrtí jednoho z dospělých partnerů na příjmovou situaci (pozůstalé) domácnosti, budou v mnohém obdobné jako v případě rozvodu či rozchodu partnerů. **V horší situaci se budou nacházet spíše pozůstalé ženy než muži**. Celkově lze říci, že pozůstalí přicházejí o příjem zemřelého, změní se

jejich nároky na sociální dávky, příp. daňová opatření, proměnu může zaznamenat jejich participace na trhu práce.

Socioekonomickými dopady úmrtí na různé typy domácností se zabývala např. studie Höhne a kol. (2018). Na příkladu úmrtí muže jako hlavního živitele v úplné rodině s dětmi poukazuje mj. na **význam pozůstalostních důchodů**, jak vdovských, tak sirotčích. Ty výrazně snižují propad životní úrovně, zvláště v rodinách s více dětmi.[201] Pozůstalostní (vdovské) důchody jsou však poměrně nivelizovány, což snižuje relativní rozdíly v příjmové úrovni různých domácností ve prospěch rodin s nižšími příjmy. Jinými slovy (relativní) propad celkového příjmu domácnosti je markantnější u rodiny, ve které muž pracoval za vyšší mzdu. **Pokud ale rodiče dětí nebyli manželé, bude příjmová situace domácnosti pozůstalé (nesezdané) ženy o poznání horší ve srovnání s ovdovělou ženou**, především pak v případě nepracujících žen pečujících o malé děti. Hlavní příčinou hlubšího poklesu příjmů je chybějící vdovský důchod, na který nesezdaná žena nemá nárok. Také z dat *Samoživitelé 2019* vychází, že zhoršení životní úrovně po smrti partnera uváděly častěji ženy, které nebyly s partnerem sezdané, oproti ženám původně vdaným. Pozůstalí podobně jako ti, kteří se s partnerem rozešli či rozvedli, se v období krátce po rozpadu úplné rodiny mohli spolehnout na pomoc zvnějšku, nejčastěji ze strany širší rodiny. V oblasti finančního a materiálního zabezpečení však byli oproti ostatním častěji více soběstační (Paloncyová a kol., 2019a).

V souhrnu však pozůstalí samoživitelé vyjadřovali mnohem častěji zhoršení své životní situace krátce po úmrtí partnera (až tři čtvrtiny z nich) v porovnání se samoživiteli, kteří se s bývalým partnerem rozešli nebo rozvedli (Paloncyová a kol., 2019a). Lze to připsat i tomu, že zatímco rozchod či rozvod partnerů může trvat delší dobu, úmrtí může přijít spíše nečekaně a pozůstalí se mohou ocitnout bez prostředků, navíc s finančními závazky, které je třeba platit. **Kritické je především období prvních tří měsíců po úmrtí osoby**, než proběhne řízení o pozůstalosti, vyřídí se žádosti o pozůstalostní důchody či jiné dávky, ale i zajistí finance na pohřeb (Höhne a kol., 2018). **Příjmová situace domácností ovdovělých osob s dětmi však po tomto období může být právě díky pozůstalostním důchodům lepší než u samoživitelů, kteří se s partnerem rozešli** (Paloncyová a kol., 2019a). Průměrná výše sólo vypláceného vdovského důchodu přesáhla v roce 2018 částku 8 tisíc Kč, sirotčí důchod činil v průměru kolem 6 300 Kč (MPSV, 2019i). Tyto důchody přitom náleží dětem (a jejich matce) po celou dobu jejich nezaopatřenosti. Navíc v porovnání s výživným, které bylo v roce 2018 stanoveno mužům průměrně kolem 3 200 Kč (Höhne, Paloncyová, 2019), jsou sirotčí důchody mnohem vyšší.

Výdělečná činnost a příjmy z ní plynoucí si však stále zachovávají svůj význam v rozpočtu rodiny a po úmrtí některého z partnerů zabraňují větším finančním problémům. Názorně to ukazují modelové příklady úmrtí jednoho z bezdětných partnerů v produktivním věku (Höhne a kol., 2018). Ovdovělé ženě nebo muži sice vznikne nárok na vdovský, příp. vdovecký důchod, na rozdíl od předchozího případu jej ale budou většinou pobírat jen po dobu jednoho roku. Pokud oba manželé pracovali a jejich mzdy byly velmi rozdílné, příjmy domácnosti ovdovělé ženy budou (i přes vyšší vdovecký důchod) nižší, než by byly příjmy domácnosti ovdovělých mužů. Naopak, čím vyrovnanější byly jejich výdělky, tím menší rozdíl by byl v příjmech ovdovělých jedinců. Nesezdaným partnerům nárok na vdovský či vdovecký důchod nevzniká, zhoršení jejich příjmové situace po úmrtí partnera by tak bylo znatelnější, zvláště pokud neměli vlastní příjem.

[201] V některých případech mohou být příjmy rodiny se započtením pozůstalostních důchodů dokonce vyšší než před úmrtím muže (Höhne a kol., 2018).

K úmrtí však nejčastěji dochází v seniorském věku. Zemře-li jeden z manželů, vzniká druhému nárok na vdovský či vdovecký důchod. Ten je však vyplácen v tzv. souběhu se starobním důchodem pozůstalé osoby, jeho výše se ale nejčastěji pohybuje mezi jedním a třemi tisíci Kč v závislosti na důchodu zemřelého (Höhne a kol., 2018). Přestože vypočtený vdovský důchod bude většinou vyšší než důchod vdovecký (v souvislosti se zpravidla vyšší mzdou mužů oproti ženám), příjmy domácnosti ovdovělých žen budou nižší než v případě ovdovělých mužů. **Ženy seniorky se tak častěji dostávají do reálného ohrožení chudobou, problematické se pro ně stávají zejména náklady na bydlení**. Pokud senioři pobírající starobní důchod nebyli sezdáni a jeden z nich zemřel, chybějící pozůstalostní důchod nenahradí ani vyšší dávky (především na bydlení), chudoba a hmotná nouze je tak ohrožuje více a do rizikové situace se mohou dostat i muži, zvláště žijí-li v bytech s vysokým nájemným (Höhne a kol., 2018).

10.2.3 Bydlení po rozpadu úplné rodiny

Rozpad úplné rodiny a ukončení partnerského soužití ať už z důvodu rozvodu, rozchodu, příp. úmrtí s sebou nese vedle změn v příjmové situaci také změny v bydlení. Odpověď na otázku, kdo zůstane ve stávajícím bytě, zda jeden z partnerů nebo žádný z nich, závisí na mnoha faktorech. Jednak na tom, zda se na řešení bytové situace shodnou, na jejich právním vztahu k bytu (společné vlastnictví, výlučné vlastnictví, nájemní smlouva), na situaci na bytovém trhu v dané zemi a dostupnosti různých forem bydlení, ale i na typu jejich soužití, na jejich finančních možnostech, na okolnostech rozchodu (např. z hlediska existence nového partnera) či na tom, kdo bude (převážně) zajišťovat péči o děti. Pravděpodobnost, že dojde ke změně bydlení, je u rozcházejících se partnerů mnohem vyšší než u sezdaných či nesezdaných párů, což na datech za různé země ukázali např. Mikolai a kol. (2019); Murinkó (2019).

Nájemní bydlení, které představuje flexibilnější alternativu zajištění bydlení než bydlení vlastnické, navíc s nižšími vstupními náklady, **bývá nejčastější variantou, kam rozcházející se partneři, resp. alespoň jeden z nich odchází** (platí to např. také v Německu nebo ve Velké Británii, viz Mikolai a kol., 2019[202]; Paloncyová a kol., 2019a). V šetření mezi českými samoživiteli uvedla polovina z nich, že zůstala bydlet ve stávajícím bytě, druhá polovina po rozpadu partnerství bydlení změnila (graf č. 10.2). V pětině případů si pronajali byt, v menší míře (16 %) odešli bydlet ke svým rodičům, každý desátý se odstěhoval do vlastního bytu, který si nově pořídil, příp. jej již vlastnil. Zbývajících 6 % samoživitelů se ocitlo v poměrně složité situaci, neboť bydleli u svých kamarádů, známých, na ubytovně, v azylovém domě nebo jinak. Tyto nestabilní formy bydlení se přitom týkaly hlavně samoživitelů po rozchodu či rozvodu, ovdovělí sólo rodiče se zde vyskytovali jen výjimečně, v naprosté většině (82 %) své bydlení neměnili. Bydlení v nestabilních formách bydlení, ale i v pronájmu sólo rodiče mnohem častěji spojovali s výrazným zhoršením své finanční situace po rozpadu vztahu.

[202] V Německu a Velké Británii mají rozcházející se jedinci nejvyšší šanci odejít do tržního nájemního bydlení. Druhou nejčastější možností není vlastnické bydlení, ale sociální nájemní bydlení (Mikolai a kol., 2019).

Graf č. 10.2 **Jak bezprostředně po rozchodu řešili bytovou situaci** (podle typu ukončení partnerství, podíly v %)

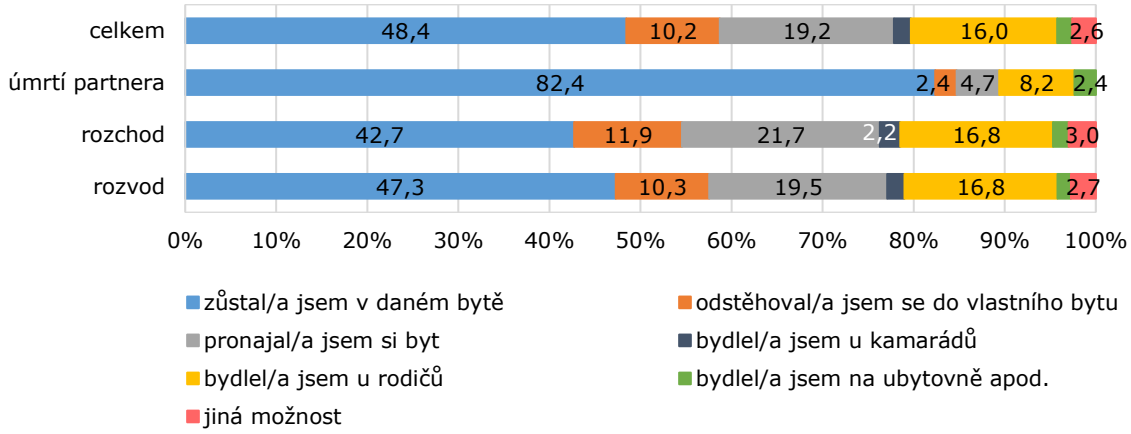

Zdroj: Samoživitelé 2019, převzato z Paloncyová a kol., 2019a

Řešení bytové situace po rozpadu úplné rodiny záviselo dále na rozdělení péče o děti mezi rodiči a na jejich věku (Paloncyová a kol., 2019a). Pokud nejmladší dítě bydlelo po rozchodu většinou s matkou, zůstávala s ním spíše ve stávajícím bytě. Žilo-li dítě v prvních třech měsících střídavě napůl u každého z rodičů, příp. převážně s otcem, žena častěji odcházela bydlet do nájemního bytu, k rodičům nebo jinam.[203] Rozdíl mezi muži samoživiteli a ženami samoživitelkami se prokázal pouze v případě rozchodu dříve nesezdaných partnerů. V daném bytě zůstala necelá polovina těchto mužů i žen, každý čtvrtý muž samoživitel se ale odstěhoval do vlastního bytu (z žen pouze desetina), každá čtvrtá žena samoživitelka si pronajala byt, každá pátá odešla bydlet k rodičům (z mužů se takto v obou případech zachoval jen každý desátý). Stávající byt opouštěli častěji rodiče s nejmenšími dětmi, přičemž odcházeli bydlet převážně ke svým rodičům. Rodič s nejmladším dítětem 11letým nebo starším měl jen poloviční šanci oproti rodiči s nejmladším dítětem do tří let věku, že z daného bytu odejde.

Pro srovnání ještě uveďme příklad Maďarska, které se vyznačuje podobně vysokou mírou vlastnického bydlení jako Česká republika (Eurostat, 2020c) i obdobným partnerským chováním (viz Paloncyová a kol., 2019a). Vlastnické bydlení je v Maďarsku upřednostňováno jak z hlediska bytové politiky, tak samotnými jedinci a rodinami, neboť sociální bydlení (téměř) chybí a tržní nájemné je velmi drahé (Murinkó, 2019). Po rozpadu úplné rodiny se tak jedinci snaží (znovu)získat vlastní bydlení, nicméně častěji odcházejí právě do nájemního nebo jiného bydlení. Jakousi záchrannou síť představuje odstěhování se k rodičům, více pro muže. **Mezigenerační pomoc je po rozpadu rodiny častá** i v ČR, jak ukázal výzkum samoživitelů (viz výše), ale i Vohlídalové (2014), která navíc upozorňuje na jeho dočasný charakter fungující jako předstupeň pro další osamostatnění se.

Dlouhodobými efekty rozvodu nebo rozchodu na bytovou situaci se zabývali např. Mikolai a Kulu (2018). Na britských, resp. anglických a waleských datech ukazují, že

[203] Častější stěhování matek (než otců) v případě střídavé péče o děti dokládají na francouzských datech Ferrari a kol. (2019). Britská data ukazují, že zatímco bezdětní muži a ženy mají stejnou šanci, že se ze společného bytu odstěhují, otcové se stěhují častěji než matky (Mikolai, Kulu, 2018).

nájemní bydlení je nejčastější variantou, kam se rozcházející partneři stěhují. V delším horizontu však po té muži spíše přecházejí do vlastnických forem, zatímco ženy spíše do sociálního bydlení.

11. Rozvody v pozdějších fázích životního běhu

Lucie Vidovićová

11.1 Partnerství pozdějších životních fází – úvod k pojetí konceptu

Přestože výrazné demografické trendy, které přispívají např. i ke stárnutí české populace, jsou v dostupných materiálech tematizujících rodinnou politiku přítomny (srov. např. Koncepce rodinné politiky MPSV, 2017b; Metodika rodinné politiky na krajské a místní úrovni, (MPSV, 2020h) **začíná se o lidech vyššího věku v těchto kontextech uvažovat až teprve nedávno.** Doposud dominovalo pojetí seniora v rodině především jako příjemce neformálních forem péče, zasazení seniorů a seniorek v rozšířených rodinných kontextech a rodinných rolích nebylo příliš často reflektováno. Starší muži a starší ženy jsou přitom nedílnou součástí rodin mladších jedinců, ale sami i rodinu tvoří ve vší její barevnosti, variabilitě a heterogenitě. Můžeme proto uvažovat nejen o seniorských partnerstvích, ale i dalších typech rodinných vazeb a rodinných rolích starších jedinců, jako je (pozdní) rodičovství, role dospělého dítěte s jeho povinnostmi vůči rodičům, sourozenectví (Sýkorová, 2019), širší rodinné role jako je prarodičovství nebo sociální role vdovství apod. (detailněji jsme se inventarizaci těchto vztahů věnovaly v Kuchařová a kol., 2019a). Komplexita rodinných vztahů se přidáním časově procesního, resp. věkového pohledu prohlubuje. Získává tak novou dimenzi a více se přibližuje žité realitě sociálních aktérů.

Pokud hovoříme o členech rodiny ve vyšším věku, nehovoříme vždy nutně o seniorech a seniorkách v běžném porozumění tohoto označení, ale **spíše o osobách ve vyšším chronologickém věku či v seniorním postavení, přičemž definice označení „vyšší" je závislá na kontextech užívání**. Vyšším věkem například pro kontext rodičovství, resp. zejména mateřství je uvažován věk 35 nebo 40 let, v kontextu rozvodovosti, která je hlavním zájmem této kapitoly, pak věk 45 či 50 let. Tyto věkové body se odráží v některých případech od biomedicínského přístupu a jím používaných definic, v jiných případech spíše vychází z věkově normativního časování životního a rodinného cyklu (Vidovićová, Gregorová, 2007; viz též kapitola 1).

Předmětem této kapitoly je určitá nadstavba nad dříve uvedenými kapitolami 2.3 a 7., které se věnují problematice rozpadu rodin a rozvodovosti. Z předchozích kapitol již víme, že trendy rozvodovosti jsou klesající. Při použití prizmatu věkových skupin však zjistíme, že **rozvodovost ve vyšších věkových skupinách roste.** Počty rozvodů minimálně od roku 1950 stabilně rostly až do roku 2004, kdy začaly klesat. V současné době se ročně realizuje přes 24 tisíc rozvodů, což je více než dvojnásobek stavu v 50. letech minulého století (11,3 tis.), ale zároveň „jen" 3/4 stavu z roku 2004 (32,8 tis.). **Rozvody osob vyššího středního a staršího věku, tedy skupiny 45letých a starších, tvoří velmi vysokých 45 % v případě mužů a 33 % v případě žen** (tabulka č. 11.1). Ve srovnání se situací před dvěma lety je to pro obě pohlaví nárůst o 2 p. b. Jak uvádí Fučík (2020: n.a.), „podstatná část rozvodů se odehrává v odlišné životní fázi, než tomu bylo před dvaceti lety", což je nejen důsledkem zvýšeného podílu starších kohort v rámci množiny existujících manželství (v mladších kohortách častěji nahrazovaného kohabitací), ale také důsledkem zvýšené míry rozvodovosti v rámci daných kohort. Česká republika sdílí tento vývoj i s dalšími státy v Evropě nebo s USA (Brown, Lin 2012; Brown a kol. 2018; Crowley, 2019). Odhlédneme-li od vdovství/

vdovectví, pak se tento bezpochyby zajímavý „kontra" fenomén v pozdějších rodinných fázích stává jedním z hlavních trendů v oblasti nestability rodin.

Graf č. 11.1 **Rozložení rozvodů v daných letech podle věku žen a mužů**

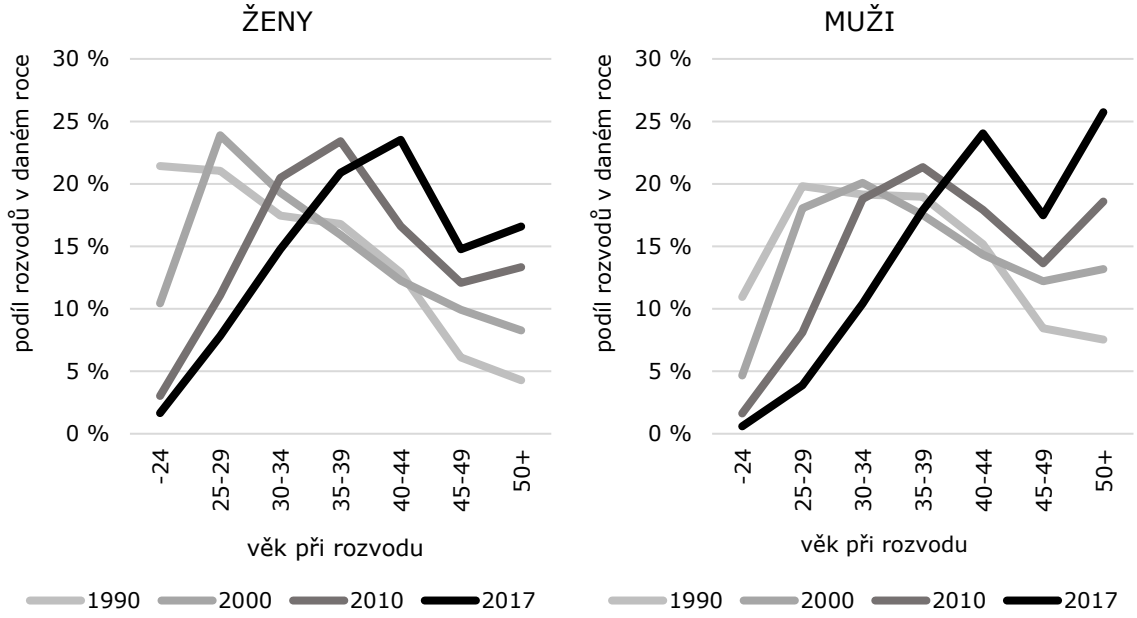

Zdroj: ČSÚ Pohyb obyvatelstva (1990, 2000, 2010, 2017) *in Fučík, 2020*

Pro **rozvody v pozdějším věku se zejména v anglické literatuře vžil pojem „šedé" či „šedivé", případně „stříbrné" a „diamantové" rozvody** (angl. *grey/gray divorces; silver, diamond splitters / divorcees*). Označení reflektuje představu šedivých vlasů jako kulturní reprezentace stáří. S postupující diskusí tohoto fenoménu se však jeho pojetí rozšířilo a v současné době jsou tímto názvem nejčastěji označovány:

- **rozvody po 50. roce věku manželů;**
- **rozvody manželství po 20, 25, 30 nebo více letech;**
- **rozvody tzv. baby boomers, tedy příslušníků populačně bohatých poválečných kohort, které překročily symbolické nebo institucionalizované hranice stáří např. odchodem do starobního důchodu nebo věkem 65+.**

Zároveň přitom platí, že se výše uvedené definice mohou, ale nemusí prolínat. Jako „šedivý rozvod" je tak možné označit i rozvod starších manželů, kteří byli sezdáni pouze pět let, stejně jako rozvod čtyřicátníků, kteří už za sebou mají dvacetiletou historii manželství. Tato definiční nejistota může přinášet určitou konfuzi, neboť situace těchto partnerství, vč. důvodů, které mohly přivést partnerství k rozpadu, se mohou lišit. Na druhou stranu je ale může spojovat specificita zdrojů a rizik (ale i případných přínosů) rozvodu ve vyšším věku.

Vnímavý čtenář si jistě povšimne, že my zde volíme hranici nižší než zmíněných 50 let, a to věk 45 let, tedy vypovídáme především o ročnících narozených roku 1973 a dříve. Vycházíme z logiky zpožděného nástupu druhé demografické tranzice, která s sebou teprve přinesla, mimo jiného, i postupné zvyšování věku vstupu do manželství.

Je tedy velmi pravděpodobné, že se jedná o kohorty, které do manželství vstupovaly v nižším věku, než je tomu dnes, a ve zde sledovaném modelovém roce 2018 již za sebou mohou mít zkušenost s manželstvím v délce trvání 20 i více let. Jejich rozvod tedy lze označit také jako „šedivý".[204]

Tabulka č. 11.1 **Počty a podíly rozvodů dle věkových kategorií rozvádějících se mužů a žen** (2018)

	pětileté skupiny				desetileté skupiny		fáze životního běhu	
	muži		ženy		muži	ženy	muži	ženy
věk	N	%	N	%	%	%	%	%
–19	-	-	11	0,0	4,7	9,1	-	-
20–24	157	0,6	425	1,7			14,6	23,1
25–29	991	4,1	1 789	7,4				
30–34	2 403	9,9	3 407	14,0	26,9	33,5		
35–39	4 139	17,0	4 748	19,5			40,3	43,8
40–44	5 663	23,3	5 915	24,3	41,5	40		
45–49	4 433	18,2	3 810	15,7				
50–54	3 098	12,7	2 210	9,1	19,6	13,3	44,9	33,1
55–59	1 684	6,9	1 014	4,2				
60–64	934	3,8	577	2,4	7,1	4,1		
65+	811	3,3	407	1,7				
celkem	24 313	100	24 313	100	100	100	100	100

Zdroj: ČSÚ 2018; vlastní výpočty.

11.2 Délka trvání manželství a důvody rozvodu

Jedním z typů šedivých rozvodů je i rozvod po delší době soužití, která, jak jsme již připomínali, s věkem manželů může i nemusí těsně souviset. **Po více než čtvrtstoletí soužití se v roce 2018 rozešlo 4 418 manželství, o dva roky dříve to bylo 4 361, v roce 2007 „jen" 3 777 manželství.** ČSÚ sleduje v rozvodových statistikách délky manželství v jednoletých krocích pouze do délky trvání manželství 24 let. Údaje nad 25 let trvání manželství jsou pak agregovány (graf č. 11.2), v důsledku čehož se zdají zabírat větší podíl všech rozvodů za rok 2018, než by odpovídalo skutečnosti.[205]

[204] Např. průměrný věk mužů a žen při prvním sňatku v roce 2001 byl 29 (M) a 27 (Ž), v modelovém případě se tedy ženil ročník narození 1972 s nevěstou ročník narození 1974. V roce 2018 těmto snoubencům bylo 44 a 42 let a mohli oslavit 17leté výročí svatby (ČSÚ, 2009).

[205] Jedná se o jeden z výrazných příkladů nedostatečného datového základu pro zkoumání starší populace, kdy – podobně jako v řadě dalších kontextů – jsou data pro vyšší věkové skupiny agregována (typicky 65+) a není proto možné dostatečně popsat heterogenitu seniorské populace (UNECE Recommendations on Ageing-related Statistics, 2016; ROSEnet, 2020).

Graf č. 11.2 **Počty a podíly rozvodů podle délky trvání manželství** (2018)

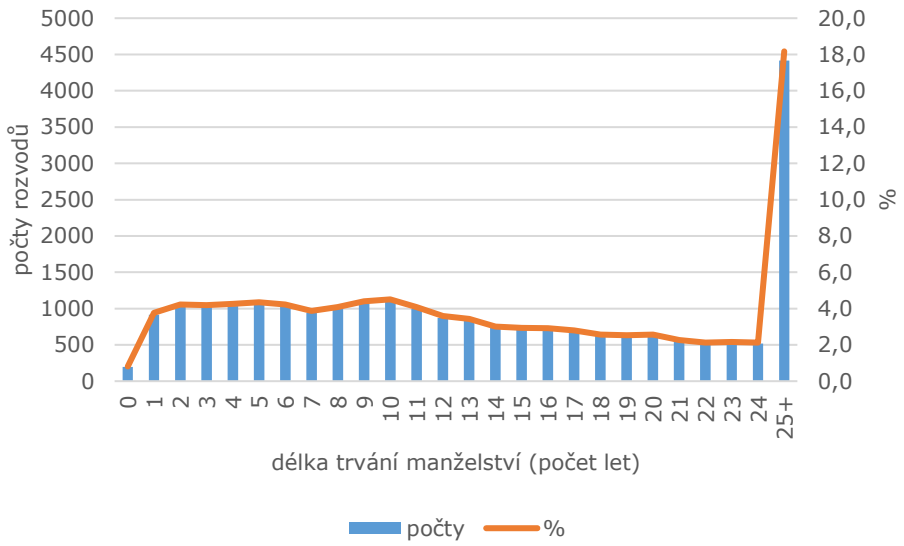

Zdroj: ČSÚ, 2018; vlastní výpočty.

Délku trvání manželství o něco lépe vystihuje tabulka č. 11.2, která prezentuje počty a podíly rozvodů v arbitrárním členění na zhruba šestileté bloky trvání manželství. Ovšem i v tomto srovnání jsou šedivé rozvody třetí nejpočetnější skupinou: v roce 2018 se svazky rozpadlé po dlouhodobém soužití na počtech všech rozvodů podílely více než dvaceti procenty.

Tabulka č. 11.2 **Počty a podíly rozvodů dle délky trvání manželství (šestileté skupiny)** (2018)

délka trvání manželství v letech	absolutní počty	%
0–5	5 254	21,6
6–11	6 122	25,2
12–17	4 543	18,7
18–23	3 457	14,2
24+	4 937	20,3
celkem	24 313	100,0

Zdroj: ČSÚ 2018; vlastní výpočty.

Jak již bylo konstatováno (kapitola 7), ve statistikách ČSÚ založených na výkaznictví soudů je sledováno osm specifických příčin rozvodů (neuvážený sňatek; alkoholismus; nevěra; nezájem o rodinu (včetně opuštění soužití); zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin; rozdíl povah, názorů a zájmů; zdravotní důvody; sexuální neshody) a dvě kategorie obecné (ostatní příčiny a soudem nezjištěná zavinění, tedy pravděpodobně rozvod na základě dohody obou manželů). Z tohoto pohledu se lidé v roce 2018 nejčastěji rozváděli kvůli rozdílným povahám, názorům a zájmům (56 %), další statisticky rozeznatelnou příčinou byla nevěra (3 %) nebo alkoholismus a nezájem

o rodinu (oba důvody po cca 1 %). Ve velkém podílu případů se ovšem jedná o „ostatní" (11 %) nebo nezjištěné/nezjišťované (29 %) důvody (tabulka č. 11.3).

Tabulka č. 11.3 **Příčiny rozvratu na straně muže/ženy – všechny věkové skupiny** (2018, v %)

příčina	1 neuváže-nost	2 alkoholismus	3 nevěra	4 nezájem	5 abusus	6 rozdíly	7 zdraví	8 sex	9 ostatní	0 nezji-štěno
na straně muže	0,2	1,0	2,6	1,0	0,4	55,1	0,1	0,1	10,6	28,9
na straně ženy	0,2	0,5	1,8	0,8	0,2	56,1	0,1	0,1	11,8	28,3

Pozn.: Rozvody podle věkových skupin a příčiny rozvratu na straně muže/ženy; vlastní výpočty. Vysvětlivky: Příčina rozvratu manželství: 1-neuvážený sňatek, 2-alkoholismus, 3-nevěra, 4-nezájem o rodinu (včetně opuštění soužití), 5-zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin, 6-rozdíl povah, názorů a zájmů, 7-zdravotní důvody, 8-sexuální neshody, 9-ostatní příčiny, 0-soud nezjistil zavinění.

Zdroj: ČSÚ, 2018

I přes veškerá omezení, která tato administrativní data mají, můžeme díky nim konstatování o obecných trendech známá z dřívějších kapitol podrobit analýze z pohledu věkových skupin. Tabulka č. 11.4 níže vyznačuje věkovou diferenciaci ve zjištěných příčinách na straně muže podle věkových skupin a zdá se, že tyto nejsou rozprostřeny nahodile. **Ve vyšších věkových skupinách se o něco častěji vyskytují důvody jako manželův alkoholismus, rozdíly povah, názorů a zájmů, jeho zdravotní stav nebo špatné zacházení.** Není bez zajímavosti, že zmíněné „jiné důvody" ve skupině 70+ reprezentují 16 % vs. průměrných 11 %. Dále, diferenciace v zaznamenaných příčinách rozvratu na straně žen a na straně mužů se téměř neliší v průměru za všechny věkové skupiny (tabulka č. 11.3), v pohledu skrze věkový „profil" příčin pro obě pohlaví je však možné vysledovat některé drobné odchylky (tabulka č. 11.4 a tabulka č. 11.5). I na straně manželů, kteří dosáhnou rozvodu, jsou to důvody rozdílu povah, názorů či zájmů, manželčin alkoholismus, ale i špatné zacházení z její strany, příp. trestný čin. V důsledku dominance kategorie „nepřekonatelných rozdílů" jsou ale uvedené rozdíly mezi věkovými kategoriemi příliš malé pro hlubší analýzy.

Věcně zajímavé tak mohou být především zvýšené podíly u osob 70+ ve skupině „ostatních" důvodů, které vyvolávají otázku, o jaká specifika se v případě těchto dvaceti šesti (důvody na straně ženy), resp. čtyřiceti osmi (důvody na straně muže) rozvodů po sedmdesátce jedná, že je nebylo možné zařadit do ani jedné ze sledovaných typů příčin. Odpověď na tuto otázku bohužel leží mimo nám v tuto chvíli dostupná data.

Tabulka č. 11.4 **Příčiny rozvratu na straně muže podle věkových skupin** (2018, v %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	celkem
20–24	4,5	0,0	3,2	0,6	1,9	57,3	0,0	0,0	8,9	23,6	100,0
25–29	0,7	0,3	2,4	1,2	0,2	54,5	0,0	0,0	11,3	29,4	100,0
30–34	0,6	0,4	2,5	1,0	0,4	52,0	0,0	0,1	10,4	32,6	100,0
35–39	0,0	0,9	2,9	1,0	0,2	53,3	0,1	0,1	10,2	31,2	100,0
40–44	0,1	0,9	2,8	0,9	0,5	55,5	0,1	0,1	10,8	28,3	100,0
45–49	0,1	1,0	2,7	0,9	0,3	55,1	0,0	0,1	10,7	28,9	100,0
50–54	0,1	1,4	2,3	0,9	0,2	56,0	0,1	0,1	10,6	28,3	100,0
55–59	0,0	1,6	2,5	1,2	0,4	56,4	0,1	0,0	10,1	27,8	100,0
60–64	0,1	1,7	2,1	1,4	0,2	58,4	0,4	0,0	11,5	24,2	100,0
65–69	0,4	1,0	1,8	2,0	0,8	62,4	0,6	0,2	8,7	22,2	100,0
70+	0,0	2,0	2,9	1,0	0,7	59,2	0,3	0,0	15,7	18,3	100,0

Pozn.: Příčina rozvratu manželství: 1-neuvážený sňatek, 2-alkoholismus, 3-nevěra, 4-nezájem o rodinu (včetně opuštění soužití), 5-zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin, 6-rozdíl povah, názorů a zájmů, 7-zdravotní důvody, 8-sexuální neshody, 9-ostatní příčiny, 0-soud nezjistil zavinění. Červený podkres zvýrazňuje nejvyšší komparativní zastoupení ve sloupci.

Zdroj: ČSÚ 2018; vlastní výpočty.

Tabulka č. 11.5 **Příčiny rozvratu na straně ženy podle věkových skupin** (2018, v %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	celkem
20–24	2,1	0,5	3,1	0,7	0,2	52,9	0,0	0,0	14,4	26,1	100,0
25–29	0,7	0,2	2,3	1,1	0,1	54,5	0,2	0,1	12,4	28,5	100,0
30–34	0,2	0,4	2,3	0,7	0,2	54,2	0,1	0,1	10,7	31,2	100,0
35–39	0,2	0,6	1,8	0,6	0,2	55,5	0,0	0,1	11,2	29,8	100,0
40–44	0,1	0,5	1,8	0,8	0,1	57,9	0,1	0,1	11,5	27,0	100,0
45–49	0,1	0,4	1,7	0,9	0,2	54,7	0,2	0,0	13,5	28,3	100,0
50–54	0,0	0,4	1,0	0,7	0,1	41,1	0,1	0,1	7,9	19,9	100,0
55–59	0,0	1,1	1,1	0,9	0,3	59,1	0,1	0,1	13,0	24,4	100,0
60–64	0,5	0,9	1,4	0,9	0,3	58,2	0,2	0,2	11,3	26,2	100,0
65–69	0,0	3,0	0,0	1,5	0,7	58,6	0,0	0,0	11,9	24,3	100,0
70+	0,0	1,4	0,7	0,7	0,7	59,0	0,7	0,0	18,7	18,0	100,0

Pozn.: Příčina rozvratu manželství: 1-neuvážený sňatek, 2-alkoholismus, 3-nevěra, 4-nezájem o rodinu (včetně opuštění soužití), 5-zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin, 6-rozdíl povah, názorů a zájmů, 7-zdravotní důvody, 8-sexuální neshody, 9-ostatní příčiny, 0-soud nezjistil zavinění. Zelený podkres zvýrazňuje nejvyšší komparativní zastoupení ve sloupci.

Zdroj: ČSÚ 2018, vlastní výpočty.

Pozn.: Věkové skupiny mladší 20 let (n = 11; důvody č.1; 6 a 9) z tabulky vynechány;.

11.3 Specifika pozdních fází životního cyklu

Z doposud uvedeného vyplývá, že jako šedivé či stříbrné rozvody jsou označovány rozvody osob ve vyšším věku, o kterém má smysl v českém kontextu hovořit již přibližně od 45 let, a jejich počet stoupá. Jelikož se jinak počet rozvodů snižuje, tvoří šedivé rozvody narůstající podíly celkové rozvodovosti v ČR pro obě pohlaví, v současné době je to více než třetina. I přes obecný trend rostoucí průměrné délky manželství před rozvodem, rozvodů dlouhotrvajících manželství je asi jedna pětina. Mezi identifikovanými důvody rozvodů pak v případě seniorních párů jako příčinu častěji než u mladších párů administrativní statistika identifikuje alkoholismus, v případě žen i špatné zacházení nebo trestní stíhání. Jedná se tedy o závažnější problémy, které mohou v čase eskalovat. Zároveň lze předpokládat, že rozvod v těchto případech znamená pro navrhovatele/ku, resp. oběť, spíše posílení kvality života než její ohrožení. **Ovšem nejčastěji, stejně jako lidé mladší, uvádí i seniorní páry neshodu povah, názorů či zájmů, a s věkem rozvádějících incidence těchto důvodů pro odcizení dokonce mírně roste**. **Manželkám vadí tyto neshody s jejich, pravděpodobně čerstvě penzionovanými, muži 60+** (srov. fenomén „syndrom penzionovaného manžela"; např. Bertoni, Brunello, 2014), na straně manželky je tato „vina" intenzivněji zaznamenávána již od věku 55+. Tyto číselné údaje vychází z podloží žitých procesů rodin v jejich pozdějších životních fázích, které krátce shrneme ve zbývajících odstavcích této kapitoly.

I když je rozvod výrazným zásahem do pohody a blahobytu každého jedince, je možné identifikovat některé specifické okolnosti, které se (častěji) váží na vyšší věk a mohou tuto zkušenost i její dopady katalyticky ovlivnit. Brown a Lin (2012) se např. zaměřili na **vliv tří typů klíčových tranzic – odchod dětí z domácnosti rodičů (syndrom prázdného hnízda), přechod jednoho z partnerů do důchodu (obvykle dříve muže, kvůli věkovému rozdílu) a výskyt zdravotních potíží**. Podle jejich výsledků však žádné z těchto okolností nehrají v rozhodování o rozvodu podstatnou roli. Z jejich závěrů spíše plyne, že „šedý rozvod" ohrožuje sociálně znevýhodněné rodiny a **je součástí fenoménu kumulativního znevýhodnění** (Ferraro, Shippee, 2009), tedy dlouhodobého nabírání a vzájemného potencování nepříznivých životních okolností.

Genderovanost těchto procesů i samotná feminizace stáří je další vrstvou hodnou ohledů. Leopold (2018) na vzorku německých párů zjišťuje, že u lidí, kteří se rozvedli mezi lety 1984 až 2015, jsou krátkodobé důsledky rozvodu tíživější u mužů (zejména v oblasti subjektivní kvality života), nicméně ve střednědobém horizontu tento rozdíl mizí. Následně však autor v dlouhodobém pohledu pozoruje závažnější dopady u žen a konstatuje, že **zatímco negativní dopady rozvodu u mužů jsou přechodné, u žen jsou chronické.** Rozvod je mnohdy výrazným zásahem do ekonomického zabezpečení rodiny, zejména v případech, kdy k častým seniorským strategiím zvládání nákladů na živobytí patří spoléhání se na dva příjmy (důchody) v domácnosti.

Kromě ekonomických dopadů je ale **rozpad partnerství nezřídka rovněž ohrožením šíře disponibilní sociální sítě jako možného zdroje mezigenerační podpory**, a to jak vzájemné partnerské, tak od rodičů k dětem a vnoučatům a od dětí a vnoučat k (pra)rodičům. Můžeme se navíc domnívat, že pozdější rozvody jsou méně často než rozvody v mladším věku následovány novým partnerstvím, které by některé z těchto ztrát alespoň částečně kompenzovalo (Kuchařová a kol., 2019a: 196). Opět jsou to zejména ženy, které mají tendenci po rozpadu partnerství častěji a déle zůstávat samy (tzv. *gender-gap in repartnering*, viz Poortman, Hewitt, 2015), což zejména ve vyšším věku a pozdějším stáří může zvyšovat riziko chudoby a osamělosti (Fučík, 2020). **Pro starší ženy vzhledem k jejich generačnímu ukotvení mohou rizika představovat i dílčí, praktické aspekty** – například ve starších kohortách je výrazně

méně žen s řidičským průkazem a aktivních řidiček. Rozvodem tak může být výrazně ochromena jejich mobilita, zejména v prostředí s nedostatečnou veřejnou dopravou (Arber, 2004).

Starší generace českých žen má v naprosté většině dostatečnou pracovní historii pro zajištění vlastního starobního důchodu. Je tedy bez závislosti na důchodových příjmech manžela, jak o tom hovoří některé zahraniční studie (Olivetti, Rotz, 2016). Nicméně, např. **vdovský důchod, který však rozvedeným ženám nenáleží, je považován za klíčovou dávku, která pomáhá udržet starší ženy nad hranicí chudoby** (Vidovićová a kol., 2015). Řada mužů i žen zvažuje dopad svého rozhodnutí realizovat rozvod s ohledem na mnohdy již dospělé a osamostatněné děti a vnoučata, případně váhá z důvodů kapacitních a kapitálových, tedy zda si může rozvod dovolit finančně (náklady na samotné rozvodové řízení, ale i na relokaci, zařízení nového bydlení apod.), majetkově (míra komplexity dělení dlouhodobě akumulovaného majetku), energeticky, emocionálně a ze zdravotního hlediska (psychická, emocionální a zdravotně-fyzická zátěž celého procesu) (Montenegro, 2004). Pro některé skupiny křehkých seniorů mohou být tyto náklady v součtu neúnosné, což může být jedním z faktorů poklesu počtu rozvodů uvnitř samotné seniorské skupiny s rostoucím věkem manželů.

Ani přes sledované tendence v prezentovaných datech a studiích tak nesmíme zapomenout na intra-skupinovou heterogenitu seniorské populace, která může pomoci vysvětlit nejednoznačnost některých závěrů. Např. Amato (2010) uvádí, že **evidence pro výskyt dlouhodobých dopadů rozvodu je rozporuplná**. Na jednu stranu jí analyzované výzkumy ukazují silný adaptační efekt, který důsledky rozvodu zahlazuje, na druhou stranu existují chronické dopady, projevující se dlouho po rozvodu (Amato, 2010: 659). Lze vznést hypotézu, že rozvod, který „uzrál ve zralých letech" může být motivován jak vyostřením problémů v čase, tak novými nebo znovuobjevenými potřebami jednoho (případně obou) z páru. O stáří, zejména o tzv. třetím věku, se někdy hovoří jako o „období svobody od... a svobody k..." (Hasmanová Marhánková, 2013). **Tato nově nabytá svoboda od sociálního tlaku a z vnějšku kladených očekávání může vést ke svobodě nových voleb a nových začátků.** Ty pak mohou zahrnovat i řešení dlouhodobých, nakumulovaných problémů s manželovým/manželčiným alkoholismem, závislostmi, dluhy nebo opakovanou nevěrou.

Delší naděje na dožití a lepší zdraví, a s tím zvyšující se délka soužití v monogamním páru a rizika odcizení se, nové kohorty mužů a žen socializovaných do uvolněnějších sociálních norem, nové formy aktivního stárnutí nabízející alternativní životní program a individualistickou seberealizaci, dřívější osamostatnění se mladší generace, dostupnost podnětů podporující nevěru; nárůst drogových, alkoholových či lékových závislostí a gamblingu, zadluženost domácností – to, a řada dalších aspektů, může spoluvytvářet strukturu příležitostí pro realizaci rozvodu (i) v pozdějších fázích životního cyklu, ve vyšším věku, po desítkách společně prožitých let, v šedinách. Stigma rozvodu v těchto případech obvykle nepadá na nezletilé děti jako v případech mladších manželských párů, přesto se autoři věnující se tomuto tématu shodují, **že důsledky šedivých rozvodů nezřídka pocítí i dospělé děti a vnoučata. Ti se mohou ocitnout „v pasti" mezi dvěma rodiči a jejich potřebami**. Příkladem může být nutnost zajišťovat péči závislým rodičům na dvou lokacích, což pro rodiny s jedním dítětem, resp. disponibilním pečujícím, může prohlubovat krizi sendvičové zátěže střední generace a negativně tak ovlivnit kvalitu života generací mladších (van Houdt, Kalmijn, Ivanova, 2018). Problematická je pak i omezená dostupnost věkově senzitivních a nízkoprahových služeb pomoci a věkově senzitivních průvodců celým procesem. **Specializované služby (mediátoři, psychologové, advokáti) by vzhledem k rostoucímu průměrnému věku klientů měly disponovat dostatečným výcvikem pro práci a intervence, komplexně ošetřující specifika této rostoucí**

skupiny rozvádějících se, stejně jako by samotná rodinná politika měla rozpoznat rodinné a partnerské svazky osob ve vyšším věku a mít připravené nástroje, které budou působit dostatečně preventivně s cílem rostoucí trend šedivých rozvodů zvolnit či dokonce zastavit.

Shrnutí

Věra Kuchařová

V průběhu posledních desetiletí prošla česká rodina velkými proměnami na pozadí dynamického společenského a ekonomického vývoje a v kontextu dlouhodobých demografických trendů. **Rozšiřující se možnosti různorodého směřování individuálních životních drah se promítají do proměn rodiny a stále rozmanitějších forem rodinného soužití.** V důsledku vývojových trendů posledních desetiletí lze dnešní rodiny charakterizovat především třemi základními rysy:

- rostoucí **diverzita forem rodinného soužití**, ale i absolutní a relativní nárůst nerodinných forem soužití, a také života singles,
- **destandardizace životních drah**, projevující se rozmanitějšími formami a novým časováním přechodů do partnerství a rodičovství, opakované vstupy do partnerství či manželství,
- **nestabilita rodiny** a partnerských vztahů, oslabené mezigenerační vztahy.

Dlouhodobé trendy ve vývoji forem rodinného uspořádání, partnerských vztahů a rodinného chování vždy neladí s představami lidí o rodině a rodinném životě. Přáním a životním plánům lidí neodpovídá především nestabilita rodin. Dnes časté sólo rodičovství je navzdory vysoké toleranci vnímáno spíše v jeho četných problémových stránkách. Skutečné formy soužití nekorespondují s běžnou představou, že péči a výchovu dětí mají zajišťovat oba rodiče, a tak tato potřeba přestala být vázána na soužití rodičů v jedné domácnosti. Naproti tomu rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství není tolik vnímán jako negativní trend, což pravděpodobně souvisí s tím, že se rodí stále více dětí do nesezdaných soužití, přijímaných dnes jako běžná forma rodinného uspořádání. Část společnosti naopak ještě stále považuje za odchylku od normy či za podivínství bezdětnost. Volba života jako singles (zřejmě vnímán často jako dočasný), podobně jako odkládání narození dětí do vyššího věku, jsou dnes společensky přijatelnějšími trendy.

Diskrepance mezi těmito postoji a vývojovými proměnami dnešních českých rodin svědčí o tom, že **ideální představy o rodinném soužití a životní plány se často rozcházejí se skutečným demografickým chováním**. Životní a rodinné dráhy nejsou vždy výsledkem nezávislých, svobodných voleb v důležitých meznících života. Ve skutečném životě a chování jsou ideály rodiny konfrontovány jak s reálnými podmínkami, tak třeba se sociálními očekáváními a tlaky.

Manželská rodina je však stále nejvíce uznávanou formou soužití a přáním je hlavně stabilní manželství. Lze tedy předpokládat, že opatření rodinné politiky směřovaná na podporu úplných (manželských) rodin a na snižování nestability rodin vycházejí vstříc většinové populaci. Hlavní alternativou manželství je partnerství bez sňatku. V reálném životě je nejčastější alternativou sólo rodičovství, dnes na rozdíl od minulosti vnímané ne sice jako ideální, ale jako v mnohém rovnocenné úplné rodině. Je to však forma silně poznamenaná genderovými rozdíly, jak v převaze žen mezi sólo rodiči, tak jejich horší finanční situací proti mužům. Samoživitelství většinou nebývá výsledkem svobodné volby, a proto si zaslouží zvláštní zohlednění v rodinné politice.

Různé formy soužití jsou založeny na různě silných a trvalých sociálních a citových vztazích, ale také, což je méně reflektováno, na ekonomických vazbách. To se promítá

do jejich stability a plnění rodinných funkcí. Relativně snadné oslabení partnerských vztahů mající dopady na **snížení stability zvláště některých rodinných uspořádání snižuje jejich schopnost autonomního plnění rodinných funkcí**. V důsledku diverzity a nestability dnešních rodin je jejich funkčnost častěji než dříve závislá na společenské podpoře.

Sociálněekonomický kontext proměn rodiny

Hospodářský vývoj v České republice je v posledních letech rodinám nakloněn, **příjmová a materiální situace většiny „běžných" rodin se zlepšily.** Hospodářský růst přispívá k vysoké míře zaměstnanosti (nezaměstnanost je nejnižší za posledních dvacet let) a ke zvyšování mezd, což se pozitivně odráží v rostoucích příjmech domácností. Tyto skutečnosti jsou reflektovány ve větší spokojenosti s ekonomickou situací a perspektivou společnosti, a tím i vlastních rodin.

Kupní síla mezd je však v posledních třech letech mírně oslabována sílící inflací. Nejdynamičtěji se přitom vyvíjejí ceny bydlení, které zvyšují běžné měsíční náklady domácností na bydlení a související služby.

Příjmovou chudobou je ohrožena stále zhruba desetina české populace. Vzrůstá však podíl jednotlivců ohrožených chudobou, v tom zvláště seniorů a žen. Mezi rodinami s dětmi zůstávají nejohroženější skupinou samoživitelé a vícedětné rodiny, nicméně v posledních letech se riziko chudoby v těchto domácnostech snižuje. Míra materiální deprivace oproti příjmové chudobě trvale klesá, nejhorší zůstává u samoživitelů.

Nepřetržitě roste zadluženost českých domácností, za čímž stojí zejména půjčky na bydlení, které představují až tři čtvrtiny dluhů domácností. Přibývá osob, které jsou vystaveny vícečetným exekucím. Exekuce je nejčastěji nařízena proti osobám v produktivním věku, nezanedbatelný je však podíl seniorů.

Sociální výdaje státu v souhrnu každoročně rostou, vzhledem k příznivé ekonomické situaci se ale vydává méně finančních prostředků na dávky vázané na příjem domácnosti. Tomu napomáhá také stagnující úroveň částek životního minima.

Rodinná politika

V důsledku historického přebírání rodinných funkcí jinými institucemi **lidé dnes přisuzují velký význam společenské podpoře rodiny**, přičemž ale současně požadují autonomii rodin. Prolínání zájmu o autonomii rodiny s vědomím závislosti na společenské pomoci pramení z akceptace značné míry institucionalizace plnění rodinných funkcí a objektivních limitů schopnosti některých rodin zajistit své potřeby.

Soudobá **diverzita rodinných forem a nestabilita vzorců (ne)rodinného soužití** implikuje (v současných ekonomických a sociálněpolitických podmínkách) **rozmanitost požadavků a nároků na sociální ochranu**. Různé formy soužití představují potenciálně odlišné sociálněekonomické podmínky rodin a odlišné schopnosti rodin uspokojovat své potřeby vlastními silami. Přitom je žádáno, aby žádná z forem rodinného soužití nebyla přehlížena, je-li funkční, a současně aby žádná nebyla systémem společenských podpor upřednostňována či zvýhodňována. Dosáhnout požadovanou nestrannost rodinné politiky je však tím obtížnější, čím různorodější je objekt rodinné politiky a čím více jsou některé formy soužití, ať v důsledku nestability rodin nebo náročnosti péče o své členy, proti jiným ohroženy, např. chudobou. Je náročným úkolem rodinné a sociální politiky kombinovat podporu funkčních rodin v plnění jejich funkcí s poskytováním pomoci ohroženým rodinám. Základním

imperativem proto je, že objektem podpory jsou hlavně nejzranitelnější subjekty, kterými jsou v případě rodinné politiky děti, bez ohledu na to, v jakém rodinném prostředí vyrůstají.

Současná vládní **koncepce rodinné politiky ve svých deklarovaných cílech vychází vstříc** požadavkům rodin (jak se rýsují podle výběrových šetření) zejména **v podpoře slaďování rodiny a zaměstnání** (konkrétně opatřeními v oblasti nerodinné denní péče a podpoře flexibilních pracovních režimů) a **v důrazu na podporu bydlení**, zejména mladých rodin, seniorů a rodin sociálně slabých. Jakýmsi zastřešujícím tématem je **finanční podpora rodin a eliminace chudoby ohrožených rodin**. Jsou to však **současně oblasti nespokojenosti veřejnosti s reálným stavem**. Buď proto, že nová opatření se zavádějí pomalu (např. podpora flexibilního zaměstnávání, dostupné bydlení), nebo proto, že z důvodu obtížného hledání konsensu při složité struktuře kompetencí různých zapojených resortů jsou nová opatření zaváděna nesystémově (podpora bydlení). Zejména v bydlení se cíle zatím nedaří naplňovat. Velkým dluhem je vytvoření provázaného a efektivního systému finanční podpory rodin.

Plnění Koncepce rodinné politiky 2017 relativně nejvíce pokročilo v oblasti slaďování rodiny a zaměstnání, kde bylo mj. cílem usnadnit návrat na trh práce matkám malých dětí a zvýšit podíl otců na péči. Opatření zavedená v letech 2017–2019 umožnila zejména zpřístupnění nerodinné denní péče podporou dětských skupin a mikrojeslí a zajištění jejich kvality. Do konce roku 2019 byly splněny i cíle týkající se navýšení rodičovského příspěvku, zavedení otcovské či dlouhodobého ošetřovného.

Podmínkou úspěšnosti rodinné politiky je mezi jiným soulad mezi požadavky a očekáváními lidí a reálným zaměřením realizovaných opatření. Po roce 2017 dále rostlo pozitivní ocenění sociální pomoci státu rodinám. Podle veřejného mínění je pro rodiny potřebné především vytvářet podmínky pro vlastní zajišťování pracovního příjmu (zaměstnanost, flexibilní formy práce, zohlednění rodinných závazků zaměstnanců aj.). Současně umožnit, aby práce příliš nekonkurovala plnění rodinných funkcí a rodičovských ambicí (nerodinné formy denní péče o nejmenší děti, dostupnost a nabídka mimoškolní péče a aktivit pro starší děti apod.).

Základními nástroji finanční podpory rodin zůstávají vedle daňových úlev přídavky na děti a rodičovský příspěvek. Přídavek na dítě je ale dnes dávkou cílenou na nejchudší domácnosti. I přes rozšíření okruhu příjemců pro nárok na přídavek od roku 2018 celkový počet dětí jej pobírající dále klesá. Dílčí navýšení částek přídavku od roku 2018 se dotklo dvou třetin příjemců, ne vždy však znamenalo skutečné zvýšení příjmů jejich rodin, neboť kvůli provázanosti sociálních systémů mohlo současně dojít ke snížení jiných dávek.

Rodičovský příspěvek je nejčastěji vyplácenou dávkou státní sociální podpory s dvoutřetinovým objemem všech jejích výdajů. Muži jej pobírají stále spíše výjimečně a úpravy platící od roku 2018 více reflektující předchozí příjem rodiče a umožňující jeho vyčerpání již do jednoho roku dítěte nepřinesly očekávané vyšší zastoupení mužů mezi jeho příjemci. K výraznému zkracování doby jeho čerpání nedochází, zvyšuje se však zapojení matek s nejmenšími dětmi na trhu práce. Rodičovský příspěvek v sobě skrývá potenciál ovlivňovat rodičovské strategie a časování porodů.

Demografický vývoj

Po roce 1989 se výrazně proměnilo společenské klima a s tím i demografické chování. Až do roku 2013 počty sňatků a porodů převážně klesaly, což se promítalo i do příslušných intenzitních ukazatelů. Počátek rodinného života se posouval do stále vyššího věku v kontextu změn v profesních a studijních drahách i externích podmínkách.

Společně s proměnami v hodnotově normativní sféře se tím otevřel prostor pro alternativní životní styly a rodinná uspořádání. Např. se výrazně zvýšil podíl kohabitujících svobodných a podíl dětí narozených mimo manželství. V České republice tradičně vysoká rozvodovost výrazných změn nezaznamenala. Pozitivně se společenská transformace promítla do zvyšující se hodnoty naděje dožití. Kladně je třeba hodnotit i významný obrat v přístupu k umělým přerušením těhotenství v souvislosti s čím dál tím více plánovaným rodičovstvím. Uvedené trendy porodnosti a úmrtnosti se však promítly do stárnutí obyvatelstva.

V posledních pěti letech jsme svědky obratu v řadě demografických ukazatelů. Zvyšuje se jak počet sňatků a úhrnná tabulková sňatečnost, **tak počet živě narozených dětí a úhrnná plodnost.** Průměrný věk při založení rodiny, tj. při sňatku a narození prvního dítěte, se již výrazně nemění. Rozšíření neinstitucionalizovaných forem partnerství však má za následek **změnu v tradiční posloupnosti událostí rodinného cyklu**. To se v demografických datech projevuje např. v nižším průměrném věku při narození prvního dítěte, než je věk v době prvního sňatku. Nedávné analýzy ukazují, že velká část odložených porodů se ve vyšším věku nakonec uskuteční. Nebezpečí je však třeba spatřovat v odkladu až k hranici, kdy přirozená plodnost výrazně klesá. Část populace tak nestihne mít zejména ze zdravotních důvodů tolik dětí, kolik by si přála. Spolu s rostoucím věkem navíc roste riziko zdravotních komplikací jak pro dítě, tak pro matku.

Počty rozvodů se v důsledku snižování počtu uzavíraných manželství v předchozím období snižovaly, **intenzita rozvodovosti zaznamenala také mírně klesající trend**, a to zejména v důsledku poklesu rozvodovosti v prvních letech manželství. I přesto se rozvod ročně stále dotýká vysokého počtu dětí. Vedle toho rozpad partnerství rodičů zažívají také děti, jejichž rodiče nebyli sezdáni. Z dostupných zdrojů vyplývá, že nesezdaná soužití jsou méně stabilní než tradiční manželství, a to i ta, která mají děti.

Uvedené trendy v rodinném životě se liší podle výše dokončeného vzdělání. Např. se stále vysoký podíl dětí narozených mimo manželství rodí ženám s nízkým vzděláním, nejméně šancí na partnerském trhu mají muži s nízkým vzděláním. Osoby mající alespoň maturitu naopak charakterizuje to, že kohabitují s partnerem spíše v nižším věku a řada z nich, zejména vysokoškoláků, potom vstupuje do manželství.

Příjmová situace úplných a neúplných rodin a důsledky rozpadu rodin

Uvedené příznivé celospolečenské ekonomické podmínky a vývoj pracovních příjmů se promítají ve skutečnosti, že **se rodinám stále lépe daří vycházet se svými příjmy**. Nejnákladnější položku rodinného rozpočtu představují výdaje na bydlení a na potraviny. V rodinách s dětmi tvoří zhruba třetinu celkových vydání, v seniorských domácnostech ale více než polovinu. Přestože zlepšení příjmové úrovně je patrné i u **neúplných rodin**, stále ve srovnání s rodinami úplnými vykazují **napjatější rozpočet**. Častěji se jim nedostává peněz na případné spoření nebo neočekávané výdaje.

Přibližně **každá dvanáctá domácnost je ohrožena finanční nestabilitou, tzn., má velké problémy při vycházení se svým příjmem a při plnění svých finančních závazků** (týkajících se např. hrazení výdajů na bydlení, splácení půjček či potíží s dluhy). Příjmy z výdělečné činnosti posilují finanční stabilitu rodiny, přispívá k ní rovněž materiální zázemí vyjádřené vlastnictvím nemovitosti. Většímu ohrožení v porovnání s bezdětným párem čelí rodiny s dětmi, zvláště ty neúplné, ale také domácnosti jednotlivců.

Ekonomickou situaci rodin ohrožuje jejich nestabilita. **Rozpad úplné rodiny** (rozvod či rozchod rodičů, příp. úmrtí jednoho z partnerů) **dopadá** z ekonomického hlediska **tíživěji na ženy**. Propad jejich příjmové úrovně je hlubší než v případě mužů. Vycházení s příjmem po konci partnerství navíc mohou ztěžovat půjčky vzniklé ještě v době trvání vztahu a nutnost jejich splátek. Rozpadne-li se úplná rodina úmrtím jedné z dospělých osob, propad příjmové úrovně výrazně mírní pozůstalostní důchody. Do obtížnější situace se dostávají pozůstalí, kteří s partnerem žili nesezdaně, neboť ti na vdovský, příp. vdovecký důchod nemají nárok.

S ukončením partnerského soužití je spojena rovněž změna bytové situace. Nejčastější variantou, kam rozcházející se partneři, resp. alespoň jeden z nich, odchází, bývá nájemní bydlení. Ve složité situaci se podle výzkumu ocitá 6 % samoživitelů s dětmi, kteří po rozpadu partnerství bydlí u svých známých, na ubytovně, v azylovém domě nebo jinak.

V době rozpadu úplné rodiny má velký význam mezigenerační pomoc. Prarodiče poskytují bydlení, pomáhají finančně, ale i například s péčí o (malé) děti, čímž často nahrazují nedostatečné či chybějící zapojení druhého rodiče.

Bydlení rodin a materiální životní podmínky

Podmínky pro získání bytu a pro bydlení žádoucích kvalit a současně při přijatelných či vůbec zvládnutelných finančních nákladech **se od roku 2017 opět zhoršily**. Nabídka bytů je stále nedostatečná. Dostupnost bydlení klesá i pro střední třídy. Příčiny tohoto stavu jsou známé. Mj. privatizace bytového fondu (nejen) v minulosti, převažující zájem o bydlení ve městech a v jejich blízkosti, nejistoty spojené s nájemním bydlením, levné hypoteční úvěry, snížení počtu dostupných bytů a dekompozice trhu s byty, především v Praze, v důsledku nárůstu bydlení jako investice. Tyto procesy vedly ke stále razantnějšímu **růstu cen bytů a domů a v posledních třech letech i růstu výše nájemného**, to vše doprovázené zvýšením cen energií. Konečné ceny bydlení nejvýrazněji ovlivňuje výše nájemného a cena elektřiny. Nájemné v Česku zdražuje dvakrát rychleji, než rostou mzdy.

Názory na vhodné a efektivní nástroje řešení dostupnosti bydlení se často diametrálně liší. Především v chápání toho, jaká role připadá na jedince/rodiny a jaká na stát a obce v zajišťování bydlení. Při současné finanční nákladnosti bydlení a dlouhodobém snižování nabídky nájemního bydlení role a odpovědnost státu za zajištění dostupnosti bydlení vzrůstá. Musí také reagovat např. na velký vliv developerských firem na městskou výstavbu a probíhající proces gentrifikace v českých městech.

Na státní podpoře bydlení se podílejí dvě ministerstva (MPSV a MMR), rozdělení kompetencí mezi nimi není bez překryvů, což se týká podpory těch nejpotřebnějších, tj. sociálního bydlení. Obě ministerstva se tak hlavně soustředí na tradiční opatření, která v posledních třech letech neprošla zásadními úpravami. Výjimkou jsou nové formy finanční podpory obcí na výstavbu, údržbu a renovaci bytového fondu a podpora mladých rodin. **Rezortní roztříštěnost komplikuje**, podobně jako v jiných oblastech rodinné politiky, **vytvoření propojeného systému nástrojů na podporu bydlení odpovídající současným (diversifikovaným) potřebám** a realizaci žádoucích změn. Projevilo se to právě při řešení sociálního nebo dostupného bydlení a přípravě příslušného zákona, který doposud neexistuje.

Zásadní proměny struktury bydlení podle typu vlastnictví se odehrály na přelomu prvního a druhého desetiletí tohoto století. Mezi lety 2015–2017 se situace z tohoto pohledu převážně stabilizovala. U rodin s dětmi zřetelněji vzrostl podíl

bytů v osobním vlastnictví na úkor nájemních a družstevních. Hlavně se rozšířilo vlastnické bydlení v případě úplných rodin s dětmi a s rodiči v aktivním věku, zatímco sólo rodiče sice stále častěji bydleli v bytech v osobním vlastnictví, ale celkově se u nich podíl vlastnického bydlení nezměnil.

Nájemní byty mají spíše rodiny s nižším socioekonomickým statusem, tedy s nižší vzdělanostní úrovní a nižšími příjmy. Z hlediska demografického typu rodiny žijí v nájmu hlavně neúplné rodiny a nerodinné domácnosti, vč. těch s nezletilými dětmi. Rodiny žijící v nájemních bytech mívají nižší pracovní intenzitu nebo v nich není žádný výdělečně činný dospělý. Pro většinu rodin je přitom bydlení v nájemních bytech spojeno s vyššími měsíčními náklady na bydlení, než mají ti, co bydlí ve vlastním. S nižší příjmovou úrovní jsou u rodin v nájemních bytech spojeny větší problémy s uhrazením měsíčních nákladů na bydlení. Bydlení v nájmu s sebou nese častěji než bydlení vlastnické i nižší kvalitu bytu z hlediska prostoru a vybavení bytu.

V **domácnostech s nezletilými dětmi vystupují rozdíly ve vlastnickém charakteru bydlení mezi úplnými a neúplnými rodinami zřetelněji.** I v rámci každého z těchto dvou typů bývá forma bydlení podmíněna příjmovou úrovní domácnosti a ekonomickou aktivitou a socioekonomickým statusem rodičů (či sólo rodiče). Mezi samoživiteli žijí v nájemním bydlení častěji svobodné ženy oproti rozvedeným a ovdovělým.

Forma vlastnictví bytu zatím souvisí s aktuální příjmovou situací rodiny (domácnosti) pouze omezeně. Rostoucí ceny bydlení však přispívají ke vzrůstu nerovnosti v bydlení, a tím též k sociálnímu rozdělení společnosti vč. jeho mezigeneračního přenosu.

Více než vlastnický vztah k bytu vystihují sociální diferenciaci bydlení a jeho dostupnosti kvalitativní ukazatele. Ty více odrážejí nerovnosti rodin v příjmech i sociodemografických charakteristikách. Do roku 2019 se zvyšovala plocha přepočtená na osobu v úplných rodinách s dětmi i bez dětí a také u jednotlivců. S počtem dětí se zvyšuje počet obytných místností v obývaných bytech a jejich celková plocha, průměrný počet m^2 na osobu však klesá až na méně než polovinu v domácnostech se třemi či více dětmi proti domácnostem bez dětí.

Domácnosti s důchodci, které bydlí nadprůměrně často ve vlastním, mají také nejvyšší prostorový standard bydlení. Neodlišují se výrazně od domácností s ekonomicky aktivními členy, ani pokud jde o ukazatele kvality bytů a deprivace v bydlení. Zvládají však hůře hradit náklady na bydlení a vybavenost jejich bytů modernějšími předměty a technikou je nižší. Jejich náklady na bydlení, měřeno podílem měsíčních vydání na čistých příjmech, jsou dvaapůlkrát vyšší proti úplným rodinám se dvěma dětmi.

„Typická" česká rodina, kterou tvoří partneři (manželé) a jejich dvě děti, vykazuje ve srovnání s ostatními typy domácností nejlepší hodnoty ohledně podílu nákladů na bydlení v porovnání s jejich příjmy a z hlediska vybavenosti domácnosti spotřebními předměty. Lepší pozici než většina jiných domácností zaujímá ohledně podílu výdajů na nájemné, příp. úhrady za užívání bytu, z celkových nákladů na bydlení a také v počtu obytných místností. Naopak nejhorší relativní hodnoty vykazuje v ploše bytu na osobu a počtu osob na jednu místnost.

Pozitivním trendem posledního vývoje je pokračující snižování podílu mužů i žen v domácnostech vykazujících prvky deprivace v bydlení.

Podle subjektivního hodnocení **má nejvíce neuspokojivých stránek bydlení sólo rodičů a osob subjektivně chudých**, kteří jsou nejméně spokojení v řadě ohledů. Nesezdaní oproti manželským párům častěji reflektují nižší kvalitu svého bydlení

z hlediska dostatku prostoru a životního prostředí v bydlišti. Bydlení v družstevních bytech méně uspokojuje proti jiným z hlediska životního prostředí a bezpečnosti.

Podmínky pro bydlení rodin, a tedy i míra uspokojení individuálních nároků na bydlení, zůstávají diferencované. Stále existuje segment rodin žijících v nevyhovujícím bydlení nebo ohrožených jeho ztrátou. Nejisté, nestandardní bydlení bývá spojeno se sociálním vyloučením i v dalších oblastech jako zaměstnání a vzdělávání. Takové bydlení či časté stěhování má negativní vliv na sociální začlenění jedinců do většinové společnosti, a to již od jejich dětství.

Sociální služby a náhradní bydlení jsou často poskytovány až v případech, kdy daná osoba či rodina již bydlení ztratí. Nástroje na depistáž rizikových skupin i způsobu, jak jim pomoci, v podobě metodiky prevence ztráty bydlení sice existují, avšak jejich aplikace v praxi je vzhledem k nedostatečnému počtu sociálních pracovníků na obcích jen málo úspěšná. Problémem je, že pokud se i přes poskytnutou pomoc ze strany sociálních pracovníků z různých důvodů nepodaří udržet podporované osoby v jejich stávajícím bydlení, chybí náhradní bytová řešení.

Přitom zjišťované příčiny ztráty bydlení u osob bez domova nemusí nutně vést k bezdomovectví, pokud by byla poskytnuta daným osobám dřívější pomoc. Ztráta domova je mnohdy způsobena nějakou krizovou situací, často je kombinací několika faktorů.

Otálení se zavedením komplexní státní politiky sociálního bydlení zahrnující různé výše uvedené nástroje (sociální služby, práci, dávky a byty) prohlubuje problém sociálního vyloučení a bezdomovectví. Výzkumy osob bez domova ukazují, že nefunkční rodina či rodinný konflikt jsou mnohdy primárním problémem vedoucím posléze ke ztrátě bydlení. Tato zjištění by měla **směřovat k posílení významu nejen sekundární prevence v poskytování dostupného bydlení, ale i primární prevence v podpoře fungování rodin a v posilování jejich stability**.

Slaďování pracovního a osobního života

V posledních letech se celkově **zvýšila zaměstnanost a nabídka pracovních míst**, což zlepšilo podmínky i pro zaměstnávání osob vázaných rodinnými povinnostmi a rodičům a pečujícím osobám se potenciálně otevřel prostor pro svobodnější volbu strategií slaďování rodiny a zaměstnání. Další externí **podmínky pro kombinaci práce a rodiny však neprošly tak příznivým vývojem** a jsou nadále předmětem oprávněné odborné i laické kritiky. Přesto v řadě výzkumů veřejného mínění vypovídá více než polovina rodičů nezletilých dětí, že zvládají slaďovat rodinu a zaměstnání bez větších problémů.

V letech 2014–2018 rostla zaměstnanost a rozdíl v zaměstnanosti mužů a žen poklesl na 14 p. b., při přepočtu na plné úvazky na 20 p. b. Nezaměstnanost je nejnižší za posledních 20 let. Genderové rozdíly (gender employment gap) se však nadále zvětšují ve věku péče o nejmenší děti. Na druhé straně při srovnání s jinými evropskými zeměmi patří ČR k zemím s podobnou zaměstnaností matek žijících v různé formě partnerského soužití nebo jako samoživitelky.

Změny v zaměstnanosti se promítají do intenzity zaměstnanosti domácností. V roce **2018 dosáhl podíl dětí ve věku 0–14 let žijících v rodinách plně zaměstnaných** (zaměstnaní na plný úvazek oba rodiče v úplných rodinách nebo samoživitel/ka) **hodnoty 61 %** (56 % v úplných rodinách a 64 % v neúplných). Komplementárně poklesly podíly rodin s dětmi, kde žádný dospělý není zaměstnán, v úplných rodinách na 2 % a v případě sólo rodičů na 29 %.

Pracovní doba se mírně zkracuje, v roce 2018 pracovaly ženy průměrně necelých 35 hodin týdně a muži 38 hodin. **Podíl kratších pracovních úvazků se za poslední roky zvýšil nevýznamně** a nadále zaostává za řadou evropských zemí. Tento uznávaný nástroj podpory zaměstnanosti žen matek nebo pečujících osob nadále není příliš nápomocný slaďování práce a rodiny. Jeho využití brání to, že za stávajících podmínek jsou tyto úvazky často spojeny s nerovnoprávnými podmínkami z hlediska adekvátnosti mzdy, pracovních podmínek či pracovních benefitů nebo s nejistotou návratu k plnému úvazku podle potřeby zaměstnanců. Důvody nízkého podílu kratších úvazků se nemění a jsou kombinací nejednoznačného zájmu na straně zaměstnanců a většinou malého zájmu zaměstnavatelů.

Také **práce z domova je v ČR méně rozšířena proti jiným zemím**, v roce 2015 ji někdy využilo 14 % zaměstnanců oproti 21 % v průměru Evropské unie. Pro slaďování rodiny a zaměstnání je přínos těchto forem práce zanedbatelný a soustředěný do nevelké skupiny vzdělanostně profesních kategorií.

Samostatná výdělečná činnost je využívána jako forma zaměstnání umožňující flexibilní dobu věnovanou práci a rodině, pokud se daří realizovat podnikatelský záměr bez vážnějších překážek, zpravidla větších u žen. Podíl žen jak mezi podnikateli, tak mezi pracujícími na vlastní účet se pohybuje okolo desetiny. Podnikání žen v ČR dosahuje zhruba průměru zemí Evropské unie. V roce 2018 takto u nás pracovalo 12 % ze všech zaměstnaných žen.

Subjektivně se lépe daří kombinovat rodinu a zaměstnání tím lépe, čím je rodič spokojenější s rozdělením rolí v rodině, a to v případě žen i mužů. Uspokojující partnerská dělba nebývá vždy ta egalitární. Zatímco s partnerem žijící matky spatřují zdroj napětí při plnění dvojí role na straně zaměstnání, v jeho náročnosti nebo v dlouhé reálné pracovní době, samoživitelky si nejčastěji stěžují na náročnost a časovou zatíženost péčí o děti a domácnost.

Velkým problémem dnešních rodin s dětmi je využívání a dostatečnost času, který mohou rodiče věnovat činnostem, které považují za důležité pro rodinu a děti. Největší deficit času pro děti je pociťován ve všech typech rodin u společného volného času.

O časování a formě návratu na trh práce po rodičovské dovolené se rodiče obvykle rozhodují podle více kritérií, zejména profesních aspirací, stávající ekonomické situace rodiny vč. potenciálního dopadu změn ve struktuře rodinného rozpočtu, nebo s ohledem na vzájemnou pomoc v širší rodině. Finanční aspekty nebývají pro toto rozhodování stěžejními, jako motivační faktor hrají větší roli v rodinách s nižšími příjmy. Reálně se však na trh práce dříve vracejí matky z lépe situovaných rodin, vzdělanější a ty, které měly vyšší předchozí příjmy. Velký vliv stále mívají na jedné straně bariéry na trhu práce a v nabídce služeb péče o děti, na druhé straně pak preference ohledně rodičovské péče o děti nebo profesní aspirace rodičů.

Převážná část rodičů si nadále vybírá tříletou rodičovskou dovolenou. Do zaměstnání se vrací necelá polovina rodičů tři roky po narození dítěte, zatímco po delší době zhruba čtvrtina rodičů (v tom více než desetina ve čtyřech letech věku dítěte). Přitom návrat bývá nejsložitější při tříleté a delší rodičovské dovolené a nejméně potíží je deklarováno při rodičovské dovolené dvouleté.

Časování návratu do zaměstnání reflektuje i deficit zkrácených úvazků. Matky po rodičovské dovolené se převážně vracejí do zaměstnání na plný úvazek, ale nebývá to v souladu s jejich preferencemi.

Ve všech analýzách a doporučeních ohledně slaďování rodiny a zaměstnání zaznívají tři hlavní témata, kde se nacházejí bariéry lepšího slaďování a kam je tedy třeba upřít pozornost při zavádění opatření k podpoře rodičů, kteří chtějí naplnit své profesní ambice i rodičovské plány. Prioritními by měla být opatření na trhu práce, nastavení celého systému finanční podpory rodin a další zvyšování kvality i dostupnost zařízení denní péče o děti s ohledem na preference rodičů.

Formování a rozpad partnerství

I přes modernizační trendy má rodina pevné postavení ve společnosti. Nadále přetrvává ideál dvoudětné rodiny.

Pro současnou společnost je charakteristická **diferenciace načasování i posloupnosti životních startů**. Mladí lidé odcházejí z domácnosti rodičů později, než tomu bylo dříve. Pokud k tomu dojde, žijí nejčastěji s partnerem, a to zejména ženy, muži žijí častěji sami. Kromě toho se prosazují další formy soužití jako nikoliv partnerské společné bydlení s nepříbuznými osobami. Při výběru partnera jsou za nejdůležitější stále považovány „tradiční" vlastnosti jako věrnost a tolerance, důležitá je i otevřenost k diskutování partnerských a jiných problémů. V souladu s tím je za hlavní příčinu rozpadu vztahu považována nevěra, problémy v komunikaci a malá snaha řešit problémy.

Nejvyšší podíly nesezdaných párů jsou v mladších věkových kategoriích. **Manželství je stále spojeno s vyšším vzděláním, do manželství se rodí více dětí.** Nesezdaní nepovažují sňatek za důkaz vzájemné lásky a v manželství nespatřují podstatný přínos či výhody pro praktický život. Nesezdaní zastávají v porovnání s lidmi žijícími v manželství liberálnější názory, obecně je však rodina, a zejména rodičovství vnímáno jako součást životního štěstí, poskytující především citové zázemí.

Mezi nejčastější deklarované negativní jevy, kterým rodiny čelí, se řadí **problémy s materiálním zabezpečením a partnerské problémy**, jako jsou např. konflikty, nevěra, násilí.

Pro úspěšné partnerství je důležité, nakolik se partneři shodnou nebo umí dohodnout. Podle posledních výzkumů panuje relativně **nejmenší shoda mezi partnery v otázce rozdělení domácích prací a každodenních povinností. Dalším** nejvíce diskutovaným tématem mezi partnery je **jejich pracovní vytížení**.

Genderová dělba rolí jako jeden ze zdrojů neshod mezi partnery může při nezvládnutí ohrožovat stabilitu partnerství. Vliv má např. nerovnoměrné vytížení partnerů pracovními povinnostmi či diskrepance mezi postoji oceňujícími egalitární dělbu práce a v praxi častějším tradičním modelem dělby. Pro fungování rodiny je z hlediska výchovy dětí zátěžové zejména období jejich docházky na základní školu. Obecným problémem je závislost dětí nebo ohrožení závislostí na mobilu a podobných zařízeních. Většinu svých problémů řeší rodiny častěji vlastními silami, služby odborníků jsou s výjimkou zdravotnických služeb vyhledávány spíše sporadicky.

Ve výzkumech různých cílových skupin označují své soužití za velmi šťastné či převážně spokojené zhruba tři čtvrtiny dotázaných. O rozvodu/rozchodu někdy opravdu vážně uvažovala přibližně pětina dotázaných žijících v manželství či nesezdaném soužití. Sezdaní na rozvod pomýšlejí v menší míře než nesezdaní na rozchod. Partnerské problémy jsou překonávány zejména vlastními silami, služby odborníků jsou vyhledávány jen výjimečně. Často teprve až když se partnerské konflikty příliš vyhrotí a hledání řešení je příliš komplikované. Podle soudních statistik je nejčastějším důvodem rozvodu

rozdíl povah, názorů a zájmů. Podle výběrových šetření jsou **hlavními důvody nevěra, problémy v komunikaci a malá snaha partnerské problémy řešit.**

Intenzita sňatečnosti rozvedených v roce 2018 již pátým rokem po sobě meziročně rostla, dokonce výrazněji než sňatečnost svobodných. Pokud by zůstaly míry sňatečnosti rozvedených podle doby uplynulé od rozvodu na úrovni roku 2018, další manželství by uzavřelo 45 % rozvedených mužů a 43 % rozvedených žen. **Podíl rozvedených mužů i žen žijících nesezdaně stoupá do věku 35 až 39 let u mužů a 30 až 34 let u žen**, kdy takto žije přibližně každý pátý rozvedený. Ti, kteří hledají nového partnera po rozchodu nesezdaného soužití, ho nacházejí dříve než ti, kteří prošli rozvodem. Čím delší doba uplyne od předchozího rozchodu, tím je šance na nový korezidenční vztah nižší.

Pokud vznikne po navázání nového partnerského vztahu tzv. **rekonstituovaná rodina**, tedy v nové rodině jsou nezaopatřené děti z předchozího vztahu, bývá **založena** častěji **na nesezdaném soužití** než na manželství oproti úplným rodinám jako celku. Rekonstituované rodiny jsou z hlediska svého fungování specifické z důvodu vyššího počtu členů a komplikovanějších vztahů mezi nimi. I v těchto rodinách přetrvává ideál dvoudětné rodiny, soužití s nevlastními dětmi však může mít na vlastní rodičovské plány a jejich realizaci vliv. Počet dětí v domácnosti je může omezovat, na druhou stranu je zde přítomna touha mít společné dítě s novým partnerem.

Rozvodovost ve vyšších věkových skupinách, na rozdíl od mladších, roste, přičemž se u starších partnerů o něco častěji vyskytují důvody jako manželův alkoholismus, rozdíly povah, názorů a zájmů, jeho zdravotní stav nebo špatné zacházení. Kromě ekonomických dopadů je rozpad partnerství nezřídka rovněž ohrožením šíře disponibilní sociální sítě jako možného zdroje mezigenerační podpory. Důsledky tzv. „šedivých rozvodů" často pocítí i dospělé děti a vnoučata. Ti se mohou ocitnout „v pasti" mezi dvěma rodiči a jejich potřebami.

Měnící se role otců

Přestože rodiče v postojích vyjadřují vysokou podporu pro sdílené role rodičů, v praxi zpravidla uplatňují tradiční **genderový model komplementárních rolí otce živitele a matky pečovatelky**. Podpora aktivního otcovství a zapojení otců do přímé péče o děti se sice v posledních letech zvyšuje, ale čas otců trávený s dětmi je výrazně limitován jejich pracovními povinnostmi a je stále výrazně nižší v porovnání s tím, kolik péči o děti věnují matky.

Významná **část otců není spokojena s tím, kolik času věnují svým dětem**, a chtěli by jim dávat více času. Současně je většina otců žijících s partnerkou spokojená s tím, jak si péči o děti a domácnost dělí mezi sebe a partnerku.

Role otce a matky se proti minulosti sbližují. Požadované sdílení péče o děti a domácnost a společný podíl na rodinném rozpočtu však spíše nabývá reálně takové podoby, že se ženy více pracovně angažují, a přitom jim zůstává větší podíl na rodinných povinnostech, zatímco někteří dnešní otcové se skutečně zapojují do péče o děti již od jejich nejútlejšího věku, ale nepředpokládá se snížení jejich pracovního vytížení. Zůstávají hlavními živiteli v očekávání i realitě.

Na podporu aktivního otcovství byla v roce 2018 zavedena **dávka otcovské poporodní péče**, která má přispět k lepšímu sladění pracovních a otcovských povinností, k budování vztahu mezi otcem a dítětem, jakož i k partnerské pomoci matce. Její zavedení bylo převážně kladně hodnoceno otci i matkami. Zkušenosti rodičů, kteří

ji v roce 2019 využili, dokládají, že otcovská pomáhá posilovat partnerský vztah rodičů a poskytuje otcům čas na to, aby si budovali vztah s dítětem a zvykali si na novou roli.

V souvislosti se změnami života mužů, jejich role ve společnosti, v partnerských vztazích i otcovství se hovoří o znejistění a zmatku mužů ohledně jejich místa v současném světě, či přímo o **krizi mužství. Ta přitom nemá jednoznačný obsah či význam**. Pro někoho není v krizi samo mužství, ale jeho „tradiční", patriarchální model, projevující se nadřazeností. Jinými bývá krize mužství spojována s psychickou nezralostí, chlapecky lehkomyslnou mentalitou projevující se neschopností odložit okamžité uspokojení vlastních potřeb a tendencí k vyhýbání se odpovědnosti a závazkům. A to ve vzdělávání, pracovním uplatnění i v partnerství a rodičovství. Někteří projevují znepokojení nad budoucností současných mladých a dospívajících mužů, pokud jde o jejich připravenost čelit výzvám a těžkostem skutečného života, před nimiž mnozí unikají do světa online her, virtuální reality apod.

Příčiny bývají připisovány způsobu výchovy chlapců a přístupu společnosti k dospívajícím. Přetrvávající stereotypy ve výchově chlapců a v očekáváních od mužů, pokud jde o přípustnost projevů emocí, se následně zrcadlí v pocitech izolovanosti, citové uzavřenosti a vnitřní osamělosti dospívajících a dospělých mužů. Současná společnost a výchovný styl matek děti ani dospívající nezatěžuje přiměřenou odpovědností. Otcové jsou často v jejich životech nepřítomni, fyzicky, či jinak (realizují se ve světě práce, vyklidili své domácí pole a přenechali je matkám atd.). Archetyp otce v průběhu dějin oslabil, přispěly k tomu i dějinné zvraty, v nichž muži „selhali" (nedostáli role ochránce), nebo to, že část jejich výchovné role přešla na stát. Chlapcům chybí reálné mužské vzory, muži, kteří by jim dávali najevo, že jim na nich záleží, pomáhali jim porozumět životu, který žijí, a byli jim příkladem. Mnozí žijí pouze s matkou. Období dospívání se stále prodlužuje, není zjevné, kdy nastává dospělost, současná společnost postrádá přechodové iniciační rituály, které by mladé na dospělost připravily.

Vztahy v rodinách s dětmi a institucionální podpora jejich stability

Stabilita rodiny dnes závisí zejména na kvalitě partnerského vztahu rodičů. Především spokojený partnerský vztah může v současné době, která dopřává svobodu v naplňování individuálních tužeb, tedy i touhy po lásce, rodinu napomoci ochránit před rozpadem. A právě takový vztah dítě potřebuje pro svůj optimální vývoj i pro to, aby získalo vzory pro zdravé způsoby komunikace a fungování v mezilidských a partnerských vztazích.

Každý partnerský vztah zažívá krize. Podle psychologů však **lidé mají o partnerství mnohdy nepřiměřené představy a očekávání**, podpořené médii. Za svá nenaplněná očekávání pak platí frustrací, důvody partnerských problémů připisují partnerovi. Páry zapomínají o svůj vztah pečovat, rozvíjet ho, trávit čas ve dvou, zejména poté, co se stanou rodiči. Časem pak dochází k odcizení a vyprázdnění jejich vztahu. Do vztahů dnes zasahují i moderní technologie, stávají se alternativou (méně uspokojivé) partnerské komunikace. Do terapie páry přivádí dlouhá, neřešená krize, nebo náhlá krize vyvolaná např. nevěrou. I nevěra bývá terapeuty chápána jako symptom dříve neřešených partnerských problémů.

Dle psychologů páry často přicházejí do párové terapie příliš pozdě, dle sociálních pracovníků, advokátů a soudců mnohdy přistupují k rozvodu příliš brzy, aniž by se předtím snažili své problémy řešit – žijeme ve spotřební době, „porouchané neopravujeme". Manželství se rozpadají pomaleji než nesezdaná soužití. Rozchody však nebývají tak dramatické jako rozvody – nesezdané páry zpravidla nebojují o společný majetek.

Děti zpravidla vnímají a prožívají partnerské problémy a rozchod svých rodičů intenzivněji a hůře, než si rodiče myslí a než si bývají ochotni připustit. Úpravu péče o děti po rozchodu/rozvodu řeší zpravidla v emočně vypjaté fázi, mnohdy tak nejsou schopni vnímat a citlivě reagovat na potřeby dětí. Často se dopouštějí chyb z nevědomosti či špatné informovanosti. Přibývá rodičů, kteří mají snahu řešit rozchod/ rozvod dohodou a s ohledem na děti. Zároveň nebývale narostla intenzita rodičovských sporů. Nejspornějších kauz sice není v celkovém dopadu mnoho, ale značně vytěžují časové kapacity pracovníků všech profesí zapojených do řešení rodičovských konfliktů. To, spolu se zjevnými dopady na děti, které jsou oběťmi těchto rodičovských konfliktů, je dlouhodobě zdrojem frustrace jednotlivých profesí. OSPODy i soudy jsou přetížené. Spory mezi rodiči v soudní při dále eskalují, tím více, čím déle spor trvá. V posledních letech se začala uplatňovat interdisciplinární spolupráce profesí zapojených do rodičovského konfliktu po vzoru Cochemské praxe. V současné době prvky tohoto modelu aplikuje nebo se na jejich implementaci připravuje přibližně třetina soudů v České republice. Byť má tento model i své odpůrce, zkušenosti ukazují, že vede ke zkrácení délky opatrovnických sporů, k nárůstu podílu jejich ukončení dohodou a k lepší životnosti těchto dohod. Výsledkem je rovněž zefektivnění práce všech zapojených aktérů. Na závěr je ale nutné uvést, že je třeba vždy v prvé řadě při řešení těchto sporů vycházet z potřeb dětí a přistupovat ke každému případu striktně individuálně.

Důležitou roli hraje edukace rodičů o průběhu opatrovnického řízení, o potřebách a prožívání dětí, ale i o právní úpravě jednotlivých typů péče o děti po rozvodu (výlučná, střídavá, společná). Emoční obsahy spojené s výlučnou a střídavou péčí patrně i na základě významů, které jejich názvy evokují, spolu se špatnou informovaností laické i části odborné veřejnosti o jejich reálném právním obsahu zbytečně vyostřují konflikty mezi rodiči. V odborných diskusích se tak objevují mj. i doporučení, aby pojmenování a rozlišování typů péče zaniklo a ve výroku rozhodnutí soudu byl uváděn konkrétní rozsah péče jednotlivých rodičů, je-li to v daném případě vůbec nutné.

Závisí-li stabilita klasické rodiny (matka – otec – dítě) zejména na kvalitě partnerského vztahu rodičů, stabilita rodiny dítěte po rozchodu se zjevně odvíjí přímo od vztahu mezi rodiči po rozchodu (již ne na bázi partnerství, ale rodičovství) a jejich schopnostech spolupracovat na jeho výchově s pozorností vůči potřebám dítěte. Stabilita rekonstituované rodiny se odvíjí od kvality vztahu nového partnerského páru. Stabilita neúplné rodiny je závislá na stabilitě rodiče, jenž stojí v jejím čele.

Literatura

Aktuálně.cz. 2020. Lidé nejhůře shání byty v Královéhradeckém kraji. Z hlediska ceny mu konkuruje Praha. 21. 2. 2020. Dostupné z: https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/pruzkum-byty-jsou-nejmene-dostupne-v-kralovehradeckem-kraji/r~0de6f368548811ea8362ac1f6b220ee8/

Amato, P. R. 2000. The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family* 62 (4): 1269–1287.

Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. 2015. Praha: GAC spol. s r. o.

Andersson, G. 2004. Children's Experience of Family Disruption and Family Formation: Evidence from 16 FFS Countries. *Vienna Yearbook of Population Research* 2: 331–322. Dostupné z: www.jstor.org/stable/23025448.

Andreß, H.-J., Hummelsheim, D. (eds.). 2009. *When Marriage Ends: Economic and Social Consequences of Partnership Dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar.

Aplikace cochemské praxe v soudním regionu Nový Jičín. Dokument vytvořený v rámci projektu „Interdisciplinární spolupráce v soudním regionu Nový Jičín" (CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_007/0007078). Dostupné z: https://www.msk.cz/assets/dotace_eu/vystupni-material-cochem.pdf

Arber, S. 2004. Gender, marital status, and ageing: Linking material, health, and social resources. *Journal of Aging Studies* 18(1): 91–108.

Baláž, R. 2012. Rozhovor s Ivo Možným: Silný pomáhající stát udělal člověka méně závislým na pomáhajících dětech. *Sociální práce/Sociálna práca* 20 (4). Dostupné z: http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=3&clanek=415

Barcelona Objectives. The Development of Childcare Facilities for Young Children in Europe with a View to Sustainable and Inclusive Growth. 2013. Luxembourg: European Commition.

Bartošová, M., Slepičková, L. 2009. Složené rodiny a perspektiva dětských aktérů. Nové tematické a metodologické přístupy ve výzkumu rodin po rozvodu. *Sociální studia* 6 (4): 73–90.

Bartůšková, L. 2015. Pracovní motivace českých matek s dětmi do tří let. *Politická ekonomie* 63 (8): 990–1005. Dostupné z:https://polek.vse.cz/pdfs/pol/2015/08/04.pdf

Barvíková, J. 2019a. *Zpráva z fokusních skupin Dítě v rodičovském konfliktu. Výsledky předvýzkumu v rámci projektu Dopady míry rodičovského konfliktu na dítě a role, jakou v nich hraje konkrétní forma porozvodového uspořádání péče.* Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vv_003.pdf

Barvíková, J. 2019b. *Rekonstituované rodiny v hloubkových rozhovorech*. In Paloncyová J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V., Nešporová, O. *Rekonstituované rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_461.pdf.

Barvíková, J. 2019c. *Neúplné rodiny v hloubkových rozhovorech*. In Paloncyová J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V. *Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. (v tisku)

Barvíková, J., Höhne, S., Paloncyová, J., Svobodová, K. 2019. *Mikrojesle: nová služba předškolní péče v průzkumu veřejného mínění.* Praha: VÚPSV, v. v. i.

Beck, Ul., Beck-Gernsheimová, E. 2007. *Families in a runaway world*. In Scott, J., Treas, J., Richards, M. *The Blackwell companion to the sociology of families*. Malden: Blackwell Publishing, s. 499–514.

Bedrošová, M., Hlavová, R., Macháčková, H., Dědková, L., & Šmahel, D. 2018. *České děti a dospívající na internetu: Zpráva z výzkumu na základních a středních školách*. Projekt EU Kids Online IV – Česká republika. Brno: Masarykova univerzita.

Beneš, M., Malá, K., Svobodová, K., Jarolímová, M., Svobodová, K., Krameriusová, L., Sluková, E. 2019. *Metodika implementace Cochemské praxe na Mostecku*. Mosty – sociálně psychologické centrum, z.s., Okresní soud v Mostě a Ústecký kraj.

Berkman, Lisa F., Yuhui Zheng, M. Maria Glymour, Mauricio Avendano, Axel Börsch Supan, Erika L. Sabbath. 2015. Mothering alone: cross-national comparisons of later-life disability and health among women who were single mothers. *Journal of Epidemiology and Community Health* 69 (9): 865–872. Dostupné z: http://dx.doi.org/10.1136/jech-2014-205149.

Bernardi, L., Mortelmans, D. (eds.). 2018. *Lone Parents in the Life Course*. Springer Open. Springer International Publishing. E-book. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=jNpCDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false

Bertoni, M., Brunello, G. 2014. Pappa Ante Portas: The Retired Husband Syndrome in Japan. *IZA DP* No. 8350. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit/ Institute for the Study of Labor. Dostupné z: ftp.iza.org/dp8350.pdf

Bičáková, A., Kalíšková, K. 2015. *Od mateřství k nezaměstnanosti: Postavení žen s malými dětmi na trhu práce*. Praha: IDEA-CERGE. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_8_2015_Od_materstvi_k_nezamestnanosti/mobile/index.html

Bičáková, A., Kalíšková, K. 2016. Výskyt a vznik nezaměstnanosti u žen s předškolními dětmi: případ České republiky. *Politická ekonomie* 64 (6): 695–712.

Biddulph, S. 2011. *Kniha o mužství*. Praha: Portál.

Billari, F. C. 2004. Becoming an Adult in Europe: A Macro(/Micro) – Demographic Perspective. *DEMOGRAPHIC RESEARCH SPECIAL COLLECTION* 3 (2): 15–44. Dostupné z: https://www.demographic-research.org/special/3/2/.

Borovanská, M., Walter, M. 2018. *Aktuální problémy v různých oblastech psychologické praxe: Výsledky průzkumu Unie psychologických asociací ČR 2016–2017*. Dostupné z: https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29636.27524

Brannen, J., Nilsen, A. 2006. From fatherhood to fathering: Transmission and change among British fathers in four-generation families. *Sociology* 40 (2): 335–352. doi: 10.1177/0038038506062036.

Brons, M.D. (Anne), Härkönen, J. 2018. Parental Education and Family Dissolution: A Cross-National and Cohort Comparison. *Journal of Marriage and the Family* 80(2): 426–443. Dostupné z: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5888197/

Brown, S. L., Lin, I. F. 2012. The gray divorce revolution: rising divorce among middle-aged and older adults, 1990–2010. *Journals of Gerontology. Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 67 (6): 731–741.

Brown, S. L., Lin, I. F., Hammersmith, A. M., Wright, M. R. 2018. Later life marital dissolution and repartnership status: A national portrait. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 73 (6): 1032–1042.

Brzobohatý, R., Cirbusová, M., Rogalewiczová, R. a kol. 2015. *Interdisciplinární spolupráce v nejlepším zájmu dítěte: Metodické doporučení pro řešení rodičovských konfliktů nejen s mezinárodním prvkem.* Brno: Tribun EU, s. r. o. Dostupné z: https://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/Evropsky_projekt_Rozvoj_partnerstvi/Sborniky/Interdisciplinarni_spoluprace_v_nejlepsim_zajmu_ditete.pdf

Coleman, D. 2013. Partnership in Europe; its Variety, Trends and Dissolution. *Finnish Yearbook of Population Research* 48: 5–49. Dostupné z: https://journal.fi/fypr/article/view/40927.

Coltrane, S. 1996. *Family men. Fatherhood, housework, and gender equity*. New York, NY: Oxford University Press.

Côté, J. E. 2000. *Arrested Adulthood: The Changing Nature of Maturity and Identity*. New York: New York University Press.

Crowley, J. E. 2019. Does Everything Fall Apart? Life Assessments Following a Gray Divorce. *Journal of Family Issues* 40 (11): 1438–1461.

CVVM. 2016. *Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2016*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2030/f9/ov160315a.pdf.

CVVM. 2017. *Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2017*. Tisková zpráva. Praha: CVVM. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2177/f9/ov170320.pdf

CVVM. 2019a. *Daně z pohledu veřejného mínění – prosinec 2019*. Tisková zpráva. Praha: CVVM. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ekonomicke/ekonomicky-vyvoj/5094-dane-z-pohledu-verejneho-mineni-prosinec-2019

CVVM. 2019b. *Názory české veřejnosti na sociální zabezpečení – prosinec 2019*. Tisková zpráva. Praha: CVVM. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5088/f9/es200113.pdf

CVVM. 2019c. *Názory české veřejnosti na úroveň sociálního zabezpečení v ČR a alokaci veřejných prostředků – prosinec 2019*. Tisková zpráva. Praha: CVVM. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5098/f9/es200121.pdf

CVVM. 2019d. *Názory občanů na vybraná opatření v rodinné politice – únor 2019*. Tisková zpráva. Praha: CVVM. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4881/f9/es190318.pdf

CVVM. 2020. *Občané o hospodářské situaci ČR a o životní úrovni svých domácností – leden 2020*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5137/f9/ev200221.pdf

Cysař, J. 2018. *Láska v době mobilní vládne světu!* Cysnews 23. 12. 2018. Dostupné z: https://www.cysnews.cz/lifestyle/laska-dobe-mobilni-vladne-svetu/

Černá, E., Ripka, Š., Bartošová, I. 2018. *Analýza výchozího stavu účastníků z cílové skupiny projektu „Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)*". Ostrava: Ostravská univerzita. Dostupné z: https://dokumenty.osu.cz/fss/publikace/analyza-vychoziho-stavu-zabydleni-rodin.pdf

ČNB. 2019. *Rizika pro finanční stabilitu a jejich indikátory – prosinec 2019*. Praha: ČNB. Dostupné z: https://www.cnb.cz/export/sites/cnb/cs/financni-stabilita/galleries/rizika_pro_fs/rizika_pro_financni_stabilitu_a_jejich_indikatory_prosinec_2019_cz.pdf

ČNB. 2020. *Celkové zadlužení domácností*. Databáze časových řad ARAD. Dostupné z: https://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.PARAMETRY_SESTAVY?p_sestuid=1538&p_strid=AAD&p_lang=CS

ČSSZ. 2019a. *Přehled vybraných statistických ukazatelů z agend ČSSZ – prosinec 2018*. Dostupné z: https://www.cssz.cz/documents/20143/148663/Ukazatele_prosinec2018.pdf/3298806f-5029-9ddb-d44f-8c487cd56ca2

ČSSZ. 2019b. *Přehled vybraných statistických ukazatelů z agend ČSSZ – červen 2019*. Dostupné z: https://www.cssz.cz/documents/20143/208838/Ukazatele_cerven_2019.pdf/88b1c9c7-5165-4e71-6e46-3a426c3fdf71

ČSSZ. 2019c. *Přehled vybraných statistických ukazatelů z agend ČSSZ – září 2019*. Dostupné z: https://www.cssz.cz/documents/20143/208838/Ukazatele_zari_2019.pdf/114930c9-397c-0199-a80b-a00466b01db0

ČSSZ. Nedatováno. *Otevřená data*. https://data.cssz.cz/web/otevrena-data/graf-pocet-vyplacenych-davek-nemocenskeho-pojisteni-v-cr

ČSÚ. 2009. *Vývoj obyvatelstva*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-cr-2009-wapaxetny9

ČSÚ. 2014a. *Nesezdaná soužití*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/nesezdana-souziti-2011-ti6wlv4y3r.

ČSÚ. 2014b. *Plodnost žen – SLDB 2011*.
Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/plodnost-zen-sldb-2011-uztz07g0u5.

ČSÚ. 2016. *Porodnost a plodnost za období 2011–2015*.
Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/porodnost-a-plodnost-2011-2015.

ČSÚ. 2017. *Příjmy a životní podmínky domácností – 2016*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2016

ČSÚ. 2017-2020. *Indexy spotřebitelských cen – inflace*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/cri/indexy-spotrebitelskych-cen-inflace-prosinec-2019

ČSÚ. 2019a. *Ceny sledovaných druhů nemovitostí – 2016 až 2018*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/ceny-sledovanych-druhu-nemovitosti-2016-az-2018

ČSÚ. 2019b. *Demografická příručka – 2018.* Praha: ČSÚ.
Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka

ČSÚ. 2019c. *Indexy realizovaných cen bytů – 3. čtvrtletí 2019*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/indexy-realizovanych-cen-bytu-3-ctvrtleti-2019

ČSÚ. 2019d. *Předškolní vzdělávání. Mateřské školy a přípravné třídy mateřských škol*.
Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/a-predskolni-vzdelavani-materske-skoly-a-pripravne-tridy-zakladnich-skol.

ČSÚ. 2019e. *Příjmy a životní podmínky domácností – 2018*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-kf03f95ff5

ČSÚ. 2019f. *Spotřební výdaje domácností – 2018*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/spotrebni-vydaje-domacnosti-2018-pgj0e6toh7

ČSÚ. 2019g. *Ukazatele sociálního a hospodářského vývoje České republiky – 3. čtvrtletí 2019*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/ukazatele-socialniho-a-hospodarskeho-vyvoje-ceske-republiky-3-ctvrtleti-2019

ČSÚ. 2019h. *Vývoj ekonomiky České republiky – 1. až 3. čtvrtletí 2019*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91606721/32019319q3a.pdf/6c4be0f8-2478-4d50-88ac-dc73c39124e1?version=1.1

ČSÚ. 2019i. *Vývoj obyvatelstva České republiky 2018*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2018.

ČSÚ. 2019j. Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - 3. čtvrtletí 2019. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-ctvrtletni-udaje-3-ctvrtleti-2019

ČSÚ. 2019k. *Zaostřeno na ženy a muže – 2019*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/zaostreno-na-zeny-a-muze-ffhk87f13g

ČSÚ. 2020a. *Časové řady základních ukazatelů statistiky práce - leden 2020*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casove-rady-zakladnich-ukazatelu-statistiky-prace-leden-2020

ČSÚ. 2020b. *Indexy spotřebitelských cen – inflace*. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/cri/indexy-spotrebitelskych-cen-inflace-prosinec-2019

ČSÚ. 2020c. *Příjmy a životní podmínky domácností 2019*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2019

D'Albis, H., Gobbi, P., Greulich, A. 2017. Having a second child and access to childcare: evidence from european countries. *Journal of Demographic Economics* 83(2): 177-210. Dostupné z: https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-demographic-economics/article/having-a-second-child-and-access-to-childcare-evidence-from-european-countries/9674C144E7AF016B1C528C9491FDEE18.

Day, R. D., Lamb, M. E. (eds.). 2004. *Conceptualizing and measuring father involvement*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

de Vaus, D., Gray, M., Qu, L., Stanton, D. 2017. The Economic Consequences of Divorce in Six OECD Countries. *Australian Journal of Social Issues* 52 (2): 180-199. Dostupné z: https://doi.org/10.1002/ajs4.13

Del Boca, D., Monfardini, C., See, S. G. 2016. Child Care and Child Outcomes: A Comparison Across European Countries*. Families and Societies*, 62. Dostupné z: http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2016/11/WP62DelBocaMonfardiniSee2016.pdf.

Deník veřejné správy 4. 3. 2020. Trend nájemního bydlení je na vzestupu. Touha po bydlení „ve svém" už není tak silná jako v minulosti. Dostupné z: http://denik.obce.cz/ clanek.asp?id=6790283

Dohoon, L., McLanahan, S. 2015. Family Structure Transitions and Child Development: Instability, Selection, and Population Heterogeneity. *American Sociological Review* 80 (4): 738–763.

Doucet, A. 2006. *Do men mother? Fatherhood, care, and domestic responsibility*. Toronto: University of Toronto Press.

Dourleijn, E., Liefbroer, A. C. 2006. Unmarried Cohabitation and Union Stability: Testing the Role of Diffusion Using Data from 16 European Countries. *Demography* 43 (2): 203-221. Dostupné z: https://www.uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:00000000-5971-7075-ffff-ffffbfcb8888/Liefbroer_NEL.pdf.

Dudová, R. (ed.). 2008a. *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav, v. v. i.

Dudová, R. 2008b. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Eerola, P., Mykkänen, J. 2015. Paternal masculinities in early fatherhood: Dominant and counter narratives by Finnish first-time fathers. *Journal of Family Issues* 36 (12): 1674–1701. doi: 10.1177/0192513X12459016.

EKČR. 2019. *Statistiky za rok 2018: V exekuci je o 41 000 lidí méně*. Dostupné z: https://www.ekcr.cz/1/aktuality-pro-media/2573-statistiky-za-rok-2018-v-exekuci-je-o-41-000-lidi-mene?w=

EKČR. 2020. *Základní data o exekucích*. Dostupné z: http://statistiky.ekcr.cz/zakladni-data-o-exekucich.html

EPIC. 2019. *Country profiles – Czech Republic: Policies and progress towards investing in children*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPageId=3637

EURIDICE. 2019. *Česká-republika: Organizace péče o děti do 2–3 let*. Dostupné z: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/organisation-programmes-children-under-2-3-years-9_cs

EURO. 2019. *Registrované partnerství mohou lesby a gayové v Česku uzavírat již 13 let. Jaké výhody jim z toho plynou?* 15. 10. 2019. Dostupné z: https://www.euro.cz/byznys/vse-co-jste-potrebovali-vedet-o-registrovanem-partnerstvi-1470296

European Agency for Special Needs and Inclusive Education. 2020. *Country information for Czech Republic — Legislation and policy*. Dostupné z: https://www.european-agency.org/countryinformation/czech-republic/legislation-and-policy

European Justice, 2018. Dostupné z: https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-es-maximizeMS_EJN-en.do?member=1.

Eurostat. 2015*. Demographic statistics: A review of definitions and methods of collection in 44 European countries.* Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/6851536/KS-GQ-15-002-EN-N/7d6ba1c1-fa04-464b-89ff-ec8796b2db5d.

Eurostat. 2020a. *Gender Pay Gap*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/main-tables

Eurostat. 2020b. *Labour Force Survey series*. *Specific topics*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database

Eurostat. 2020c. *Living Conditions. Housing Conditions*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database

Eurostat – Data Explorer. 2020. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_ewhuis&lang=en

Eurostat. Nedatováno. *Database*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

Everett, C., Everett, S. V. 2000. *Zdravý rozvod pro rodiče i děti*. Praha: TALPRESS, spol. s r. o.

Eydal, G. B., Rostgaard, T. (eds.). 2015. *Fatherhood in the Nordic welfare states: Comparing care policies and practice*. Bristol, England: Policy Press.

Families and households in the UK. 2019. London: Office for National Statistics. Dostupné z: https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/families/bulletins/familiesandhouseholds/2019

Favez, N., Widmer, E. D., Doan, M., Tissot, H. 2015. Coparenting in Stepfamilies: Maternal Promotion of Family Cohesiveness with Partner and with Father. *Journal of Child and Family Studies*, 24 (11): 3268–3278. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/271416963_Coparenting_in_Stepfamilies_Maternal_Promotion_of_Family_Cohesiveness_with_Partner_and_with_Father

Ferrari, G., Bonnet, C., Solaz, A. 2019. 'Will the one who keeps the children keep the house?' Residential mobility after divorce by parenthood status and custody arrangements in France. *Demographic Research* 40 (14): 359–394. Dostupné z: https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.14

Ferraro, K. F., Shippee, T. P. 2009. Aging and cumulative inequality: How does inequality get under the skin? *The Gerontologist* 49 (3): 333–343.

Formánková, L., Křížková, A. 2014. *Partnerství spolu, i když zvlášť*. In Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Fučík, P. 2008. Rozvod a změny sňatkových reprodukčních strategií. *Data a výzkum* 2 (2): 91–107. Dostupné z: http://dav.soc.cas.cz/uploads/5c9526f475ff7d134fc03a307aa01238e9c26654_DaV08_2_pp91-107.pdf

Fučík, P. 2013. *Rozvod a změny reprodukčních strategií*. Brno: Masarykova univerzita.

Fučík, P. 2016. Genderové aspekty rozvodovosti. Co může studium rozvodu nabídnout teoreticky zaměřené sociologii rodiny? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 52 (4): 557–580.

Fučík, P. 2020. *Sociální participace ve vyšším věku ve vztahu k partnerské dráze*. (rukopis v posuzování pro Sociologický časopis)

Fučík, P., Chromková Manea, B. 2008. V rozporu, či jednotni? Postoje párů k opatřením prorodinné politiky v ČR. *Sociální studia* 5 (2): 69-87. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5641/4737

Gardner, J. 1996. *Syndrom zavrženého rodiče*. Praha: MPSV.

Gardner, J. 2010. *Terapeutické intervence u dětí se syndromem zavrženého rodiče*. Praha: Triton.

Gregory, A., Milner, S. 2011. What is "new" about fatherhood? The social construction of fatherhood in France and the UK. *Men and Masculinities* 14 (5): 588–606. doi: 10.1177/1097184X11412940.

Hamplová, D. 2006. *Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích*. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/index.php3?disp=archiv&shw=187

Hamplová, D. 2015. Nesezdané soužití – společné bydlení bez společné peněženky? *Sociologický časopis* 51 (2): 261-278.

Hamplová, D., Zeman, K., Řeháková, B., Polášek, V., Soukupová, E. 2006. *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti.* Sociologické studie / Sociological Studies. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Hamplová, D. (ed.), Chaloupková, J., Soukupová, E., Sunega, P., Zeman, K. 2007. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav.

Hamplová, D., Trusinová, R. 2018. Konflikty v rodině původu, osobní pohoda a duševní zdraví v dospělosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 54 (2): 199–218.

Hamplová, D., Klímová Chaloupková, J., Topinková, R. 2019. More Money, Less Housework? Relative Resources and Housework in the Czech Republic. *Journal of Family Issues* 40 (18): 2823–2848. Dostupné z: https://doi.org/10.1177/0192513X19864988.

Hasmanová Marhánková, J. 2013. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Hašková, H. 2014. *Odchod z domova rodičů*. In. Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Hašková, H., Saxonberg, S. (eds.), Mudrák, J. 2012. *Péče o nejmenší. Boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Hašková, H., Vohlídalová, M. 2014. *Singles*. In Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. 2014. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: SLON - Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Hašková, H., Křížková, A., Dudová, R. 2015. *Ekonomické náklady mateřství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné z: https://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/sekundarni-analyza-zprava-final_format.pdf.

Hašková, H., Křížková, A., Dudová, R. 2016. *Ekonomické náklady mateřství - kvalitativní sondy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: http://genderstudies.cz/download/Ekon_naklady_kvali_sondy_vyzkumna_zprava_unor_2016_fin_format.pdf

Hašková, H., Křížková, A., Pospíšilová, K. 2018. Intersekcionální přístup ke zkoumání nezaměstnanosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 54 (2): 171–197. Dostupné z: https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.2.398

Hašková, H., Dudová, R., Pospíšilová, K. 2019. Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednodětností v ČR. *Demografie* 61 (2): 93–110.

Heller, J. 2019. V Česku se otevírá past. Hrozí, že na vlastní bydlení dosáhnou jen děti bohatších. *Hospodářské noviny*. 16. 1. 2019. Dostupné z: https://archiv.ihned.cz/c1-66434400-v-cesku-se-otevira-past-hrozi-ze-na-vlastni-bydleni-dosahnou-v-zivote-uz-jen-deti-bohatsich

Herman, M. 2018. *Bída otců*. Příspěvek v rámci semináře „Jak se proměňuje rodinná politika členských států Evropské unie s ohledem na roli otců v kontextu ČR aneb Rozšíření pohledu EU na otcovství – co dodat?" Národní centrum pro rodinu, PS PČR Praha, 6. 11. 2018. Dostupné z: https://www.rodiny.cz/seminar-v-poslanecke-snemovne-6-11-2018/

Höhne, S. 2008. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf

Höhne, S. 2017. Změny v čerpání rodičovského příspěvku v demografických souvislostech. *Demografie* 59 (1): 5–22. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/demografie-revue-pro-vyzkum-populacniho-vyvoje-c-12017

Höhne, S., Kuchařová, V. Svobodová, K., Šťastná, A., Žáčková, L. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2010.

Höhne, S., Kuchařová, V. 2016. Změny finančních nástrojů rodinné politiky v letech 2006-2015 a jejich potenciál měnit natalitní chování. *Politická ekonomie* 64 (7): 867–890. Dostupné z: https://doi.org/10.18267/j.polek.1094

Höhne, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2018. *Socioekonomické dopady úmrtí na české domácnosti*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_436.pdf

Höhne, S., Paloncyová, J. 2019. *Péče o děti po rozvodu či rozchodu. Výsledky předvýzkumu v rámci projektu Dopady míry rodičovského konfliktu na dítě a role, jakou v nich hraje konkrétní forma porozvodového uspořádání péče*. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vv_002.pdf

Höhne, S., Šťastná, A. 2019. *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2018. Bulletin No 34*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Höhne, S., Godarová, J., Jahoda, R., Kuchařová, V., Víšek, P. 2019. *Působení daňového zvýhodnění na dítě a přídavku na dítě na sociálně-ekonomickou situaci rodin s nezaopatřenými dětmi a jejich reflexe rodiči*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Honner, J. 2019. Ženy a muži v krajích České republiky. *Statistika a my* 9 (12). Dostupné z: https://www.statistikaamy.cz/2019/12/zeny-a-muzi-v-krajich-ceske-republiky

Horská, E., Kraus, J. 2018. *Rodiče a výchova: Spolu, či prosti sobě?* In Lacinová, L. a kol. *Všichni moji blízcí: adolescenti a dospělí kolem nich.* Brno: Masarykova univerzita.

Hovorková, K. 2019. *Rodičovská dovolená jako past: Podívejte se, jak ovlivňuje kariéru, mzdu i důchod*. Aktuality 21. 10. 2019. Dostupné z: https://zpravy.aktualne.cz/finance/rodicovska-dovolena-jako-past-ovlivnuje-karieru-mzdu-i-ducho/r~ade4aa54f1af11e984c6ac1f6b220ee8/

Hubatková, B., Kreidl, M., Štípková, M., Rabušic, L. 2012. Vliv rozvodu na vzdělanostní šance dětí. In Hasmanová Marhánková, J. (ed.), Kreidl, M. (ed.). Proměny partnerství: životní dráhy a partnerství v české společnosti. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 178–192.

Hubatková, B., Kreidl, M., Žilinčíková, Z. 2015. Proč rozvedení dědečkové pečují méně často o svá vnoučata? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 51 (5): 783–814. Dostupné z: http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.214

Chaloupková, J. 2007. *Vdát se nebo ne? Motivace vdaných a neprovdaných matek*. In Hamplová, D. (ed.), Chaloupková, J., Soukupová, E., Sunega, P., Zeman, K. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Chaloupková, J., Šalamounová, P. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Chaloupková, J., Soukupová, E. 2007. *Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství*. In Hamplová, D. (ed.), Chaloupková, J., Soukupová, E., Sunega, P., Zeman, K. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 29–48

Chromková Manea, B. E., Rabušic, L. 2019. Marriage, Childbearing and Single Motherhood: Trends in Attitudes and Behaviour in Czechia and Slovakia from 1991 to 2017. *Sociální studia* 16 (2): 25–50.

Chvála, V., Trapková, L. 2016. *Rodinná terapie a teorie jin-jangu: Příspěvek k psychosomatice.* Praha: Portál.

Chvála, V., Trapková, L. 2017. *Rodinná terapie psychosomatických poruch: Rodina jako sociální děloha.* Praha: Portál.

Chvála, V., Trapková, L. 2018. *Otec jako katalyzátor léčby psychosomatických poruch v rodině aneb léčba psychosomatických poruch bez otce je svízelná*. Příspěvek v rámci semináře „Jak se proměňuje rodinná politika členských států Evropské unie s ohledem na roli otců v kontextu ČR aneb Rozšíření pohledu EU na otcovství – co dodat?" Národní centrum pro rodinu, PS PČR Praha, 6. 11. 2018. Dostupné z: https://www.rodiny.cz/seminar-v-poslanecke-snemovne-6-11-2018/

INESAN. 2020. *Interdisciplinární spolupráce v soudním regionu Nový Jičín*. Závěrečná analytická zpráva v rámci projektu „Interdisciplinární spolupráce v soudním regionu Nový Jičín" (CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_007/0007078). Dostupné z: https://www.msk.cz/assets/dotace_eu/zez-interdisciplinarni-spoluprace-v-soudnim-regionu-novy-jicin.pdf

iRozhlas. 2019. *Maláčová chce slevu na manželku či manžela bez práce dát jen pečujícím. Stát by ušetřil dvě miliardy*. Dostupné z: https://bit.ly/342KgBG

Jahoda, R., Malý, I., Sirovátka, T. 2019. *ESPN Thematic Report on Financing social protection – The Czech Republic*. European Social Policy Network (ESPN), Brussels: European Commission. Dostupné z: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?pager.offset=5&advSearchKey=ESPN_financing2019&mode=advancedSubmit&catId=22&policyArea=0&policyAreaSub=0&country=0&year=0

Jahoda, R., Malý, I., Sirovátka, T. 2019. *Financing social protection. Czech Republic*. ESPN Thematic Report on Financing social protection Czech Republic.

Jak zajistit dostupné bydlení. 2018. Praha. Sociologický ústav. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/samec_ed._-_jak_zajistit_dostupne_bydleni.pdf

Jalovaara, M. 2003. The Joint Effects of Marriage Partners' Socioeconomic Positions on the Risk of Divorce. *Demography* 40 (1): 67–81. Dostupné z: https://search.proquest.com/docview/220175822?accountid=198346

Janský, P., Pertold, F., Šatava, J. 2016. *Rozvody a příjmy žen v České republice: první zjištění v České republice na základě individuálních dat*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/studies/2016-06-rozvody-a-prijmy-zen-v-ceske-republice

Jechová, A. 2019. Bytová krize - Gentrifikace, zahraniční developeři a kanceláře místo bytů. *Sociální práce/Sociálna praca* 20 (19).
Dostupné z: http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=1184

Kalíšková, K., Münich, D. 2012. *Češky: nevyužitý potenciál země*. Praha: Idea CERGE EI, Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i.

Katrňák, T. 2006. *Kdo jsou svobodné matky v české společnosti*. In Kocourková, J., Rabušic, L. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný*? Praha: PřF UK.

Katrňák, T., Fučík, P. 2009. Preference výběru partnera. Liší se rozvedení a svobodní ve sňatkových a partnerských preferencích? *Sociológia* 41 (5): 437–456.

Klímová Chaloupková, J. 2018. Rozdělení domácí práce a hodnocení jeho spravedlnosti. *Sociologický časopis* 54 (4): 593–624.

Klusáček, J. Lesák, V., Snopek, J., Ripka, Š, Vališová, H., Mára, J., Hanková, A., Křižanová, B. 2019. *Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018*. Platforma pro sociální bydlení, Lumos. Dostupné z: https://socialnibydleni.org/wp-content/uploads/2019/04/Zpr%C3%A1va-o-vylou%C4%8Den%C3%AD-z-bydlen%C3%AD-za-rok-2018.pdf.

Kocourková, J., Šťastná, A., Černíková, A. 2019. Vliv ekonomické krize na úroveň plodnosti ve státech Evropské unie. *Politická ekonomie* 67 (1): 82–104. Dostupné z: https://doi.org/10.18267/j.polek.1230

Kotková, M., Lacinová, L. 2016. Rodičovský konflikt a adaptační potíže dětí: Význam komunikace s dítětem po konfliktu. *Československá Psychologie* 60 (3) : 290–303.

Krebs, V. 2010. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer.

Kreidl, M., Štípková, M. 2012. Výskyt a načasování nesezdaných soužití v současné ČR. *Demografie* 54 (2): 120–137.

Kreidl, M., Moravcová, L. 2014. Které hodnoty ovlivňují vstup do manželství? Katedra sociologie FSS MU. *Sociální studia* 2: 101–122.

Křížková, A., Formánková, L. 2014. Intersekcionální perspektiva zkoumání dopadů krize na životní dráhy v ČR: gender, třída, věk (a rodičovství). *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 15 (2): 61-76. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/cs/issue/37-rocnik-15-cislo-2-2014-gender-a-krize/415?culture=en.

Křížková, A., Pospíšilová, K., Maříková, H., Marková Volejníčková, R. 2018. *Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR. Pracoviště, zaměstnání, stejná práce a rozklad faktorů.* Praha: MPSV. Dostupné z: https://www.rovnaodmena.cz/www/img/uploads/34c5639c.pdf

Kuda, F., Lux, M. (eds.). 2010. *Bydlení v regionech. Důsledky regionálních rozdílů v dostupnosti bydlení*. Praha: Professional Publishing.

Kuchařová, V. 2003. *Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství*. In Mareš, P., Potočný, T. (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, s. 189-204.

Kuchařová, V. 2007. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV.

Kuchařová, V. 2010. K otázce podmíněnosti slaďování rodiny a zaměstnání individuálními a strukturálními faktory. *Demografie* 52 (1): 152–160

Kuchařová, V., Peychlová, K. 2016. *Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/ vz_411.pdf

Kuchařová, V., Paloncyová, J., Janurová, K. 2016. *Zabezpečení životních podmínek dětí v rodinách*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/ vz_417.pdf

Kuchařová, V., Barvíková, J., Janurová, K., Höhne, S., Paloncyová, J., Svobodová, K. 2018. *Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_440.pdf.

Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Janurová, K., Nešporová, O., Paloncyová, J., Svobodová, K., Vidovićova, L. 2019a. *Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kuchařová, V., Höhne, S., Nešporová, O., Paloncyová, J. 2019b. *Rodiny se třemi a více dětmi.* Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_460.pdf

Kurkin, R. 2019. Počty narozených dětí by již neměly překročit současné hodnoty. *Statistika a my* 9 *(*2): 22–23. Dostupné z: https://www.statistikaamy.cz/2019/02/pocty-narozenych-deti-by-jiz-nemely-prekrocit-soucasne-hodnoty/.

Kvapilová Bartošová, M., Fučík, P. 2017. Jednočlenné domácnosti mladých lidí v České republice. Katedra sociologie FSS MU. *Sociální studia* 2: 49–72.

Kyzlinková, R., Šťastná, A. 2016. Reprodukční plány mladých mužů v ČR. *Demografie* 58 (2): 111–128.

Kyzlinková, R., Pojer, P., Veverková, S. 2019. *Nové formy zaměstnávání v České republice*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_450.pdf

Lacinová, L., Kraus, J. 2018. *Rodičovské konflikty očima adolescentů*. In Lacinová, L. a kol. *Všichni moji blízcí: adolescenti a dospělí kolem nich.* Brno: Masarykova univerzita.

Lamela, D., Figueredo, B. 2016. Coparenting after marital dissolution and children's mental health: a systematic review. *Jornal de Pediatria* 92 (4): 331–342.

Lee, D., McLanahan, S. 2015. Family Structure Transitions and Child Development. *American Sociological Review*. 80 (4): 738–763.

Leopold, T. 2018. Gender Differences in the Consequences of Divorce: A Study of Multiple Outcomes. *Demography* 55 (3): 769–797. Dostupné z: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5992251/

Levine, P. A., Klineová, M. 2012. *Trauma očima dítěte*. Praha: MAITREA.

Linhart, J., Petrusek, M., Vodáková, A., Maříková, H. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Listina základních práv Evropské unie. (2010/C 83/02) Ústřední věstník Evropské unie C 83/389 ze dne 30. 3. 2010. Dostupné z: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:CS:PDF

Lott, Y. 2019. *Méně práce a více volného času?* Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupné z: http://library.fes.de/pdf-files/bueros/prag/15898.pdf

Lozano, M., Hamplová, D., Le Bourdais, C. 2016. Non-standard work schedules, gender, and parental stress. *Demographic Research* 34 (9): 259–284. Dostupné z: http://demographic-research.org/volumes/vol34/9/default.htm.

Lux, M., Burdová, P. 2000. *Výdaje na bydlení, sociální bydlení a napětí na trhu s bydlením: (mezinárodní komparace a polistopadový vývoj v ČR)*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.

Lux, M. (ed.) a kol. 2011. *Standardy bydlení 2010/2011: Sociální nerovnosti a tržní rizika v bydlení*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Lux, M., Mikeszová, M. 2013. The role of a credit trap on paths to homelessness in the Czech Republic. *Journal of European Social Policy* 23 (2): 210–223.

Macková, A. 2011. Prodlužující se soužití s rodiči jako odkládání dospělosti? Katedra sociologie FSS MU. *Sociální studia* 4: 13–28.

Maclean, M. J., Drake, D., Mckillop, D. 2016. Perceptions of Stepfathers´Obligations to Financially Support Stepchildren. *Journal of Family and Economic Issues* 37: 285–296. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/282535753_Perceptions_of_Stepfathers'_Obligations_to_Financially_Support_Stepchildren

Maláčová k zpřísnění dávek na bydlení: Chceme kompletně změnit systém a nenechat nic náhodě. Rozhovor. Český rozhlas 10. 2. 2020. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/jana-malacova-cssd-mpsv-system-davek_2002101233_sot

Marsiglio, W. (ed.). 1995. *Fatherhood: contemporary theory, research, and social policy*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Maříková, H. 2009. Pečující otcové: Příběhy plné odlišnosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (1): 80–113.

Maříková, H. 2019. Důvody, motivy a okolnosti bezdětnosti mužů. *Fórum sociální politiky* 13 (5): 10–15.

Maříková, H., Vohlídalová, M. 2012. Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény? *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 3–15.

Maříková, H. (ed.), Křížková, A., Vohlídalová, M. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Maříková, H., Lutherová, S. G. 2013. Péče o předškolní děti z pohledu rodičů: srovnání České a Slovenské republiky. *Fórum sociální politiky* 7 (4): 9–14.

Matějček, Z., Dytrych, Z. 1994. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén.

Matějček, Z., Dytrych, Z. 1999. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti.* Praha. Grada.

Matky a otcové vítáni. 2019. Výsledky průzkumu: Rodičovství a práce – očima rodičů a firem. Dostupné z: https://diverzita.cz/wp-content/uploads/2019/06/Matky_otcove_2019.pdf

Matoušek, O. 1993. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociolog. nakl. (SLON).

Matoušek, O. 2003. *Rodina jako instituce a vztahová síť.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Matoušek, O. 2015a. *Rozvod jako náročná životní situace dospělých*. In Matoušek, O. a kol. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, s. 19–24.

Matoušek, O. 2015b. *Rozvod a domácí násilí.* In Matoušek, O. a kol. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, s. 61–68.

Matoušek, O. 2015c. *Děti v rozvodové situaci*. In Matoušek, O. a kol. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, s. 25–29.

Matoušek, O. 2015d. *Pouto mezi dospělými partnery*. In Matoušek, O. a kol. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, s. 13–18.

Matoušek, O. 2018. Dostatečně dobré rodičovství. *Fórum sociální práce* (2): 67–71. Dostupné z: https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2018/10/Oldrich_Matousek_67-71.pdf.

Matoušková, I., Zdražilová, M. 2001. Analýza soudních řízení o úpravě výchovy a výživy. *Právo a rodina* 3 (2): 16–19.

McLanahan, S. 2011. *Family Instability and Complexity after a Nonmarital Birth: Outcomes for Children in Fragile Families*. In Carlson, M., England, P. (eds.). *Social Class and Changing Families in an Unequal America*.Stanford University Press.

Mečířová, L. 2020. *Jaké byty se kupují nejvíce a za kolik?* Finance.cz 11. 2. 2020. Dostupné z: https://www.finance.cz/530761-prodej-bytu-cena-co-se-prodava/

Median, s.r.o. 2016. *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Nadace Sirius.

Mechanisms supporting single parents across the European Union. Dostupné z: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8234&furtherPubs=yes

Menzelová, K. Jednočlenných domácností v Česku přibývá. ‚Singles' jsou hlavními zájemci o malé byty. *Lidové noviny* 19. 1. 2019. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/byznys/firmy-a-trhy/jednoclennych-domacnosti-v-cesku-pribyva-singles-jsou-hlavnimi-zajemci-o-male-byty.A190118_134841_firmy-trhy_pkk

Mertin, V. 2004. *Ze zkušeností dětského psychologa: na co se často ptáte*. Praha: Scientia.

Měřická, S., Pekárek, J. 2019. *Životní podmínky českých domácností*. Tisková konference, 21. března 2019. ČSÚ Praha. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/111272138/csu_tk_silc_prezentace.pdf

Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/mezinarodni-pakt-o-hospodarskych--socialnich-a-kulturnich-pravech-19856/

Mikeszová, M., Lux, M. 2013. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (1): 29–52.

Mikolai, J., Kulu, H. 2018. Short- and long-term effects of divorce and separation on housing tenure in England and Wales. *Population Studies* 72 (1): 17–39. Dostupné z: https://doi.org/10.1080/00324728.2017.1391955

Mikolai, J., Kulu, H., Vidal, S., van der Wiel, R., Mulder, C. H. 2019. Separation, Divorce, and Housing Tenure: A Cross-Country Comparison. *Demographic Research* 41 (39): 1131–1146. Dostupné z: https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.41.39

Mitchell, B. A. 2006. The Boomerang Age from Childhood to Adulthood: Emergent Trends and Issues for Aging Families*. Canadian Studies in Population* 33.2: 155–178. Dostupné z: https://pdfs.semanticscholar.org/0256/a646554328ad9679afa7c10d525302fe4c92.pdf.

MMR. 2016. *Koncepce bydlení České republiky do roku 2020 (revidovaná).* Praha: MMR. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/f97ad787-1512-4b28-bf57-04973d772c27/KB-R_VIII-2016_web-min_3.pdf

MMR. 2019a. *Bydlení v České republice v číslech (srpen 2019).* Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/44278f53-e63a-4dc5-8694-922df2853088/BvCZ-online-CZ.pdf.aspx?ext=.pdf

MMR. 2019b. *Program Výstavba hlásí první podané žádosti*. Tisková zpráva 21. 8. 2019. Dostupné z: https://www.mmr.cz/cs/ostatni/web/novinky/program-vystavba-hlasi-prvni-podane-zadosti

MMR. 2019c. *Vybrané údaje o bydlení 2018 (červen 2019).* Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/8f6f0e6c-1b30-4fe4-a5ad-61faf301c78f/VUoB-online-verze-CZ.pdf.aspx?ext=.pdf

MMR. 2020. Ministryně Dostálová: *Pro sdílené ubytování je nutné nastavit jasná pravidla*. Tisková zpráva 7. 2. 2020. Dostupné z: https://www.mmr.cz/cs/ostatni/web/novinky/ministryne-dostalova-pro-sdilene-ubytovani-je-nut

MMR. Nedatováno. a. *Webové stránky „Bytová politika*".
Dostupné z: https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/bytova-politika

MMR. Nedatováno. b. *Program Podpora bydlení pro rok 2020*. Dostupné z: https://www.mmr.cz/cs/narodni-dotace/podpora-bydleni/program-podpora-bydleni-pro-rok-2020

Montenegro, X. P. 2004. *The Divorce Experience: A Study of Divorce at Midlife and Beyond Conducted for AARP The Magazine*. AARP, Knowledge Management, National Member Research.

Možný, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MPSV. 2013. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020.* Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/bezdomovectvi.pdf/c7a1e576-778f-a221-78ed-436f101ba42c.

MPSV. 2014. *Strategie sociálního začleňování 2014–2020.* 2014. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf/bdaa475d-fd85-25d7-868e-c277575081e1.

MPSV. 2015. *Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025.* Praha: MPSV ČR. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/Koncepce_socialniho_bydleni_CR_2015-2025.pdf/4f243307-649b-ecf3-a191-3d89d33717c4

MPSV. 2017a. *Co se mění v roce 2018? Novinky Ministerstva práce a sociálních věcí*. Praha: MPSV ČR. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/578124/TZ_Co_se_meni_v_roce_2018-_Novinky_Ministerstva_prace_a_socialnich_veci.pdf/20e174b5-2739-a251-667c-e30a1ec721c9

MPSV. 2017b: *Koncepce rodinné politiky*. Praha: MPSV. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Koncepce_rodinne_politiky.pdf/5d1efd93-3932-e2df-2da3-da30d5fa8253

MPSV. 2017c. *Zpráva o rodině 2017*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Zpracovaly: Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Janurová, K., Nešporová, O., Paloncyová, J., Svobodová, K., Vidovićova, L. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Zprava_o_rodine_2017.pdf/9c2b6076-0398-f23c-e517-d63e57d6b2e5

MPSV. 2019a. *Aktualizovaná Koncepce rodinné politiky*. Verze 29. května 2019. Dostupné z: https://socialnipolitika.eu/wp-content/uploads/2019/09/Aktualizovaná-Koncepce-rodinné-politiky-2019.pdf

MPSV. 2019b. *Co se mění v roce 2020? Novinky Ministerstva práce a sociálních věcí*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/-/co-se-meni-v-roce-2020-novinky-ministerstva-prace-a-socialnich-veci

MPSV. 2019c. *Co se podařilo resortu práce a sociálních věcí v roce 2019*. Tisková zpráva 23. prosince 2019. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/511219/TZ_uspechy+mpsv+2019.pdf/ec8f1aab-1e8b-40d5-07a2-1c9e0734c573

MPSV. 2019d. *Ministerstvo jednalo o revizi dávek na bydlení*. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/-/ministerstvo-jednalo-o-revizi-davek-na-bydleni

MPSV. 2019e. *Ministerstvo práce a sociálních věcí zaevidovalo jubilejní 1000. dětskou skupinu a chystá řadu novinek*. Tisková zpráva 17. 9. 2019. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/511219/TZ+-+1000+detskych+skupin.pdf/546e6bf0-ed23-c9ee-0f5b-77af827199e6

MPSV. 2019f. *Rodičovský příspěvek se příští rok zvýší! Prezident podepsal novelu*. Tisková zpráva 19. 12. 2019

MPSV. 2019g. *Sociální dávky na bydlení*. Dostupné z: http://socialnibydleni.mpsv.cz/images/soubory/Ostatni/Soci%C3%A1ln%C3%AD_d%C3%A1vky_na_bydlen%C3%AD.pdf

MPSV. 2019h. *Východiska pro diskuzi k revizi systému nepojistných sociálních dávek*. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/511219/TZ_Vychodiska_revize_socdavek_MPSV.pdf/2805ec29-b159-9505-2b7c-20e86195efe4

MPSV. 2019i. *Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice 2018*. Praha: MPSV. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/zakladni-ukazatele-z-oblasti-prace-a-socialniho-zabezpeceni-v-cr

MPSV. 2019j. *Zákon o sociálním bydlení*. Dostupné z: http://socialnibydleni.mpsv.cz/cs/co-je-socialni-bydleni/zakladni-informace-o-sb/zakon-o-sb

MPSV. 2020a. *Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR*. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/informace-o-vyplacenych-davkach

MPSV. 2020b. *Ministerstvo oceňuje dětské skupiny značkou kvality*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/1248138/21_02_2020+TZ+-+Ministerstvo+oce%C5%88uje+d%C4%9Btsk%C3%A9+skupiny+zna%C4%8Dkou+kvality.pdf/0b650505-c570-36d2-f18a-6882cbf02f43

MPSV. 2020c. *Nezaměstnanost*.
Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/nezamestnanost

MPSV. 2020d. *Projekt „Oběd*y *do škol*" *poprvé realizují všechny kraje v Česku*. Tisková zpráva 16. 1. 2020. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/1248138/16_01+TZ_ob%C4%9Bdy+do+%C5%A1kol.pdf/8522bfb4-8769-5ba4-8c02-f96ac0948b90

MPSV. 2020e. *Samoživitelům a samoživitelkám svítá na lepší časy! Koaliční rada schválila návrh na zálohované výživné*. Tisková zpráva 15. 1. 2020. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/-/samozivitelum-a-samozivitelkam-svita-na-lepsi-casy-koalicni-rada-schvalila-navrh-na-zalohovane-vyzivne

MPSV. 2020f. *Vláda přijala návrh ministryně Jany Maláčové na zvýšení životního a existenčního minima*. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/web/cz/-/vlada-prijala-navrh-ministryne-jany-malacove-na-zvyseni-zivotniho-a-existencniho-minima

MPSV. 2020g. Poslanci v 1. čtení podpořili novelu zákoníku práce. Upravuje například sdílené pracovní místo. *Tisková zpráva* 24. 1. 2020. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/1248138/24_01_2020+TZ+-+1.+%C4%8Dten%C3%AD+novely+z%C3%A1kon%C3%ADku+pr%C3%A1ce.pdf/873cfd08-668a-bc84-13ba-c6fd2bd5d022

MPSV. 2020h. *Metodika rodinné politiky na krajské a místní úrovni*. Dostupné z: http://rodinyvkrajich.mpsv.cz/cs/dokumenty-ke-stazeni/dokumenty-ke-stazeni-3/dokumenty-ke-stazeni-4

MPSV. Nedatováno.a. *Podpora implementace dětských skupin*. Webové stránky projektu financovaného z ESF. Dostupné z: http://www.dsmpsv.cz/cs/

MPSV. Nedatováno.b. *Sociální bydlení*. Portál MPSV.
Dostupné z: http://socialnibydleni.mpsv.cz/cs/

MŠMT. 2019. *Statistická ročenka školství - výkonové ukazatele*. Předškolní vzdělávání – žádosti o přijetí do MŠ – podle území. Dostupné z: http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp.

MŠMT. 2020. *Statistická ročenka školství - výkonové ukazatele*. Dostupné z: http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp.

Mullerova, A. 2016. Mind the employment gap: an impact evaluation of the Czech 'multi-speed'parental benefit reform. *EconomiX Working Papers* (2016-30). University of Paris West-Nanterre le Defense, EconomiX. Dostupné z: http://economix.fr/pdf/dt/2016/WP_EcoX_2016-30.pdf.

Mullerova, A. 2017. Family policy and maternal employment in the Czech transition: a natural experiment. *Journal of Population Economics* 30 (4): 1185–1210. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/s00148-017-0649-9.

Murinkó, L. 2019. Housing Consequences of Divorce and Separation in a 'Super Home Ownership' Regime: The Case of Hungary. *Demographic Research* 40 (34): 975–1014. Dostupné z: https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.34

Mysíková, M., Večerník, J., Želinský, T. 2015. Vliv nízké pracovní intenzity na chudobu v České republice a Slovenské republice. *Ekonomický časopis* 63 (6): 555–575. Dostupné z: https://www.sav.sk/journals/uploads/0620134006%2015%20Ve%C4%8Dern%C3%ADk%20+%20RS+S.pdf

Návrh zákona o přídavku na bydlení a návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o přídavku na bydlení. 2019. Dostupné z: https://apps.odok.cz/veklep-detail?pid=KORNBJTD22OF

Nebesová, P. Vystoupení v rámci workshopu „Nestabilita partnerských vztahů v současné společnosti", Fórum rodinné politiky Plzeň, MPSV, Parkhotel Plzeň, 31. 8. 2017. Dostupné z: http://forumrodina.mpsv.cz/2017/workshopy.html

Němec, J. 2019. Řešení bytové krize? Družstevní bydlení je levnější, bez hypotéky a dosáhnou na něj i starší lidé. *Ekonom*. 16. 5. 2019. Dostupné z: https://ekonom.ihned.cz/c1-66572050-druzstevni-bydleni-ceka-renesance

Němečková, M., Šťastná, A. 2016. Determinanty nevyplnění údajů o otci do hlášení o narození. *Demografie* 58 (3): 249–262.

Nešporová, O. 2015. Flexibilní režim čerpáni rodičovského příspěvku a slaďovaní rodičovství s placenou prací. *Fórum sociální politiky* 9 (6): 10–18. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/FSP_2015-06.pdf.

Nešporová, O. 2016. The initial years of motherhood and fatherhood as perceived by expectant parents: The division of care and paid work. *Social Studies* 13 (4): 9–25.

Nešporová, O. 2019a. Non-normative parents in the gender- traditional Czech Republic. In Grunow, D., Evertsson, M. *New parents in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 207–224.

Nešporová, O. 2019b. Obavy a těžkosti rané fáze rodičovství. Zjištění longitudinálního výzkumu prvorodičů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 55 (1): 3–30.

Nešporová, O. 2020. Zkušenosti rodičů s otcovskou poporodní péčí. *Fórum sociální politiky* 14 (2): 32–36.

Nešporová, O., Horňáková Stuchlá, R. 2016. *Constructions of parenthood in the Czech Republic: Maternal care and paternal help*. In D. Grunow, Evertsson, M. (eds.), *Couples´ transitions to parenthood. Analysing gender and work in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 243–265.

Nešporová, O., Janurová, K. 2018. *Working Fathers and Childcare in the Czech Republic*. In Musumeci, R., Santero, A. *Fathers, Childcare and Work: Cultures, Practices and Policies*. Bingley: Emerald Publishing Limited, s. 103–128.

Nešporová, O., Holpuch, P., Janurová, K., Kuchařová, V. 2019. *Sčítání osob bez domova v České republice 2019: Kategorie bez střechy a vybrané kategorie bez bytu podle typologie ETHOS*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Novák, T. 2012. *Střídavá péče o dítě: zájem dítěte především*. Praha: Portál.

Nováková, M., Poláková, P., Churavá, P. nedat. *Manuál etablování interdisciplinární spolupráce*. Nadace Sirius.

Novinky.cz. 7. 5. 2018, Rodiče těžko hledají čas pro své děti i pro sebe navzájem. https://www.novinky.cz/zena/vztahy-a-sex/clanek/rodice-tezko-hledaji-cas-pro-sve-deti-i-pro-sebe-navzajem-13820

Nývlt, O. 2019. Diferenční plodnost v Česku z dat Proměny české společnosti. *Demografie* 61 (2): 11–128.

Nývlt, O., Šustová, Š. 2014. Rodinná soužití s dětmi v České republice z pohledu výběrových šetření v domácnostech. *Demografie* 56 (3): 203-218. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/20555387/13005314q3.pdf/d2fc4c66-582f-406e-81dd-59f4924f6a4b?version=1.0

OECD Family Database. 2018a. *Public policies for families and children. Neutrality of tax-benefit systems*. Dostupné z: http://www.oecd.org/els/family/database.htm

OECD Family Database. 2018b. *Public policies for families and children. Parental leave replacement rates*. Dostupné z: http://www.oecd.org/els/family/database.htm

OECD Family Database. Nedatováno.
Dostupné z: http://www.oecd.org/els/family/database.htm

OECD Income Distribution Database (IDD): Gini, poverty, income, Methods and Concepts. Dostupné z: http://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm

OECD. 2018. *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. Paris: OECD Publishing. Dostupné z: http://dx.doi.org/10.1787/9789264301085-en

OECD. 2019a. *OECD Labour Force Statistics 2019*. OECD Publishing, Paris. Dostupné z: https://doi.org/10.1787/g2g9fb3e-en

OECD. 2019b. *Society at a Glance 2019: OECD Social Indicators*. OECD Publishing, Paris. Dostupné z: https://doi.org/10.1787/soc_glance-2019-en

OECD. 2020. *Social Institutions and Gender (indicator)*. doi: 10.1787/7b6cfcf0-en (Accessed on 17 February 2020). Dostupné z: https://data.oecd.org/inequality/social-institutions-and-gender.htm#indicator-chart

OECD. Nedatováno.a. *Gender Equality. Key charts on Education*. Dostupné z: http://www.oecd.org/gender/data/education/

OECD. Nedatováno.b. *Gender Equality. Key charts on Employment*. Dostupné z: http://www.oecd.org/gender/data/employment/

Olivetti, C., Rotz, D. 2016. *Changes in Marriage and Divorce as Drivers of Employment and Retirement of Older Women*. NBER Working Paper No. 22738. Dostupné z: https://www.nber.org/papers/w22738.pdf.

Oujezdská, M. 2016. Rodinná politika - jaké hodnoty a principy hledáme. *Fórum sociální politiky* 9 (3): 29. Dostupné z: https://www.vupsv.cz/download/rok-2015-03/?wpdmdl=2435&refresh=5e58bb3a449d01582873402

Paloncyová, J. 2019a. *Rodinný život*. In Kuchařová, V., Höhne, S., Nešporová, O., Paloncyová, J. *Rodiny se třemi a více dětmi*. Praha: VÚPSV, v. v .i., 2019. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_460.pdf.

Paloncyová, J. 2019b. *Rodinný život*. In Paloncyová J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V., Nešporová, O. *Rekonstituované rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_461.pdf.

Paloncyová, J. 2019c. *Vztahy a vybrané problémy*. In Kuchařová, V., Höhne, S., Nešporová, O., Paloncyová, J. *Rodiny se třemi a více dětmi*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_460.pdf.

Paloncyová, J. 2019d. *Vztahy a vybrané problémy*. In Paloncyová J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V., Nešporová, O. *Rekonstituované rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_461.pdf.

Paloncyová, J., Šťastná, A. 2012. Sňatek a rozchod jako dva možné způsoby ukončení nesezdaného soužití. *Demografie* 54 (3): 214–232. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/20555359/e-180312q3.pdf/62e9767a-5a61-40f3-baae-c0528427c1d7?version=1.0

Paloncyová J., Barvíková, J., Kuchařová, V., Peychlová, K. 2014. *Nové formy denní péče o děti v České republic*e. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Paloncyová J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V. 2019a. *Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. (v tisku)

Paloncyová J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V., Nešporová, O. 2019b. *Rekonstituované rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_461.pdf.

Pavlát, J. 2013. Rodiče po rozvodu – přehled literatury o porozvodové adaptaci. *Československá psychologie* 57 (2): 179–187.

Pavlicová, M. 2016. *Náklady intenzivního mateřství v ČR*. Praha: Sociologický ústav. Gender a sociologie. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: http://genderstudies.cz/cz/cedm/vyzkum-a-analyza-jednotlivych-temat-z-genderove-perspektivy

Pavlík, Z. 2007. Dilemata populační politiky. In: Kocourková, J., Rabušic, L. 2007. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný*? Praha: UK PF, s. 95–106.

Perelli-Harris, B., Gerber, T. P. 2011. Nonmarital childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage. *Demography* 48 (1): 317–342.

Pertold, F. 2019. *Situace rodičů na trhu práce*. Prezentace na konferenci „Matky a otcové vítáni". Dostupné z: https://diverzita.cz/wp-content/uploads/2019/06/Matky_otcove_2019.pdf

Pertold-Gebicka, B. 2018. *Dopady reformy rodičovských příspěvků v roce 2008 na pracovní zařazení matek*. Praha: IDEA CERGE. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_8_2018_Dopady_reformy_rodicovskych_prispevku/mobile/index.html#p=3

Petrová Kafková, M. 2010. Mezigenerační solidarita ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 7 (4): 63–84. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5855/4955

Petrovská, K. 2018. *Třetí rodič: praktický průvodce nevlastním rodičovstvím*. Praha: Asociace třetích rodičů.

Pfeiferová, Š. 2008. *Matky samoživitelky na trhu práce*. In Dudová, R. (ed.). *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 181–200.

Picken, N., Janta, B. 2019. *Leave policies and practice for non-traditional families*. European Commission. European Platform for Investing in Children (EPIC). RAND Europe. Dostupné z: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8239&furtherPubs=yes

Platforma pro sociální bydlení. Webové stránky. Dostupné z: https://socialnibydleni.org/

Podpora implementace dětských skupin, projekt ESF. http://www.dsmpsv.cz/cs/pro-poskytovatele/audit-znacky-kvality

Poortman, A.-R., Hewitt, B. 2015. Gender Differences in Relationship Preferences after Union Dissolution. *Advances in Life Course Research* 26: 11–21.

Potůček, M., Svoboda, R. 2020. Analýza vývoje legislativního rámce podpory návratu lidí bez domova do bydlení. *Fórum sociální politiky* 14 (1): 18–24.

Programové prohlášení vlády České republiky. 2018. Praha: Vláda České republiky. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/jednani-vlady/programove-prohlaseni/Programove-prohlaseni-vlady-cerven-2018.pdf

Prokop, D. 2019. Záleží na bydlení? Vztah nekvalitního bydlení a školních problémů dětí v chudých českých domácnostech. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55 (4): 445–472. Dostupné z: https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.4.473.

Průša, L., Víšek, P., Jahoda, R. 2014. *Alchymie nepojistných sociálních dávek*. Praha: Wolters Kluwer.

Přehled systémů sociálního bydlení ve vybraných evropských zemích a jejich komparace. 2018. Praha: MPSV. Dostupné z: http://socialnibydleni.mpsv.cz/images/soubory/Analyzy/Prehled_systemu_socialniho_bydleni.pdf

Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství.

Rabušic, L. 2007. Několik poznámek k české rodinné politice. *Demografie* 49 (4): 262–272.

Rabušic, L., Chromková Manea, B. 2018. *Hodnoty a postoje v České republice 1991–2017: pramenná publikace European Values Study*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z: https://munispace.muni.cz/library/catalog/view/1002/3113/769-1/#preview

Rabušic, L., Kusá, Z., Chromková Manea, B. E., Strapcová, K. 2019. *Odděleně spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*. Bratislava: SLOVART.

Rada Evropy. 1996. *Revidovaná Evropská sociální charta* (Štrasburk, 3. května 1996). Dostupné z: http://www.euroskop.cz/gallery/5/1684-b9639fb5_72e4_4560_9489_dc6ddba5a898.pdf

Rastrigina, O., Verashchagina, A. 2015. *Secondary earners and fiscal policies in Europe*. Luxemburg: Publication Office of the European Union. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/150511_secondary_earners_en.pdf

Rataj, P. 2017. Vystoupení v rámci workshopu „Nestabilita partnerských vztahů v současné společnosti", Fórum rodinné politiky Plzeň, MPSV, Parkhotel Plzeň, 31. 8. 2017. Dostupné z: http://forumrodina.mpsv.cz/2017/workshopy.html

Rataj, P. 2018. *Je manželství symbolem stability soužití?* Příspěvek na konferenci „Mohou opatření rodinné politiky ovlivňovat rozvodovost?" Národní centrum pro rodinu, Senát Parlamentu ČR, Rodinný svaz ČR, Institut für Ehe und Familie a Hanns Seidel Stiftung, Senát PČR, Praha, 16. 4. 2018.

Rataj, P. 2019. Vystoupení v rámci workshopu „Jak posílit české rodiny?", Fórum rodinné politiky Brno 2019, Cosmopolitan Bobycentrum Brno, 14. 5. 2019. Dostupné z: http://forumrodina.mpsv.cz/2019/workshopy.html

Recent trends in child and family policy in the EU European Platform for Investing in Children: Annual thematic report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/webisnt/cicsonew.htm

Richter, J. 2018. Dostupné bydlení? Česko v jeho výstavbě zaostává, vysoké ceny bytů i nájemného to ale začínají měnit. *Ekonom* 4. 4. 2018. Dostupné z: https://ekonom.ihned.cz/c1-66099360-dostupne-bydleni-cesko-preslapuje

Ripka, Š., Černá, E., Kubala, P. 2018. Randomized Control Trial of Housing First for Families: 12 Months Impacts. Konferenční příspěvek na *13th Europaen research Conference on Homelessness*. Budapešť, 21. září 2018.

Rodinná politika není sociální politika. *Deník veřejné správy* 23. 1. 2020. Dostupné z: http://denik.obce.cz/clanek.asp?id=6632890

Rogalewiczová, R. 2018. Manželství versus nesezdané soužití. *Právo a rodina* 20 (5): 8–13, (6): 9–13, (7): 14–20.

Rogers, S. J. 2004. Dollars, Dependency, and Divorce: Four Perspectives on the Role of Wives' Income. *Journal of Marriage and Family* 66 (1): 59–74. Dostupné z: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1741-3737.2004.00005.x

ROSEnet Civic Exclusion Working Group. 2020. *Civic Exclusion in Later Life: Ageism Excludes Everyone and Harms our Societies!* In Walsh, K., Scharf, T. (series eds.). ROSEnet Briefing Paper Series: No. 3. CA 15122 *Reducing Old-Age Exclusion: Collaborations in Research and Policy*. Dostupné z: http://rosenetcost.com/wp-content/uploads/2017/01/cost_rosenet_actionpolicy3_web.pdf

Rudolph, J. 2009. T*y jsi MOJE dítě. Cochemská praxe – cesty k lidštějšímu rodinnému právu*. Drážďany: Cochem.cz. Dostupné z: http://www.cochem.pro/ty-jsi-moje-dite.pdf

Růžička, F. 2018. *Jak se stát mužem a otcem*. Příspěvek v rámci semináře „Jak se proměňuje rodinná politika členských států Evropské unie s ohledem na roli otců v kontextu ČR aneb Rozšíření pohledu EU na otcovství – co dodat?" Národní centrum pro rodinu, PS PČR Praha, 6. 11. 2018. Dostupné z: https://www.rodiny.cz/seminar-v-poslanecke-snemovne-6-11-2018/

Rybová, R. 2019. *Češi a vysněné bydlení? Klidná lokalita, dostatečná velikost, zeleň*. E15 25. 1. 2019. Dostupné z: https://www.e15.cz/finexpert/bydlime/cesi-a-vysnene-bydleni-klidna-lokalita-dostatecna-velikost-zelen-1355704

Rychtaříková, J. 1997. Nechci této společnosti namlouvat, že se nic neděje. *Demografie* 39 (4): 267–268.

Rychtaříková, J. 2013. Děti narozené v manželství a mimo manželství: dvě různé populace. *Demografie* 55 (1): 4–26.

Samec, T. (ed.). 2018. *Jak zajistit dostupné bydlení*. Praha. Sociologický ústav. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/samec_ed._-_jak_zajistit_dostupne_bydleni.pdf

Samec, T., Trlifajová, L. 2019. *Rizika reformy dávek na bydlení předložené v červnu 2019*. Centrum pro společenské otázky – SPOT z. s. Praha. Dostupné z: http://centrumspot.cz/wp-content/uploads/2019/07/SPOT_Rizika-reformy-da%CC%81vek-na-bydleni%CC%81-pr%CC%8Cedloz%CC%8Cene%CC%81-v-c%CC%8Cervnu-2019.pdf

Sirovátka, T., Šimíková, I., Jahoda, R., Godarová, J. 2015. *Chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice s důrazem na děti a domácnosti vychovávající děti*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_390.pdf.

Skalková, J. 2019. *Výsledky průzkumu: „Rodičovství a práce – očima rodičů a firem*". Prezentace na konferenci „Matky a otcové vítáni". Dostupné z: https://diverzita.cz/wp-content/uploads/2019/06/Matky_otcove_2019.pdf

Skřášková, A. 2018. *Nesezdané soužití*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci Právnická fakulta.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2019/1158 ze dne 20. června 2019 o rovnováze mezi pracovním a soukromým životem rodičů a pečujících osob. Dostupné z: https://www.consilium.europa.eu/cs/press/press-releases/2019/06/13/better-work-life-balance-for-parents-and-carers-in-the-eu-council-adopts-new-rules/

Sobotka, T., Beaujouan, E. 2014. Two Is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review* 40 (3): 391–419. Dostupné z: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x.

Sobotka, T., Toulemon, L. 2008. Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research* 19 (6): 85–138. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/6/>.

Sociální dávky na bydlení. 2019. Praha: MPSV. Dostupné z: http://socialnibydleni.mpsv.cz/images/soubory/Ostatni/Soci%C3%A1ln%C3%AD_d%C3%A1vky_na_bydlen%C3%AD.pdf

SocioFactor, s.r.o. 2020. *Cochemská praxe - možnosti a limity zavedení do praxe očima expertů*. Závěrečná evaluační zpráva projektu „Interdisciplinární spolupráce v soudním regionu Nový Jičín" (CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_007/0007078). Dostupné z: https://www.msk.cz/assets/dotace_eu/zaverecna_zprava_2020.pdf

Sociologický datový archiv. Dostupné z: https://archiv.soc.cas.cz/

Splavcová, H. 2019. *Podkladová studie Předškolní vzdělávání*. Praha: NÚV. Dostupné z: http://www.nuv.cz/file/3538/

Srovnávací analýza podnikatelů a podnikatelek. 2019. Praha: Asociace malých a středních podniků a živnostníků ČR.

Stephenson, B. 2012. *Co dělá z chlapců muže*. Praha: DharmaGaia.

Strategie Úřadu práce na roky 2020-2024. (interní materiál MPSV)

Sunega, P., Lux, M. 2018. Rovní v příjmech, nerovní v majetku. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 54 (5). Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7f8773824162e8e8c09b420c6347f6f4af6e63c4_18-5-05Sunega25.pdf

Sýkorová, D. 2019. Sourozenectví v pozdním věku: Příspěvek k teoretické diskusi. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55 (1). Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2019/01/04.pdf

Šatava, J. 2013. *Dopad rozvodu na příjmy v důchodu*. Praha: CERGE-EI. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_6_2013.pdf

Šatava, J. 2016a. *Daňový systém snižuje motivaci matek s menšími dětmi k práci. Vyhodnocení a doporučení.* Praha: Idea CERGE EI, Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_18_2016_Danovy_system_a_motivace_matek_k_praci/mobile/index.html#p=2

Šatava, J. 2016b. *Podpora rodin s dětmi daňově dávkovým systémem.* Studie 1/2016. Praha: Idea CERGE EI, Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i.

Šatava, J. 2016c. *Vliv mateřství na výši starobního důchodu*, Studie 13/2016, Praha: Idea CERGE EI, Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i.

Šetinová, M., Klímová Chaloupková, J. 2019. Role kognitivních schopností ve výběrovém párování:partnerské preference mladých lidí. *Sociologický časopis* 55 (2): 161–187.

Šimíková, I., Trbola, R., Milota, J., Frišaufová, M. 2015. *Metodika prevence ztráty bydlení.* Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/Metodika_prevence_ztraty_bydleni_VUPSV_2015_uprava_2018.pdf/9b5f6888-8f81-5a13-5dae-5cf66bba0954.

Šimíková, I., Trbola, R., Milota, J., Frišaufová, M., Vyhlídal, J. 2016. *Riziko ztráty bydlení a jeho prevence.* Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_415.pdf.

Šimíková, I., Vyhlídal, J. 2015. *Popis velikosti a struktury skupin osob, které by mohly představovat cílovou skupinu sociálního bydlení*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z. http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_398.pdf.

Škaldová, M. O rodině se pěkně mluví, ale skutek utek. Rodiče prostě nemají čas. Žena-in 5. 5. 2018. Dostupné z: https://zena-in.cz/clanek/o-rodine-se-pekne-mluvi-ale-skutek-utek-rodice-proste-nemaji-cas-jak-jste-na-tom-vy

Šmídová, I. (ed.). 2008. Pečovatelská otcovství: zkušenost a genderové vztahy. *IVRIS Papers* 8 (1). Dostupné z: http://ivris.fss.muni.cz/papers/index.php?page=cislap&id=1.

Šprocha, B. 2014. Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie* 56 (3): 219–233.

Šťastná, A. 2006. *Rozvody a děti: vliv rozvodu rodičů na životní dráhu dětí*. In Hamplová, D., Šalamounová, P., Šamanová, G. (eds.). *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 175–191.

Šťastná, A. 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf.

Šťastná, A. 2011. *A second child in the family. The consequences of changing family and fertility patterns in the Czech Republic.* Disertační práce, Katedra demografie a geodemografie PřF UK, 221 s.

Šťastná, A. 2019. Změny nastavení rodičovského příspěvku v Česku a jejich možný dopad na reprodukční chování. *Sociologický časopis* 55 (1): 31–60. Dostupné z: https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.1.447

Šťastná, A., Paloncyová, J. 2011. První partnerská soužití českých žen a mužů a rostoucí význam kohabitací. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 16–29.

Šťastná, A., Slabá, J., Kocourková, J. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie* 59 (3): 207–223.

Šťastná, A., Slabá, J., Kocourková, J. 2019. Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození. *Demografie* 61(2): 77–92.

Štyglerová, T. 2018. Kdy do toho po rozvodu znovu praštíme. *Statistika a my* 8 (9): 38-39. Dostupné z: https://www.statistikaamy.cz/2018/09/kdy-do-toho-po-rozvodu-znovu-prastime/

Šulová, L. 2006. Rodina funkční a dysfunkční. *Právo a rodina* 8 (1): 8–12.

Šulová, L. 2017. Vystoupení v rámci workshopu „Nestabilita partnerských vztahů v současné společnosti", Fórum rodinné politiky Plzeň, MPSV, Parkhotel Plzeň, 31. 8. 2017. Dostupné z: http://forumrodina.mpsv.cz/2017/workshopy.html

Šulová, L. 2019. Vystoupení v rámci panelové diskuse na konferenci Partnerské rozchody a rozvody aneb Rozpadají se vztahy zbytečně? Centrum sociálních služeb Praha a Asociace manželských a rodinných poradců ČR, Hotel krystal, Praha, 10. 10. 2019

The Human Fertility Database. Nedatováno.
Dostupné z: https://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php.

Tomášek, M. 2006. Singles a jejich vztahy: kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabitující jednotlivce v České republice. *Sociologický časopis* 42 (1): 81–105. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/1410f645b65a6fdda3b4a2beaf43bb8964b9bc80_584_107tomasek22.pdf

Tomešová, J. 2020. *Výslech dítěte v soudním řízení*. Právní prostor 20. 02. 2020. https://www.pravniprostor.cz/clanky/obcanske-pravo/vyslech-ditete-v-soudnim-rizeni

Trávníček, M. 2015. *Střídavá péče*. Praha: C. H. Beck.

Trend nájemního bydlení je na vzestupu. Touha po bydlení „ve svém" už není tak silná jako v minulosti. *Deník veřejné správy* 4. 3. 2020. Dostupné z: http://denik.obce.cz/clanek.asp?id=6790283

Turková, I. 2019. Marginalizace přídavku na dítě v ČR v letech 2005−2017. *Fórum sociální politiky* 13 (4): 2–12.

TZ MMR 2019. *Program Výstavba hlásí první podané žádosti*. Tisková zpráva 21. 8. 2019. Dostupné z: https://www.mmr.cz/cs/ostatni/web/novinky/program-vystavba-hlasi-prvni-podane-zadosti

TZ MMR. 2020. *Ministryně Dostálová: Pro sdílené ubytování je nutné nastavit jasná pravidla*. Tisková zpráva 7. 2. 2020. Dostupné z: https://www.mmr.cz/cs/ostatni/web/novinky/ministryne-dostalova-pro-sdilene-ubytovani-je-nut

UNECE. 2016. *Recommendations on Ageing-related Statistics*. Dostupné z: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/bur/2016/October/19Add1-Recommendations_on_Ageing-related_Statistics.pdf

Úrokové sazby u hypoték se stabilizují, zájem o hypoteční úvěry opadá. 2020. iDNES 22. 1. 2020. Dostupné z: https://www.idnes.cz/finance/hypoteky-a-pujcky/hypoteky-a-urokove-sazby-hypoindex-prosinec-2019-ceny-nemovitosti-investice.A200121_101519_pujcky_sov

V bytové nouzi žije dvacet tisíc dětí, roste počet seniorů na ubytovnách. 2019. Deník Referendum 2. 4. 2019. Dostupné z: http://denikreferendum.cz/clanek/29362-v-bytove-nouzi-zije-dvacet-tisic-deti-roste-pocet-senioru-na-ubytovnach

Vacková, H. 2020. Čas práce se krátí. Zaměstnavatelé v Česku stále častěji nabízejí zaměstnancům delší dovolenou a jiné volné dny. *Hospodářské noviny* 7. 2. 2020.

Vágnerová, M. 2000. *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří.* Praha: Portál

Vágnerová, M., Csémy, L., Marek, J., 2014. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí.* Praha: Karolinum.

Vágnerová, M., Marek, J., Csémy, L. 2018. *Bezdomovectví ve středním věku. Příčiny, souvislosti a perspektivy.* Praha: Karolinum.

Vávra, J. 2019. *První polistopadová generace dorostla. Čeká ji drahá dospělost, ale i nové zážitky*. *E15* 6. 7. 2019. Dostupné z: https://www.e15.cz/domaci/prvni-polistopadova-generace-dorostla-ceka-ji-draha-dospelost-ale-i-nove-zazitky-1298529

van Houdt, K., Kalmijn, M., Ivanova, K. 2018. Family Complexity and Adult Children's Obligations: The Role of Divorce and Co-Residential History in Norms to Support Parents and Step-Parents. *European Sociological Review* 34(2): 169–183.

Vávra, J. 2019. *První polistopadová generace dorostla. Čeká ji drahá dospělost, ale i nové zážitky*. *E15* 6. 7. 2019. Dostupné z: https://www.e15.cz/domaci/prvni-polistopadova-generace-dorostla-ceka-ji-draha-dospelost-ale-i-nove-zazitky-1298529

Večerník, J. Mysíková, M. 2015. *Chudoba v České republice*. Praha: Sociologický ústav AVČR, v. v. i.

Vidovićová, L., Gregorová, E. 2007. Věkové normy v sociologické perspektivě. *Sociální studia* 4 (1-2): 201–217.

Vidovićová, L., Galčanová, L., Petrová Kafková, M. 2015. Význam a obsah prarodičovské role u mladých seniorů a seniorek. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 51 (5): 761–782.

Vidovićová, L., Galčanová, L., Petrová Kafková, M., Sýkorová, D. 2013. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), Brno: Masarykova univerzita.

Vidovićová, L., Jahoda, R., Vyhlídal, J., Kofroň, P., Godarová, J. 2015. *Příjmová chudoba a materiální deprivace seniorů: subjektivní a objektivní pohledy*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_389.pdf.

Vilhena de, D. V., Oláh, L. S. 2017. *Family Diversity and its Challenges for Policy Makers in Europe. Evidence and recommendations from the FP7 project FamiliesAndSocieties*. Discussion paper. Population Europe. Dostupné z: https://www.jp-demographic.eu/wp-content/uploads/2017/04/famsoc_discussionpaper5_final_web.pdf

Vláda ČR. 2019. *Plán legislativních prací vlády na rok 2020*. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/dulezite-dokumenty/plan-legislativnich-praci-vlady-na-rok-2020-178446/

Vnitřní stěhování v ČR – 2005 až 2017. 2018. Praha. ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/vnitrni-stehovani-v-cr

Vobecká, J., Kostelecký, T., Lux, M. 2014. Rental Housing for Young Households in the Czech Republic. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 50 (3). Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/5a9ade2f39a4f8c94c9542d13ef86d2952b3a23e_14-3-03Vobecka15.indd.pdf

Vohlídalová, M. 2010. Kdo podává žádost o rozvod a jaké jsou příčiny rozpadu partnerských vztahů? *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (2): 48-57.

Vohlídalová, M. 2014a. *Cesty k (ekonomické) soběstačnosti žen po rozvodu a rozchodu*. In Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Vohlídalová, M. 2014b. *Partnerství a vybrané tranzice*. In Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Vohlídalová, M., Maříková, H. 2011. Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény? *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 3–15. Dostupné z: https://www.genderonline.cz/cs/issue/30-rocnik-12-cislo-2-2011-zivotni-drahy/218

Vohlídalová, M., Formánková, L. 2012. Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko? *Fórum sociální politiky* 6 (5): 17–21.

Vono de Vilhena, D., Oláh, L. Sz. 2017. *Family Diversity and its Challenges for Policy Makers in Europe. Evidence and recommendations from the FP7 project Families And Societies.* Discussion Paper No. 05. Dostupné z: https://www.jp-demographic.eu/wp-content/uploads/2017/04/famsoc_discussionpaper5_final_web.pdf.

Warshak, R. A. 1996. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál.

Weber, Z., Němeček, V., David, J. 2019. *Já, muž – rozhovory o mužské cestě, hledání vize a lásce k životu.* True Self.

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Zákon o dostupném bydlení bude. Ovšem až v roce 2025, plánuje MPSV. 2019. Deník Referendum 23. 9. 2019. Dostupné z: http://denikreferendum.cz/clanek/30172-zakon-o-dostupnem-bydleni-bude-ovsem-az-v-roce-2025-planuje-mpsv

Zálohované výživné dosáhne nejvýš 3000 korun, shodla se koalice. Deník.cz podle ČTK. 14. 1. 2020. Dostupné z: https://www.denik.cz/ekonomika/zalohovane-vyzivne-dosahne-nejvys-3000-korun-shodla-se-koalice-20200114.html

Zapletalová, L. 2017. *Srovnání nákladů na bydlení v azylových domech a v bytech systému sociálního bydlení.* Dostupné z: http://socialnibydleni.mpsv.cz/images/soubory/Analyzy/Anal%C3%BDza_n%C3%A1klady_AD_versus_SB_final.pdf

Zimbardo, P., Coulombová, N. D. 2017. *Odpojený muž: Jak technologie připravuje muže o mužství a co s tím*. Praha: GRADA.

Zoja, E. 2017. *Soumrak otců: Archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha: Prostor.

Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018. 2019. Platforma pro sociální bydlení a Lumos. Dostupné z: https://socialnibydleni.org/wp-content/uploads/2019/04/Zpráva-o-vyloučen%C3%AD-z-bydlen%C3%AD-za-rok-2018.pdf)

Žilinčíková, Z. 2017. Quel est l'effet des enfants sur la stabilité des mariages et des cohabitations? Comparaison européenne. *Population* 72 (4): 649–670. DOI 10.3917/popu.1704.0677.

Datové zdroje

Databáze MPSV. 2019:

Data o průměrných měsíčních počtech příjemců rodičovského příspěvku podle vybraných charakteristik žadatelů (např. pohlaví, věk, věk dítěte, výše příspěvku) za roky 2016 až 2018, resp. 1. pololetí 2019.

Data o průměrných měsíčních počtech příjemců přídavku na dítě podle vybraných charakteristik (např. věk dítěte, relace rozhodného příjmu k životnímu minimu, kraj) za roky 2017 a 2018, resp. 1. pololetí 2019.

EVS. Evropský výzkum hodnot 2017, spojené soubory 1991-2008. Datové soubory. ČSDA.

SILC 2017. Příjmy a životní podmínky domácností 2017. Datový soubor. Praha: ČSÚ.

OECD.Stat. Social Protection and Well-being.
https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=70934

Datové soubory výzkumů realizovaných ve VÚPSV, v. v. i.

datový soubor	projekt	výběr	publikace
Rodina 2019	Zpráva o rodině	reprezentativní kvótní výběr populace ve věku 18–75 let na území celé České republiky Velikost vzorku: N=2040	Metoda: kombinace osobního (PAPI) a internetového (CAWI) dotazování Výběrová jednotka: jednotlivec – představitel cílové skupiny Kvótní znaky: Region v členění dle NUTS3, velikost místa bydliště v členění do 5 kategorií, pohlaví, vzdělání, věk a ekonomická aktivita respondenta.
Samoživitelé 2019	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	sólo rodiče žijící se svými nezaopatřenými dětmi a bez partnera po dobu delší než jeden rok	Paloncyová a kol., 2019a
Osoby bez domova 2019	Výzkum bezdomovecké populace v ČR s přihlédnutím k ekonomické aktivitě v závislosti na fázích životního cyklu	osoby bez domova přebývající venku, v noclehárnách, v azylových domech a v obecních ubytovnách pro osoby bez přístřeší	Nešporová, Holpuch, 2020 (připravuje se)
Vícedětné rodiny 2018	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	rodiče z úplných a neúplných rodin se třemi a více nezaopatřenými dětmi	Kuchařová a kol., 2019b
Rekonstituované rodiny 2018	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	rodiče z rekonstituované rodiny, tj. úplné rodiny s nevlastním rodičem alespoň jednoho nezaopatřeného dítěte	Paloncyová a kol., 2019b
Finanční podpora rodin s dětmi 2018	Hodnocení působení daňového zvýhodnění na dítě a přídavku na dítě na sociálně-ekonomickou situaci rodin s dětmi	rodiče z úplných a neúplných rodin s dětmi ve věku do 26 let	Höhne a kol., 2019
Rodiny ve střední fázi 2016	Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu	rodiče z úplných a neúplných rodin s nejmladším dítětem ve věku 7–19 let	Kuchařová a kol., 2018
Příjmy a výdaje rodin s dětmi 2015	Rodiny s dětmi v ČR – Sociodemografická a příjmová analýza	rodiče z úplných a neúplných rodin s 1 nebo 2 dětmi ve věku do 15 let	Kuchařová a kol., 2016
Rodina, zaměstnání, vzdělání 2006	Rodina, zaměstnání, vzdělání	v rámci série sond byly jednou z cílových skupin sólo matky žijící v čistých domácnostech s alespoň jedním dítětem ve věku 4–12 let	Kuchařová, 2008; Höhne a kol., 2010

Seznam užívaných zkratek

Airbnb	Air Bed and Breakfast
AV ČR	Akademie věd České republiky
CNEF	Cross-National Equivalent File
CVVM	Centrum pro výzkum veřejného mínění
ČNB	Česká národní banka
ČR	Česká republika
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
EA	ekonomicky aktivní
EKČR	Exekutorská komora České republiky
ESF	Evropský sociální fond
ESS	Evropský sociální výzkum
ETHOS	Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion)
EU (EU-28)	Evropská unie (Evropská unie, 28 zemí)
EVS	Mezinárodní šetření European Values Study
FDB	Family database
HDP	hrubý domácí produkt
ILO	Mezinárodní organizace práce (International Labour Organization)
IROP	Integrovaný regionální operační program
LAT	living apart together
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj ČR
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR
MŠ	mateřská škola
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR
MV	Ministerstvo vnitra ČR
NOZ	Nový občanský zákoník
NUR	neúplná rodina
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
ORP	Obec s rozšířenou působností
OSPOD	orgán sociálněprávní ochrany dětí
OSVČ	osoba samostatně výdělečně činná
p. b.	procentní bod
SFRB	Státní fond rozvoje bydlení
SILC	Výběrové šetření Příjmy a životní podmínky domácností (Statistics on Income and Living Conditions)

SLDB	Sčítání lidu, domů a bytů (také „Sčítání“)
SRÚ	Statistika rodinných účtů
SSP	státní sociální podpora
TZ	tisková zpráva
UK	Spojené království Velké Británie a Severního Irska (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)
UPT	umělé přerušení těhotenství
VŠPS	Výběrové šetření pracovních sil
VÚPSV, v. v. i.	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, veřejná výzkumná instituce
ZSPOD	zákon č. 359/1999 Sb., o sociálněprávní ochraně dětí
ZŠ	základní škola

Výtahy z oponentských posudků

Mgr. Ing. Marie Oujezdská

Zpráva nabízí přehledným způsobem popis proměn současné rodiny z pohledu vztahů v rodinách a jejich společenskou reflexi v kontextu podmínek pro materiální život rodin. Toto zaměření celé zprávy je pro rodinnou politiku ČR zcela nové a nabízí velké možnosti využití. Zpráva přináší řadu významných zjištění, která mnohdy nekorespondují s mediálním obrazem veřejného mínění:

- Navzdory velké toleranci české společnosti k nesezdaným soužitím a mimomanželské plodnosti, se česká společnost negativně staví k rozpadům partnerství, vysoce cení stabilitu soužití a mateřství deklaruje jako nejpreferovanější formu.
- Rodina jako hodnota je na prvním místě před prací, penězi a přáteli.
- Pro úspěšné manželství/dlouhodobé partnerství má největší význam věrnost, tolerance a komunikační dovednosti, materiální podmínky mají menší důležitost.
- Pro současnou snahu rodinných politik zapojovat muže do péče o děti a života rodiny je velmi pozoruhodné zjištění o znejistění mužů ohledně jejich místa v současném, čím dál rychleji se měnícím světě, ale i ve vlastní rodině – v partnerství a rodičovství.
- Tematizace důvodů a dopadů rozpadu rodiny a ohrožení její stability jsou opět zcela novým přístupem, který otvírá cestu pro lepší formulaci úkolů primární prevence. Fakta podporují potřebnost nabídek vzdělávání v partnerských kompetencích a včasné využívání nabídek poradenství.

Zpráva o rodině 2020 přináší nová zjištění ve dvou opomíjených a přitom snad nejdůležitějších tématech rodinné politiky: bydlení a stability soužití.

Připomíná zhoršenou dostupnost a udržitelnost bydlení, pojmenovává důvody nedostatku bytů a nabízí konkrétní problémové okruhy k řešení.

Jedinečnost zprávy spočívá ve zjištěních souvisejících se stabilitou rodiny, je kvalifikovaným podkladem pro aktualizaci koncepce rodinné politiky, která se dosud stabilitou rodiny v podstatě nezabývá. Na faktech dokládá, že pozornost věnovaná stabilitě rodiny je velmi nutná a možná. Konkrétní opatření mají být zaměřena na vzdělávání v partnerských kompetencích, poradenství k řešení krizí a na pomoc sólo rodičům zaměřenou na překlenutí problémů po rozpadu vztahů.

Mgr. Rut Kolínská

Zpráva o rodině 2020 přináší poměrně podrobné a cenné závěry i doporučení na konci všech jednotlivých oblastí a okruhů, kterým se zpráva věnuje.

Jako klíčové závěry analýz označují autorky hned v úvodu oblasti: demografická východiska, nastavení strukturálních (finančních) podmínek rodin, slaďování pracovního a osobního života, bydlení, stabilita rodiny a její institucionální podpora.

Rozsáhlé závěrečné shrnutí upozorňuje proměn rodiny v posledních desetiletích v kontextu různorodosti životních drah. Vývojové trendy způsobují diverzitu forem rodinného soužití, destandardizaci životních drah a nestabilitu rodiny, která má negativní dopad zejména na děti.

Do všech závěrů se promítá upozornění na nutnost upřít pozornost na prevenci spojenou se zkoumanými oblastmi.

Zpráva vznikla před rozšíření pandemie COVID-19, přesto autorky přicházejí se specifickými tématy, která bude nutné řešit a na která by se měly zaměřit výzkumy a sběry dat.

Zpráva přináší bohaté a velmi důležité podněty pro hledání řešení situace rodin, pro její stabilizaci ve prospěch všech jejích členů. Na závěry a doporučení by se měla především zaměřit vláda ČR při tvorbě legislativních opatření. Ze závěrů zprávy vyplývá pro vládu také dlouhodobě opakované doporučení orientovat se na podporu prevence rizikových jevů spojených s rodinou. Tedy doporučení, na které vláda dosud nedala.

Závěry a doporučení mohou využít také organizace a instituce, které s rodinou pracují. A to zejména pro aktualizaci svého směřování.

doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

Data jsou uváděna přehledně a zpracována relevantně ve vztahu ke zkoumaným tématům. U použitých dat jsou řádně uváděny zdroje.

Kvalita shrnutí a závěrů odpovídá skutečnosti, že v posledním desetiletí prošla česká rodina proměnami souvisejícími se společenským a ekonomickým vývojem a v kontextu dlouhodobých demografických trendů. Z formulovaných závěrů je zřejmé, že dochází k proměně rodiny a k rozmanitějším formám rodinného soužití.

Výsledky jsou využitelné odbornou veřejností, poskytují východiska pro další výzkumy a bádání.